

BIBLIOTECA FACULTĂȚII
de
Limba și literatura română

Cota 728219

Inventar 26967

ISTORIA GÎNDIRII LINGVISTICE ROMÂNESCII
- Texte comentate -
VOL. I

SERBOTECA INSTITUTULUI DE LINGVISTICA
INVENTAR CANTI Nr. 2696x

-1987-

Redactor responsabil: prof. dr. LUCIA WALD

**Colectivul de redacție: Lect.dr. Ion Coja,
asist.dr. Constantin Dominte
conf.dr. Ecaterina Goga
asist. Ioana Prioteasa
prof.dr. Lucia Wald**

Prezenta lucrare este destinată studenților de la facultatea de filologie, anii I-IV, precum și cadrelor didactice din învățământul mediu.

Lucrarea a fost analizată în colectivul de catedră, care s-a declarat de acord cu multiplicarea ei în actuala redactare, a fost avizată și aprobată de conducerea Facultății de filologie și a Universității din București.

CUVINT ÎNAINTE

Prezentul volum reprezintă prima parte a unei antologii în care am încercat să cuprindem, în ordine istorică, cele mai reprezentative texte reflectând concepțiile lingvistice ale cărturarilor noștri. Ele se referă, aproape exclusiv, la probleme ale limbii române, abordate și tratate la nivelul științei limbii din epoca respectivă.

Pasajele selectate pun în lumină faptul că atât viziunea asupra limbii cât și principiile metodologice ale autorilor sînt în general cele ale curentelor de idei din epocă, fiind influențate de ele. Ele conțin însă totodată și unele valoroase puncte de vedere originale, impuse de studiul unei limbi ale cărei particularități istorice și structurale în raport cu celelalte limbi române au atras de timpuriu atenția și a învățaților străini.

O trăsătură constantă a lingvisticii românești, evidentă de la primele începuturi, este strînsa ei legătură cu problemele istorice și culturale. Limba ca mărturie esențială a originii romane a poporului român și a continuității sale neîntrerupte pe teritoriul vechii Dacii, limba ca instrument în făurirea unei culturi naționale - acestea sînt temele fundamentale ale lingvisticii românești în primele ei secole. În termeni actuali se poate spune că ideile despre limbă ale înaintașilor noștri aparțin unei orientări socio-lingvistice, cu net caracter aplicativ.

Subordonate unor scopuri naționale și sociale, problemele limbii române au fost mereu privite pe dubla axă a diacroniei (evidențierea fondului latin, aportul ele-

mentelor de altă origine) și a sincroniei (fixarea normelor limbii literare ca bază a unei limbi naționale unice).

Textele selectate atestă totodată atât continuitatea de preocupări cât și modul tot mai complex și mai nuanțat de abordare și rezolvare a problemelor. Ele sînt prezentate în ordinea cronologică a autorilor, despre care se dau informații sintetice, și sînt însoțite de comentarii explicative.

În ansamblul ei antologia este concepută ca o completare necesară și ca o ilustrare a ideilor expuse în lucrările teoretice privitoare la istoria lingvisticii românești.

Lucia Wald

SCRIITORI ECLEZIAȘTI

Coresi, Simion Ștefan, Ioan Zoba, Radu Greceanu,
Antim Ivireanu

Literatura religioasă veche românească, constând în special din traduceri, întâmpină, pe drept cuvânt, dificultăți sub aspectul revendicării ei de către istoria literară, cu unele excepții notabile: un Varlaam, un Dosoftei, un Antim, care au prelucrat motive dogmatice - tradiționale și ecumenice - ridicându-se pînă la treapta originalității de expresie. Cu totul altfel stau lucrurile dintr-o perspectivă mai largă, de interes cultural și social-politic, prin revirimentul conștiinței unității de neam pe care îl declanșează unele dintre primele traduceri bisericești. Și, în această privință, istoria gândirii lingvistice românești, dar a unei gândiri lingvistice mai ales în direcție pragmatică, își află de-a dreptul începuturile în astfel de texte.

Efortul de cultivare a limbii traducerilor ecleziastice, în sensul unificării ei pentru românii de pretutindeni, a fost observat încă de către Heliade, în a treia scrisoare, din 1839, către Negruzzi: traducătorii acelor texte - spunea el - "s-au învoit între sine, și scriitorii bisericești munteni și moldoveni, și unghurenii ("transilvăneni", n.n.), poci zice, că au avut și au tot o limbă sau dialect ("stil", n.n)". Heliade propunea chiar unitatea limbii textelor liturgice ca pe unul dintre modelele posibile, la care avea să adauge altele, pentru perfecționarea limbii române literare moderne: "Pentru ce - adăuga el - oare și scriitorii profani ("laici", n.n.) să nu se învoiască între sine? Această

învoire ("convenție", n.n.) nu se poate face pînă cînd nu vom începe a cunoaște ce este bun în parte să păstrăm, ce e rău să lepădăm, și să primim ce au alți frați ai noștri mai bun". Un an mai tîrziu, dezideratul "ca românii să aibă o limbă și o literatură pentru toți" avea să fie exprimat și de Kogălniceanu, în Introducția la revista cu titlul-manifest "Dacia literară". Se vedește în felul acesta cursul neîntrerupt al concepției și practicii inițiate de mitropolitul transilvănean Simion Ștefan și de colaboratorii săi în tălmăcirea Noului Testament (Bălgrad, "Alba Iulia", 1648), expuse în liniile lor generale în predoslovie, pînă la acțiunea generației de cărturari a revoluției burghezo-democratice naționale de peste două secole.

Singurele instituții din principate în care se puneau, în evul mediu, de la început, cu oarecare acuitate, probleme lingvistice de ordin practic, erau cancelaria domnească, cu diecii, logofetii și pisarii ei cunoscători și practicanți de variate limbi (slavonă, greacă, latină, maghiară, polonă, turcă), necesare întreținerii relațiilor externe, și biserica ortodoxă - factor de propagare internă a ideologiei religioase și a eticii dominante în epoca feudală. Ceva mai tîrziu aveau să apară cronicarii în limba pămîntului, care vor susține din perspectivă laică impunerea scrisului în limba română, inițiată de scriitorii bisericești.

La sfîrșitul sutei de ani dintre jumătatea secolului al XVII-lea și jumătatea secolului al XVIII-lea, scopul inițial, stimulat de reforme ecleziastice externe, în spirit protestant, al înlocuirii veșmîntului lingvistic slavon cu cel românesc în serviciul divin din principate - anume: propagarea dogmei pe înțelesul pămîntenilor - avea să cedeze în fața unui scop civil: confirma-

rea, prin limbă, a unității etno-culturale a românilor, separați politicește sub suzeranitatea unor sceptre străine, și chiar afirmarea rezistenței, dacă nu la convertirea spre alte rituri, cel puțin la procesul de deznaționalizare insinuat atunci și intensificat mai târziu, în special în Transilvania. De-o parte a Carpaților cronicarii și mai ales Dimitrie Cantemir, de cealaltă Șeala Ardeleană - ivită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea din astfel de frământări - vor demonstra, cu argumente istorice, filologice și logice, remanitatea, unitatea și continuitatea românilor din cele trei mari provincii istorice ale vechii Dacii.

E

Despre primii scriitori bisericești se cunosc date biografice sumare. De mai mult interes sînt aici censecintele activității lor.

CORESI (cca 1510 - cca 1581) a fost traducător și tipograf. A tipărit la Brașov, începînd cu anul 1559, numeroase scrieri de cult în graiul din Țara Românească și din sudul Transilvaniei, care a devenit astfel baza dialectală a limbii române literare scrise.

SIMION ȘTEFAN (? - 1656), mitropolit al Transilvaniei (1643 - cca 1652), a îngrijit prima traducere integrală în limba română a "Noului Testament", la Alba Iulia (1648), prefata căreia formulează ideea despre necesitatea unității limbii scrise pentru nouăni teate proavocabile.

IOAN BOBA din Vînz. scriitor, traducător,
cunoscut și tipograf "activ" și călător
inițiator promotor tipărituri de
confesiuni. Transilvania.

Mitropoliții Moldovei VARLAAM (1632-1653) și DOSOFTEI (1671-1688), deși nu au lăsat posterității texte de interes lingvistic propriu-zis, își au totuși locul cel puțin în această prezentare, primul prin contribuția la unificarea limbii române liturgice ("Cazania" tipărită de el la Iași în 1643 atestă influențe lexicale muntene), celălalt - prin demonstrarea practică a virtuților poetice ale limbii române ("Psaltirea pre versuri", prelucrată de el și tipărită la UnieŃ, Polonia, în 1673, este prima mare operă românească în versuri).

RADU GRECEANU a fost cronicar al lui Constantin Brîncoveanu. Împreună cu fratele său, Șerban, a participat la traducerea "Bibliei de la București" (1688) și a altor scrieri religioase. Biblia, tipărită din inițiativa lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești (1678-1688), reprezintă prima traducere integrală de acest fel în limba română, deosebit de importantă în evoluția limbii literare, în sensul consolidării trăsăturilor ei muntene. În textul traducerii sînt acceptate unele neologisme, la care se referă indirect însuși voievodul, în scrisoarea tipărită după versurile la stema țării: "Și măcară că la unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoie tîlmăcitorilor pentru strîmtarea ("insuficiența", n.n.) limbii românești, iară încăși avînd pildă pre tîlmăcitorii latinilor și slovenilor, precum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească". Acele particularități lexicale, ca și sintaxa uneori greoaie, aveau să inspire observații critice lui Samuil Micu, în prefața Către cetitorii a "Bibliei" tipărite la Blaj, în 1795 ("...întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc..." - apreciază prelatul transilvănean), unde găsim - indirect - și constatarea evoluției stilului liturgic în cursul secolului care trecuse de la tipă-

rirea ei ("... mult osibit de vorba cea de acum obicinuită și mai ales de graiul și de stilul cel din cărțile bisericesti care în toate bisericile românești să cetesc").

ANTIM IVIREANU (1650? 1660? - 1716), mitropolit al Țării Românești (1708-1716), a fost cel mai învățat prelat dintre cîți au ocupat scaunul metropolitan al Ungrovlahiei. Originar din Gruzia, în istoria culturală a căreia este astăzi cunoscut sub numele de Antimoz Iveriei, este adus la București de către Constantin Brîncoveanu, din captivitatea în care se afla la Constantinopol. Cunoscător de greacă, arabă, slavă veche, de bună seamă și de turcă, pribeagul monah a deprins foarte repede și corect limba română, în care avea să rostească, cu multă elocință și poezie, un număr de predici între anii 1709-1716, tipărite însă abia spre sfîrșitul secolului următor ("Didahii", 1888). Multilateral dotat, a fost un talentat caligraf, tipograf, sculptor, desenator și brodeur, mărturie a talentului său plastic rămînînd "Chipurile Vechiului și Noului Testament", lucrare dăruită lui Brîncoveanu, originalul păstrîndu-se astăzi la Biblioteca Academiei din Kiev, unde a fost cercetat nu demult de către Gabriel Strempele, editorul operei integrale a lui Antim (1972). "Chipurile...", ilustrate cu peste cinci sute de portrete, formează un fel de istorie literară a Bibliei, cu raportări cronologice la evenimente istorice antice, cunoscute din alte izvoare; ele cuprind și etnogenealogii, în spirit biblic, de felul acelorora pe care le vom întîlni și în letopiseșul lui Nicolae Costin, curente în epocă ("Dintre acești trei feciori ai lui Noe: Sim, Ham și Iafeth, s-au făcut neamuri 72, adică: 15 din Iafeth, 30 din Ham, 27 din Sim, și s-au împărțit în lume, pentru că Sim au ținut Asia, Ham Africhia, Iafeth Evropa, adică părțile de cătră miazănoapte"), ca și diverse date despre unele evenimente de interes cultural, învăluite însă

în legendă: se vorbește, de exemplu, de "Palamid" care "au făcut... slovele elinilor", f.9^v, col.II, sau se menționează că în "vremea lui Iair [leat 3990]"..." au izvodit Carmentie slovele latinilor", f.10^v, col.I. Prin "Didahii", Antim se arată a fi nu numai un mare orator al vremii, ci și un om de întinsă cultură. Cît privește domeniul lingvistic al acestei culturi, pe lângă prefața unei gramatici slavone, tipărită la Snagov în anul 1697, cîteva pasaje din predici conțin interpretări de interes lingvistic, dovedind cînd un fin simț al înțelesului, cînd bune cunoștințe gramaticale:

"Oare pentru ce, fiind atîtea păcate în lume, carele trebuie să se șteargă de Fiul lui Dumnezeu, n-au zis: « Carele rădică păcatele lumii », ci « păcatul »? Și, iară, zicînd « păcatul », nehotărît, carele era acel păcat?" (subl.n.)¹⁾.

"... Avraam, cînd au mers să junghe pre fiu-său, pre Isaac, numește jărtva aceea « lucruri » - Iacov o zice: multe; jărtva era una, iar nu multe. Deci și lucrul unu era, iar nu multe, și să cuvenia să o zică cu număr de unul, iar nu cu număr de mulți" (subl.n.)²⁾.

"Strîmtarea" sau "neîndestularea" limbii române se făcea simțită la hotarul dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea nu numai în traduceri, ci și în astfel de texte originale, dată fiind absența unei terminologii lipsite de echivoc în exprimarea unor concepte gramaticale, ca acelea pe care le manevara Ivireanul ("nedeterminat" "singular" și "plural").

1) Antim Ivireanu, Opera, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Minerva, București, 1972, p.151.

2) Idea, op.cit., p.152.

Dacă filologia românească, în adevăratul înțeles al cuvîntului, avea să apară odată cu Școala Ardeleană, nu este mai puțin adevărat că o gândire lingvistică în direcție practică se reflectă, sporadic, chiar în unele dintre vechile texte religioase românești, din care reproducem în continuare cîteva fragmente caracteristice, însoțite de comentarii.

CORESI: ÎNTREBARE CREȘTINEASCĂ (Brașov, 1559)[⊗]

[..] După aceea, nește creștini buni socotiră și scoaseră cartea den limba sirbească^a pre limba rumânească, cu știrea mării lu crai și cu știrea episcopului Savei, Tărăei Ungurești. Și scoasem Sfînta evanghelie și Zeacă cuvinte și Tatăl-nostru și Credința apostolilor, să înțeleagă toți oamenii cine^b-s rumâni creștini, cum grăiaște și sfîntul Pavel apostol către corinteani, 14 capete^c: "În sfînta besearcă mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înțeles, decît lo mie de cuvinte neînțelease în limbă striină"^I.

⊗) Fragment din prefață, reprodus după: Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, Istoria limbii române literare, Minerva, București, 1971, p. 83.

a. slav, -ă, -e;

b. care;

c. capitol, -e.

x x x NOUL TESTAMENT (Bălgrad, 1648)*

[...] l [...] Ce numai aceasta să știți, că noi n-am socotit numai pre un izvod^d, ce toate cite am putut afla, - grecești, sîrbești^a și lătinești, carele au fost izvodite de cărtulari mari și înțelegători la carte grecească, - le-am cetit și le-am socotit, ce mai virtos ne-am ținut de izvodul grecescu și am socotit și pre izvodul lui Eronim^e, carele au izvodit dintîiu din limbă grecească - lătinește, și am socotit și izvodul slovenescu^a carele-i izvodit slovenește din grecească și e tipărit în țara Moscului^f. Și socotind aceastea toate, varecarea am îmblat mai aproape de cartea grecească, - de pre aceea am socotit, - însă de cea grecească nu ne-am depărat...

2. Aceasta încă vom^g să știți că noi în cest testament întîiu am pus șuma^h la toate capetele^c, și în șumă sîntu stihuri, carele arată mai pre scurtu lucrurile ce sînt scrise într-acei cap^c, și în toate capetele toate soroaceleⁱ le-am pus cu număr carele să chiamă slovenește stih, pentru că mai în toate limbile vedem că au acest izvod de scriu cu stihuri, pentru că foarte-i lesne a găsi în-de-grabă ce veri vrea să cauți în numărul soroacelorⁱⁱ.

3. De aceasta încă vom să știți, că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alții într-alt. Iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecescu,

---

*) Fragmente din Predoslovinie către cetitori, reproduse după Rosetti-Cazacu-Onu, cit., p.96-97 .

^dmanuscris;text ^eIeronim (cca 347-420), teolog creștin, autor al versiunii latine, Vulgata, a "Bibliei" ^fMoscovei (Rusiei) ^gvoim, vrem ^hrezumatul ⁱparagrafele.

văzînd că alte limbi încă le țin așa, cumu-i synagoga, și publican^j, și gangrena și pietri scumpe care nu să știu rumâneaste ce sint; nume de oameni, și de leamne^k, și de veșmente, și altele multe carele nu să știu rumâneaste ce sint, noi încă le-am lăsat greceaste, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așa^{III}.

4. Aceasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăescu în toate țările, încă neci într-o țară toți într-un chip^{IV}. Pentr-aceaea cu nevoe poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip: au veșmint, au vase, au altele multe nu le numescu într-un chip. Bine știa că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sint buni carii imblă în toate țările, așa și cuvintele, acealea sint bune carele le înțeleg toți. Noi drept aceaea ne-am silit, den cît am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toț, iară să¹ nu vor înțeleage toți nu-i din vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte țări, de ș-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într-un chip^V.

....

IOAN ZOBA DIN VINȚ: SICRIIUL DE AUR (Sebeș, 1683)[#]

[...] am tipărit aceste propovedanii [...] de petrecanie morților, mai la toată vîrsta de oameni de osebi. Temelia iase tot din scriptura sfîntă, cum să

#) Ioan Zoba din Vinț, Sicriiul de aur, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Anton Goția, Col. Restitutio, Minerva, București, 1984, p. 10

^jvameș   ^kvegetale; arbori   ^ldacă

și vede că toate cuvintele scripturii sânt însemnate cu cap și stih. Afla-vei nește cuvinte, cum e în cartea lui Iov, cap.I, de pe prădătorii lui Iov, de i-am scris anume: (Sabeșeni Haldeiani)^M și Piatra scumpă (Carbunculus)^N în pritos^O 31, încă și mai multe vei afla care în Biblia sloveniască nu sînt, pentru că rumâni, nu grăim toți într-un chip cum iaste: oca - pricina au adeverința, în alian - inprotivă, hasna - folosul, aldniala - blagoslovenia, și altele, care li-am pus după obiceiul cum grăesc pre aciaste locuri...^{VI}.

RADU GRECEANU: MINEIUL pe decembrie (Buzău, 1698)[⊗]

[...] pre lîngă alți ostenitori ce s-au aflat, fost-am și eu Radul logofătul Grecianul, nu mai puțin decît alalți ostenitori, dentr-a mării sale zic acestuiași domnului și stăpînului nostru poruncă, de am tălmăcit viețile și istoriile tuturor sfinților, și tuturor praznicilor, și mari și mici, după Synaxariul^P grecesc și mai virtos îndireptînd după Mineele^Q beserecii cele elinești [...]. Și drept aceia s-au făcut această semnare întru pomenire vecinică. Rugînd pre tot pravoslavnicul cititoriu, care pedepsit^R va fi în știința elinească, de ar și cunoaște niscare greșale să nu defaime, că cu greu iaste a tălmăci neștine singur, ales despre limba elinească spre cea rumânească; că sînt cuvinte elinești și vorbe duple locuri, care unele nici

⊗) Fragment din însemnarea de la fila 132; după Rosetti-Cazacu-Onu, op.cit., p.98

^Msabeii chaldeeni (populație semitică) ^Ncarbunculus (lat.) "rubin (roșu-aprins)" ^Opildă, parabolă.

^PCarte cuprinzînd viețile sfinților în rezumate

^QCărți bisericești ortodoxe indicînd slujbele religioase pe luni și pe zile ^Rinstruit, cultivat.

la lexicoane nu să află; altele, de să și află și să înțeleg, iară pentru îngustarea⁸ limbii rumânești nu pot veni la tălmăcit. Iară eu am iscodit și în tot chipul m-am nevoit a nu lăsa nici un cuvint ca să nu dea întru înțelegerea limbii noastre cei rumânești... VII.

ANTIM IVIREANUL: PREFATA "GRAMATICII SLAVONEȘTI"
(Snagov, 1697)⁸

[...] precum corpul fără de suflet mort este, precum soarele fără de lumină nu luminează și precum mîncarea nu e plăcută fără sare, tot așa e și cetirea sau scrierea fără gramatică conducătoare^{VIII}.

Căci dacă vrea cineva să știe firea literelor și silabelor, dacă cu glasul vrea să accentueze cuvintele drept și să însemne vorbele cu accente, acela trebuie să se adreseze la prima parte a gramaticii, adică la ortografie.

Dacă vrea să desfacă vorbele în părțile lor cu exactitate, trebuie să cerceteze cu de amănuntul a doua parte, adică etimologia⁹.

Dacă vrea să compună vorbe compuse, spre aceasta trebuie să-și însușească bine regulile sintaxei.

Dacă cineva dorește să facă versuri, și aceasta și-o însușește prin prosodia făcătoare de versuri^{IX}.

Drept vorbind, lucrurile de minte folositoare la care ea a dat naștere fie în limba grecească, fie în cea latinească, sau în orice altă limbă, aceleași le dă și în slavonească, căci ne învață să cunoaștem în propoziții

8) Fragment din prefață, după: Antim Ivireanul, Opere, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Strempel, Minerva, București, 1972, p.402-404.

⁸insuficiența (lexicului) ⁹morfologia și formarea cuvintelor.

deosebirile între părțile de cuvânt ale gramaticii și declinarea numelor și conjugarea verbelor, după temele lor și după terminațiuni, și să judecăm la eteroclitie sau anormală lipsa sau prisosul sau schimbarea. Cu un cuvânt, ea deprinde pe cei ce se silesc cu rivnă, să o învețe și să vorbească și să scrie bine ... ..

ANTIM IVIREANUL: DIDAHII (circa 1709-1716)^X

[...] Întru care nume Mariam, după a mea proastă socoteală, înțelegem cum că cuprinde în sine trei lucruri: una, pentru că fiind numele acesta de trei silave, adică de trei înjugări, să înțelege cum că au născut o față a sfintei troițe, pre Fiul și cuvîntul lui Dumnezeu; a doua, că are fieștecare înjugare cîte două slove și să înțelege cele două firi ale lui Hristos, adică cea dumnezeiască și cea omenească; a treia, că sînt 6 slove de toate într-acest nume, cu carele înțelegem cele 6 taini mari și preste fire, adică blagoveștenia, nașterea, botezul, moartea pe cruce, învierea și înălțarea la ceriu^X.

[...] Așijderea și în cuvintele cele de bucurie ce i-au zis îngerul: "Bucură-te ceea ce ești plină de dar, domnul e cu tine", iar înțelegem numele preasfintei troițe; că în cuvîntul ce zice "bucură-te", să înțelege fiul, că el iaste toată bucuria lumii; în cuvîntul ce zice "plină de dar", să înțelege duhul sfînt, prin care să dau toate darurile; și în cuvîntul cel ce zice "domnul e cu tine", să înțelege tatăl...^{XI}.

x) Fragmente din Cazanle la Adormirea preasfintei născătoarei de Dumnezeu (15 august), după: Antim Ivireanul, op.cit., p. 18.

[...] Si iată glas din nor zicînd: "Acesta iaste Fiiul meu cel iubit, intru carele bine am vrut; pre-acesta ascultay" [...]

Acest "ascultay" aici nu să înțelege cuvîntul cel gol, ce iase din gura omului și-l ascultăm cu urechile, căci acela nu să numește ascultare, ci auzire, ce să înțelege sfîrșitul faptului, adecă ca cum am zice unii slugi: "du-te de fă, iată ce!", și el auzind cuvîntul să supune ascultării și merge de face^{XII}.

26954

---

*) Fragment din Cuvînt de învățătură la preobrajenia domnului nostru Iisus Hristos, după:
Idem, op.cit., p.79 .

COMENTARIU

- I Deși acest fragment - reproducind un dicton apostolic - nu reprezintă o noastră de gândire lingvistică românească, el merită totuși atenția ca fiind primul text în limba română în care se exprimă o idee de interes lingvistic: identitatea codului la cei doi poli fundamentali ai actului de comunicare - emițătorul și receptorul (aici: prelații și enoriașii) -, capabilă să asigure maximum de persuasiune printr-un minimum de mijloace. Ideea exprimată prin acel dicton a stat, între altele, la baza Reformei în biserica occidentală, ale cărei ecouri ajunse în țările române au fost considerate în istoria culturii noastre prime impulsuri spre traducerea în limba română a principalelor texte eclesiastice, cunoscute sub numele de "texte rotacizante".
- II Aceste două prime pasaje din Predoslovia Noului Testament de la Bălgrad exprimă o "atitudine" autentic filologică față de text, prin recursul la mai multe versiuni străine (greacă, latină, slavă) și prin atenția prioritară acordată aceleia considerate ca fiind cea mai veche (versiunea greacă), apoi prin numerotarea paragrafelor și rezumarea conținutului lor în fruntea fiecărui capitol, pentru mai ușoara orientare a cititorului.
- III Pasajul pune problema adaptării unor cuvinte străine fără echivalent în limba română. Găsim aici exprimată, pentru prima dată în istoria culturii românești, atitudinea receptivă față de neologisme, odată cu justificarea ei.
- IV Constatarea diferențelor dialectale, la nivel lexical, în interiorul limbii românești, consecință a acestei constatări, o primă încercare de cultivare și unificare a normei literare ("noi încep școala ne-am așezat, dar oșt au putut, să izvediv așa cum să înțeleagă toți..."). Comparația cuvintelor (ca "valorii de schimb informațional" - au glosa astăzi) cu banii (ca valori de schimb economic) anticipează într-un fel teoria circulației cuvintelor, formulată de B.P. Hasdeu peste mai bine de două secole, fiind pe deplin confirmată de lingvistica modernă (cf. Gabriel Țepelea, Studii de istorie și limbă literară, Minerva, București, 1970, p.12-13).

În strinsă legătură cu ideea de schimbare lingvistică, menționată mai înainte, cu ocazia constatării conștiinței istoricității fenomenului lingvistic la cronicari, se află și aceea de împrumut lingvistic. Împrumutul este explicat mai ales prin contactul direct cu alte popoare și este considerat drept cauză imediată a schimbărilor din limbă, după cum reiese din următoarea problemă, pusă de Miron Costin: "Ia dară aminte atita veac ce au trăit lăcitorii romani pen Maramureșu și pe la Olt, megieși cu alte limbi atita vreme, au n-au putut să se schimbe și graiul cel chiar românesc"²⁴⁾. Aceeași condiționare explicită a împrumutului apare și la Gr.

Ureche: "Așijderea și limba noastră din multe limbi este adunată și ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin pregiur"²⁵⁾; totuși, din exemplele pe care le dă, indicînd ca surse și turca, greaca ori italiana (limba "frîncilor"), rezultă că Ureche a remarcat și posibilitatea împrumuturilor în afara contactului determinat de vecinătatea cu alte popoare. Miron Costin exprimă și ideea împrumutării unor cuvinte slave în urma adoptării alfabetului chirilic și a cărților religioase de expresie slavă: "...luîndu-se cele sfinte de la sîrbi, s-au adăugat și foarte puține cuvinte slavonești"²⁶⁾, adăugînd în altă parte, considerații mai aproape de realitate cu privire la aspectul cantitativ relativ al împrumutului slav: "... substantive și verbe au în sine împrumuturi din toate limbile vecine, dar mai mult din cea slavă iar mai puțin din limbile ungurească și turcească" (subl.ns.)²⁷⁾.

24) Idem, op.cit., p.273.

25) Gr.Ureche, op.cit., p.61.

26) M.Costin, op.cit., p.226.

27) Idem, op.cit., p.212.

Trebuie precizat că, în concepția cronicarilor, împrumutul lingvistic se limitează la cuvinte. Caracterizând "graiul nostru" ca fiind "amestecat" cu al "vecinilor" (în termeni pe care îi vom întâlni și la Stolnicul Cantacuzino), Grigore Ureche are în vedere numai nivelul lexical al limbii, după cum rezultă din exemplele date în cronică.

Intuiția lingvistică a cronicarilor moldoveni și a Stolnicului poate fi pusă în lumină și prin aceea că, deși s-au referit la factorul timp și au acordat atenție schimbărilor de limbă, totuși stabilitatea limbii nu a scăpat observației lor. Din acest punct de vedere, concludente sînt cuvintele lui Miron Costin, care arată că "...întreaga temelie a vorbirii (în limba română, n.n.) și pînă astăzi se ține de limba latină, și o parte din cuvinte stau neschimbate nici măcar cu o literă"²⁸⁾, sau - în altă parte - "...portul stătătoriu ca numele și ca limba nu iaste"²⁹⁾. Nu ar fi, desigur, greșită glosarea sintagmei temelie a vorbirii prin "fond principal lexical" și "structură gramaticală".

Cronicile lui Radu Greceanu, Radu Popescu și Ion Neculce nu prezintă un interes deosebit din perspectiva unei istorii a gândirii lingvistice românești, scrierile celor doi cronicari din urmă, în special, fiind însă de o mare importanță din punctul de vedere al evoluției genurilor literare și a limbii române ca mijloc de exprimare artistică.

Conchizînd asupra gândirii lingvistice reflectate în operele cronicarilor este de subliniat apropierea lor de fenomenul lingvistic de pe poziția istoricului, atenția fiindu-le atrasă de acele date oferite de limba română, capabile să lămurească probleme de istorie a poporului român.

28) M. Costin, op.cit., p.212.

29) Idem, op.cit., p.269.

și Constantin Cantacuzino, au luat în considerație și etnonimul prin care acel popor se desemnează pe sine sau prin care e desemnat de către vecinii săi. Miron Costin adaugă: "Așa și neamul acesta, de carele scriem al țărilor acestora, numele vechi și mai dreptu iaste rumân, adecă rimlean de la Roma"¹³⁾, iar Nicolae Costin constată că străinii zic italienilor vallacos, nume sub care îi desemnează și pe moldoveni și munteni, conchizind asupra unității de origine a acestora¹⁴⁾. Constantin Cantacuzino chiar inventariază toate ipotezele contemporane cu privire la etimologia etnonimului valah.

Alte puncte de sprijin în susținerea unor afirmații de natură istorică găsesc cronicarii în numele unor localități sau ape. Astfel, preocuparea pentru "etimologie", mai pronunțată la Miron Costin, reprezintă un "mijloc" de stabilire a adevărului istoric. Denumiri ca Bistrița (explicată prin schimbarea numelui de origine latină, Repedea, cu echivalentul slav bystro "repede")¹⁵⁾ Suceava (de la magh. sucj, i.e. szöcs "cojocar"¹⁶⁾), Boureni (de la rom. bour)¹⁷⁾, numele satului Ițcani (de la numele lui Iatko, bătrînul întîlnit de Dragoș în locurile descălecate)¹⁸⁾, al orașului Roman (după numele fratelui lui Dragoș)¹⁹⁾, al Siretului (explicat prin magh.

13) Miron Costin, op.cit., p.268.

14) Nicolae Costin, Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la anul 1601, București, 1942, p.110.

15) M.Costin, op.cit., p.209.

16) Gr.Ureche, op.cit., p.65 și M.Costin, op.cit., p.215.

17) M.Costin, op.cit., p.231.

18) Idem, ibidem.

19) Idem, op.cit., p.235.

seretem, i.e. szeretem "aşa-mi place", exclamație a regelui Laslău în timp ce privea înecându-se în riu tătării biruiți de el)²⁰⁾, al Milcovului (explicat prin sl. miakoci "micime")²¹⁾ sînt doar cîteva exemple dintre cele întîlnite în special la cronicarii moldoveni, dar suficiente pentru a îndreptăți considerarea lor ca precursori ai specialiștilor în toponimia românească, chiar dacă multe dintre etimologiile propuse spontan de către ei se dovedesc a fi false, în stadiul actual al științei (cf. Siret, etc.), ca și explicarea prin latină a numelor localităților de pe Dunăre Cladova și Severin, întîlnită în "Anonimul brîncovenesc" ("...la Cladova cetate, care au făcut-o Clavdie împăratul, și la Turnul Severinului, care l-au făcut Sevir împăratul")²²⁾.

Din aceeași perspectivă a istoriei, cronicarii explică unele nume de persoană, ceea ce ar permite considerarea lor drept precursori ai cercetărilor antroponomasticii românești. Iată, în această privință, un citat din Miron Costin: "Bogdan, Dragoș al moldovenilor, Stan și Vlad la munteni, precum și Dragomir și Stanimir - acestea și altele nu mai sînt nume romane, ci chiar sîrbești, de unde se poate vedea că limba slovacă s-a răspîndit în aceste țări, căci astfel de nume sînt numai la slavi" (subl. n.)²³⁾.

-
- 20) Idem, op.cit., p.207, 228 și Const.Cantacuzino, op.cit., p.49 ("...ungurește săretem, săretem, ce să zice rumânește: place-m, place-m...").
- 21) M.Costin, op.cit. p.
- 22) Cronica anonimă despre Brîncoveanu, cit., p. 311.
- 23) M.Costin, op.cit., p.229. Sîrbesc, slovac, slav sînt aici, ca și slavonesc de mai jos (cf. citatul încheiat prin nota 26), perfect sinonime, însemnînd "slav", în general.

din interiorul românei vorbite în diferite provincii, și contactul cu alte popoare, contact văzut, în stadiul de cunoaștere specific epocii, sub forma "amestecării" cu alte "limbi"⁸⁾.

În ceea ce-l privește pe Nicolae Costin, acesta, propunându-și să scrie o cronică a Moldovei "de la zidirea lumii", se vede obligat să se refere și la originea și diversitatea limbilor, dar - în această privință - nu face altceva decât să reproducă concepția biblică despre monogeneza limbajului și diversificarea limbilor în cursul construirii Turnului Babel - concepție răspândită în epocă.

În strînsă dependență de stadiul științei și culturii românești din secolul al XVII-lea, interesul acordat de cronicari problemelor lingvistice se înscrie, în principial, pe linia preocupărilor de ordin practic, vizînd folosirea limbii române ca mijloc de comunicare și ca argument în susținerea unor teze și ipoteze relative la istoria poporului român.

După cum se știe, secolul al XVII-lea reprezintă în istoria culturii românești o adevărată cotitură, marcată în primul rînd prin rolul pe care-l capătă limba română în cadrul vieții sociale. Acțiunea de înlocuire a limbii slavone, ca limbă oficială, cu limba română constituie premisa principală a interesului cărturarilor români pentru problemele lingvistice cu caracter practic. În același timp, în cancelariile voievodale continuă să activeze secretari cunoscători de diferite limbi străine, necesari dezvoltării relațiilor și comunicării cu reprezentanții țărilor vecine, activitatea lor fiind coordonată de un "postelnic pentru limbi",

---

8) Cf. Const. Gantacuzino, op.cit., p.38, 41, 52, 73.

menționat de "Cronica anonimă brîncovenească", de exemplu, din care mai aflăm că în cancelaria voievodului munten erau convocați pentru redactarea documentelor oficiale și a scrisorilor diplomatice, un "gramatic grecesc", un "logofăt românesc" (limba română pătrunsesese în cancelarie încă din timpul domniei lui Mihai Viteazul, la sfîrșitul secolului al XVI-lea), un "azagiu turcesc", cărora li se alătura și un "pisariu leșăsc-letinesc"⁹⁾. De altfel, protocolului implicat de dialogul diplomatic i s-a dat importanță de timpuriu în țările române, după cum o atestă unul dintre cele mai vechi monumente ale culturii românești de la începutul secolului al XVI-lea.¹⁰⁾ Din același punct de vedere, practic, față de limbă este de menționat și activitatea de criptograf a Stolnicului Const. Cantacuzino, care, în calitatea de ministru al afacerilor externe ale Țării Românești, desfășura o amplă corespondență oficială cu personalități ale vremii (regele Ioan Sobieski al Poloniei, generalii habsburgici Veterani și Marsigli - ultimului furnizîndu-i date de etnografie, limbă și istorie a românilor), dar și corespondență secretă cu emisarii brîncovenești la Viena.

---

9) cf. Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1714 (Cronica anonimă despre Brîncoveanu), în "Cronicari munteni", II, p.278, 285, 313. Azagiu, var. iazagiu <tc. vazaci "secretar; scrib".

10) cf. Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, Cu o nouă traducere a originalului slavon de G.Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G.Mihăilă. Minerva, București, 1970, p.266-271 (în cap. VIII, Pentru solii și pentru războaie).

Acțiunea de emancipare a limbii române presupune pătrunderea treptată a aspectului ei literar în tot mai multe domenii de activitate. Aflată în plin proces de constituire și răspindire cu ajutorul tiparului, limba română literară cîștigă, începînd cu prima jumătate a secolului al XVII-lea, un nou domeniu important: istoriografia, după ce, în secolul anterior, începuse să se instaleze în textele religioase.

În spatele acestui act concret de înlocuire a limbii oficiale slavone cu limba română se poate descifra un anumit stadiu al gândirii lingvistice românești. Acțiunea de extindere a sferelor de întrebuintare a limbii române presupune înțelegerea faptului că, în cadrul aceleiași colectivități etno-culturale, este necesar un mijloc unitar de comunicare între toate categoriile sociale și, implicit, în toate domeniile de activitate. În strădania de a înlocui slavona cu limba română trebuie să vedem o dovadă de înțelegere, din partea cărturarilor epocii, a limbii ca factor de cooperare în cadrul vieții sociale, de intuire a acelor trăsături ale limbii care au condus mai tîrziu la definirea ei ca instituție socială.

În secolul al XVII-lea, alături de literatura religioasă, care, la drept vorbind, reprezintă mai puțin un domeniu de creație și mai mult unul de traducere, principala manifestare spirituală românească o reprezenta istoriografia, istoria fiind considerată de înșiși croniciarii (mai ales de aceia din Moldova) drept o autentică registra vitae. Istoriografia românească de limbă română este ilustrată în Moldova prin scrierile lui Grigore Ureche (? - 1647), Miron (1633-1691) și Nicolae Costin (1660-1712) și Ion Neculce (1672-1745), iar în Țara Românească prin acelea ale Stolnicului Constantin

Cantacuzino (cca 1640-1716), Radu Greceanu (cca 1655 - ante 1725) și Radu Popescu (cca 1658-1729), la care se adaugă două cronici anonime.

Rezervînd locul de frunte în preocupările lor istorice, interesul cronicarilor față de limbă este subordonat acesteia, convingerii că datele furnizate de limbă constituie argumente importante în susținerea unor afirmații cu privire la evoluția istorică a poporului român. Preocupați de originea poporului român, primii trei cronicari moldoveni și Constantin Cantacuzino au susținut descendența lui latină și și-au bazat demonstrațiile mai ales pe argumente de natură lingvistică. Intemeindu-se pe astfel de date, Ureche afirmă răspicat: "Rumânii cîți să află lăcuiitori în Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureșu de la un loc sînt cu moldovenii și toți de la Rîm se trag"¹¹). Aceeași convingere cu privire la importanța limbii în stabilirea originii unui popor se întîlnește și la Miron Costin, care declară că "Cea mai strălucită dovadă a acestui popor, de unde se trage, este limba lui, care este adevărata latină, stricată, ca și italiana"¹²). Cea mai înaltă expresie a ideilor de romanitate, continuitate și unitate a poporului român se găsește pentru prima dată la Constantin Cantacuzino - considerat întemeietorul istoriografiei românești moderne, critice -, care include în definiția poporului român și pe locuitorii Țării Românești și chiar pe românii sud-dunăreni. Ca pe o mărturie prețioasă cu privire la originea unui popor, cronicarii, în special Miron și Nicolae Costin, ca - de altfel -

11) Letopisetul Țării Moldovei, Ed. P.P. Panaitescu, București, 1955, p. 124.

12) Miron Costin, op.cit., p. 212.

C R O N I C A R I I

Gr.Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino,
Nicolae Costin.

Istoria gândirii lingvistice, în general, dovedește că preocupările în domeniul cercetării limbii au urmat în principiu două direcții:

1) Preocupări cu caracter practic, izvorite din nevoile imediate, legate de învățarea și folosirea limbii ca mijloc de comunicare;

2) Preocupări cu caracter teoretic, vizînd filozofia limbajului.

Problemele teoretice ale limbajului i-au preocupat în primul rînd pe filozofi, pentru că ei și-au asumat misiunea de a explica lumea.

Istoria lingvisticii generale confirmă faptul că, pe plan european, și în secolul al XVIII-lea chestiunile de teorie a limbii continuă să rămînă apanajul filozofilor.

Dat fiind nivelul de cultură pe care-l presupune dezvoltarea unei filozofii, se înțelege de la sine că în cultura românească din secolul al XVII-lea, aflată la începuturile ei, preocupările de ordin filozofic nu-și găsesc, în general, un suport solid. Cu două excepții, în ceea ce-i privește pe cronicari: Stolnicul Constantin Cantacuzino, în Țara Românească, și Nicolae Costin, în Moldova.

Primul exprimă, în trei locuri din cronica sa, o concepție evoluționistă asupra lumii, în termeni curenți în vremea sa: "...nici un lucru [din] cîte sînt supt lună, stătătoriu și neschimbat nu poate fi, nici în nenumărații

ani pot tot într-același chip stă, ci toate sînt în mutări și în stricăciuni zidite¹⁾, "toate lucrurile cite sînt în lume au și aceste trei stepene ("trepte; etape", n.n.) după ce se fac, adică urcarea, starea și pogorîrea, au cum le zic alții adaogerea, starea și plecarea. Deci dară nici un lucru nu iaste carele să nu dea pentru-acestea, ci numai unele mai în grab', altele mai tîrziu le trec²⁾, evoluție căreia nu i se sustrag nici fenomenele sociale: "Așadar și în oșle politice pricepem și cunoaștem că nu-s stătătoare nici unele..."³⁾, iar între fenomenele sociale un loc aparte ocupă limba: "Că nici un rod ("neam", n.n.) de oameni în vécii poate rămînea în lume, nici feliurile limbilor în mil de ani tot acélea neschimbate și nemutate pot sta. Că nimic supt soare iaste stătătoriu, ci toate cite sînt, în curgere și în mutări sînt zidite⁴⁾. Caracterul istoric al limbajului, aprecierea timpului ca un factor al schimbărilor din limbă sînt prezente și în cronica lui Miron Costin: "Iar vremea a stricat și vorbirea lor (a romanilor, n.n.), limba latină curată, căci ce nu strică vremea în veacuri lungi"⁵⁾ sau "Toate aceste schimbări (lingvistice n.n.) nu sînt lucru de mirare, pricina stă în lunga trecere de vreme"⁶⁾, în sfîrșit: "Timpul - care strică limba"⁷⁾. Factorului timp, Stolnicul îi adaugă, pentru a explica schimbările lingvistice, și deosebirile - mai ales lexicale -

-
- 1) Istoria Tării Românești ..., în "Cronicari munteni", Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I, București, 1961, p. 56.
  - 2) Op.cit., p. 63.
  - 3) Op.cit., p. 57.
  - 4) Const. Cantacuzino, Istoria Tării Rumânești..., cit., p. 53-54.
  - 5) Miron Costin, Opere, Ed. P.P. Panaitescu, 1958, p. 226
  - 6) Idem, op.cit., p. 222
  - 7) Idem, ibidem.

- V Diferențele dialectale sînt explicate, ca și de către cronicari (cf. infra: Cronicarii), exclusiv prin contactele cu alte limbi, văzute, în stadiul cunoașterii specific epocii, ca "amestec" între limbi.
- VI Mica listă de sinonime, caracterizate prin opoziția "literar" (slavonisme specifice limbajului ecleziastic al epocii) vs "regional" (maghiarisme din graiul local), e dată de autor odată cu exprimarea opțiunii pentru regionalismele locale în textul său, ceea ce denotă că lucrarea avea o destinație mai restrînsă decît Noul Testament de la Bălgrad. Dar explicarea cuvintelor regionale prin formele de mai largă circulație atestă totuși preocuparea pentru direcția unificării limbii române literare (cf. Ioan Zoba din Vinț, Sicriul de aur, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Anton Goția, Col. Restitutio, Minerva, București, 1984, pag. XLVIII-XLIX).
- VII Pasajul relevă cîteva dintre problemele puse primilor traducători în limba română (cuvinte străine dialectale, uneori neincluse în dicționarele de atunci ale limbilor-sursă; absența unor echivalențe românești; încercarea de a găsi, chiar de a crea echivalențe românești pentru cuvinte străine, căci problematica traducerii părea să se reducă pe atunci numai la aspecte lexicale).
- VIII Prefața este redactată în slava veche, în original. Traducerea românească, publicată pentru prima dată în Bibliografia românească veche, 1508-1830, de Ion Bîanu și Nerva Hodoș, Tomul I, 1508-1716, Edițiunea Academiei Române, București, 1903, nr. 109, p. 351-354, aparține lui Ion Bogdan (cf. p. IX a prefetei BRV). Pasajul de la începutul fragmentului reprodus aici conține cîteva comparații foarte plastice, caracteristice stilului lui Antim, menite să sublinieze rolul cunoștințelor teoretice în mai eficienta practică lingvistică.
- IX Ultimele patru alineate schițează, pentru prima dată în cultura română, deși într-o limbă străină, compartimentarea gramaticii, așa cum era înțeleasă spre sfîrșitul secolului al XVII-lea: ortografia (în care se includea și fonetica), etimologia (structura cuvintelor: morfologia), sintaxa ("vorbele compuse" trebuind să fie înțelese, fără îndoială, drept enunțuri) și prosodia (aici: "tehnica" versificației), compartimentare pe care avem s-o întîlnim și mai

tirziu, în gramatica lui Ienăchiță Văcărescu, abia odată cu gramatica lui Micu și Șincai și, în special, cu gramatica lui Holiașe, prosodia - în accepția dată aici - desprinzându-se de gramatică.

- X Interpretare mistico-dogmatică a numelui Sf. Maria. Reține atenția glosarea unui termen grecesc: "silaves, adecă [...] înjugări" (prima echivalare în limba română a aceluși termen lingvistic străin, impus totuși, în cele din urmă, prin adaptare fonetică și morfologică, sub forma neologismului silabă); de asemenea, confuzia, curentă în epocă, între litere ("slove") și sunete. Pasajul acesta a fost comentat de George Călinescu: "... predicile lui [...] au «idei» [...] cu mare îndeminare propuse unor ascultători neobișnuiți cu speculațiile teologice și cu transcendentalitățile. Se vorbește despre sensul mistic al cuvântului Mariam [...], o exegeză destul de subtilă" (Istoria literaturii române de la origini până în prezent, București, 1941, p.17, col.f).
- XI Altă interpretare mistico-dogmatică, implicând însă prima analiză sintactică românească a unei fraze formate din trei propoziții. De remarcat accepția "propoziție" pentru cuvînt.
- XII Analiză subtilă a unui verb românesc disemantic (rom. a asculta, cf., de exemplu, fr. écouter "a asculta" și obéir "a da ascultare; a se supune"), glosat, indirect, prin "a da ascultare; a se supune" (cf. sfîrșitul pasajului). Se exclude din interpretare sensul primordial al verbului, neinteresant aici, "a-și concentra auzul spre o sursă sonoră", cf. "nu se înțelege cuvîntul cel gol, ce iase din gura omului și-l ascultăm cu urechile". "Cuvîntul cel gol" este, de bună seamă, prima formulare în limba română a ideii de "complex sonor", iar "sfîrșitul faptului" este "efectul" emiterii unui mesaj predominant conativ din punct de vedere funcțional.

GRIGORE URECHE

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI¹

Pentru limba noastră moldovenească¹.

Așijderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată și ne iaste amestecat graiul^a nostru cu al vecinilor de prin prejur, măcar că de la Rîm^I ne tragem, și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate^{II}. Cum spune și la predoslovia letopisețului celui moldovenesc de toate pre rînd: Ce fiindu țara mai de apoi ca la o slobozie^b, de prin prejur venindu și discălicîndu, din limbile lor s-au amestecat a noastră: de la rîmleni cele ce zicem latină, pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găină ei zic galena, muiaria, mulier, fămeia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altile multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amănuntu^c, toate cuvintele le-am înțelege^{IV}. Așijderea și de la frînci^d, noi zicem cal, ei zic caval, de la greci straste², ei zic stafas, de la leși prog, ei zic prog, de la turci, ne-ae căsătorit, de la sîrbi cracatită și alți multe ca aceea din toate limbile^V, carile nu le putem să le însemnăm toate. Și pentru aceaste să cunoaște că cum nu-i

1) Fragment reproduc după ediția F.P.Fanaițescu, Bucureștii, 1955, p.61.

1) Limba română.

2) soraste și stafas, sînt amîndouă cuvinte transmise corupt de copistii manuscriselor. Probabil că autorul a scris: strafide și stafis (nota ediției).

a) limba; b. colonie; c. amănunt; d. italieni.

discălicată țara de oameni așezați^{VI}, așa nici legile, nici tocmeala țării pre obicei bune și legate, ci toată dreptatea au lăsat pre acel mai mare, ca să o judece și ce i-au părut lui ori bine, ori rău, aceia au fost lege, de unde au luat și voie așa mare și vîrf. Deci cumu-i voia domnului de caută să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba țării, care obicei pînă astăzi trăiaște.^{VII}

NOTE

- I Gr. Ureche este primul cărturar român la care apare în scris ideea originii latine a limbii și a poporului român.
- II Aprecierea se bazează pe impresia creată cronicarului de aspectul lexical al limbii.
- III Dintre etimologiile propuse de Gr. Ureche se cuvin a fi corectate următoarele: găina < lat. gallina, fămeia < lat. familia, părinte < lat. parente(m), cal < lat. caballus, strafide (var. stafide) < ngr. stafidha, prag < sl. praga, a se căsători < rom. căsător (inv. "soț"), cracatiță < rus. karakatița.
- IV Este intuită ideea că transformările lingvistice torate factorului Timp pot fi deslușite și astfel se ajunge la înțelegerea cuvîntului de bază, ceea ce se generează conștiința istoricității limbajului.
- V Conceptul de înrudire lingvistică a fost elaborat mult mai tîrziu, așa că nu e de mirare că Gr. Ureche pune pe același plan asemănările provenite din natură cu cele datorate muștenirii din limbă.
- VI De remarcat observația autorului privind importanța datelor lingvistice pentru lămurirea istoriei unui popor: "amestecul" lingvistic este o dovadă a ne-așezării" locuitorilor. Probabil cronicarul are în vedere faptul că "mișcarea" populației conduce la contacte cu diverse alte limbi ceea ce explică, în viața sa, "amestecul" la care se referă cînd caracterizează limba noastră.
- VII Este relevant rolul autorității.

MIRON COSTIN

DE NEAMUL MOLDOVENILOR. DIN CE ȚARĂ AU IEȘIT
STRĂMOȘII LOR[Ⓜ]

Rămîne aici rîndul a arăta de graiul^{Ia} și slovele^b, de unde ieste izvorît, acestor țări de care pomenim. Precum dar s-au arătat deplin neamul acestor țări așezate pe aceste locuri de rîmleni, așa și graiul tot de la rîmleni izvorît, cu ceilalți historici^{Ii} mărturisește și Topeltin^C, care așa zice: "Am dovedit mai sus a fi Italia pricina descălicării valahilor, așa și aice aceiaș laudă mărturisim, că limba lor ieste limba vechilor romani, amestecată sau mai mult stricată cu sîrbască, rusască, dășască, horvășască, slovenească" procîi.^d Și zice precum și un historic ce-i zic Covațiocie au socotit precum graiul de casă a ardelenilor mai mult are în sine înșămnaea graiului românesc și lătinesc, decît a graiului de acmu a italianilor.^{Iii}

Și cu vreme îndelungată, ce nu strămută și nu astupă, vestite împărății, crăii, domnii; așa și graiul romanilor pre aceste locuri cu îndelungată vreme^{Iv} și răsipă locuitorilor, romanii de supt aceste locuri, care pustindu-să de năvala tătarilor^V, să mutase aceștia de aicea la Maramurăș, cei din Țara Muntenească la locurile Oltului, trecînd munții, ș-au stremutat și graiul. Că unde zice lătinește: Deus^{VI}, noi zicem: Dzău sau Dumnădzău,

Ⓜ) Fragment reprodus din Opere, ediția P.P.Fanăitescu, Buc., 1958, p.271-272.

a. limba; b. alfabetul; c. Toppeltinus Laurentius (1641-1670) - cronicar german din Transilvania; d. și așa mai departe.

meus, al meu, aşijderea, unde telum ei, ceriul, homo, omul, fronsu, fruntea, anghelus, ingerul. Iar nice unele cuvinte nu sînt să nu fie protivnice^g cu lătimeşte sau la început sau la mijloc sau la firşit, iar unele stau neclătite^f, cumu-i barba-barba, luna-luna şi altele ca acestea; vinum-vinul, panis-pîne, manus-mîna, culter-cuţit^{VII}.

Si așa cum am zis, cu vremea ş-au schimbat graiul şi s-au amestecat^{VIII} cu slovenescu, daţescu şi cu alte care le-am pomenit dintru Topeltin. Pe aceasta poveste cură^g şi aflatul^{IX} slovelor, cu care şi scrisoarea^h de la sîrbi o au luat-o, amu după a doua descălecătură de Dragoş vodă aicea în ţară şi la munteni Negrul vodă.

---

e. adj. de o seamă, la fel cu, egal; f. neclintit; g. curge; h. scrierea.

NOTE

- I   Interesul acordat de cronicar originii graiului românesc decurge din convingerea sa că datele lingvistice constituite importante dovezi ale istoriei unui popor.
- II   De remarcat că M. Costin procedează ca un adevărat om de ştiinţă; nu se mulţumeşte să enunţe o idee ci, în sprijinul ei, aduce mai întîi mărturia altor autori, după care urmează demonstraţia sa, în cazul de faţă bazată pe fapte lingvistice.
- III Condiţiile social-istorice în care s-a dezvoltat româna au condus la izolarea ei într-un mediu de limbi diferite ca origine, ceea ce a lipsit-o de influenţa superstratului cultural latin, caracteristic romanităţii occidentale. Aceasta explică, poate, apropierea dintre română şi latină mai mare decît în cazul celorlalte limbi romanice şi în special mai mare decît în cazul limbii italiene, care a fost cel mai mult expusă influenţei superstratului cultural latin. (În acest sens vezi: Faglia-vini; Originile limbilor neolatine, Buc., 1977, p.259).

- IV Cronicarul intuieste rolul factorului timp in evoluția unei limbi.
- V Răspîndirea romanilor "de supt aceste locuri" este anterioară năvălirii tătarilor. Referința la tătari e poate numai o analogie pe care cronicarul o are în vedere ca să explice "rășipa romanilor".
- VI Dintre etimologiile menționate aici de cronicar, următoarele trebuie corectate; Dumnezeu < lat. domine deus, cerul < lat. caelum, fruntea < lat. fronte(m), cuțit < lat. acutitus < cotitus.
- VII Întregul paragraf evidențiază finețea observației lui M. Costin cu privire la producerea transformărilor fonetice într-o vreme cînd lingvistica era încă departe de a descoperi regularitatea schimbărilor fonetice.
- VIII Pentru perioadele istorice caracterizate prin mișcarea popoarelor dintr-un loc în altul, contactul dintre limbi era văzut ca un "amestec". Într-un stadiu mai puțin evoluat al lingvisticii se credea că mai ales acest amestec dă socoteală de schimbarea unei limbi. În realitate acest amestec se reduce de obicei la elemente lexicale care, de regulă, nu afectează un sistem lingvistic dat.
- IX Alfabetul latin a fost folosit în scrierea românească începînd din sec. al XVII-lea pînă la sfîrșitul sec. al XVIII-lea. Întrucît Dragoș Vodă și Negru Vodă au domnit cu mult înainte, s-ar putea ca M. Costin să fi avut în vedere și unele manifestări scrise ale slavonei românești care, odată cu formarea statelor feudale românești (sec. al XIV-lea) a căpătat o răspîndire mai largă în cancelariile domnești, în mănăstiri și în biserici (cf. vol. colectiv: P.P. Olteanu: Slava veche și slavona românească, Buc., 1975, p.15).

Stelnicul CONSTANTIN CANTACUZINO

ISTORIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

intru care să cuprindă numele ei cel dintii și cine au fost lăcuiții ei atunci și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpinit pînă și în vremile de acum cum s-au tras și stă (*)

(1) [Originea, unitatea și continuitatea românilor și a limbii lor]

(1.1.) [...] Și mai zice încă că dachii, cari era, învățînd de la romani limba latinească, pentr-atîția ai^a lor supuși fiind, și cu dînsa deprinzîndu-se, o făcuse apoi că iaste a lor de moșie și o au ținut. Carea după acéia mai pe urmă stricînd-o într-acest feliu au venit și au rămas, precum și astăzi iaste; așa făcînd cum și ispanii, și galii, și italienii, adecâte spaniolii, franțozii și frîncii¹, că așa le zic ei, au făcut. Care neamuri ei încă pînă astăzi n-au a lor limbă, de feliul lor osebită, nici cea véche ca carecînd vor fi avut nu să știe, ci dintr-a romanilor țin, rău și grozav stricînd-o. Deci dară precum ispanii, galii, italii nu sînt romani, așa nici valahii nu sînt romani. Ca acéstea acest Ioann Zamoski^b, ale căruia ziceri și basne, zice Topeltin^c și alții, că mai mult sînt de ris decît de crezut; pentru că acele trei neamuri de oameni ce zice acela, adecâte

*) Fragmente din "Cronicarii munteni", Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I, București, 1961, pag. 38-39, 43, 45, 46, 52, 55, 68; 71-72, 73. Subtitlurile și numerotarea pasajelor extrase ne aparțin (C.D.).
a. ani; b. Ian Zamoycki (1542-1605), cancelar (din 1578) și mare hatman (din 1581) al Poloniei; a intenționat instaurarea supremației polone asupra țărilor române; c. Laurentius Toppeltinus (1641-1670), cronicar sas din Transilvania, autor al scrierii "Origines et occasus Transylvanorum ..." (Lyon, 1667).

ispanii, galii și italii, fiind foarte vecini cu romanii și supuse de ei, și tot între dinșii șezind și amestecați umblind, lesne iau unii de ale altora cuvinte și cu de-ale lor amestecându-le, îți pare că altă osebită limbă lor fac. Și mai chiar vedem că rumânii den Ardeal, moldovenii și ceștea de țara aceasta, tot un neam, tot o limbă fiind, încă între dinșii mult se osebesc, care aceasta iaste cum să vede den amestecătura vecinilor lor^{II}. Așadară și acéle trei neamuri, ce zicem mai sus, den preavecinătatea romanilor, luind de ale acelora cuvinte, și cu céle de moșie ale lor amestecându-le, și stricându-și limba, au în ceastă ce acum sînt. Iară dachii preaveche a lor osebită limbă avînd, cum o lăsară și cum o lepădară așa de tot, și luară a romanilor, aceasta nici să poate socoti, nici crede^{III}. Si încă pentru că și pînă astăzi vedem și auzim, zice Topeltin, că de întrebăm pe un valah: Ce ești? el răspunde: rumân, adecâte roman, ci numai au stricat puțin cuvîntul: den roman zic rumân, iar același cuvînt iaste^{IV}.

(1.2) Însă dară valahii, adecâte rumânii, cum sînt rămășițele romanilor celor ce i-au adus aici Ulpie Traian, și cum că dintr-aceia se trag și pînă astăzi, adevărat și dovedit iaste de toți mai adevărații și de crezut istorici, măcar că apoi le-au mutat^a și numele, valahi zicîndu-le, au dupre voivodul lor Flac, cum unora le pare, au dupre numele fătii lui Dioclitian, cum mai sus s-au semnat că scrie Bonfinie^a; că zic alții, au din cuvîntul galic, adecâte franțozesc, ce zic valahos italianilor, adecâte frîncilor, au măcară altă pricină fie, cum le-au zis, iară ei tot așa sînt^v. (... ..)

^a ... au schimbât; cf. Antonio Bonfini (1434-1503), în Roma și umanist italian, biograf al lui Matei Corvin, scrierile sa "Rerum hungaricarum decades" cuprinde următoarea dată despre rumâni:

(1.3) Sînt dară acești coșovlahi^a, cum ne spun vecinii lor și încă și cu dintr-înșii am vorbit, oameni nu mai osebiți, nici în chip, nici în obicei, nici în țăriia și făptura trupului, decît rumânii ceștea și limba lor rumânească ca acestora, numai mai stricată cu de ceastă proastă grecească^b și cu turcească, pentru că foarte pușini, cum s-au zis, au rămas la niște munți trăgîndu-se de lăcuiesc. Carii să tind în lung de lingă Ianina Ipirului^c pînă spre arbănași^d lingă Elbasan, în sate numai lăcuind, săvai^e că și mari unele sate (... ..)

(1.4) Zic și aceasta că de-i întrebă pe ei neștine: Ce ești? el zice: vlahos, adecăte rumân; și locurile lor unde lăcuiesc le zic Vlahia [cea Mare] (... ..)

(1.5.) Iară noi într-alt chip de ai noștri și de toți cîți sînt rumâni, ținem și crédem, adevărindu-ne den mai aleșii și mai adeveriții bătrîni istorici și de alții mai încoace, că valahii, cum le zic ei, iară noi rumânii, sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, dupre ce tot l-au supus și l-au pierdut; și apoi și alalalt tot șireagul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-acelora rămășiță să trag pînă astăzi rumânii aceștea^{VI}.

Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă mai neaoși sînt, și moldovenii, și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte

---

a. coșovlahi; aromâni; b. greacă populară, aplă, dimotiki; c. Epirului; d. albanezi; e. măcar.

den amestecarea altor limbi cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt, că toți aceștia dintr-o fîntină au izvo-rit și cură^a VII (... ..)

(1.6) Însă romanii carii era tot mai varvari îi ținea pe dachi, cum și era și să vede, căci cînd să minia și să certa între dînșii, în loc de ocară cum s-ar zice, romanul zicea aceloră: dac, adecăte "înțelege, varvare". Care cuvînt și până acuma să aude de cîte vreun rrmân de acei bătrîni, la carii au mai rămas doară cîte o urmă de acei mai bătrîni, den om în om păzindu-se, carii ca aceștea ținși au și cîte un cuvînt ca acelea. Că iată, cînd vor să certe sau să zică în loc de ocară vreunui om ce-l vede moale, căscăund și blestemat, îi zic: dac, care va să semnêze ce zicea pe atuncea^{VIII} (... ..)

(1.7.) Însă nu puțină mirare iaste la toți cîți scriu aceasta, nici la cîți bine vor socoti de acești rumâni, cum s-au ținut și au stătut pînă astăzi așa, păzindu-și și limba - și cum au putut și pot și pămînturile acêstea lăcuiesc?! Care acêstea la puține limbi și neamuri să vede. Și mai vîrtos atîtea roduri^b de oameni, streine și varvare, preste dînșii au dat și au stricat, carii peste alții așa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai știe, nici să mai pomenește de aceia [...]. Iarăși aiave^c să vede și să crêde că impresurînd goții, vandalii, slovenii, hunii și alții ca acêstea și călcînd și descă-lecînd mare parte a [E] vropii și pe aici au trecut, au luat, au stricat și au supus hunii acêste țări, cum să va vedea mai nainte. Iară ei tot au stătut și s-au ținut cum sînt^{IX} (... ..)

a. curg; b. neamuri, popoare; c. aievea, realmente.

(2) [Originea maghiarilor. Cea mai veche anchetă lingvistică, inițiată din Transilvania]

(2.1.) [...] hunii sînt schithi, adecă tătari [... ...] veniți din Schithia cea mare a Asiei^a, alții zic că sînt din Schithia ce stă cătră miazănoapte, căria îi zic și acum Iugra, carea astăzi supusă iaste supt Impărăția Moscului^b X.

(2.2) Mulți dovedesc și cu aceasta, cum de la acea Iugra sînt: că viind oameni de aceia și grăind multe cuvinte zic că să potrivescu cu ale acestor unguri, numai mai stricat și mai varvare li să pare acéle cuvinte, măcară că nu știm carii mai firești limba își vorbește: ceștea ce prin ceste părți lăcuiescu, carii s-au amestecat cu alte feliuri de limbi, au ceia, căci tot în locul lor acolo să află.

Auzit-am și eu cu urechile mele de dumnealui Gheorghie Brancovici^c din Ardeal, om de cinste și cu cunoștință și și iubitoriu de a ști multe, povestind cum mergînd la Mosc împreună cu frate-său Sava Brancovici^d mitropolitul Ardealului, om și acela destul de învățat, înțelept și temătoriu de Dumnezeu, pre care îl trimisese

---

a. Siberia; b. Moscovei (Rusiei); c. Gh. Brancovici (1645-1711), cronicar transilvănean de origine sîrbă, agent diplomatic al Transilvaniei și al Țării Românești la Constantinopol, autor al scrierilor "De începerea vechiului neam slovenesc" și "Cronica slovenilor Iliricului și Misii" (redactate inițial în română), tratînd istoria slavilor de sud și a românilor; d. S. Brancovici (?-1683), mitropolit al românilor din Transilvania (1656-1683); în 1668 a fost la Moscova, de unde a primit ajutoare bănești; s-a împotrivit tendințelor de calvinizare ale principelui Mihail Apafi (1661-1692), care l-a destituit din acest motiv.

Racoț Gherghie cel Tânăr^a la împăratul moschicescu^b, cu soție, la anul de la Hristos [1668]. Acolo dară mergînd și la împărăție viind, de acei schithi de la Iugra, intradins au mers la dinșii, ca să vadă acéia ce să auzia, cu limba că să potrivească în multe cu ceștea unguri, iaste adevărat cevași au ba. Și așa cu dinșii împreunîndu-se și vorbind ungurește, zicea că adevărat iaste, că multe cuvinte asemenea era cu ale cestora, numai groase^c și mai mojicoase^d, cum s-au zis. Unde dară și acel vrédnic bărbat zicea că de a crede iaste, cum de la acea Iugră, acei schithi să fie izvorit și să fi venit^{XI}.

---

a. Gheorghe Rákóczi II, principe al Transilvaniei (1648-1660), promotor al unei politici antiotomane; b. Tarul Alexei Mihailovici Romanov (1645-1676) tatăl lui Petru I cel Mare (1682-1725); c. primitive; d. rustice, necultivate.

NOTE

- I Ideile exprimate aici aparțin lui Zamoyski, fiind reproduse de Toppeltinus pentru a le combate; după aceasta din urmă rezumă Stolnicul. Se distinge între ispani, gali și italieni (mai jos: itali) ca populații autohtone, antice ale Iberiei, Galiei și Italiei (corespunzînd etniilor cunoscute în istoriografia modernă ca celtiberi, gali și italici), pe de o parte, și spanioli, franzozi și frînci, ca popoare romane occidentale contemporane (spanioli, francezi, italieni), pe de altă parte, pentru a se arăta că cele din urmă nu ar proveni din romani, ci din băștinașii antici care au împrumutat numai limba romnilor, în vederea concluziei că nici valahii (români), descendenți ai dachilor care au adoptat latina, nu ar fi un popor romanic. Combaterea ideii lui Zamoyski, după care "spaniolii, franzozii, frîncii" și "valahii" nu ar fi popoare descendente din romani, întreprinsă de Toppeltinus, este aprobată de cronicarul muntean.

- II Odată cu ideea unității românilor ("tot un neam, tot o limbă fiind") se exprimă și constatarea deosebiriilor dialectale în româna din Transilvania, Moldova și Țara Românească, cu care s-au confruntat și traducătorii de texte ecleziastice (v. supra: Scritori ecleziasti), deosebiri însă exagerate aici ("încă între dinșii mult să osebesc", subl.n.) și puse exclusiv pe seama influențelor lingvistice externe ("den amestecătura vecinilor lor", cf. și pasajul (1.3) și nota VII), când, de fapt, unele diferențe dialectale își au originea chiar în latina populară (cf. munt., și lit. varză, din lat. pop. viridia, față de mold. curechi, din lat. pop. cauliculum, etc., etc.). Stolnicul pune pe același plan amestecul de populații etnic diferite cu "amestecul" de limbi; în timp ce primul este uneori o realitate, al doilea trebuie privit foarte nuanțat, prin prisma conceptelor, inexistente în secolul al XVII-lea, de strat, substrat, superstrat și adstrat, a fondului principal lexical al unei limbi și a structurii gramaticale, prin care se demonstrează că, în cele din urmă, una dintre limbi iese învingătoare în urma contactului cu altele, chiar dacă achiziționează elemente lexicale din ele.
- III Se exprimă aici ideea că dispariția completă a limbii dacilor nu poate fi luată în considerație, deși Stolnicul susține, în fond, puritatea romană a românilor (cf. notele VI, VII și IX). Cît privește eventualele reminiscențe lexicale dacice în română, după concepția autorului, cf. pasajul (1.6) și nota VIII.
- IV Etimologie corectă, dată de Toppeltinus și acceptată de Stolnic: rom. rumân < lat. romanus. O amplă monografie asupra acestei etimologii, în care se arată că și varianta cu -o-, anume român, este veche și nu impusă pe cale livrească, în: V. Arvinte, "Român, românesc, România", București, 1983.
- V Speculații etimologice în jurul etnonimului medieval al românilor, valah: (1) "dupre voivodul lor Flac", antroponim de pus - probabil - în relație cu cognomenul Flaccus, purtat de câteva personalități politice și militare romane, dintre care unele au acționat în partea orientală a imperiului (Aulus Pomponius Flaccus, consul sub Tiberius, cf. Cassius Dio, "Ἰστορίαι Παλιμακίων", LVII, 17,1; Caius Norbanus Flaccus, participant la lupta de la Philippi, idem, XLVII, 35, 2-3; Lucius Valerius Flaccus,

legat al lui Cnaeus Pompeius, idem, XXXVI, 54, 2-4; Munatius Flaccus, locotenent al lui Pompeius, idem, XLIII, 33, 4-34); (2) "dupre numele fetii lui Dioclitian": Caius Aurelius Valerius Diocletianus (284-305), de origine dalmată, aclamat ca imperator la aproximativ zece ani după părăsirea Daciei de către Aurelian, va iniția tetrarhia al cărei rezultat final avea să fie divizarea imperiului; fiica sa Valeria devine soția unuia dintre tetrarhi, anume Caius Galerius Valerius Maximianus (fără a-i menționa numele, Stolnicul o mai amintește, într-un pasaj nereprodus aici, p.30 a ed. Gregorian: "...dupre fata lui Dioclitian, ce o chema așa, care o măritase dupre un Ioannu, domnul ce era atuncea aceștii Dachii"); (3) "din cuvîntul galic, adecâte franțozesc [cf. grec. gallikos, n.n., C.D.], ce zic valahos italienilor, adecâte frîncilor". În alt pasaj al cronicii, nereprodus aici (p.30, ed. Gregorian), autorul menționează și alte ipoteze etimologice, în special după Antonio Bonfini IV, 2: (4) "de la Flac, cuvîntare nemțească, vine vlahos"; (5) "de la cuvîntul grecesc ce să zice [βλαβος], adecâte aruncînd săgeata, pentru că foarte era iscușiți în meșteșugul săgetatului", apropiere lexicală înlesnită probabil de o confuzie între români ca atare și geți, despre aceștia din urmă afirmînd Herodot că erau buni arcași. Mai apropiate de adevăr sînt ipotezele (3) și (4), astăzi admitîndu-se etimologia următoare: germ. *walhos, (din etnonimul celtic volsc, cf. și engl. welsh), "celt romanizat", preluat de slavii de est în forma voloh și de cei de sud în forma vlah, ambele cu sensul "romanic oriental"; din forma slavă de est derivă reflexul maghiar medieval, cu două forme și semnificații distincte: oláh "român" și olász "italian" (acesta din urmă prezent și în maghiara contemporană, cel dintîi fiind substituit cu romén), iar din forma slavă de sud a rezultat reflexul grec-bizantin vlahos, preluat și în turca osmanlie sub forma iflak, ambele cu sensul "român". Întreaga discuție privitoare la filiația, formele și sensurile acestui etnonim arhaic, la Arvinte, op. cit.

VI

Ideea romanității pure a românilor ("... iară noi românii, sîntem adevărați romani și aleși

romani în credință și în bărbăție"), originari în romanii colonizați în Dacia ("denarii Ulpie Traian i-au așezat aici [...] și dintr-aceilor rămășiță se trag astăzi rumânii aceștea").

VII Ideea unității românilor de pretutindeni: munteni ("ceștea de aici"), transilvăneni ("rumânii [...] den Ardeal"), moldoveni (cf. și pasajul l.l), dar și sud-dunăreni ("toți ciți și într-altă parte să află și au această limbă"), la care istoricul se referă în fragmentele reproduse aici mai sus sub nr.l.3 și l.4; "tot unii sînt, că toți aceștea dintr-o fîntină au izvorit și cură" - unitate evidentă în pofida unor deosebiri lexicale în vorbirea românească din diferite provincii ("măcar fie și cevași mai osebită în niște cuvinte din amestecarea altor limbi").

VIII Etimologie fantezistă, adusă în sprijinul ideii expuse de Stolnic spre sfîrșitul pasajului reprodus aici sub nr.l.l. și comentate în nota III. În realitate, dac (corect ortografic: dac') este o variantă fonetică regională a conjuncției dacă (arh. deacă < rom. de + rom. că), prin care se exprimă uneori, indirect, dezacordul sau dezaprobarea (cf. pop. și dacă?!, și ce dacă?!).

IX Ideea continuității românilor în spațiile geografice pe care le ocupă ("tot au stătut și s-au ținut cum sînt"), în ciuda vicisitudinilor istoriei, dintre care cea mai importantă este aici migrația popoarelor ("goții, vandalii, slovenii, hunii și alții ca aceștea [...] călcînd și decălcînd mare parte a Evropii și pe aici au trecut, au luat, au stricat și au supus [...] aceste țări"). Popoarele migratoare care au invadat Dacia și Scythia Minor au fost - după datele stabilite de istoriografia modernă - următoarele: vizigoții (sec.IV-V), hunii, gepizii (sec.V), avarii (sec.V - începutul sec.VII), slavii (sec.VI), bulgarii (sec.VII), ungurii (sec.IX-X), pečenegii și cumanii (sec.XI), tătarii (1241).

X Considerarea hunilor ca tătari denotă conștiința originii lor turanice în concepția Stolnicului. În ceea ce privește "genul proxima" schithi, de care îi apropie pe huni, nu se datorește vreunei confuzii (deși scithii erau un popor indo-european, din ramura Iranică), ci terminologiei etnonimice medievale, de limbă latină, după care neamurile asiatice stabilite la începuturile evului mediu pe teritoriile locuite

antichitate de sciți erau desemnate cu numele acestora din urmă, chiar dacă nu prezentau afinități etnice cu ei.

Astăzi, cum și maghiarii aparțin mării familii etnolingvistice aralo-altaice și, ajunși în Europa deși la un interval de patru secole unii de ceilalți, au ocupat teritoriul vechii Pannonii, de unde și posibilitatea identificării unora cu ceilalți.

- XI Pasajul pune în lumină prima anchetă lingvistică întreprinsă la noi, al cărei rezultat a constat în confirmarea înrudirii maghiarilor cu populațiile fino-ugrice de pe teritoriul imperiului rus, din zona de la nord-est de munții Urali. Nu poate fi deci de mirare faptul că studiul comparativ istoric, cu aplicare la limbile fino-ugrice, a luat naștere în Transilvania, cu aproximativ un secol și jumătate mai târziu, în lucrarea lui S.Gyármáthy, Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata, publicată la Göttingen în 1799.

NICOLAE COSTIN :

PENTRU NUMELE NIAMULUI ACESTOR ȚĂRI
 ȘI PENTRU PORTUL LOR ȘI PENTRU GRAIUL
 SAU LIMBA LOR^{*)}

Mare dovadă niampurilor den ce rădăcină și izvor sînt, numele ce au și între sine și de la streini, și măcar că niceun neam nu este în toată lumea să aibă numai un nume; ce unele de pre capetele^a cele dentii vreunui nărod stăpînitore, alte nume sînt de pre locuri, de unde sînt începute; multe de pre cetăți mari, multe de pre ape, multe cu îndelungate vremi strămutate numerele^b de pre stăpînii^c, cum am arătat mai sus, și arătam și aiceⁱ.

Că vedem niampur nemțascu supt aceste numere^b: întii și mai ales și mai de cinste: Alaman; și așa le dzic istoriile cele vechi și mai pre urmă și turcii. Al doile nume, le dzic ghermani, adecă doi frați, lătinește ghermanus^d. O samă de istorii le dzic tevtonis^e, de pre căpetenia lor Tevton; italienii le dzic tudesco^f; leșii, moscalii, noi le dzicem nemțiⁱⁱ.

Mai apoi alte numere^b, despărțite ca crengili dentr-un copaciu: svedzii^g, danii^h, saxoniiⁱ, franțozii^j, belgii^k, batavii^l și alte țări mai mici, tot den

*) Fragmente din capitolul al XII-lea al Letopisețului Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601, reproduse după: Nicolae Costin, "Opere", I, Ed. Junimea, Iași, 1976, p.54-55.

a. căpeteniile (eroii eponimi); b. nume(le); c. stăpîniri; d. lat. germanus "frate geamăn"; e. teuton; f. it. tedesco (< lat. med. teotiscus); g. suedezii; h. danezii; i. locuitorii Saxoniei; j. franconii; k. flamanzii; l. olandezii.

rădăcina cea veche a alamanilor sînt. Așea^a Ișpania^b, iverii^c, țiltiverii^d, portogalii^e, tot un niam sîntu. Turcii, de pre locul lor Turhistan^f, și de pre căpetenia lor cel dentii: Osmangic, Otoman - Osmanli. Moscalii^g, rusii^h, bulgarii, sîrbii, horvațiiⁱ, slovenii, bohemii^j, tații^k, leșii^l, tot un niam sînt, fără alte numere^m ce au streinești [..]^{III}.

Așea și niamul acesta, ce scriem țărîlor acestora, nume dreptu și mai vechiu este român, adecă râmlian de la Roma. Acest nume, den descălecatul lor de Traian, și cît au trăit în munți, în Maramoroș și pe Oltu, tot acest nume au ținut și țin și pînă astăzi; și încă mai bine muntenii decît moldovenii; că ei și acmu dzic și scriu Țara Româniască, și românii acei de Ardial, iară străinii den pregiur le dzic vlah, de pe vloh, cum s-a pomenit^{IV}. Tot de la streini sîntu aceste nume de pre Italia, căroro dzic vloh. Apoi mai tîrziu turcii, după numele domnilor ci-au închinat țara la turci, dzic Moldovii Bogdan, iar muntenilor Caravlah. Grecii dzic Bogdano-Vlahia, iară muntenilor vlahos. Iară acestu nume Moldova este de pe apa Moldova, după al doile descălecarea țării de Dragoș Vodă. Iară muntenilor, ori de pre munte, ori de pre Olt, olteni; leșii dzic molteni^V.

Măcar că și la istoricii și la graiul streinilor, și între sine, cu vreme, cu vacuri, cu primenele, iau și dobîndesc și alte numere, iară acela ce este vechiu nume, stă neclătit român!

---

a. La fel; b. hispanii; c. iberii; d. celtiberii; e. lusitanii; f. Turkestan (Asia Centrală); g. Rusii (moscoviții); h. ucrainenii; i. croații; j. ceșii; k. slovacii (ung.tóth); l. polonii; m. nume

Iară cum să fie acestu nume vlah, de pe numele lui Flicac, hatmanul^a Râmului, precum scriu unii în letpisățele sale aicea în țară, basne^b sintu^{VI}.

... ..

a. generalul; b. basme, fabulații.

COMENTARII

- I În afara importanței pe care o poate prezenta etnonimul în stabilirea originii unui popor, autorul arată în acest pasaj originea posibilă a etnonimelor: 1) după numele unor căpetenii (la care sînt de adăugat eroii culturali) - ceea ce se va exemplifica mai jos cu teutonii și cu turcii osmanlii, iar în alt loc al cronicii (p.70-71, ed.cit.), cu cheii și polonii (arh.leşii), după numele eroilor legendari, "doi frați anume: Leh și Ceh, den nianul slovenilor sau s sarmașilor"; 2) după nume de localități sau alte toponimice (p.54, ed.cit.: „Tătarii, de pre apa Tartara”); 3) după stăpîniri străine (pentru care autorul nu dă exemple, dar putem cita aici denumirea ungureni pentru "românii din Transilvania medievală").
- II Sinonimia etnonimică, exemplificată cu numele germanilor, atît intern, cît și extern. Etonimul intern actual, deutsch, este înrudit cu lat. med. teotiscus și it. tedesco, avînd la bază numele vechii divinități htonice germanice, Teuta. Etonimele externe principale sînt în număr de trei: german (< lat. germanus?; s-a emis și ipoteza originii vechi germanice, și aceea a originii celtice a acestui etnonim); fr. allemand, span. alemán, tc. alaman (prin generalizarea numelui tribului alamanilor); sl. nemeș, magh. német, rom. pop. și inv. neamț (par să provină dintr-un sl. nemet "necuvîntător"). La acestea s-ar putea adăuga altele: finl. saksalainen, prin generalizarea numelui tribului saxoniilor; sr. šwab, prin generalizarea numelui tribului suabilor.
- III Pasajul acesta exprimă conștiința originii germanice a succedizilor, cănezilor, cîndezilor etc., ca și aceea a originii slave a rușilor, bulgarilor, cheilor, poloniilor etc., lăsînd să se subînțeleagă și înrudirea limbilor respective. Cît despre populații-

le peninsulei Iberice, autorul face loc unui anacronism, căci hispanii, iberii și celtiberii sînt popoare antice - de origine iberică și celtiberică (de aceea, prin portogali, deși etonimul este contemporan autorului, trebuie să înțelegem populația antică a lusitanilor).

O listă a popoarelor romanice autorul nu dă, dar aluzii la această temă se fac în alt loc al cronicii (p.40, ed.cit.): "Numele Italia este vechiu la toate istoriile cele vechi lătinesti, de pe Ital craiul lor, nemții italianului îi dzic valleos, și noadă moldovenilor și muntenilor iară așea ne dzic valleos. Franțuzii italianului dzic valașhos. Leșii italianului dzic vloh și noadă franțuzii valașhos, și leșii voloșin ne dzic; iară muntenilor de la o vreme au luat leșii de le dzic moltan adecă oltian. Ungurii italianului dzic olaș, iară moldovanului și muntianului, olah. Și Țării Italiei leșii dzic: Vloșca Zemea, adecă Țara Vlohului, iară țării noastre dzic Volosca Zemea [..] Iară nu numai numele acesta, precum ai înțales că este tot unul la toate țările, și al tău, și a Italiei, precum vei înțalege și mai pre largu, osăbit de numele acestor țări, că și grecii și turcii ne dzic vlah, ce și dentru altele te vei cunoaște: obiceiuri, hirea, graiul până astăzi, că ești dreptu vloh, adecă italian și râmlian".

- IV Cf. citatul reproduș la sfirșitul notei precedente.
- V Etonime diversificate tîrziu, în relație cu românii din diferite principate și cu variate evenimente și personalități istorice, mênite să exemplifice ideile exprimate în primul alineat al fragmentului reproduș aici, cu privire la originea etnonimelor.
- VI Pasajul exprimă neîncrederea cronicarului în explicarea etnonimului vlah prin etimonul antroponimic lat. Flaccus. Detalii cu privire la etimologia lui, supra, sub Stolnicul Const. Cantacuzino, nota V.

DIMITRIE CANTEMIR

Dimitrie Cantemir (1673-1723) este un bun exemplu pentru greșelile mari ce le poate săvârși "un învățat pe scaunul domniei", căci eruditul prinț a fost, dintre toți domnitorii noștri, fără îndoială cel mai învățat, dar și cel mai neinspirat manevrier politic. Istoricii noștri se sfiesc să facă inventarul explicit al catastrofei politice pe care domnia lui Cantemir a atras-o asupra țărilor românești, dar noi ne gândim mai ales la binefacerile de ordin cultural pe care le-ar fi adus Moldovei și tuturor românilor o politică mai prudentă, care să fi păstrat la domnie vreme îndelungată un om atât de învățat ca Dimitrie Cantemir. Nu ne e greu să ne imaginăm, cum, domnind alături de Brâncoveanu un răstimp mai mare, Dimitrie Cantemir ar fi determinat un curs mult mai accelerat dezvoltării noastre culturale: învățămînt, științe, litere etc. Însăși opera lui Cantemir ar fi avut, cu siguranță, altă soartă, și în primul rînd ne gândim că ar fi intrat în circuitul conștiinței românești în mod firesc, la data cînd a fost elaborată. Așa însă cum s-au petrecut lucrurile, după dezastrul de la Stănilești, Dimitrie Cantemir se desparte de ai săi pentru a trăi și muri în țară străină, unde va elabora o bună parte din opera sa, iar această operă se va întoarce printre cei de-un neam cu autorul ei abia mai tîrziu, cu intermitență, fără a stîrni aceleași ecouri, aceleași efecte ce le-ar fi avut dacă autorul nu și-ar fi părăsit țara. Așa, de pildă, celebra Descriptio Moldaviae, scrisă probabil pe la 1716, ajunge la cunoștința publicului românesc cu o întîrziere de un secol și

mai bine, cînd, prin străduința lui Veniamin Costache, banul Vasile Virnav o traduce și o tipărește în 1825, la mănăstirea Neamț.

La data cînd Dimitrie Cantemir ajunge domn al Moldovei, la începutul secolului al 18-lea, în toată Europa nu exista un prinț, un suveran mai erudit, mai cultivat. Nenorocirea a făcut ca această domnie ce promitea, cu toate îndreptățirile, să fie cea mai rodnică sub raportul consecințelor culturale, să nu îndeplinească nici măcar anul. Parcă pentru a ne face să resimțim și mai acut dimensiunile neșansei noastre, receptivitatea publicului românesc față de scrierile lui D. Cantemir s-a arătat a fi, întotdeauna, deosebit de mare, începînd cu contemporanii săi care au citit cu nesăț Divanul, tipărit la Iași în 1698 și care ajunge repede o carte populară, și terminînd cu numeroasele traduceri, vreo zece, pe care le-a cunoscut Descrierea. "Nedreptul și aventurosul destin" (Virgil Cândea) pe care l-au avut manuscrisele cantemiriene a întîrziat însă, pînă în zilele noastre, cunoașterea deplină a operei lui Dimitrie Cantemir, a contribuției pe care a adus-o la știința europeană în general și îndeosebi pe care ar fi putut-o aduce la propășirea culturii românești.

Din perspectiva ideilor lingvistice, a constituirii și evoluției unei gândiri teoretice românești aplicate fenomenului lingvistic, Dimitrie Cantemir reprezintă un moment de excepție. Nu numai textele dedicate acestei problematici intră în discuție, ci întreaga operă cantemiriană, care se vedește la tot pasul a fi scrisă de un autor familiarizat cu disputele filologice, cu arta retoricii, cu meșteșugul mînuirii cuvintelor. Aluziile și referințele la acest domeniu sînt foarte frec-

vente și ne îngăduie să credem că acest domeniu era dintre cele mai bine stăpinite de autor, altminteri și excelent poliglot.

✱

Fragmentele alese aparțin operei scrise de Dimitrie Cantemir în latinește. Descriptio Moldaviae este binecunoscută cititorilor români, De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia moldo-vlachica sînt lucrări prin care Cantemir a pregătit scrierea monumentalului Tronic al vechimei a romano-moldo-vlahilor, rămas, din nefericire, neîncheiat.

Descrierea Moldovei[✱]

Partea a III-a, capitolul al IV-lea

Despre limba moldovenilor

Despre originea limbii moldovenești^I scriitorii au păreri diferite: mulți socotesc că este o limbă alterată, provenită din limba latină, fără a fi avut de-a face cu vreun alt idiom; există și alții care cred că este derivată din dialectul italian. Vom expune nepărtinitor argumentele unora și ale celorlalți, pentru ca adevărul să se înfățișeze mai bine cititorului. Cei care afirmă că limba latină a fost mama bună și adevărată a celei moldovenești se bazează îndeosebi pe aceste temeuri: în primul rînd, zic ei, coloniile romane au

---

✱) Text reprodus după ediția V.Cândea.

foșt aduse în Dacia cu mult mai înainte ca limba română să se fi alterat în Italia din pricina năvălirilor goților și vandalilor; nici unul dintre istorici, apoi, nu pomeniște undeva că ele în timpul domniei barbarilor s-ar fi întors din nou în Lațiu și deci locuitorii Daciei nu și-au putut altera limba lor printr-o limbă care nu exista încă.

În al doilea rând, moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care în vremile următoare a început să se întindă asupra altor romani din locuri mai îndepărtate, ei totdeauna au păstrat numele de romani, care în acea vreme oînd capitala lumii întregi era la Roma era comun tuturor locuitorilor Italiei. Nu însemnează nimic că ei sînt numiți de către vecinii lor, ungurii și polonii, ylah, care la aceste popoare este totodată și numele italienilor. De fapt, eu aș prefera să cred că mai degrabă aceste neamuri vecine au luat^{III} acest nume de la moldoveni, ca fiindu-le mai cunoscute și l-au trecut asupra italienilor, decît că l-au luat de la italieni și l-au dat moldovenilor.

Al treilea și cel mai puternic argument în favoarea acestei păreri este că în limba moldovenească se găsesc pînă astăzi multe cuvinte latine pe care limba italiană nu le cunoaște deloc și că, de altă parte, limba moldovenească nu cunoaște nici un fel de nume și verbe venite în limba italienilor de la goți, vandali și longobarzi. Ca să facem aceasta mai clar^{IV}, italianul redă pe incipio prin cuvîntul barbar commincio, pe cînd moldovenii prin cuvîntul provenit din limba latină alterată incep; albus se zice în italiană bianco, în moldovenește alb; civitas este în italiană città, în moldovenește cetate; dominus este în italiană signore, în moldovenește domn; mensa este în italiană tavola, moldovenește

masă; verbum, ital. parola, mold. vorbă^V; caput ital. testa, mold. cap, venatio ital. caccia, mold. vinat.

La rîndul lor, cei care zic că limba moldovenească derivă din limba italiană obiectează: 1. că în cea moldovenească se găsesc: verbul auxiliar am, și, are; 2. articole ale numelor; 3. ba chiar cîteva cuvinte pur italienești, de exemplu: schiop, ital. sciopo și perc ital. cerco care, fiind cu totul necunoscute limbii latine, nu puteau fi luate de altundeva decît din italiană.

La aceasta, susținătorii primei păreri răspund: moldovenii se folosesc într-adevăr de verbe auxiliare, dar acestea nu sînt italiene, ci proprii ale lor. Tot așa, dacă este vorba despre articole, căci la nici o parte de vorbire limba moldovenească nu se deosebește mai mult de cea italiană decît aici. Italianul pune articolul înaintea numelui, moldoveanul în urma lui, de exemplu ital. l'huomo, la moglie, mold. omul, muierea. Italianul are un singur articol masculin, la singular il, la plural gli sau i, la feminin singular la, plur. le. Moldovenii însă au două articole la singular masculin ul și le, unul pe care îl adaugă numelor care se termină în consoană, celălalt numelor care se termină în vocală, de exemplu omul, calul, scaunul, vasul, sarbele, cîinele etc. Pentru pluralul numelor de ființă adaugă articolul i, de exemplu ceii, oamenii, pe cînd cele neînsuflețite se termină cu articolul feminin ele, precum: scaunele, vasele etc. Pentru feminine moldovenii au de asemenea două articole a și ă, de exemplu muiere, găina. Cele care se termină în e își formează pluralul în ile, precum muiere-muierile, cele în a se termină la plural prin ele, precum găina-găinile.

În sfârșit, acele cuvinte care se aseamănă mai mult cu italiană decât cu vechea limbă română s-ar putea crede, printr-o presupunere care n-are nimic absurd^V, că s-au strecurat în limba noastră de pe urma îndelungatului comerț al genovezilor pe care aceștia l-au avut cu moldovenii, pe vremea când stăpîneau țărmurile Mării Negre. Tot astfel, după ce moldovenii au început să aibă dese legături de afaceri cu grecii, turcii și polonii, în gura moldovenilor începură să se audă multe cuvinte și din limbile acestor neamuri, de exemplu de la greci: pedeapsă, chivernisire, procopie, blestem, azima, drum, piznă.

Acum, după ce am expus argumentele ambelor părți, nu îndrăznesc să spun care din ele se apropie mai mult de adevăr, de teamă ca nu cumva iubirea de patrie să-mi întunece privirile și să ascundă vederii mele unele lucruri pe care ochii altora le-ar putea ușor descoperi. Lăsăm așadar judecata pe seama cititorului binevoitor, mărgininându-ne a adăuga cele spuse de Covatius. E de mirare, zice el, că limba valahilor și moldovenilor are mai multe cuvinte latine decât cea italiană, deși italianul locuiește aceleași locuri unde locuia odinioară romanul. Dar aceasta nu e de mirare. Căci italienii și-au format limba cu mult mai târziu. Dealtminteri, este de observat că în limba moldovenilor sînt cîteva cuvinte care, fiind necunoscute atît limbii latine cît și celorlalte limbi ale neamurilor vecine, cred, poate nu fără motiv, că sînt rămase din limba vechii Dacii^{VII}. Într-adevăr, nimic nu ne împiedică să credem că coloniile de romani din Dacia s-au folosit de sclavi daci, sau chiar că dacă cineva își pierdea soția, lua în căsătorie vreo nevastă din acel neam, de unde ușor s-a putut strecura în graiul acestora vreun cuvînt de-al băștinașilor.

Astfel sînt: stejar, pădure, helesteu, cărare, grăiesc, privesc, nemeresc.

Pe lângă aceasta, ca aproape toate limbile, și cea moldovenească are diferite dialecte. Limba cea mai curată este în mijlocul Moldovei împrejurul Iașilor, pentru că locuitorii acestui ținut, din cauza prezenței continue a curții domnești, sînt mai șlefuiți decît toți ceilalți. Cei care locuiesc pe Nistru amestecă în vorbire multe cuvinte polone și numesc mai multe vase, care slujesc la trebuințele casnice, cu cuvinte poloneze, așa încît cu greu pot fi înțeleși de alt moldovean. Cei care trăiesc în munții dinspre Transilvania folosesc destul de des cuvinte ungurești, fălcienii alterează moldoveneasca cu vorbirea tătărăscă, gălățenii cu cea grecească și turcească.

Chiar și femeile moldovene au o pronunție deosebită de a bărbaților^{VIII}. Căci ele schimbă silabele bi și vi în ghi, de exemplu bine-ghine, vie-ghie; pe pi, în chi, de exemplu pizmă-chizmă, piatră-chiatră; m inițial se schimbă în ng, greu de pronunțat de alții, de exemplu mie-ngie. Cine, chiar dintre bărbați, s-a obișnuit odată cu această pronunțare, cu greu, ba nici măcar cu greu, nu se poate dezbara de ea, și se trădează totdeauna ca și șoarecele cu gura lui, că a stat prea mult la sînul mamei-sii, din care pricină asemenea inși sînt de obicei luați în rîs și numiți feciori de babă.

Locuitorii Valahiei și Transilvaniei au aceeași limbă ca și moldovenii, dar pronunția lor este mai aspră^{IX}, încît pe giur valahul îl va pronunța jur, print-un z polonez sau j franțuzesc; Dumnedzău, val. Dumnezeu; acmu, val. acuma; acela, val. ahăla. Ba au mai introdus chiar cîteva cuvinte necunoscute moldovenilor, pe care totuși în scris le ocolesc cu totul^X. Ei urmează atît limba cît și ortografia moldovenească, recunos-

cînd deci prin aceasta că moldoveneasca este mai curată decît a lor, chiar dacă antipatia dintre moldoveni și valahi îi împiedică să spună deschis acest lucru.

Cu mult mai stîlcită este limba de care se folosesc cuțovlahii, care trăiesc în Rumelia la hotarele Macedoniei. Aceștia amestecă într-un chip ciudat limba lor strămoșească cu greaca și albaneza, astfel încît introduc uneori în limba valahică^{XI} cîte un period^a curat grecesc și alteori unul curat albanez, păstrînd însă pretutindeni flexiunile^{XII} moldovenești ale numelor și verbelor. Ei între ei se înțeleg, ce-i drept, cu asemenea ghiveci, dar nici grecul, nici albanezul, nici moldoveanul nu poate pricepe în întregime vorbirea lor. Dacă totuși toți trei, adunați la un loc, ar auzi pe un cuțovlah vorbind și dacă fiecare ar traduce celuilalt cîte o frază de pe limba sa, punînd cap la cap înțelesul frazelor ar putea pricepe ce vrea să zică acela.

Despre numele antice
și de astăzi ale Moldovei

Așadar, întregul nostru neam se vădește, printr-o tradiție veșnică parcă, a-și trage începutul din cetățeni romani - și se poate și dovedi ca atare - și păstrează chiar și astăzi cu tărie vechiul nume al romanilor, chiar dacă alte neamuri le-au schimbat numele, așa cum am arătat mai sus.

Înainte de toate, chiar dacă tot acest neam a fost împărțit în trei ținuturi de căpetenie (despre care se va vorbi mai apoi), totuși toți se cheamă cu același

---

a. frază.

nume de români, disprețuind adică și dînd de-o parte numele de valahi, care le-a fost dată de către popoarele barbare^{XIII}. Căci românii care trăiesc și astăzi în Transilvania, deasupra fluviului Olt, în ținutul numit Maramureș, nu-și dau numele de valahi, ci de români (martori îmi sînt toți locuitorii tuturor națiilor din Transilvania). Cei din Valahia pe care grecii din vremuri apropiate îi numesc ungrovlahi, iar noi moldovenii îi numim munteni - căci au luat în stăpînire mai mult locuri muntoase - își dau și ei la fel numele de români, iar țările lor de Tara Românească, adică terra Romana. Noi moldovenii la fel ne spunem români, iar limbii noastre nu daci-că, nici moldovenească (dat fiind că numele Moldovei și al moldovenilor este dat foarte de curînd, cum vom spune mai apoi), ci românească, astfel că, dacă vrem să-l întrebăm pe un străin dacă știe limba noastră, nu-l întrebăm "Scis Moldavice?" ("Știi moldoveneste?"), ci "Știi românește?", adică, în latinește, "Scis Romanice?"? Iar dacă aceste neamuri n-ar fi de la obîrșia lor romani, cum mă rog, ar fi putut să-și ia prin minciună și numele și limba romanilor? Si dacă unii daci, cum i se năzare lea-hului Zamoysky, au învățat de la romani limba romană, adică latina (căci pe vremea aceea nu se născuse încă limba italiană - pentru că nimenea nu stă la îndoială că limba italiană a luat naștere după invazia vandalilor în Italia), cum de și-au pierdut cu totul limba lor daci-că? (...)

Cred și accept că dacii și-au putut strica limba și amesteca unele cuvinte latine, dar nu că și le-au putut uita pînă într-atîta pe ale lor, încît nici măcar între femeile și moașele de la țară^{XIV} să nu fi rămas fie și cea mai slabă urmă. Dar ce este mai adevărat și mai aproape de dreapta judecată, decît că românii au primit nu puține cuvinte de-ale dacilor, precum și mai

tîrziu de-ale slavilor, polonilor și grecilor, (așa cum se amestecă și astăzi încă în graiul nostru) și astfel, în lungul timpului, au stricat și au umplut de greșeli limba latină curată pe care o aduseseră cu ei^{XV}, rămî-nînd totuși latina ea însăși în cheagul și în obîrșia ei adevărată^{XVI}. Căci noi românii nu avem, în afară de latină nici o altă limbă - fie ea dacică sau o altă limbă proprie - căreia să se spună că îi amestecăm cuvinte latine, ci, avînd latina, i le-am amestecat pe cele străine amintite mai sus, și am stricat-o într-atît, încît nici noi nu putem înțelege latina fără învățatură, nici limba noastră nu poate fi înțeleasă de latini, lucru care se petrece și cu limba italiană, care mult mai tîrziu decît a noastră și-a abătut firea de la aceeași mamă latină. (...) Aceeași socoteală vine și pentru franceză, pentru spaniolă și pentru celelalte limbi stricate din latină^{XVII}.

Istoria moldo-vlahică

Cartea a II-a Capitolul I

După ce au fost dezvăluite pînă acum feluritele păreri ale diferiților autori despre începuturile și obîrșeanului românesc, socotim că va merita ostensia să dăm la iveală părerea cea mai răspîndită și cea dovedită și întemeiată pe acordul celor mai mulți (căci acest lucru este mai probabil și mai de crezut, dat fiind că se întemeiază pe părerea mai multor autori și mai de crezămînt). Iar opinia cea mai răspîndită a autorilor mai de încredere spunem că este cea care stabilește că neamul românesc cel de acum își trage obîrșia din legiunile și din cetățenii romani pe care lucrările vechilor autori arată că Ulpus Traianus, după zdrobirea și nimicirea

de istov^b a dacilor, i-a așezat nu numai în toată Dacia, ci pe nu puținii dintre ei chiar și în Mysia. Pe lângă mărturiile celor vechi se mai adaugă apoi câteva ce aduc, pe cât cred, o dovadă de neînfrînt^{XVIII}, și anume graiul însuși - adică al românilor - care lasă să se simtă nu pur și simplu limba latină, ci tocmai aceea veche latină^{XIX} de care se bucurau îndeosebi vremurile lui Traian, iar limba românească a păstrat și păstrează cu tărie prin atâtea veacuri vorbe deja dușe sau învechite de-a lungul latinității.

NOTE

- I În discuțiile referitoare la originea limbii române, e de remarcant la toți cărturarii români din sec. 17-18 unanimitatea părerilor, consensul deplin asupra romanității noastre. Nu trebuie uitat că în Occident, latinitatea limbilor italiană sau franceză nu s-a impus ca o evidență indiscutabilă, formulându-se și ipoteze mai mult sau mai puțin extravagante (origine provensală, greacă, galică, ba chiar și ebraică...)
- II Cantemir ridică o problemă pe care filologia de mai târziu a neglijat-o, lăsînd-o pînă azi nerezolvată: cum se face că italienilor și românilor li se spune la fel de către unele popoare (de ex. ungarilor)? Căci etnonimele cvasi-identice (magh. olasz, respectiv oláh) apar independent de afirmarea tranșantă a originii comune, romanice. Vlah și formele înrudite au fost aplicate popoarelor de limbi romanice.
- III Problema se pune astfel: la baza acestor etnonime identice pentru români și italieni stă observația (sau conștiința) identității originii celor două limbi, a asemănărilor dintre ele. Cine a constatat aceste asemănări? Pe a cui conștiință a similitudinilor amintite se bazează etnonimele identice? Pe conștiința moldovenilor, a românilor, pare să susțină Cantemir.

---

b. completă, totală.

- IV Nu trebuie, azi, să ne intereseze oit sînt de corecte faptele aduse în discuție, ci mecanismul argumentației, care este bine conceput de Cantemir. A găsi în limba română cuvinte latinești care nu există în italiană dovedește că italiana nu se află la originea limbii române, știut fiind că italiana provine din latină.
- V Etimologia rom. vorbă este controversată.
- VI Precizarea "nimic absurd" preîntîmpină verosimilitatea scăzută a ipotezei. Un veac și jumătate mai tîrziu, A. Russo se va minuna găsind în poezia populară păstrate urmele lingvistice ale negoțului de odinioară cu venețienii și genovezii.
- VII Raționamentul făcut de Cantemir rămîne pînă astăzi pivotul cercetărilor asupra substratului românesc. Nu au, iarăși, importanță prea mare exemplele, cît sînt sau nu de corecte. (Dintre ele, stejar are cele mai multe șanse de a fi din substrat, pădure este încă în discuție, grăi, privi și nimeri au fost explicate, nu foarte convingător, prin bulgară și sîrbă).
- VIII Observație de finețe. Că femeile ar avea o poziție aparte față de bărbați în unele chestiuni de limbă este o sugestie, o observație, ce ne vine încă din antichitate (Platon, Cratylus, 392 d), și pe care lingvistica modernă încă nu a fructificat-o deplin. Anchetele dialectale pentru ALR au arătat că femeile palatalizează mai mult; cf. și S. Pușcariu, Limba română, I, 1949, p.342.
- IX Distincția făcută de Cantemir între graiul moldovenesc și cel muntenesc funcționează în conștiința vorbitorilor români, pentru care graiul moldovenesc este mai "dulce". Se va fi spus oare la fel și pe vremea lui Cantemir?
- X Surprinzătoare afirmație despre o conștiință a unității limbii literare. Rămîne să fie dovedite faptele care acoperă această afirmație.
- XI Cantemir folosește termenul sermo valachicus (limba valahică) întrucît traducerea lui român, posibilă numai prin romanus, dădea naștere unor confuzii evitate astfel prin valachicus. (Cf. infra, nota 12).

- XII Interesantă observație, care intuiește rolul structurii gramaticale ("flexiunile moldovenești ale numerelor și verbelor"), stabilitatea desinențelor în determinarea statului genealogic al unei limbi.
- XIII Cantemir aduce în discuție, ca argument, conștiința de neam, aceeași la toți românii, indiferent de regiunea în care trăiesc. Legat și de ceea ce urmează imediat, Cantemir face o precisă distincție între cei doi termeni etnonimici, dând valoare probatorie mai mare felului în care românii înșiși își zic.
- XIV Surprinzătoare această afirmație implicită: femeile, îndeosebi cele bătrâne și de la țară, adică trăitoare în locuri ("arii") izolate, sînt mai conservatoare în materie de limbă.
- XV De fapt latina adusă în Dacia avea particularități regionale.
- XVI "Cheagul" unei limbi pare a fi intuiția unui fond lingvistic stabil, care dă statut genealogic unei limbi (vezi și supra nota XI).
- XVII Se poate vorbi la Cantemir de grija sa de a încadra cît mai des faptele românești într-un context romantic.
- XVIII Memorabilă formula lui Cantemir: invincibile argumentum pentru a sublinia întîietatea argumentului lingvistic în stabilirea identității etnice, naționale.
- XIX Inteligentă observație cu privire la caracterul limbii latine ce stă la baza românei: o limbă latină "veche de care se bucurau îndeosebi vremurile lui Traian", ceea ce, implicit, dovedește că românii sînt urmașii colonilor aduși în Dacia de Traian, pe vremea acestuia deci (Cf. și teoria lui Gröber, după care fiecare limbă romanică aduce dovezi asupra latinei țin epoca cuceririi și a primelor colonizări a regiunii respective, a provinciei respective). Și reciprocă ar putea fi valabilă; stabilirea caracterelor limbii latine din care se trage limba română poate să aducă indicii prețioase cu privire la data și natura colonizărilor făcute în Dacia.

DIMITRIE EUSTATIEVICI BRASOVEANUL

Prima gramatică a limbii române, alcătuită în urmă cu aproape două secole și jumătate, își datorează existența vestitei biserici Sf.Nicolae din Șcheii Brașovului, ce funcționa încă de pe vremea lui Coresi nu numai ca lăcaș de cult, ortodox, ci și ca un neobosit centru de iradiere culturală și spirituală românească. De-a lungul a trei secole, în jurul acestei biserici s-au adunat cărturari cu tragere de inimă pentru acțiunea de răspândire în popor a școlii, a culturii, a cărții, îndeosebi tipărite. Printre aceștia, s-a numărat și Dimitrie Eustatievici, fiul protopopului Eustatie Grid, fruntaș al bisericii ortodoxe din Transilvania, memorabil îndeosebi pentru acțiunea întreprinsă împreună cu alți coreligionari pe lângă țarina Elisabeta Petrovna, cerîndu-i acesteia să intervină în favoarea bisericii ortodoxe române din Ardeal, persecutată de împărăteasa Austriei, Maria Tereza. Din aceeași familie Grid s-au mai ridicat cîțiva dascăli și preoți, cu merite însemnate în viața culturală a Brașovului. Printre aceștia s-a aflat și un Dimitrie Grid, preot. Probabil că pentru a se distinge de acest omonim, Dimitrie Eustatievici a urmat moda de atunci, curentă printre intelectualii ardeleni ortodocși, de a-și lua ca nume un derivat în -ovici sau -evici, de la numele de botez patern, subliniindu-și astfel pravoslavnicia.

Data nașterii lui Dimitrie Eustatievici nu ne este cunoscută. Ca presupunere, se are în vedere intervalul 1730-1735. Cu și mai mare probabilitate e că și-a făcut școala elementară la Sf.Nicolae. Se știe bine că pentru

studii mai înalte a fost trimis la vestita Academie teologică din Kiev, înființată în 1632 de mitropolitul Petru Movilă. Aici tânărul învățăcel s-a adâncit în cunoașterea limbilor slavonă, greacă și, mai ales, latină. Ca urmare, și modelele gramaticii ce o va scrie vor fi gramatici ale acestor limbi: gramatica slavonă a lui Meletie Smotrițki, bine cunoscută în țările românești, gramatica greacă a lui Constantin Lascaris (și, probabil, cea a lui Antonios Catiforos), precum și o gramatică latină rămasă încă neidentificată, dar a cărei înfriurire este evidentă.

La 19 aprilie 1753 Dimitrie Eustatievici mai era la Academia kieviană. Nu se știe când a părăsit-o. Se pare că înainte de a se întoarce la Brașov a mai trecut pe la Academia din Moscova, după unii și prin Germania. Întors la școala românească de la Sf. Nicolae ca dascăl, foarte curînd Dimitrie Eustatievici găta prima gramatică românească, anume la 1 septembrie 1757. După părerea celor ce au studiat cu atenție această gramatică, raportînd-o la modelele amintite, această lucrare nu putea fi elaborată înainte de 1755. Intervalul scurt care rămîne ar putea conta ca argument în favoarea ideii că această gramatică a fost scrisă cu pasiunea unui imbold propriu, pornit din conștiința proprie a necesității stringente căreia i se făcea astfel față. Reducem astfel din probabilitatea ipotezei că Eustatievici și-a alcătuit gramatica din porunca lui Constantin Mavrocordat, căruia îi este dedicată gramatica. Fără îndoială, eruditul domnitor fanariot era capabil, ca puțini alții dintre cei de rangul său politic, să aprecieze efortul prin care se putea scrie o gramatică, precum și utilitatea ei. Altminteri, e greu de înțeles cum ar fi ajuns comanda domnească la un dascăl așa de tânăr, de necunoscut. De asemenea, e de bănuț că și soarta gramaticii ar fi fost alta dacă

ginile ei ar fi stat voința domnească. Adică s-ar fi tipărit această gramatică, ceea ce nu s-a întâmplat decît în anul de grație 1969....

Gramatica rumânească "acum întîi izvodită prin Dimitrie Evstatiev Brașoveanul" începe printr-un cuvînt de ațierotisir "cătră prea blagocestivul, prea lumina-tul, prea înălțatul domn și oblăduitor a toată Ugro-vlahia, domnul Io Constandin Nicolai Voievod", după tipic. Interesantă pentru cititorul de azi este înainte cuvîntarea "cătră bine cinstitorul și iubitorul de în-țelepciune cititor" în care sînt expuse binefacerile gra-maticii, considerată la vremea aceea "inceputul tuturor învătăturilor".

Cum spuneam, această gramatică n-a apucat să fie tipărită decît în zilele noastre, în 1969, la Editura științifică, sub îngrijirea lui N.A.Ursu. La această edi-ție trimitem pentru alte detalii. Din ea aflăm bunoară că, deși netipărită, Gramatica rumânească a circulat în copii manuscrise printre cei direct interesați, precum Ioan Alboteanu, care a predat un curs de gramatică a lim-bii române între 1804 și 1844 la seminarul de la Școala, curs în care s-a folosit de gramatica dascălului brașo-vean. În 1914, Romulus Ionașcu îi face o descriere suma-ră în a sa carte despre Gramatici români¹⁾, descriere care va circula de la un autor la altul, înlocuind tex-tul original, greu accesibil. Să mai adăugăm și judecata severă formulată de Sextil Pușcariu: "nu se pomeniște nici un cuvînt de romanitatea noastră și nu licărește nici una din ideile ce aveau să-și facă drum prin gra-

---

1) Gramatici români, Tratat istoric. Despre evolu-țiunea studiului gramaticii române de la 1757 pînă astăzi, Iași, 1914, p.40

matica lui Samuil Clain și Gheorghe Sincai" ¹⁾). Așa este, numai că afirmarea latinității noastre putea să pară inoportună autorului, dascăl ortodox, aflat în pericol de a-și vedea poporenii trecînd la legea greco-catolică, la "uniație", pas la care mulți se vedeau îndreptățiți prin originea noastră latină, care făcea atît de firească trecerea sub autoritatea papală din Cetatea eternă. În acest context trebuie interpretat ca semnificativ numele cu rezonanțe ortodoxe pe care și-l ia Dimitrie Grid într-o vreme cînd alți cărturari români din Ardeal descopereau oportunitatea și semnificația adoptării unui nume cu rezonanțe latinizante. Ortodoxismul activ al lui Dimitriei Eustatievici va fi determinat și cariera sa relativ prodigioasă, funcției de dascăl urmîndu-i cea de secretar al episcopilor ortodocși Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, și Ghedeon Nichitici, iar din 1786 pînă la sfîrșitul vieții, în 1796, cea de director al școlilor naționale neunite din Transilvania. În această din urmă calitate, Dimitrie Eustatievici se va îngriji de întocmirea ori traducerea unor manuale, a unor lucrări de interes teologic și științific, dintre care unele îi sînt atribuite numai, lipsind dovada peremptorie a paternității.

---

1) Sextil Pușcariu, Istoria literaturii române, Epoca veche, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p.194.

GRAMATICA RUMĂNEASCĂ*

ÎNAINTE CUVINTARE

către bine cinstitoriul și iubitoriul de înțelepciune
cititor

.....

Gramatica este începutul tuturor învățăturilor^I, pentru că a te tinde^a cu priceperea și cu silința cătră învățătura ritoricii, filosofiei, teologiei și altor învățături fără știința gramaticii a te folosi cum este trebuința nu vei putea și te vei îndulci unde este amărăciune, și te vei amări unde este dulceță^{II}, fără de ajutoriul acestui metodos^b nu vei putea dezlega nici un fel de period^c și nu vei putea afla pre cunoștința și pre adevărul cel ascuns întru period și întru alte încheieri sintacticești, piticești^d și altele. Măcar că din norodul nostru foarte puțini au cercat învățăturile dialecturilor celor streine, cei ce din părți streine ca niște albine adunînd dulceță au adus luminare norodului rumănesc multe cărți din limbi streine au prefăcut întru rumănescul dialect, dar nefiind gramatica limbii rumânești multe întunecate cuvinte întru multe cărți s-au așezat, pentru că la lucrul tălmăcirii dreaptă amă și unealtă este gramatica, prin a căria rînduială

---

* După Dimitrie Eustatievici Prașoveanul, Gramatica rumănească, Editura științifică, București, 1969, ediție îngrijită de N.A.Ursu.

a. îndrepta; b. metodă; c. frază complexă, perioadă; d. poetice.

ori în Sfînta Scriptură, ori întru istorii să dezleagă cuvintele și să cunosc osebirile cuvintelor. Cu cît mai virtos trebuincios lucru este gramatica rumînescului dialect spre priceperea lucrurilor celor înalte și a-dînci, spre întemeierea tînerii de minte, spre întărirea voroavelor, spre despărțirea zicerilor, spre rînduirea înțelegerilor întru luminoasă privire și întru cunoșcătoare dulceață, întru cercarea fieștecării scripturi^{III}. Mai tot veacul întru nedoumire⁶ fiind, de gramatica dialectului celui rumînesc tăcere au fost, ceea ce este foarte trebuincioasă spre sădirea înțelepciunii, spre creșterea cunoștinții, spre răsărirea dintru neștiință întru știință. Pentru trebuința și mărirea acestui meșteșug, mulți din cei prea înțelepți mărturisesc și întăresc adevărul, după cum prea înțeleptul Aristótel întru cărțile sale zice: "Gramatica este știința care învață a scrie și a cunoaște cele cetite". Alții hotărâsc a fi gramatica întemeierea tuturor învățăturilor, alții zic precum că este cale și arătare la toate învățăturile. Asemine și de la sfinții părinți avem întărire, din cei ce pre unul numesc, pre sfîntul Ioan Damaschin, carele zice precum prea trebuincioasă este gramatica neamului omenesc și altele. Mulți întru mai mare laudă și mărire au așezat lucru acesta decît alte învățături mai înalte, socotind că celelalte învățături pururea să trebuiesc cu ajutorul gramaticii, măcar că alții întăresc a fi gramatica, precum a scripăturilor celor bisericesti așa și a celor de afară, cheia priceperii^{IV}. Adevărat cu înțelepciune luund aminte meșteșugul acesta mult folos va cîștiga mintea ta adăpîndu-te întru acestea. Întii, vei cunoaște osebiria

---

e. neștiință.

fieştecăria ziceri. A dooa, vei cunoaşte desfătăciunea
 limbii rumâneşti cîtă este şi ce feli este. A treia, vei
 pricepe cu ce este dialectul rumănesc mai îndestulat sau
 mai neîndestulat decît alte dialecturi^V. A patra, vei
 avea cheia priceperii în scripturile cele bisericesti
 şi întru cele dinafară. A cincea, vei avea unealtă mij-
 locitoare întru tălmăcirea altor dialecturi şi întru des-
 părţirea fieştecăria cuvîntări rumâneşti sau streine,
 şi altele care pentru neîngreuierea iubitorului de în-
 ţelepciune cititori le las. Întru acestea, cei ce sînt
 cu cuget zavistios^F, cu minte făţarnică şi cu înălţarea
 cea încuviinţată seducheilor^G vătămăţi, după pohtă să-şi
 izvodească meşteşug, şi osteneala altora să nu o răpeas-
 că şi să nu o îngroape. Dar cei ce sînteţi cu cuget ne-
 zavistios priimit cu cuget neatins de arăpile zavistiei^{VI},
 cerînd de la înălţimea cea sfîntă, de la Duhul Sfînt, cu-
 vîntul înţelepciunii, cuvîntul înţelegerii, neamurile
 şi spunerea limbilor, şi altele, pentru că tot darul cel
 de sus desăvîrşit este. După aceea trebuţi-vă cu mijlo-
 cirea învăţaturii ca cu o unealtă cătră meşteşug. Priimit
 dară meşteşugul acesta şi lăudaţi pre Tatăl Savaot cel
 întru Sfînta Troiţă proslăvit, carele au zis întunerecu-
 lui să fie lumina şi s-au făcut lumină, prin a căruia
 ajutori începîndu-să lucrul acesta s-au şi săvîrşit gra-
 matica, căruia neîncetat mulţămîtă, laudă, mărino, cîntă
 întru nesăvîrşiţi veci, amin.

---

f. certăreţ; g. membru al unei secte din Iudeea
 favorabilă elenismului, opusă fariseilor.

ARĂTARE

pentru cele ce să află întru această carte

	Petele
Cuvînt de afierotisir ^h	I
Înainte cuvîntare către cititori.	V
Pentru ortog ^r afie.	2
Pentru tehnol ^o ghia ortog ^r afiei	29
Pentru etimol ^o ghie	33
Pentru nume.	35
Pentru în loc de nume ⁱ	55
Pentru grai.	62
Pentru împ ^ă rtăşire ^j	107
Pentru în ^ă ainte-punere ^k	112
Pentru spregr ^ă ire ^l	114
Pentru în mijloc aruncare ^m	117
Pentru împreunare	119
Pentru tehnol ^o ghia etimol ^o ghiei	121
Pentru sintaxis	134
Pentru încheierea numelor întru obşte	135
Pentru încheierea în loc de numelor	146
Pentru încheierea graiurilor	151
Pentru încheierea împ ^ă rtăşirilor	172
Pentru încheierea în ^ă ainte punerilor	173
Pentru încheierea spregr ^ă irilor	176
Pentru încheierea în mijloc aruncărilor	179
Pentru încheierea împreunărilor	180
Pentru împodobitul sintaxis.	184

---

h. dedicaţie, închinare; i. pronume; j. participiu;
k. prepoziţie; l. adverb; m. interjecţie.

Pentru sintaxisul cel inchipuitori...	191
Pentru rînduiala cea gramaticească...	198
Pentru tehnolôghia sintaxisului...	201
Pentru prosôdie...	209
Pentru stih...	214
Pentru ritm...	225
Pentru tehnolôghia prosôdiei...	230

STIHIIILEⁿ GRAMATICII RUMANESTI

Ce este gramatica? Gramatica este meșteșug carele învață bine a grăi și drept a scrie.

Pentru ce să numește meșteșugul acesta gramatica? Să numește meșteșugul acesta gramatica pentru că luund începutul său de la slove și numindu-să grecește slovele *γραμματα*, pentru cele ce are învățatură, după cum acestea sînt drepte stihii și adevărate începături silavelor sau slovenirilor, zicerilor și cuvintelor sau voroavelor.

Cîte și care sînt părțile gramaticii? Patru : ortog r á f i a, e t i m o l ô g h i a^o, s i n - t a x i s și p r o s o d i a.

PARTEA I PENTRU ORTOGRAFIE

Ce este ortog r á f i a? Este partea cea din întîii a gramaticii, ceea ce ne învață a ști ființa, firea și osebirea slovelor, și dintru acestea purcederea ce din întîii, împreună zicerea și cuvintul cu înălțarea glasului

---

n. elemente, principiu; o. morfologia.

și apăsarea viersului, arătînd despărțirea slovelor, bunii citiri și scrisorii cei drepte. Ortografia purcede dintru aceste cuvinte grecești: *ὀρθός*, drept, și *γράφω*, scriu, și să numește ortografia, dreaptă scri-soare. Etimolôghia, sintaxis și prosôdia la locurile sale să vor tîlcui.

Ortografia cite cuprinde? Trei: *f i i n ț a* sau *f i r e a* s l o v e l o r, *l o v i r e a* sau *î n ă l ț a r e a* v i e r s u l u i și *î m p i e - d i c a r e a* sau *r î n d u i r e a* c u v i n - t e l o r p r i n s t ă r i^{VII}.

Ce este ființa sau firea slovelor? Este dreaptă incuviințată inchipuirea a fieștecăria slove.

Ce este împiedecarea^P sau rînduirea cuvintelor prin stări? Este despărțirea voroavei prin inchipuirea a mul-tora însămnări întru așezarea periodurilor.

DEZLEGAREA

PENTRU FIINȚA SAU FIREA SLOVELOR

Ce este slova? Este o parte mai mică nedespărțitoa-re a zicerii cei scrise.

De ce s-au despărțit gramatica întru slove? S-au dezlegat și s-au despărțit întru slove pentru că fieștece zicere nu poate într-un chip mai mult a să despărți^{VIII}

Cum să despărțesc slovele? În doao feliuri: în *g l a s n i c e* și *s o g l a s n i c e^r*, adecă *î m p r e u n ă g l a s n i c e*.

PENTRU CELE GLASNICE

Ce sînt cele glasnice? Glasnicile sînt cele ce prin însuși sine dau glas și fac desăvirșit silavă sau slovenire^{IX}.

p. virgulă; r. vocale și consoane.

PENTRU CELE SOGLASNICE

Ce sînt cele soglasnice? Sînt cele ce prin sine nu dau glas și nu fac silavă, dar cu alte glasnice fac slovenire, dînd glas^X.

Cîte sînt soglasnice? Doaozeci și cinci: Б, В, Г, А, Ж, С, З, К, Л, М, Н, П, Р, С, Т, Ф, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ы, Ь.

Cele soglasnice de cîte feluri de despărțiri sînt? De doao despărțiri.

Întru despărțirea 1, de cîte feluri sînt? De doao feluri: j u m ă t a t d e g l a s n i c e și n e g l a s n i c e.

Ce sînt cele jumătat de glasnice?^B Sînt cele ce dau mai mult glas.

Cîte sînt? Patrusprezece: Ж, С, З, Л, М, Н, Р, С, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ы.

Ce sînt cele neglasnice? Sînt cele ce mai puțin glas dau.

Cîte sînt? Unsprezece: Б, В, Г, А, К, П, Т, Ф, Ф, Х, Ч.

Întru despărțirea 2, de cîte feluri sînt? De patru feluri: s c h i m b ă t o a r e, d e d o a o f e l i u r i, s t r e i n e și i n s u ș o s e b i t o a r e.

Ce sînt cele schimbătoare? Sînt cele ce întru față a doao, vremii cei de acum, închipuirii cei arătătoare, schimbă întru 4 cele ce să sfîrșesc la К. Și din numărul cel unitori întru cel înmulțitori. Asemine întru față a doao dintru cea din întii tot a acei vremi și închipuiri, Д întru З, Г întru Ч, Т întru Ц, С întru Ш și Щ, iară a treia, З întru Д, precum:^{XI} КАЛК-КОЛЧЙ, ПРХНК-ПРХНЧЙ, АЛЕП-АЛЕЦЙ, АДД-АДЗЙ, АЖХТ-АЖХЦЙ, АДС-АДСЙ, НАСК-НАЩЙ, ДРЗ АРАЕ.

s. consoane continue (sonante, fricative, africcate.

PENTRU LOVIRE

Ce este lovirea? Este înălțare sau apăsare sau mijlocire cuprinzătoare bine încuviințată glăsuire întru slovenirile zicerilor.

Cite să întîmplează lovirii? Trei: a s c u ț i - t a înălțare, g r e a apăsare și i m p r e j u r încovăiere^{XII}

Ce este cel de pe urmă? Este cînd să însemnează înălțarea cea ascuțită întru cea de pe urmă slovenire a zicerii, precum d o m n , și zicerea sau cuvîntul atunci să numește o x i t o n o n sau o x i t o n e s c , tot acea însămnare avînd a locului oxiei.

PENTRU PĂTIMIRE^t

Ce este pătimirea? Este inchipuirea glasului cea însămnătoare care sau ce feli micșorarea slovei cei ce au pătimit sau cei ce înjugat au glăsuire, sau împreună au dat glas, lepădîndu-să sau împreunîndu-să doao sloveniri întru una, liniștind și muind pre slova 𐌱 .

Cite să întîmplează pătimirii? Trei: a p ó s - t r o f , a d e c ă i n t o a r c e r e , e r i c sau i r m i t i t e l , p á e r c sau i r p e u r - m ă .

Ce este apóstrof? Este semn gramaticesc care să pune deasupra oricăria soglasnice la sfîrșitul cuvîntului, liniștind și muind cuvîntul, împreună arătînd precum lepădată este o slovenire din doao întru cetire, precum:

I a a m i n t e . Aceasta numai deasupra lui 𐌱 și 𐌸 să scrie, micșorîndu-le^{XIV}

.....

---

t. pasiv.

**PARTEA A DOAO
PENTRU ETIMOLOGHIE**

Ce este etimolôghia? Etimolôghia fiind partea a doao a gramaticel invață a cunoaște și a arăta osebirile fieștecăruia cuvint făcînd despărțire prin părțile voroavei și prin acelerăși intimplări precum: această mare, η θάλασσα, această mare arătare, τὸ μεγάλο παράδειγμα^{XV}. Etimolôghia este cuvint grecesc, pucezînd de la acest nume grecesc ἔννομος, adecă drept sau adevărat, și de la λόγος, adecă cuvint, după cum să zice etimolôghia, dreaptă sau adevărată cuvintare.

Etimolôghia cite părți are? Opt: numele, în loc de numele, graiul,^{XVI} împărtășirea, înaintea - punerea, spregrăirea, în mijloc - aruncarea, împreunarea.

Luarea - a minte 1. ἔρδρον, adecă încheietură, este întru limba grecescă și nemțească o parte din cele opt părți ale voroavei, dar în dialectul rumănesc să fie nu poate, pentru că nu are atita putere cît în limba elinească. Pentru aceea să va pune întru partea în loc de numelui și întru aceea să va cote^{XVII}. Așijderea în mijloc - aruncarea, numîndu - se let. Anterjecție, slov. ΠΕΚΧΑΘΟΜΕΤΙΣ întru cele grecesci gramaticel nu este. Pentru că în dialectul rumănesc neavînd loc să socotește întru partea spregrăirii, dar în dialectul rumănesc^{XVIII} avînd mai mare putere o numim osebită parte a etimolôghiei.

Luarea a minte 2. Întru gramatica elinească altă rînduală este a părților voroavei, precum întru gram[atice lui] Const[antin] Lasc[aris] 1. Nu -

m e l e, 2. G r a i u l iproci, întru cele letinești altă, întru cele slovenești schimbată, întru cele nemțești nu asemine. Pentru aceea cu alegere am așezat: 1. N u m [ele], 2. In l o c d e n u m [ele], ca o urmare numelui, luind împrumutare de la nume, 3. G r a i u l, care încheie pre num[e] și alte părți. 4. Î m p ă r t [ășirea], pentru că dintru grai să naște, 5. Î n a i n t e p u n e r e a, căci să adaogă celor din naintea sa părți, 6. S p r e g r ă i r e a, căci pentru mai mare însemnare să adaogă întru cele din naintea sa părți, 7. Î n m i j l o c a r u n c a r e a, căci este ca un emfazăs celor din naintea sa părți. 8. Î m p r e u n a r e a, căci leagă osebit prea fieștecare parte de alta^{XIX}.

De câte feliuri sînt părțile voroavei? De două feliuri: p l e c ă t o a r e și n e p l e c ă t o a r e^v.

Ce sînt cele plecătoare? Cele plecătoare cresc prin căderi^u, schimbîndu-să și plecîndu-să.

Cîte sînt cele plecătoare? 4. n u m e l e, în l o c d e n u m e l e, g r a i u l, î m p ă r t ă ș i r e a.

Ce sînt cele neplecătoare? Sînt cele ce cum să gă-sesc așa să așază întru voroavă.

Cîte sînt cele neplecătoare? 4. î n a i n t e - p u n e r e a, s p r e g r ă i r e a, în m i j l o c a r u n c a r e a, î m p r e u n a r e a^{XX}.

CAP 1

PENTRU NUME

Ce sînt numele? Numele este partea cea dintîi a etimolôghiei care are căderi, iară nu chipuri sau vremi, și însemnează lucru sau ființă osebită sau de obște ,

^v. flexibile și neflexibile; u. cazuri (lat. casus, gr. ἵπποβοσκός).

iară nu lucrarea sau patina ^{XXI}.

Numele, întru despărțirea cea dintii, de câte feliuri este? De două feliuri: i n f i i n ț i t o r i și a d ă o g ă t o r i.

Ce este cel înființator? Este carele înseamnă pre singur lucru și fără de alt cuvânt despărțit să poată înțelege, precum: om. Ce este cel adăogător? Este carele înseamnă osebirea lucrului și fără de alt cuvânt despărțit nu să poate înțelege, și unul are trei neamuri, precum: cinstit, -tă, -t, altul anul, precum: acest, această, acest suptire. ^{XXII}

Întru despărțirea a două de câte feliuri numele este? De trei feliuri: o s e b i t, s t r i n g ă t o r i și n u m i t o r i. ^{XXIII}

Ce este cel osebit? Este cel ce, însemnînd osebire, unuia lucru știut să cuvine, precum: Gavriil, Moscovia. ^{XXIV}

De câte feliuri este numele care să cuvinte numai numirii? De trei feliuri: n u m e l e, n u m i r e a cea de neam¹ sau de familie, semnul numirii.

Ce este numele? Este carele prin botez să dă omului, precum: Ioan.

Ce este numirea cea de neam? Este ceea ce la toată familia sau la tot neamul să cuvine, precum: Izrailtean.

Ce este semnul numirii? Este acela ce oreșicăruia pentru îmbărbătățirea faptei sau pentru altă întîmplare se cuvine, precum: Dimosten, tatăl ritorichii.

Ce este cel numitor? Este acela ce multora întru obște să cuvine, precum: orasi.

---

1. după lat. nomen gentilicium

Ce este cel stringători? Este acela ce prin numărul cel în/sămători una mulțime însemnează, precum: norod, turmă.

.....

PENTRU NUMĂR

Ce este numărul? Este prin care a lucrului monada^{XXV} adecă unirea, sau înmulțirea să însemnează, precum: blagocestiv, blagocestivi^V.

Numerile numelor câte sînt? Doao: unitori și înmulțitori.

Ce este cel unitori? Este prin carele numai un lucru să închipuiește, precum: înțelept.

Ce este cel înmulțitori? Este prin carele multe lucruri să închipuiesc, precum: înțelepți.

PENTRU CĂDERE

Ce este căderea? Este prin care cuvintele întru plecare schimbă sfîrșitura, dînd pricină însemnării.

Căderile numelor câte sînt? Sase:

N u m i t o a r e, prin care numim lucrul, precum: prunc.

N ă s c ă t o a r e, prin care, fiind de cineva întreat, răspuns dăm pentru stăpînire sau purcederea oareșicărui lucru, precum: al pruncului.

D ă t ă t o a r e, prin care oareșicui orice rînduim, precum: pruncului.

C h e m ă t o a r e, prin care chemare închipuim, precum: o, pruncule.

L u u t o a r e, prin care înșămăm a lua ceva sau închipuim împrejur starea lucrului, precum: de la prunc.^{XXVI}

Î n s e m n a r e. Crescînd căderea cea născătoare, și celelalte cresc².

De cîte feliuri sînt căderile? De doao feliuri: d r e p t e și n e d r e p t e. Cele drepte sînt numitoare și chemătoare. Pentru aceasta sînt numite, căci drept stînd și înaintea graiurilor puîndu-să, întru încheiere însemnează osebită ființă. Iară celelalte căderi sînt nedrepte, pentru că să pun pe urma graiurilor^{XVII}.

PENTRU PLECARE^w

Ce este plecarea? Este schimbarea numelor prin multe feliuri de sfîrșituri a căderilor.^{XXVIII}

De cîte feliuri este plecarea? De doao feliuri: u r m ă t o a r e ar ă t ă r i l o r p l e c ă r i i și n e u r m ă t o a r e .

Ce este cea următoare arătărilor plecării? Este ceea ce păzește pre chipul cel de obște al plecării.

Plecările cîte sînt? Șase.

PENTRU PLECAREA 1

Ce este plecarea cea din întîi? Este ceea ce prisoșește cu o silavă la plecarea căderilor, schimbîndu-să numai numele cele bărbătești întru această plecare.

Cîte sfîrșituri are? Una, -c sau -l.^{XXIX}

Paradigma sau arătarea plecării aceștia este cea următoare:

3. după imparisilabicile latine:— cu o silabă în plus începînd cu Genitivul.

w. declinare.

Numărul cel unitori

- N u m i t o a r e a: acest prunc
 N ă s c ă t o a r e a: a acestui prunc
 D ă t ă t o a r e a: acestui prunc
 P r i c i n u i t o a r e a: pe acest prunc
 C h e m ă t o a r e a: o, pruncule
 L u u t o a r e a: de la acest prunc

Cel înmulțitori

- N. acești prunci
 N. a acestor prunci
 D. acestora sau acestor prunci
 P. pre acești prunci
 C. o, pruncilor
 L. de la acești prunci

Î n s e m n e a z ă. Întru acest chip să pleacă fiind pusă încheietura înain tea numelui. Dar puindu-să pe urmă, într-acest chip urmează paradigma:

Num. cel unitor	Cel înmulțitori
N. <u>pruncul acesta</u>	N. <u>pruncii acestia</u>
N. <u>a pruncului acestuia</u>	N. <u>a pruncilor acestora</u>
D. <u>pruncului acestuia</u>	D. <u>pruncilor acestora</u>
P. <u>pre pruncul acesta</u>	P. <u>pre pruncii acestia</u>
C. <u>o, pruncule</u>	C. <u>o, pruncilor</u>
L. <u>de la pruncul acesta</u>	L. <u>de la pruncii acestia</u>

CAP 3
 PENTRU GRAI

Ce este graiul? Este a treia parte plecătoare a etimolôghiei, ceea ce prin despărțirea chipurilor și

vremilor însemnează lucrare, patimă sau lucru de mijloc.

De câte feliuri este graiul? De doao feliuri: c u f e ț e și f ă r ă d e f e ț e^{xxx}.

Ce este cel cu fețe? Este cel ce să schimbă prin despărțite sfîrșituri și fețe, prin toate fețele întru amîndoao numerile, precum: domnesc, domnești, domnește, domnim, domniți, domnesc.

De câte feliuri este cel cu fețe? De patru feliuri: i n f i i n ț i t o r, n u m i t o r i, t r e c ă - t o r i și s ă v i r ș i t o r i^x.

Ce este cel înființitor? Este cel ce nici lucrare, nici pătimire, fără decît a fi însemnează și este unul, sînt.

Ce este cel numitor? Este prin care chemarea sau numirea oaregicăruia să însemnează, precum: mă numesc, mă socotesc, mă chem, mă număr, mă țiu.

Ce este cel trecători? Este care stăpînește după sine orice cădere și rînduiește pre lucrarea sa oricăruia cuvînt care să cuvine graiului, precum: îndemnez pre turma cea dreaptă ca să nu asculte pre răpitorii turmi.

Ce este cel săvirșitori? Este cel ce fără căderile cele nedrepte desăvirșit a să înțelege să poate și încă însemnează lucrare precum: trăiesc, șez.

Ce este cel fără de fețe? Este ceea ce de fața cea din întîi și a doao amîndurora numerilor să lipsește și numai a treia față are a numărului celui unitor și înmulțitori.

Î n s e m n e a z ă. Căderea cea num itoare a feții a treia nu să pune înaintea celui fără de fețe,

---

x. verb copulativ, demonstrativ, tranzitiv, intransitiv (absolut).

dar cînd să pune atuncea urmează firea celor cu fețe și precum întru cel unitori așa întru cel înmulțitori în fața a treia să trebuiește, precum: Minia nu să cuvine judecătorilor, fățaria nu să cade bătrînilor. Iar unele pre cea numitoare niciodată nu primesc.

De cîte feluri este cel fără de fețe? De doao feluri: de însemnarea cea lucrătoare și pătimitoare.

Ce este cel de însemnarea cea lucrătoare? Este cel ce să începe de la fi, precum: fi merge, și porcede de la graiuri de neamul de mijloc.

Ce este cel de cea pătimitoare? Este cel ce să începe de la să și porcede de la tot neamul graiurilor, precum: să cuvine.

Cîte întîmplări^y are graiul? Opt: închipuirea, neamul, adecă așezarea, chipul, furma, numărul, fața, vremea și înjugare^z.

PENTRU FATĂ

Ce este fața? Este schimbarea graiurilor prin trei despărțite sfîrșituri a amîndurora numerilor.

Fețele graiurilor cîte sînt? Trei:

cea d i n t î i, căriia să poate adăuga în loc de numele acesta eu, precum: eu socotesc, noi citim;

cea de a d o a o, căriia să poate adăoga în loc de numele acesta tu, precum: tu socotești, voi alegeți;

cea de a t r e i a, căriia să poată adăoga în loc de numele acesta el, precum: el socotește, ei înțelepțesc.

y. categorie gramaticală; z. mod, diateză, aspect, formă, număr, persoană, timp și conjugare.

Î n s e m n e a z ă. Toate închipuirile, $\tau\eta\varsigma \epsilon\gamma\chi-$
 $\lambda\acute{\iota}\gamma\epsilon\omicron\varsigma$ ^{XXXI}, au toate fețele, dar cea poruncitoare
 să lipsește de față cea din întâi într-o amîndoa nume-
 rile ^{XXXII}.

PENTRU VREME

Ce este vremea? Este prin care să arată orice grai precum este acum săvîrșitori, sau demult, sau fiitori.

Vremile graiurilor cîte sînt? Cinci: vremea cea de a c u m, vremea cea t r e c u t ă n e s ă-
 v î r ș i t ă, vremea cea s ă v î r ș i t ă, cea
 s ă v î r ș i t ă d e m u l t t r e c u t ă și
 f i i t o a r e.

Ce este vremea ceade acum? Este prin care să arată a fi lucrare sau pătimire acum precum: dovedesc, mă dovedesc.

Ce este vremea cea trecută nesăvîrșită? Este prin care să arată lucrarea sau pătimirea a fi începută iară nu săvîrșită, precum: dovedeam, mă dovedeam.

Ce este vremea cea trecută săvîrșită? Este ceea ce lucrare sau pătimire săvîrșită însemnează, precum: am dovedit, dovedit am fost.

Ce este cea trecută demult săvîrșită? Este ceea ce însemnează lucrare sau pătimire demult săvîrșită, precum: dovedisem, dovedit fusesem.

Ce este cea fiitoare? Este ceea ce însemnează lucrare sau pătimire a să săvîrși, precum: voi dovedi, mă voi dovedi.

Î n s e m n e a z ă. 1. $\alpha\upsilon\epsilon\gamma\chi\iota\varsigma$, adică înmulțire, este ceea ce să află într-o vreme cea trecută săvîrșită lucrătoare am și într-o cea pătimitoare m-am, cele ce la alte dialecturi să numesc particulae seu verba auxiliaria, adică părțile sau graiuri ajutătoare, prin

care să despărțesc de la alte vremi, precum: am scris, m-am scris. Asemine și întru vremea cea fiitoare lucrât [oare] voi, și întru cea pătimitoare mă voi, precum: voi scrie, mă voi scrie.

2. Vremile care să sfârșesc la -sem să inchipuiesc de la vremea cea săvirșită trecută, lăpădindu-să α ὕμῳ adecă înmulțirea vremii, precum: am zis, zisesem, iară celelalte vremi de la fața a doao a inchipuirii cei arătătoare, numărului celui unitori. Așijderea cele pătimitoare să inchipuiesc de la cele lucrătoare, după cum vor arăta înjugările cele de obște^{XXXIII}.

CAP 5 PENTRU ÎNAINTE PUNERE

Ce este înainte punerea? Este a cincea parte a etimolôghiei, cea din întâi din părțile cele neschimbătoare; ceea ce înaintea părților voroavei a să pune s-au obicinuit întru împreunare și întru încheiere, despărțită fiind sau încheiată, însămnînd lucrul mișcării sau odihnirii: d e s p ă r ț i t ă, precum: întru cinste este fățăria; i n c h e i a t ă, precum: mai ales mut a fi decît înșelăciune a descoperi. Descoper este încheiat din înainte punerea aceasta de și din graiul acesta acoaper.

De cîte feliuri sînt înainte punerile? De doao feliuri: d e s p ă r ț i t o a r e și n e d e s p ă r ț i t o a r e.

Ce sînt cele despărțitoare? Sînt cele de despărțit afară de încheierea sa să pot trebui, numită însemnare avînd, precum: împotrivă.

Ce sînt cele nedespărțitoare? Sînt cele de afară dintru închierea sa nimic nu însemnează, precum: de -spărți^{XXXIV}.

Cîte întîmplări are? O întîmplare, adecă căderea.

Cu care căderi să încheie înainte punerea? XXXV

Cu trei: cu cea d ă t ă t o a r e, cu cea p r i c i i -
n u i t o a r e și cu cea l u u t o a r e.

Cîte sînt înainte punerile? 35.

Cîte sînt și care să încheie cu căderea cea dată-
toare? Opt: împrejurul, pe ascunsul, dedesupt, împotrivă,
desupra, înainte, asupra, pe taina.

Cîte sînt și care să încheie cu căderea cea prici-
nuitoare? 15: peste, la, după, pentru, prin, între, pînă,
cătră, spre, lîngă, pre, pă, afară de, pînă la, pînă în.

Cîte și care să încheie cu cea luutoare? 12: de la,
supt, cu, de, aproape, fără, fără de, din, dintru, între,
împotrivă cu, în.

Cîte sînt cele nedespărțitoare? 5. dez, des, ră,
într, de, precum: dezleg, despart, răscumpăr, întramez,
deștept.

CAP 7

PENTRU ÎN MIJLOC ARUNCARE

Ce este în mijloc aruncarea? Este a șaptea parte
a etimolôghiei, a treia din cele neplecătoare, ceea ce
răstirea sau înfricoșarea gîndului cu glas încuviințat
închipuind mai mult prin glăsuire decît prin însemnare,
arătînd întru minte orice răstire.

În mijloc aruncarea cîte întîmplări are? Una:

î n s e m n a r e a^{a'}

Cîte însemnări^{XXXVI} are? 11:

1. Care înseamnă m i r' a r e, precum: o, o; t, t.
2. D u r e r e, precum: vai, oh.

---

a'. sens, semnificație.

3. F r i c ă, precum: ii.
4. V ă i e t a r e, precum: vai, ah.
5. R î s, precum: ha, ha, ha; hi, hi, hi.
6. B a t j o c u r ă, precum: măi, a, a.
7. C h e m a r e, precum: mă, au n-auzi, sss.
8. T ă c e r e, precum: taci, amerințind, iar nu de tot grăind cuvîntul.
9. Ț i n e r e d e r ă u, precum: aaa.
10. A r u n c a r e, precum: dă-l, dă-l; dă-o, dă-o; ia-l, i-al, ia-o, ia-o.
11. O f t i r e, precum: oh, oh.

Î n s e m n a r e. 1. În mijloc aruncarea multora emfaze slujăște, după schimbarea răstirii gîndului; pentru aceea este o în mijloc aruncare la o treabă de însemnare, iară la altă de altă^{XXXVII}.

2. Aceste nume: săracul, ticălosul, amăritul, nevrednicul, dosăditul, prostul, asemine și săraca iproci, să socotesc întru numărul în mijloc aruncărilor^{XXXVIII}.

PARTEA A TREIA PENTRU SINTAXIS

Ce este sintaxis?^{XXXIX} Este dreaptă a părților cuvîntului întru sine încheiere^{b'} și adevărată pricină a cuvintelor celor ce sî încheie. Aceasta este după rîcirea puterii cuvîntului:^{c'} dar dar rîcirea singurimii cuvîntului, purcede cuvîntul rîcirea precu că CUV (sîcîc, cu)^{c'} la grai grecesc $\tau\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$ sau $\tau\acute{\alpha}\kappa\eta\varsigma$ (adecă "rîndulec"), deci să naște $\tau\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$ (adecă "rîndulec"). Din aceasta

b'. construcție; c'.sens (după lat.uis uerbi).

singurimea cuvîntului acestuia sintaxis; în rumânescul dialect să cuvîntează încheiere.

De cîte feliuri este sintaxis? De doao feliuri: încheietori și rînduitori^{d'}.

Ce este cel încheietori? Este carele pre cele opt părți ale cuvîntului spre facerea voroavei drept a le încheia învață.

Ce este cel rînduitori? Este carele rînduiește pre fieștecare parte a cuvîntului în ce chip a să stăpîni cuvînt de cuvînt.

De cîte feliuri este încheietoriul sintaxis? De doao feliuri: prost și împodobit.^{XL}

Ce este cel prost? Este carele pre părțile cuvîntului prost și neînfrumșețat a le încheia ne învață, dar cu îndestularea dialectului.

Ce este împodobitul sintaxis? Este carele pre părțile voroavei întru alegere și întru schimbare a le încheia învață.

De cîte feliuri este sintaxis cel prost? De doao feliuri: următorii îndreptării lor și închipuitori. Ce este cel următorii îndreptărilor? Este cel ce, urmînd îndreptărilor celor de obște ale sintaxisului, păzește pre chipul cel de obște al grăirii.

Ce este cel închipuitori? Este cel ce întru încheiere, nepăzînd pre chipul cel de obște al grăirii, să schimbă întru furmele cele mai alese ale cuvîntului.

Însămnea ză: Sintaxis întru atîtea capete să vă săvîrși întru cîte sînt părțile cuvîntului.

---

d'. referitor la topica și recțiune.

DEZLEGAREA A ZECEA
PENTRU ÎNCHEIEREA VREMII
INDREPT[AREA] 1

Inchipuim vremea prin căderea cea numitoare, de va fi întrebarea cîtă vreme sau cît de mult. Aceasta este cînd însemnăm vreme îndelungată, precum: Alexandru au trăit ani treizeci și doi, fiind înfricoșare la toată vselena.

Î n s e m n e a z ă . 1. Numărul cel de rînd de obște unul, doi, pînă la doaozeci, ori înainte sa avînd cuvînt ori după sine, nimic nu să schimbă din numitoare unitoriului sau înmulțitoriului, dar de la doaozeci în sus pînă la întunerecul aritmeticii, avînd după sine cuvînt, adaugă această părțicea de, precum: XL
frumusețea și curajul David au fost fiul lui Jesse, și
aceste două cuvînturi sunt de la Marea de la Mediterana și
au rămas de la război și au rămas de la război și
au rămas de la război și au rămas de la război și

ÎNDREPT [AREA] 2

Dar de va fi întrebarea prin spregrăire, să răspunde prin luotoarea înainte punerii întru sau în sau prin, precum: Lucru sau grămada anevoie adunată întru multă vreme lesne să va risipi. Prin vreme multă să câștigă cele mari și slăvite.

NOTE

- I Într-o limbă greoaie pentru cititorul de azi, din pricina sintaxei și a unor perifraze ieșite de multă vreme din uz, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul ne dă, în continuare, unul dintre cele mai avântate elogii aduse gramaticii. Așa începe prima gramatică românească.
- II Aluzie la cele spuse de "pre înțeleptul Gorațiar", citat de D.E.B. cu câteva rânduri mai sus astfel: "Omul fără ajutorul blagocestiei și fără împărtășirea învățaturii sapă unde nu este fund, găsește ce nu poate cuprinde, să îndulcește unde este amărăciune și adeverează ce nu este, întărește ce nu poate vedea cu ochii minții". Adică se înșală, purtându-se nepotrivit și gândind greșit.

lucru	gramatică	va fi
	lela	cercile

	cioră	cioră
	cioră	cioră

În formule complicate, scoase din limbajul textelor religioase, și apolind la simboluri curențe în epocă, D.E.B. exprimă un crez moral înalt despre buna credință a celor ce se îndeltnicesc cu aprecierea unei opere științifice, a recenzițiilor, cum am spune noi azi.

- VII În capitolul Ortografie include problemele foneticii, natura sunetelor, accentul și punctuația.
- VIII Analiza cuvîntului prin segmentare ajunge la această limită care este "slova", adică fonemul (unitatea minimală a vorbirii).
- IX Vocalele, care sînt centrul silabei, elementul determinant.
- X Consoanele, care nu sînt capabile, singure, ci numai pe lîngă o vocală, să formeze silaba.
- XI Autorul remarcă cu promptitudine fenomenul atît de propriu limbii române care este alternanțele consonantice, rolul acestora în morfologie. "Fața a doua" = persoana a II-a, "numărul cel unitar" = singular, "cel înmulțitor" = plural etc.
- XII Adică accent ascuțit, grav, circumflex. D.E.B. încearcă, precum se vede, o traducere, o calchiere, a termenilor grecești și mai ales latinești. Echivalențele propuse nu au rămas însă.
- XIII Perifraze greoaie, pe care lucrările anterioare le-au înlocuit cu neologisme ultima, penultima, antepenultima.
- XIV Alt element specific limbii române: rostirea lui i și u finali, nesilabici. Remarcabilă formula "semn care se pune la sfîrșitul cuvîntului, liniștind și muind cuvîntul" (s.n.).
- XV Adică "etimologia" (sau morfologia) ne învață să deosebim între cele două valori omonime: mare, adjectiv și substantiv. Identice din punctul de vedere al capitolului precedent, mare adjectiv și mare substantiv vor fi în acest capitol "osebite". Ingenios exemplu pentru a arăta, foarte pe scurt, cu ce se îndeletnicește etimologia (în ambele înțelesuri ale cuvîntului, putem adăuga noi, azi).
- XVI Vezi p.80-88; grai în sensul "verb" este un calc după gr. $\rho\eta\mu\alpha$ = vorbire, verb.
- XVII D.E.B. ia în considerație posibilitatea de a înregistra și articolul ca parte a pronumelui și nu ca o parte de vorbire separată, deoarece în limba română articolul (la cel hotărît se gîdea D.E.B.) "nu are atîta putere cît și în limba elinească". Pentru același motiv înregistrează interjecția ("în mijloc-aruncarea") ca fiind "osebită parte a etimologiei" în limba română, deși în gramaticile grecești lipsește.

- XVIII** Greșeală a copistului, în loc de grecesc sau elinesc (nota ediției).
- XIX** Remarcabil comentariul fiecărei părți de vorbire, prin care se justifică ordinea în care acestea, decurgînd una din alta, vor fi studiate și prezentate.
- XX** Vezi p. 84-86.
- XXI** Definiția dă mai întîi temeiul morfologic, care "are căderi", adică se declină, după cazuri, iar nu "chipuri sau vremi", adică moduri și timpuri, apoi cel semantic, adică denumește obiecte și nu acțiuni sau stări.
- XXII** Face astfel deosebire între substantiv și adjectiv, în interiorul numelui: substantivul definit ca autosemantic; adăugător - calc după lat. adiectivus "care se adaugă, adjectiv" < adiicio "a adăuga".
- XXIII** Adică o a doua clasificare în nume proprii, colective și apelative.
- XXIV** La nume proprii distinge antroponime și toponime.
- XXV** Surprinzătoare apariția acestui termen pe care l-a lansat în filozofie Leibniz și e preluat în lingvistică pentru a explica valoarea singularului; provine din gr. $\mu\upsilon\lambda\acute{\alpha}\varsigma, \delta\omicron\varsigma$ "unitate", $\mu\upsilon\lambda\acute{\alpha}-\delta\iota\kappa\acute{\epsilon}\varsigma$ "singular".
- XXVI** Sînt cele șase cazuri din latină, al căror nume este tradus de D.E.B. în românește; el introduce în română albativul
- XXVII** Cazuri drepte și cazuri oblice, le distinge și după topică: N și Voc. înaintea verbului, celelalte - după verb.
- XXVIII** Adică declinarea după cazuri a substantivelor, a numelor, prin modificare desinentelor.
- XXIX** Declinarea întîi este, deci, pentru masculine terminate în -o(?) și -l (probabil articolul). E neclar de ce D.E.B. consideră că numai în aceste două consoane se pot încheia "numele cele bărbătești".
- XXX** Așadar "cu fețe și fără fețe" înseamnă verbe personale și impersonale.
- XXXI** Modurile personale.
- XXXII** Adică imperativul nu are forme pentru persoana I ("se lipsește de fața cea dintîi"), la singular și plural.

- XXXIII D.E.B. dă câteva indicații despre felul cum se formează timpurile verbale, asupra cărora va reveni cu detalii.
- XXXIV Introduce la prepoziție și prefixele provenite din prepoziții.
- XXXV D.E.B. insistă asupra principalei trăsături a prepozițiilor, de a determina un anumit regim cazual, și clasifică prepozițiile după acest criteriu tradițional: prepozițiile cu cazul ablativ (căderea luatoare) însoțesc, de fapt, acuzativul.
- XXXVI Clasificarea interjecțiilor se face după înțeles, în "11 însemnări", după cum se vede (10) introduce și imperative cu valori de exclamație.
- XXXVII Adică înțelesul unei interjecții se poate schimba după context și intonație, - observație ce lipsește din Gramatica Academiei...
- XXXVIII Aceste nume sînt deseori folosite incidental, exclamativ, iar ideea de a le considera în asemenea situații drept interjecții nu e lipsită de interes pentru noi și ar putea fi cercetată mai îndeaproape, căci orice element incident este propriu-zis "în mijloc aruncat".
- XXXIX Capitolul de sintaxă, cu diviziuni originale, este mai greu de înțeles astăzi, nu numai din pricina terminologiei, dar și din lipsa de claritate, fatală în sintaxă, a faptelor de limbă de care se ocupă sintaxa. Pe lângă acestea, D.E.B. complică lucrurile, amestecînd sintaxa cu studiul figurilor retorice, stilistice.
- XL Destul de nepotrivit pare locul în care ni se arată modul diferit în care se folosesc în limba română numeralele cardinale, cu sau fără prepoziția de. Gramatica Academiei însă discută aceeași chestiune în capitolul despre atribut, adică tot la sintaxă.
- XLI D.E.B. pune în aceeași paradigmă vreun, vreo (singular) și nește (plural) intuind astfel apartenența lui vreun, vreo la clasa articolului (cf. Ion Coja, Gramatica rațională a limbii române, Buc., 1983, p.213-217).

SAMUIL MICU - GH. ȘINCAI

Samuil Micu s-a născut în 1745 la Sadu-Sibiu; provenea dintr-o familie cu vechi tradiții culturale; era fiul protopopului Stoia și nepotul episcopului Inocenție Micu. Fiind elev la Blaj învață bine limba latină și studiază cu predilecție literatura istorică, orientare care se va accentua cu timpul și îi va facilita documentarea istorico-filologică în marile arhive ale Europei catolice. Ca student al Colegiului Parmasian din Viena (1766-1772) participă la cursurile de filozofie, teologie, fizică, mecanică, aritmetică, limbă germană; în același timp frecventează cursurile de istorie de la Universitate.

Tot în această perioadă citește lucrarea lui Dimitrie Cantemir, Descriptio Moldaviae. Anii petrecuți de Micu la Viena au coincis cu o adevărată efervescență innoitoare culturală, dominată de conceptele iluministe. Micu audiază lecțiile antiscolasticului Gervasius în mai 1769, expunerile lui Chr. Wolff și Thomasius asupra "absolutismului lămurit" și, probabil, a avut posibilitatea de a cunoaște opera juristului Martini, adversar al societății feudale și al iesuiților.

În 1772 este numit, la Blaj, profesor de matematică și etică, apoi de filozofie și teologie dogmatică. În anii 1777 și 1782/83 lucrează la Colegiul Sancta Barbara din Viena, unde își publică primele lucrări cu alfabet latin, acțiune care se include în strădanile românilor de a reintra în circuitul cultural latin european.

În 1783, întors în Transilvania, rămâne fără slujbă în urma conflictului cu episcopul Bob. Ia parte la

redactarea documentelor pentru Supplex Libellum Valachorum, iar după 1791 activitatea sa este cu deosebire îndreptată spre "culturalizarea" - "luminarea" populației românești din Transilvania.

Între 1804 - 1806 a fost cenzor al cărților românești la tipografia Universității din Buda. A murit în anul 1806.

Gheorghe Sincai s-a născut în 1754 la Riciul de Cimpie. Anii 1762-1764 îi petrece la Samsud (comuna Sincai de astăzi); aici urmează școala primară. Până în 1768 este elev la Colegiul reformat din Tg.Mureș (unde își însușește latina și maghiara), în 1768 se înscrie la seminarul iezuiților din Cluj (se preocupă în special de gramatică și poetică), iar în 1772 îl găsim la Gimnaziul din Bistrița, unde învață germana. După un an de profesorat la Blaj (1773) este selecționat pentru Colegiul De propaganda fide din Roma; rămîne aici cinci ani, apoi se oprește un an la Viena, unde îl cunoaște pe Samuil Micu și efectuează revizia și completările la Elementa.

Fără îndoială că Gheorghe Sincai a folosit timpul petrecut la Roma nu numai pentru pregătirea doctoratului (pe care îl obține, după cinci ani, în filozofie și teologie), ci și în vederea unei ample documentări referitoare la istoria românilor.

Revine în țară în 1780, iar între 1782-1794 funcționează ca director al școlilor naționale, participând intens la activități de luminare a poporului.

Acuzat, de către același episcop Bob, de acțiuni conspirative antistatale, este arestat (1794); eliberat în 1795, nu-și poate relua postul.

Între 1797-1803 este administrator și institutor pe moștile contelui Daniel Vass de Taga, iar între 1803-

1808 corector la tipografia Universității din Buda.

În 1811, la Oradea, termină Cronica, obține aprobarea pentru tipar din partea cenzurii locale, dar manuscrisul este confiscat de cenzura ardeleană.

Și-a trăit ultimii ani de viață în familia conților Vass; a murit în 1816.

ELEMENTA LINGVAE DACO-ROMANAE SIVE VALACHICAE (trad. ELEMENTELE LIMBII DACO-ROMANE SAU ROMANESTI) alcătuite de Samuil Clain de Sad, îmbogățite însă și aranjate în această ordine de Gheorghe Gavril Sincai¹, prima gramatică tipărită a limbii române (ed. I - Viena, 1780; ed. a II-a - Budapesta, 1805) este rezultatul remarcabil al colaborării științifice dintre Samuil Micu și Gheorghe Sincai, personalități reprezentative ale mișcării culturale românești transilvane din sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea.

Elaborarea lucrării Elementa nu poate fi despărțită de complicatul și complexul context politico-social specific Transilvaniei secolului al XVIII-lea, în care mișcarea de eliberare națională și socială a românilor ocupa un loc de extremă importanță. Putem spune că, sub acest aspect, catolicismul a contribuit direct, deși involuntar, la "cunoașterea de sine" a românilor. Cariera ecleziastică a unor cărturari transilvăneni a însemnat cultură latină și, drept urmare, accesul la surse de mare valoare pentru latinitate și romanitate. Apelul la istorie și filologie a avut ca principal scop dovedirea latinității, romanității și continuității românilor.

---

1. Am folosit ediția Mircea Zdrengea, Dacia, Cluj-Napoca, 1980.

Gh.Sincai și S.Micu se dovedesc cu acest prilej nu numai exponenți de prim rang ai revendicărilor social-naționale, ci și veritabile "vîrfuri" ale științei limbajului în formare, fapt nu mai puțin important în afirmarea valorilor românești în Europa².

Merită apreciată gîndirea dialectică a celor doi învățați, care și-au dat seama că lupta românilor pentru recunoaștere are nevoie și de afirmare intelectuală, științifică, fapt pentru care ei folosesc limba latină și alfabetul latin³, factori comuni vieții culturale central și occidental europene.

În această "atitudine" culturală se înscrie și entuziasmul cu care Micu și Sincai, la fel ca mulți oameni de cultură contemporani cu ei, au petrecut ani din viață ca dascăli și acesta nu ni se pare un element întîmplător de biografie; căci, marii iluminați s-au afirmat din plin în domeniile culturii și educației, acolo unde, în viziunea lor "marcată" de nivelul general al epocii, se găsea cea mai potrivită posibilitate de a "lumina" poporul printr-un larg acces la cultură.

Subliniem, cu această ocazie, deschiderea pe care a oferit-o latina "scolastică" culturii românești, la fel

2. Cf. Istoria Transilvaniei, I, București, 1963; Istoria României, III, București, 1964; A. Armbruster, Romanitatea românilor - istoria unei idei, București, 1972, etc.
3. Sincai își exprimă explicit regretul față de oficierea liturghiei în "limba scrisă a slavilor" (n.n. slavona) într-o țară de origine latină (Țările Române) - cf. Elementa, Introducere, p.5-7.

ca celorlalte culturi europene. Comunitarea cultural-științifică, informarea și documentarea în latină au asigurat, printre altele, accesul ardelenilor la lucrările scrise în Muntenia și Moldova (vezi Dimitrie Cantemir) și invers; a făcut posibilă cunoașterea de către Fr. Diez a lucrării Elementa, consecința imediată fiind clasificarea limbii române ca limbă romanică în prima gramatică științifică a limbilor romanice întocmită pe principii istorico-comparativiste: Grammatik der romanischen Sprachen, Bonn, 3 vol. 1836-1843; să nu uităm că, în aceeași gramatică, Diez nu a trecut catalana și sarda (considerate fără statut literar și național).

ELEMENTA poate fi analizată, în principal, din două puncte de vedere:

I/ Ca moment al activității de culturalizare, "luminare" a poporului, servind drept argument major în mișcarea revendicativă românească; în acest sens se demonstrează, cu obiectivitate și rigoare științifică, originea latină a limbii române, situația acesteia de componentă a romanității (cf. Introducere p. 3-11). S-ar putea să pară stranie, cel puțin pentru cercetătorii străini, insistența cu care generații întregi de cărturari s-au preocupat de dovedirea latinității / romanității limbii române⁴; împrejurările istorice speciale ale Transilvaniei constituie însă explicația principală⁵.

4. Care, de fapt, științific, nu va mai fi contestată după Diez.

5. Această semnificație a lucrării a fost îndelung comentată: R. Ionașcu, Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticel românesc de la 1757 pînă astăzi, Iași, 1914; R. Munteanu, Contribuția Școlii Ardeleni la culturalizarea maselor, București, 1962; L. Blaga, Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea, București, 1966 D. Ghișe - F. Teodor, Fragmentarium iluminist, Cluj, 1972, etc.; se poate consulta cuprinzătoarea bibliografie dată de M. Zărenghea în Introducerea la ediția din 1980.

II/ Sub aspectul realizării științifice, Elementa⁶ relevă calități deosebite raportate atât la epocă, cât și în perspectivă. Lucrarea cumulează trăsături de gramatică istorică, istoria limbii, gramatică practică, manual de învățare a limbii române, într-o viziune cu totul remarcabilă⁷.

-
6. Menționăm aici câteva diferențe între ed.I (Viena, 1780) și ed. II (Budapesta, 1805): cap. De formandis daco-romanis vocibus a latinis, în ed. II trece la cap. De orthographia; în Introducerea de la ed. II se adaugă teritoriile unde există vorbitori de limbă română; în ed. II ortografia se orientează mai mult spre principii fonetice, nu etimologice.
7. După unii autori (ex. N.A.Ursu, Modelul Gramaticii lui S.Micu și Gh.Sincai, L.R. 3/1971) Micu și Sincai s-au orientat după lucrarea lui Georgio Nagy, Elementa linguae germanicae, Viena, 1775; Zdrenghea optează (în Studiul introductiv al ediției din 1980) pentru o fundamentare teoretică proprie, pe care o descoperă în volumul lui S. Micu, Loghica, adică: partea cea cuvîntătoare a filosofiei, Buda, 1799; manuscrisul exista încă din perioada studiilor la Viena - 1781, deci coincidea cu pregătirea și tipărirea Elementelor (cf. M.Zdrenghea, p.XXII). Un model "practic" al autorilor au fost însă gramaticile limbii latine, după care învățaseră în toate școlile urmate de ei, începînd cu Blaj și continuînd cu Tg.Mureș. Cluj, Bistrița, pînă la Viena și Roma.
- La scurt timp după apariție Elementa a constituit ea însăși modelul unei gramatici comparate germano-române: I.Molnar, Deutsch - Welschische Sprachlehre, Wien, 1788.

T E X T E

Elementa

"Neamul care întrebuințează una și aceeași limbă adică romană sau latină coruptă (schimbată), deosebită totuși de italiană, franceză și spaniolă, însă apropiindu-se mai mult de vallică^I și italiană, mi-a plăcut nu numai mie ci chiar și altora să-l numim cu un nume comun daco-roman, de aceea că locuind diferite regiuni și provincii i s-au dat diferite nume după acestea sau după anumite părți ale acestora "II..... (p.13)

... voi trata numai despre literele latine, anume cum să ne folosim de ele, dând astfel toate regulile care constituie o gramatică completă și totuși scurtă și care arată cum cei ce cunosc bine, după cum am spus, latina pot să învețe cât se poate de ușor și în scurt timp limba română, observându-le cu atenție, mai ales pe acelea unde voi trata despre transformarea cuvintelor latine cuvinte românești" ^{III}, p.119).

"Datoria noastră va fi de aici încolo să ne străluim să adăugăm cele ce vor lipsi din această ediție, greșelile îndreptăm și chiar această Gramatică, împreună Dicționarul daco-roman pe care, sperăm să-l vom publica în următoarea ediție."

"În limba noastră, după cum am spus deja, sînt numai două genuri, anume masculin și feminin. De neutru sîntem lipsiți cu totul, de aceea, cînd vrem să arătăm ceva de genul neutru întrebuițăm femininul" (n.n. se referă, probabil, la valoarea neutră exprimată prin feminin, existentă și în limba română contemporană: "i-am făcut-o") (p.29)^{VI}

"Numele masculine și neutre care se termină în -US și cele care se termină în -UM, -U și -UT devin daco-romane pierzînd pe US, Um, U și UT și păstrînd pronunțarea prescrisă de noi în prima parte" (p.15)^{VII}

"F, f se rostește ca la latini; G, g înainte de E și I se pronunță ca la italieni... însă înaintea altor litere sau la sfîrșit de cuvînt se pronunță ca la germani și unguri;; sau, la p. 17, apare diferența dintre vocală și diftong: "U, u se pronunță ca la latini, dar așezat după o vocală la sfîrșitul cuvîntului se rostește numai pe jumătate; de ex.reu "malus", dieu "deus"...^{VIII}

"H, h în cuvinte de origine latină se pierde cu totul; în cele străine se aude ca și la latini; așezat după C ca C să se pronunțe ca X grecesc sau CH german" (p.15)^{IX}.

"Acestea sînt regulile care trebuie observate ca să poți forma din cuvinte latinești cuvinte daco-romane. Toate acestea însă nu sînt de ajuns, ci mai e necesar să schimbi și cîteva litere în altele înainte ca, potrivit regulilor date, să faci din cuvinte latinești cuvinte daco-romane" (p. 18). Implicit se formulează și ideea regularității schimbărilor fonetice.^X

Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvîntare (n.n. precizăm că este vorba, în general, despre latina scolastică vorbită):

De mutarea timpului:

Ce timp este? - Quale tempus est?

E rău timp - Malum tempus est!

Între călători în crismă:

Bună e calea? Estne commoda via?

Nu prea! - Non adeo! (p.25)^{XI}

NOTE

- I Probabil este vorba despre dialectul din cantonul elvețian Vallais (în germ. Wallis); să fi intuit Micu și Sincai, înainte de Ascoli, statutul independent al franco-provensalei față de franceză, provensală și italiană?
- II Remarcăm, în problema romanității, foarte corecta diferențiere teritorială a României, prezentă în Elementa, cu 26 de ani înainte ca Raynouard (Grammaire de la langue romane, Paris, 1816) să facă grava confuzie în diacronia latinității, exprimată prin conceptul de "limbă romanică comună".
- III Procedînd la o riguroasă demonstrație a latinității/romanității românilor și a limbii lor (cf. Introducere ed. I și II) autorii includ, implicit, și o concepție proprie asupra coordonatelor de definire a unui idiom, concepție care îi situează printre gînditorii de avangardă ai timpului; ne referim cu deosebire la ideea dezvoltării istorice a limbilor, prin care se întărește importanța sistemului de norme în diacronie, transformarea logică a formelor latinești în forme românești. Ideea în sine va fi valorificată ca principiu științific în secolul următor (metoda istorico-comparativă).
- Cercetătorii moderni ar putea aduce obiecții cu privire la unele inconsecvențe și imprecizii în formulare, de tipul: confundarea planului grafic cu cel fonetic, adică a literei și sunetului: apostrof = abreviere; morfologie = etimologie etc. Asemenea "erori" își găsesc ușor explicația în caracteristica generală a epocii (de exemplu, confuzia literă - sunet se întîlnește în mod curent pînă la Diez) și anume, o oarecare instabilitate provocată de căutarea unor noi pro-

cedee pentru abordarea limbajului în general și a diferitelor limbi în particular; după cum se știe, elaborarea unei metodologii specific lingvistice va mai întârzia un sfert de veac (ne referim la metoda istorico-comparativă, inițiată prin lucrările lui Rasmus Rask - 1814 și Bopp - 1816). G.W.Leibniz (Nouveaux essais sur l'entendement humain 1703) intuise raportul dintre evoluția istorică a limbajului și arbitrarul semnului lingvistic. Condillac, în Essai sur l'origine des connaissances humaines, 1746, remarcă și diferențele care se constituie între colectivitățile lingvistice prin limbajul articular rațional, stabilind trei feluri de semne lingvistice: accidentale, naturale, instituționale. J.J.Rousseau aplică și aici teoria contractului social, prin care consideră că s-a trecut de la limbajul natural la cel convențional (n.n. selecția socială despre care vorbesc lingviștii moderni). J.Harris (Hermes or a philosophical enquiry concerning language and universal grammar, 1751) emite ideea unei corectări parțiale a arbitrarului semnului lingvistic printr-o motivare relativă de tipul derivării sau compunerii (pentru amănunte vezi volumul coordonat de Lucia Wald, Filosofia limbajului din antichitate pînă în secolul al XVIII-lea, T.U.B. 1983).

Este greu de spus dacă Micu sau Sincai au cunoscut direct aceste opere (mai ales că nu erau redactate în limba latină); dar putem admite concomitența unor idei "ale secolului"; acumulările cantitative făcuseră posibilă o reevaluare calitativă conceptuală în largi cercuri culturale ale vremii. În aceeași ordine de idei se încadrează și comentariile lui S.Micu cu referire la stilul filosofic (de fapt stilul științific) din lucrarea Loghica, unde atrage atenția asupra obligației omului de știință de a se exprima concis, clar și cu consecvență semantică: "Nimica să nu se zică cu cuvinte întunecate, ci mai înainte de toate filosoful să aibă grijă ca cît poate mai luminat și mai chaer (clar) așa să vorbească și să scrie, că nu se cade ca filosoful să zică vreun cuvînt de nu-l va ticlui și hotărî mai înainte cum se cade și va lumina cele ce zice. Oricărui cuvînt și grai înțelegere statornică a-i da" (cap.I). Mircea Zdrenghea atrage atenția (Introducere, XX-XXIV) asupra continuității ce există între unele idei prezentate teoretic-filosofic de către Micu în Loghica și concretizarea lor în diferitele capi-

tole ale Elementelor: exprimarea clară, evitarea polisemantismului, sinonimia, îmbogățirea vocabularului etc.

În realitate, Elementa se impune prin calități științifice de fond, calități ce demonstrează pe de o parte gândirea lingvistică elevată a autorilor ei, rezultată dintr-o amplă și fecundă documentare la cele mai valoroase surse ale epocii, iar, pe de altă parte, propria selecție care le-a permis să emită judecăți generale de valoare, verificate prin aplicații concrete a unor concepte la analiza mai multor limbi sau a unui singur idiom.

- IV Intenția autorilor de a contribui la cunoașterea limbii române și la îmbunătățirea folosirii ei persistă în diferite capitole și paragrafe ale lucrării, insistându-se asupra obligației cărturarilor de a îndrepta greșelile și de a prezenta publicului o gramatică cât mai completă și foloșitoare.
- V Tot în contextul perfecționării și cultivării limbii se include atitudinea autorilor față de lexicul limbii române.
- Capitolul Vocabular românesc și latinesc nu este ordonat alfabetic, ci repartizat pe categorii de concepte. (A se vedea și preferința unor cercetători moderni pentru dicționare pe noțiuni și câmpuri semantice Dornseiff, Hallig - Wartburg, Casares etc.).
- Tot atât de modernă ne pare și statistica lexicală (vezi vocabularul), foarte imparțială, de altfel.
- Vocabularul întocmit de autori cuprinde 486 de cuvinte, dintre care: 336 moștenite din latină; 117 împrumutate din slavă, bulgară, maghiară, ucraineană, germană, neo-greacă, sârbo-croată, italiană (rubin), franceză (diamant) etc.; 4 cu etimologie necunoscută (cioareci, pînză, prunc, sein), 18 din latina literară (amărît, candelabru, cometă, culori, dogmă, eclipsă, element, leu, metal, penitență, planetă, profund, rosmarin (DEX - german), selbă, spirit, tigridă, unicorn, zefir).
- De remarcat obiectivitatea cu care se recunoaște existența unor lexeme de origini non-latine, fără să se ceară "expulzarea" lor din limbă. Preocupările pentru lexic nu au fost izolate; Samuil Micu a întocmit și un dicționar care a stat la baza

Lexiconului de la Buda din 1825, dar care s-a publicat în 1944, la Budapesta, cu un studiu introductiv de Gáldi László - Samuelis Klein, Dictionarium valachico-latinum.

Conștiința de "mișcarea" permanentă a limbii, autorii Elementelor acceptă adoptarea de neologisme, dar numai în măsura necesității.

De altfel, ideea circulației cuvintelor (pe care Zdrenghea o consideră comună cărturarilor din Europa secolului al XVII-lea) apare și în reluarea celebrei formule a lui Simion Stefan - "cuvintele sînt ca și banii".... (Noul Testament de la Alba Iulia, 1648). Iluminismul secolului al XVIII-lea va amplifica și extinde acest concept, corelat cu dorința unei permanente comunicări între oameni și popoare.

Ideea este dezvoltată mai ales de către S. Micu, în Loghica (§ 63): "Iară unde lipsește limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele lucruri, mai ales întru învățături și în științe, atunci cu socoteală și numai cît este lipsa putem să ne întindem să luăm cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească".

Interesantă apare și precizarea "întru învățături și în științe", care probează convingerea cărturarului nostru că evoluția civilizației umane creează noi cerințe, concepte, acoperite lexical prin inovații ce trebuiesc însușite pentru a nu rămîne în urmă.

Remarcăm, în aceeași ordine de idei și recunoașterea selecției sociale în constituirea și înnoirea unui vocabular, concept care anticipează unul dintre principiile fundamentale ale metodei istorico-comparative.^{x)}

-
- x) Formularea îi aparține tot lui Micu, Loghica, § 55: "In puterea noastră iaste orice lucru cu orice cuvînt să-l însemnăm și să-l însemnăm și să-l spunem sau precum zic filosofii cuvintele sînt semnele lucrului care-l ai în minte, cu ce cuvinte voim să le spunem. Că de nu ar fi din voia noastră cuvintele, ci din lucruri ar curge numele lor, atunci la toate neamurile cu aceleași nume s-ar chema lucrurile".

"Purismul despre care s-a vorbit că ar caracteriza activitatea lingvistică a Scolii Ardelene apare într-o altă lumină dacă se ia în considerare intenția autorilor de a sublinia originea latină a limbii române. În primul rînd este prezentată o permanență comparație română - latină, de unde și aprecierea făcută ulterior cu privire la caracterul lucrării de primă gramatică istorică a limbii române^{XX}. În al doilea rînd, se preiau formulări sau clasificări specifice gramaticilor latine; de exemplu, verbele reflexive sînt numite "reciproce"; sau, pornind de la modelul latin, autorii "caută" ablativul nu atît ca formă, ci ca sens, categorie gramatical-semantică: de la tată-l, de la cîne-le (Elementa, 63).

VI Mai mult decît atît, pentru a nu izola româna de romanitate, Micu și Sincai afirmă că româna are o corelație binară de gen:

Situația se extinde și la adjective, de data aceasta corect, deoarece, după cum se știe, nu există adjective de gen neutru în română (la fel ca în întreaga Românie); adjectivele invariabile ca gen sînt considerate de "gen comun" (mare, tare etc.). Respectul pentru practica limbii îi obligă însă să consemneze existența unor mărci de plural aparte, fără să se specifice totuși apartenența lor la un gen anume: "unele substantive terminate în consonanță sau U au pluralul în -uri (plumburi, lacuri, iaduri, juguri, fumuri, cîmpuri, faguri, riuri etc.)" - Elementa, 33.

VII La fel se procedează și cu transformarea unor substantive masculine și neutre, despre care se menționează transmiterea lor în română, dar nu se insistă asupra genului românesc.

XX) Aprecierii este corectă deoarece, ca în orice gramatică istorică, se discută toate elementele care au intervenit în diacronia limbii; adăugăm și aspectul clar de gramatică contrastivă: pe de o parte latină - română, pe de altă parte română / alte limbi, cu precizarea similitudinilor și deosebirilor și cu indicații de învățare.

- VIII Intenționind să elaboreze o gramatică practică, pentru învățarea limbii române, autorii propun diferite reguli de pronunțare (de obicei prin analogie cu alte limbi cunoscute: latina, italiana, germana, maghiara); esențial ni se pare aici faptul că autorii au știut să desprindă din mulțimea de fapte dinamica sistemului. De exemplu, în formularea de la p.15 se recunoaște modificarea unor consoane sub acțiunea vocalelor palatale.
- IX Alteori surprindem intersecția unor explicații diacronice-sincronice ca, de exemplu, în cazul dispariției și reacomodării lui H.
Este clară aici ideea dispariției unor sunete și a reintroducerii lor prin cuvinte non-latine, fapt care demonstrează o temeinică cultură lingvistică practică, asociată și cu un sigur "simț al limbii".
Pe bună dreptate s-a remarcat că, 70 de ani înainte de Pott și Schleicher, Samuil Micu și Gh.Sincai au descoperit și formulat mecanismele evoluției în fonetica istorică: cf. R.Ionașcu, Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine în scrierea limbii române, București, 1894; Sextil Pușcariu, Limba română, II, București, 1959, p.287: "Cel dintâi cercetător științific al limbii române, călugărul Samuil Clain, știa acum o sută optzeci și mai bine de ani, că unui L în cuvinte latine, când el se găsea după C, G sau înainte de E, I îi corespunde, în cuvinte românești, un I. El recunoscuse deci atât transformarea de rostire, cât și condițiile în care ea se întâmplă".
- X Ca o sinteză a regulilor (normelor) prezentate aparte precizarea de la p.85, din care rezultă cu claritate ideea valoroasă a corespondenței dintre semantice și modificările fonetice, una dintre ipotezele-bază ale metodei istorico-comparative de mai târziu: astfel Elementa, lucrare de o mare complexitate și originalitate, valorifică din plin cunoștințele acumulate de epocă, propunând formule de studiu ce vor fi certificate ulterior prin metodologiile științifice concretizate în studii de gramatică istorică, istoria limbii, manuale practice de limbă și, de ce să nu o spunem, mai târziu, prin metode mai noi, gramatici contrastive și dicționare pe noțiuni.
- XI Elementa, poate fi considerată și ca un prim manual de limbă română pentru străini, deoarece cuprinde, pe lângă toate regulile enumerate mai sus, și un Vocabular românesc și latinesc (despre care s-a vorbit mai înainte), precum și un ghid de conversație.

PETRU MAIOR

Petru Maior s-a născut în 1760 sau 1761 la Tg. Mureș sau Căpușul de Cîmpie (comitatul Turdei), fiul pro-topopului Gheorghe Maior. A studiat la Tg.Mureș, Sibiu și Blaj și s-a călugărit foarte tânăr. A plecat, la 13 ani, cu Gheorghe Sincai (1774) la Colegiul De propagandă fide, ca bursier.

În 1779, absolvent în filosofie și teologie, își continuă studiile la Viena (ius canonicum), tot cu Sincai.

A revenit la Blaj în 1780, unde este numit profesor de logică, metafizică și legile firii, calitate cu care funcționează pînă în 1784; în acest timp i se conferă și cîteva trepte clericale (ipodiacon, diacon, preot).

Renunță la călugărie în 1784 și i se încredințează parohia Reghinului, paralel cu administrația bisericească a Gurghiului. Își îndeplinește aceste funcții cu sîrguință, folosindu-le pentru o perseverentă activitate de "luminare" a poporului (idee comună a Scolii Ardelene, ca și a iluminismului - în general -).

În 1808, la recomandarea episcopului Samuil Vulcan, este numit cenzor și corector la tipografia Universității din Buda, unde se duce, după spusele lui - "să poată lucra cu peana pentru neamul românesc și să facă cărți de care au lipsă românii".

Aici, în 1812, Petru Maior a tipărit ISTORIA PENTRU ÎNCEPUTUL ROMANILOR ÎN DACHIA, lucrare care agravează conflictul cu episcopul Bob (adversarul tuturor învățaților transilvăneni care contribuiau la ridicarea intelectuală a românilor și la conștientizarea situației

lor naționale).

Petru Maior preia de la Samuil Micu LEXICONUL ROMĂNESC-LATINESC-UNGURESC-NEMTESC și stabilește etimologiile pînă la litera H¹.

A murit la Buda, în 1821.

Opera filologic-lingvistică

I/ ISTORIA PENTRU ÎNCEPUTUL ROMĂNILOR ÎN DACHIA, Buda, 1812 (cuprinde și DISERTATIE PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBEI ROMANESTI și DISERTATIE PENTRU LITERATURA CEA VECHĂ A ROMANILOR); ed. II, Buda, 1834; ed. III, Budapest, 1883.

II/ LESICON ROMĂNESC-LATINESC-UNGURESC-NEMTESC, CARE DE MAI MULȚI AUTORI ÎN CURSUL A TRIDECI ȘI MAI MULTOR ANI S-AU LUCRAT, Buda, 1825²; la început au fost: ORTOGRAPHIA ROMANA SIVE LATINO-VALACHICA, UNA CUM CLAVI, QUAE PENETRALIA ORIGINATIONIS VOCUM RESERANTUR + DIALOG PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBII ROMANE ÎNTRE NEPOTȘI UNCHI, Buda, 1819.

-
1. Lucrarea, terminată de I. Theodorovici și A. Theodori, după moartea lui Maior, va apărea tot la Buda, în anul 1825.
  2. Maior a continuat opera lui Micu; el a fixat etimologiile pînă la litera H; din dorința de a evidenția latinitatea limbii române și de a aduce noi mărturii în acest sens, face și unele derivări forțate:
    - abur - lat. vapor
    - blană - lat. planca
    - brinză - lat. prandium
    - clopot - lat. campana
    - cașă - lat. cupa
    - birău - lat. vir
    - drag - lat. diligo
    - plagă - lat. plaga
    - țelhar - lat. telifer etc. ...

Aceeași atitudine explică și "rezerva" cu care Maior tratează aportul dacic în formarea limbii române (spre deosebire de Ion Budai-Deleanu, care oferă un spațiu larg acestei probleme).

În ceea ce privește lexicul latin, Maior (anterior lui Diez) distinge fondul moștenit de cel împrumutat ulterior și consideră limba română ca o posibilă sursă de comparație și control pentru specialiști.

Impresionează la lectura lucrărilor de mai sus "modernismul" gândirii, cultura temeinică, intuiția lingvistică, spiritul comparativist și - nu rareori - dialectic.

Astfel, cu totul remarcabil apare comentariul cu privire la rolul primordial al latinei vulgare în constituirea limbilor romanice (prezent de mai multe ori la P.Maior), cu atât mai mult cu cât această idee nu fusese încă pe deplin clarificată în științele filologice.

În legătură cu funcționalitatea limbii latine, Petru Maior intuiește anterioritatea latinei vulgare față de cea clasică, dar și paralelismul dintre ele (afirmă, de exemplu, că Caesar vorbea soldaților în latina vulgară, dar scria în latina clasică). Referitor la raportul formativ dintre latină și limbile romanice, Maior precede într-un fel teoria lui Gröber (fiecare idiom neolatin continuă latina din momentul cuceririi romane) - cf. Istoria lingv. românești, Ed. St.și Encicl., Buc., 1978, cap.II - Ion Gheție; cf. Tagliavini, Originile limbilor neolatine, Buc., 1977, cap.I și V, unde este citat Gröber cu GESCHICHTE DER ROMANISCHEN PHILOGIE, GRUNDRISS, I, 1904-1905, p.1-185.

El propune cu insistență revenirea la alfabetul latin³ și prezintă ca model de scriere ortografia italiană.

Dintre modelele recomandate de el s-au stabilit în română: CE, GE, CHI, GHI, S, T; nu s-au impus însă grafiile É, Ó, pentru EA, OA' (în intenția autorului a fost, fără îndoială, evidențierea originii latine a diftongilor românești).

Printre principalele mobiluri culturale ale lui Petru Maior figurează, ca și la ceilalți colegi ardeleni, preocuparea constantă pentru afirmarea limbii române literare; numeroasele regionalisme prezente în diferitele lui lucrări trebuie interpretate pe de o parte ca rezultat al instabilității normei (situația care se găsește, în împrejurări similare, și la alte idiomuri); pe de altă parte, al fluctuației modelelor (cu preferință latine sau italiene); la acestea se va adăuga deseori intenția de a evidenția originea latină a unor lexeme⁴.

Astfel se explică, probabil, și unele inconsecvențe normative sau nonconcordanțe între propriile expuneri teoretice și practica limbii:

3. P. Maior îl invocă pe Cantemir (DESCRIPȚIO MOLDAVIAE, p. III, cap. V), care afirmase că scrierea latină se menținuse în Dacia începând cu sec. al VIII-lea până în sec. al XV-lea, arbe îmbucată cu cea chirilică, rom. și filologi apăsău, ca un exemplu de scriere, în Științele, 9, (1901)

Recunoaște și existența lexemelor române, dar nu reușește să citeze la ceea ce privește tipul a selecției sociale, considerând că acestea ar putea fi eliminate prin acordul vorbitorilor "de s-ar învoi românii"....

- Recunoaște că geminatele s-au simplificat în română, totuși le folosește când vrea să sublinieze o etimologie latinească (cf. ANN pentru lat. ANNUS).

- Notează cu te, ți pe ce, ci (influență germană, des întilnită în Ardeal), dar che, ghe, chi, ghi (DACHIA, LEGHION).

- Ezită în fixarea genului la unele neologisme:

PUBLICĂ - PUBLIC

TITULĂ - TITLU

DIALECTĂ - DIALECT

NATION - NATIONE etc...

- Valorile date conjuncțiilor și prepozițiilor reflectă aceeași fluctuație: și și are funcție adversativă; iar adversativ echivalează cu însă; asupra = împotriva; de = în privința; la = în decurs de...⁵

- Alături de numeroase ardelenisme (cătră, ceteră, deschilini, maștehă, nănaș, oblu etc.) apar arhaisme (blagoslovenie, de isnov, izvod, poftori, stibie etc.), dar și neologisme (cca. 1500 - după cum stabilește Fl.Fugaru - op.cit., p.LXIX): agetiv, articolu, asessor, critică, dialectică, doctor, indice, oraclu, prolog, sintaxă etc.

Din dorința de a îmbogăți limba română, Petru Maior recurge la calcuri (părinte sufletesc - lat. pater spiritualis; cele din lăuntru - lat. intestina etc.) sau la perifraze (mișoa război = lat. bellum movere; mărimea inimei = lat. magnanimitas; înainte vederea = lat. praevisio etc.).

---

5. Cf. și Fl.Fugaru, NOTĂ ASUPRA EDITIEI, vol. Petru Maior, SCRIERI, I, Minerva, 1976, p. LXI-LXXVI.

Pentru a facilita înțelegerea textului (accesibilitatea operei de cultură a fost o preocupare permanentă a lui Maior) cărturarul recurge și la glosări:

- oameni casnici adecă însurați
- se fermecă adecă se otrăvi
- oășunate (pricinuite)
- ghintă nomadă, nemernică, fără lăcașuri
- salarium sau plată
- paradigmă sau exemplu
- lacătuirea sau țesetura etc. ...

Așa cum remarcă și autorul ediției la care ne referim, Petru Maior, fără a fi fost un mare scriitor, a avut un rol decisiv în afirmarea culturii și limbii române în Transilvania; la valoarea științifică a operei în sine se adaugă și faptul că a reușit să asigure circulația lucrărilor sale și, deci, răspîndirea ideilor și a modelelor propuse pentru dezvoltarea limbii române.

T E X T E

ISTORIA / pentru / ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN
DACHIA / întocmită / de / PETRU MAIOR de
Dicio-Sînmărtin / Protopop, și la înălțatul
Crăescul Consilium Locumtenențiale / al
Ungariei / crăesc a cărților revizor / La
Buda / În Crăiasca Typografie a Universi-
tății Ungurești din Peșta / 1812 /⁶

DISSERTAȚIE / PENTRU ÎNCEPUTUL

LIMBEI ROMÎNEȘTI / *

(p.302-340 / 296-330.

Fiindcă limba cea românească e lătinească, celui
ce va să cere începutul limbei românești îi iaste de
lipsă mai înainte să aibă cunoscute întâmplările limbei
lătinești¹.

-
6. Reeditată în 1834, ISTORIA pentru ÎNCEPUTUL
ROMANILOR ÎN DACHIA. Intocmită de Petru Maior
de Dicio - Sînmărtin, protopop, și la înălțat
crăescul consilium locumtenențiale al Ungariei,
crăesc al cărților revizor. La Buda, în crăiasca
tipografie la anul 1812 tipărită. Iar acum pre-
tipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul
Arhivei Statului a Prințipatului Moldaviei; cu
adaugerea Dialogului și a Disputațiilor urmate
în limba lătinească asupra acestei Istorie și
tălmăcite românește prin D.Damaschin Bojinca,
iurisconsultul Prințipatului Moldaviei. Histo-
ria de origine Valachorum. In Buda cu tipariul
crăeștei tipografie a Universității ungurești
1834.
- *) Textul reproduș după ediția Fl.Fugariu, P.Maior
Scrieri, I,II, Ed.Minerva, București, 1976;
Dissertația... a fost inclusă în textul inițial
al ISTORIEI... din 1812.

După cum ne înveată Eutropius, în cartea I, limba Lațului^{II}, întru a căruia hotar stă Roma, o-au îndreptat și o-au poliat^a Latinus¹, craiul țării Lațului, și pre latini de pre numele său i-au numit, carea cătră anii de la începutul lunei 4018, înaintea de urzirea Romei cătră anii 704, s-au întâmplat. Urmează că și limba lătinească de la craiul Latinus au luat început a se chiea așa.

Iară ce schimbare anume, cu îndreptarea aceia, au făcut craiul Latinus în limba lătinească, ce au lăpădat din limba cea de obște a poporului lătinesc și ce au adaos la această limbă îndreptată, ce să nu fi avut limba cea de obște, nimene din cei vechi nu ne lasă scris. Însă, cumcă alta au fost limba lătinească cea îndreptată sau corectă, și alta ceia ce răsuna în gura poporului lătinesc^{III}, și cumcă ceia fu născută din ceasta, și diript aceia limba lătinească cea proastă sau a poporului, cu dreptul se zice mamă limbei lătinești cei corecte, însăși natura sau firea corecției destul de chiar^b areată. Asemenea, din natura corecției urmează cumcă limba lătinească cea corectă nu se suga împreună cu laptele de la mame, precum limba cea de obște^c, ci cu gramatica trebuia să se învețe, și pentru aceia alta au fost a grăi lătinește de obște. Dintru aceste se vede că și înaintea de urzirea Romei, de doao plase^d au fost limba cea lătinească, adecă:

---

1. Personaj legendar, considerat în Eneida drept erou eponim al Latiumului.

a. cultivat, luminat, civilizată; b. clar;
c. de fiecare zi, obișnuită, populară;
d. feluri, specii.

gramaticească și de obște, sau a învățaților și a poporului. Nice nu se poate arăta nici un veac, pentru carele să nu fi fost lipsă de gramatică spre a învăța limba lătimească cea corectă.....(p.302-303 /296-297).

Dintru aceste ghinte sau neamuri ale Italiei, unele, măcar că după mărturisirea lui Avgustin, cartea 19, cap.7, DESPRE CETATEA LUI DUMNEZEU, ghintelor celor învinse, cu jugul le punea și limba sa cea lătimească asupra romanii, totuși până și cînd era mai în floare împărția romanilor, multă vreme ș-au ținut limbile sale, iară a unor neamuri de ale Italiei, perind iale, limba lor tot au rămas întră romanii^{IV}. Că Aulus Ghellius, în cartea 17, cap.17, așa scrie: "C.Ennius zicea că el are trei inimi, pentru că știa grăi grecește, oscește și lătimește". Așadară, în zilele lui Ennius încă vecuia^e limba oscească. La Festus se cetește din fabula lui Titinnus: "Carii oscește și volscește făbulea^f, că lătimește nu știu". Livius, în cartea 40, cap. 42, zice că cumaniilor^g cerînd li s-au dat voe ca în publică să vorbească lătimește, și preoconii^h sau vestitorii lor să albă cădințăⁱ a vinde lătimește. Altă limbă dară au fost atunci la cumani în Italia, carea nu o-au foat astrucat^j limba cea lătimească.

Si Strabo^v, carele au trăit în zilele împăratului Tiberie, în cartea 5 a GHEOGRAFIEI, zice că perind ghinta oscilor, vorba lor tot mai rămîne la romanii și joacă fabule^k romanii, în limba aceaia...(p.304/298).

---

e. exista, viețuia; f. vorbea; g. locuitori din Cumae; h. crainici; i. cuvință, drept, privilegiu; j. îngropat; k. piesă de teatru.

Mult schimbându-se limba lătinească cea de obște, prin aceeaia că fu împărtășită tuturor ghintelor Italiei celor de deosebite limbi, multe dialecte a limbei aceeaia preste toată Italia se escară, în fieștecare parte a Italiei^{VI}, după felul limbei neamului ce lăcuia în ținutul acela.

Drept aceeaia osebite cuvinte de la toate neamurile acele au căutat să primească în sinul său limba lătinească cea de obște; și fiindcă ea stăpinea, precum și astăzi, în toată Italia, au început mai de obște a se chiuma limba italienească. Răsbătînd în Italia și lungă vreme domnind acolo goții, longobardii și alte ghinte nemțești, cu mult mai virtos se schimonosi^I limba lătinească cea de obște sau italienească; ba, după veacuri, și însuși italianii își prefăcură limba almintrea și o aduseră la statul^{II} acela, între carele e astăzi. Din cele până aci despre limba lătinească cea comună zise, lesne se poate afla începutul limbei românești. Această se știe, că multimea cea nemărginită romanilor, a cărora rămășire sînt romînii, pre la începutul sutei a șasea. Ea în împărăția lui Traian, veni în țara noastră cu cea limbă lătinească carea pîcea în Italia.

Laudată limba românească, această limbă lătinească comună^{III} carea pre la începutul sutei a șasea romanilor, tuturor țarilor^{IV}

De când se dădă, cur mai sus înaintat, limba lătinească cea comună, după vremea școlii romanilor din Italia la Dachia, cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că limba românească e mai curată

---

1. se schimbă: n. starea: n. italicilor.

limbă lătinească a poporului roman celui vechiu decît limba telienească cea de acum, și mai cu cădere iaste a judeca din limba cea romînească, cum au fost limba romanilor celor vechi^{VIII}, decît din limba italienească cea de acum. Măcar că aceia nu putem tăgădui că în limba romînească sînt vîrîte cuvinte de ale varvarilor ghinte, anume ale slovenilor^o, cu cari au petrecut împreună; carea cum s-au întîmplat, am spus în ISTORIA CEA DESPRE ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA. Însă slovenii de țesetura limbei romînești cea dinlontru nicecum nu s-au atins, ci aceia au rămas întreagă^{IX}, precum era cînd întîiu au venit romanii, strămoșii romînilor, în Dachia. Ci și cuvintele, care sînt de la sloveni, vîrîte în limba romînească, pre lesne se cunosc și ușor ar fi, de s-ar învoi romîni spre aceia, a le scoate și a face curată limba romînească.

Aceaia încă se pricepe căci întră romîni sînt mai multe dialecte. Fiind adecă că și atunci, cînd au venit coloniile romane în Dachia, mai multe dialecte ale limbei lătinești cei de obște era în Italia, și fiindcă coloniile acele din toate părțile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine^X. Însă, măcar că limba romînilor e împărțită în mai multe dialecte, a căroră osebire mai vîrtos stă în pronunția sau răspunderea unor slove, totuși romîni cei dincoace de Dunăre, toți se înțeleg laolaltă; ba în cărți nice nu au fără o dialectă singură: desclinirea^P dialectelor numai în vorbă se aude. Iară dialecta romînilor celor dincolo de Dunăre atîta e înstreinată de limba romînilor celor dincoace de Dunăre, pentru copia^R sau

---

o. slavii; p. deosebirea; r. belșug, mulțime.

mulțimea cuvintelor celor grecești, cu care e acoperită, cît romîni cei dincoace de Dunăre, pînă nu se dedau cu dinșii, puțin îi pot pricepe ce vorbesc^{XI}.

Însă aceia se cade a li se da lor, că multe cuvinte lătinești pînă astăzi le țin, care la romîni cei dincoace de Dunăre, cu totul sînt date uitărei, precum și la romîni cei dincoace de Dunăre, asemenea, multe cuvinte lătinești se află, care întră romîni cei dincolo de Dunăre în deșert le vei căuta^{XII}.

Îmi vine aci aminte și aceia, că se află unele cuvinte în limba romînească, care pentru că nice la italieni, nice la sloveni astăzi nu sînt, zic unii că trebuie să fie sau de la dachi, sau de la altă oarecare limbă de a ghintelor ce mai demult au umblat prin Dachia întră roman^{XIII}. Ci, de oară ce, precum mai sus am văzut, cînd au venit coloniile romane în Dachia, era mai multe dialecte a limbei lătinești în Italia, din însoțirea cu desclintite neamuri ale Italiei născute, au nu putea coloniile acele cu sine să aducă în Dachia unele cuvinte dintre unele părți ale Italiei, care la italieni demult acum au părît^S, iară la romîni să mai țin, precum văzum că și întră însuși romîni unele cuvinte vechi se țin la cei dincolo de Dunăre, altele la cei dincoace de Dunăre; ba și întră singuri romîni cei dincoace de Dunăre, în unele ținuturi, se află cuvinte lătinești, care întru alte ținuturi nu se mai pomenesc. Așa, pentru exemplu, maramorășenii zic nu am op^S, carii alți romîni o zic nu am lipsă ș.c. Asemene se întîmplă și întră romîni cei dincolo de Dunăre, că și întră ei sînt mai multe dialecte, măcar că ei, întru pronunțiație, toți sînt uniți. Așa p.e., la ei de obște se zice hiu

---

s. pierit, dispărut; ș. după lat. opus est "este nevoie".

adecă fiiu; ei, în unele părți zic natu, de la cuvîntul lătinesc natus. Nemica dară nu ne silește ca acele cuvînte romînești, care astăzi nu se află nici la italieni, nice la sloveni, mai virtos să zicem că sînt vîrite în limba romînească sau de la dachi sau de la altă oarecare ghintă varvară în Dachia, decît aduse din Italia. Așijderea se cade să zicem și de cuvintele acele, care și la romani și la italieni se află, iară în cărțile lătinești nu se cetesc, că sînt de la ghintele cele vechi ale Italiei, băgate în limba lătinească cea de obște, carea iaste cea romînească și italienească.

Unii, căroră le iaste urît numele romînesc, cu aceeaia să nevoesc^t a micșora pre romîni, că zic că limba romînească foarte se lovește cu limba cea slovenească, și țesetura ei cea dinlontru asemene iaste cu a limbei ceii slovenești; și pentru aceeaia iaste a crede că romîni sînt fără^u slovenească, iară nu romană^{XIV}.
(p.306-310 / 300-304) -

Pentru aceeaia și în veacul cel de aur a limbei lătinești, carele nu învață deplin regulele gramati-cești nu putea să scrie curat lătinește; vede-se aceea-tă și din inscripția cea în veacul lui Avgust Chesariul făcută, carea în zisa DISSERTATIE a lui Muratorius, așa se cetește: GENIO COETI HERODIANI PRAEGUSTATORIS DIVI AUGUSTI IDEM POSTEA VILICUS IN HORTIS SALUSTIANIS... S.UAG.LIB.BATHYLLUS AEDIUS (pro aedituus) TEMPLI DIVI AUG.II, ET DIVAE AUGUSTAE QUOD EST IN PALATIUM (pro palatio) IMMUNIS ET HONORATUS TELEPHUS. LIVIAE. L. DAT FUFIAE, CLYMENE ET FUFIAE EUCHE, SORORES (pro sororibus) GEMINA L. AUGUSTAE ORNATRIX IRENE SVAE DAT CILLA

---

t. străduiesc; u. neam, origine, ghintă, națiune.

(pro ollam). Acoloși, Muratorius aduce pe Cvinilian carele mărturisește că și în veacurile cele fericite a împărăției romanilor, în însăși Roma mulțimea grăia varvaricește^{XV}, adică nu în limba cea corectă, și în veacurile cele mai slabe, căruia îi era bine cunoscute regulile gramaticești, bine scria lătimește, precum și astăzi se întâmplă. Drept aceeaia veacul cel de aur al limbei lătimești aceeaia însămnează, că atunci mai cu deădins se da în șoale^V regulile cele gramaticești, și mai cu sîrguință, și mai mulți le învăța decît după aceeaia. Deci, nu limba lătimească cea învățată, ci singură cea comună limbă lătimească, carea de la o vreme au început a se chiuma italica (itălinească)^{XVI} au pătimit schimbare...(p.313-314 / 307-308).

Drept, limba lătimească nu are articlii acei definiți, carii sînt în limba rominească și în cea italie-nească, precum și în limbile frincească și spaniolească, ci oare avutu-i-au înainte de a o îndrepta Latinus, craiul latinilor, sau ba, nu se știe. Poate doară și limba lătimească au avut mai înainte articlii aceștia, ci Latinus, pentru scurtarea vorbei, i-au lepădat^{XVII}. Urmează că și aceeaia iaste neadeverit, oare limba lătimească cea comună^W ș-au întocmit articlii IL, LA, LO, LI, LE, de la pronumele linbei lătimești cei corecte ILLE, ILLA, ILLO, ILLI, ILLAE, au pronumele acest e născut din articlii aceia. Aceaia iaste adevărit, precum văzum deasupra, că nu limba lătimească cea proastă s-au făcut din limba lătimească cea corectă, ci ceasta din ceia. De acia, măcar că ne-am deprins a zice că limba rominească e

---

v. școlii; w. latina tîrzie.

flică limbei lătinești, adecă ceii corecte, totuși, de vom vrea a grăi oblu^x, limba romînească e mamă limbei ceii lătinești. Nice să nu te scândălisască aceaia, că limba romînească e spinoasă și apusă pre lingă limba cea lătinească. Că au nu din spini se naște rujă prafrumoasă? Si din mamă de soiu sau de fară de jos și apusă nu o dată s-au născut fiu carele prin polire^y iscusită au ajuns a fi cel mai strălucit împărat?^{XVIII} (p.316/311).

---

x. clar, direct; y. lustruire, educare.

NOTE

- I Petru Maior motivează, cu spirit lingvistic dialectic, necesitatea de a cunoaște mai întâi diacronia limbii latine, pentru înțelegerea corectă a dezvoltării limbii române. Istorismul este, de altfel, unul dintre conceptele de bază ale iluminismului, corelat și adaptat principalului scop urmărit de autor: demonstrarea cât mai convingătoare a latinității limbii române.
- II Explicația dată de Petru Maior și preluată de la Vergilius este eronată. În realitate, denumirile de LATINI și LIMBA LATINA provin de la LATIUM - numele regiunii cu centrul la Roma. Mai târziu, ROMAN (de la ROMA) s-a specializat pentru noțiunea de "cetățenie, apartenență la statul roman"; astfel se evidențiază și o diferențiere semantică: LATINUS - apartenență cultural - lingvistică - / ROMANUS - încadrare administrativ-politică, ambele în opoziție cu BARBARUS.
- III Petru Maior, spre deosebire de majoritatea contemporanilor săi, a avut foarte clară ideea funcționării paralele a celor două aspecte ale limbii latine: latina clasică și latina vulgară (latina vulgară ca aspect zilnic, obișnuit, care se învață din copilărie, în timp ce latina clasică, "gramaticească" se învață la școală).

- IV Aici se expun două idei:
 a/ Rezistența idiomurilor locale în fața limbii latine impusă de cuceritori.
 b/ Contribuția unor limbi (greacă, etruscă) și a dialectelor italice la îmbogățirea latinei arhaice, adevăr consemnat de către toți specialiștii.
- V "În vreme ce oscii s-au stins de mult, limba lor se păstrează încă la romani", Strabon, Geografia, V, 3,6.
- VI Considerăm că există o imprecizie terminologică - raportată la caracteristicile epocii istorice respective. Ni se pare prematur termenul **ITALIA** pentru faza romană (sau **ITALIANI** pentru **ITALICI**); este însă corect **LIMBA ITALIENESCA**, respectînd diacronia zonei. P.Maior evidențiază diversificarea latinei sub influența substratului.
- VII Corectă definiție genealogică a limbii române.
- VIII Trebuie înțeles, credem, că Maior se referă la acele caracteristici latinești mai vechi, pe care limba română le-a conservat mai bine decît alte limbi romanice, datorită izolării ei timpurii de Imperiu (sec. al III-lea e.n.) și poziției ei de arie laterală) - fapte care au făcut ca latina din Dacia să nu cunoască unele inovații lingvistice centrale ulterioare sec.III (de exemplu, simplificarea corelației de gen, generalizarea flexiunii analitice etc.).
- IX Este vorba despre **SLAVI** (frecvent Maior ca și alții îi numește **SLOVENI**). Foarte corectă observația că influența slavă nu a afectat structura limbii române; am putea adăuga chiar, că nu au fost adoptate - în general, - decît acele forme lingvistice care corespundeau modelului latin (unele forme cauzale cum ar fi vocativul, corelația ternară de gen s-au fortificat; nu s-a impus, însă aspectul verbal, de exemplu). Mai puțin inspirată este concluzia cu privire la posibilitatea eliminării lexemelor slave "de s-ar învoi românii" - concepție subiectivistă caracteristică pentru reprezentanții raționalismului și iluminismului; rolul selecției sociale este văzut unilateral, incomplet (așa cum se va mai întîmpla și cu alți cărturari români: Aron Pumnul, Heliade Rădulescu ș.a.).
- X Autorul exprimă ideea corectă că latina adusă în Dacia nu era unitară, dar diversificarea dialectală a românei comune se datorează altor cauze și s-a realizat după alte criterii.

- XI Maior este bine informat în legătură cu idiomele romanice din sudul Dunării; diferențierea lor față de daco-româna (despre care spune că este foarte unitară) o explică prin mulțimea elementelor străine (ex. grecești).
- XII Interesantă este și observația referitoare la lexemele latinești existente numai într-o singură parte a fostului teritoriu romano-balcanic (unele apar numai la sud de Dunăre, altele exclusiv în nordul Dunării); difuzarea lor inegală o explică prin condițiile diferite ale romanizării).
- XIII Cuvintele românești non-latine sînt presupuse a proveni din limba dacă (substrat) sau de la migrații (superstrat). Interesant este că Maior procedează prin eliminare (metodă frecvent folosită mai târziu).
- XIV Aluzie la teoria imigraționistă; după cum se știe, Petru Maior a polemizat cu creatorii acestei teorii și cu urmașii lor.
- XV În fragmentul respectiv se reliefează două idei:
 a/ Interpretarea comparată (latină clasică - lat. vulgară) a unei inscripții din sec. I e.n., cu sublinierea modificărilor.
 b/ Constatarea paralelismului funcțional permanent între latina clasică și latina vulgară chiar în secolul de aur. Se cuvine subliniată și din acest punct de vedere, perspectiva de avangardă prin care s-a manifestat cunoașterea extrem de temeinică, de către P.Maior, a evoluției culturilor și limbilor antichității europene. La fel ca și la Micu sau Sincai, el poate fi plasat fără rezerve printre cei mai valoroși precursori ai filologiei științifice.
- XVI Deși Petru Maior reușește să departajeze surprinzător de exact principalele aspecte ale limbii latine, apar uneori și neglijențe sau imprecizuni (terminologice?), ca cea de mai sus, de exemplu: "cea comună limbă lătinească.... au început a se cheama italică (itălienească)".... Formularea frazei permite confuzia (inexistentă cu valoare conceptuală la Maior) între latina comună, cea clasică și derivata italiană (cu totul impropriu denumită "italică").
- XVII Prezentarea problemei articolului romanic demonstrează o dată în plus perspiciacitatea lingvistică a lui Maior. El a analizat diacronia articolului (inexistent în latină, dar dezvoltat în toate

idiomurile neolatine) și a marcat foarte corect proveniența lui romanică, din diferite forme pronominale latinești. E clar însă că latina arhaică nu a avut articol și că evoluția s-a putut produce numai de la pronume la articol, nu și invers.

Româna ca păstrătoare a formulelor lat. arh. în raport cu latina clasică, și ulterior s-a arătat că limbile romanice au forme lat. arh. nepăstrate în lat.

XVIII

Această afirmație "limba românească e mamă limbii celei lătimești" care - în esență - contrazice tabloul prezentat de Maior însuși pentru relația latină - română, rămâne confuză fără acoperire științifică și se explică numai ca o exagerare conștientă, scuzabilă în contextul epocii (dorința de a dovedi latinitatea deplină a limbii române). Ea poate fi înțeleasă și în sensul că româna a păstrat forme latine arhaice, eliminate în latina clasică. S-a arătat de altfel, ulterior, de către alți cercetători, că limbile romanice au păstrat unele forme latine vechi, neatestate în texte.

DISSERTAȚIE / PENTRU LITERATURA CEA VECHIE
A ROMÂNILOR/

De acia iaste că nici un monumînt nu aflăm, din carele anume să vedem cu ce felu de slove s-au întrăbunîțat romanii cei din Dachia vechie, după ce au început acolo a stăpîni varvarii. Totuși nu poate fi îndoială că romanii aceștia, și după năvălirea varvarelor ghinte, au urmat a trăi cu slovele cele lătinești / care strămosii lor le-au fost adus cu sine de la Roma, de oară ce despre o parte nu se poate crede, romanii aceia, măcar că era apăsăți de varvari, într-atîta să se fi ovilit^a, cît necum de alte științe, ci până și însăși de slovele sale să-și uite; și aceasta cu atîta mai virtos nu se poate crede, că nici o ghintă varvară de acele ce au fost în Dachia nu cetim să fi sculat răscobiu tocma asupra slovelor, despre altă parte, cum voit arăta în ISTORIA CEA BISERICĂSĂ A ROMÂNILOR carea, sustînd^b cu ajutoriul lui Dumnezeu cuget a o aduna din răsipiri, romanii cei din Dachia și în zilele varvarilor aceleora au fost creștini, au avut preoții săi, carei alaga sfînta liturghie și alte taine sfînte. Asadar au avut cărțile sale^c, de unde se implinesc acele. Aceste carti nu au putut să fie scrise fără^c sau cu slove lătinești, sau cu slove grecești; că slovele acele cu care se întrăbunîțează astăzi rușii, sîrbi și și romîni în biserică, tîrziu, adecă în suta a noao de la Hs., cînd neamurile slovene întiu se feceră creștine, fură iscrăsite^d de Chirill, pentru carea să și chiamă chiriliane.

---

a. să fi decăzut; b. viețuind; c. decit; d. inventate.

Ci să fi fost scrise cărțile românilor pre acele vremi cu slove grecești, de nicăiri, nici măcar umbră de prepus nu se ivește. Așadară au fost scrise cu acele slove, care și mai nainte le avusese romanii aceștia, adevă cu lătinești..... (p.324-325 / 314 - 315).

Dimitrie Cantemir^{II} carele foarte mare învățatură au avut, precum din cărțile cele de dînsul scrise lămurit se vede și împreună au fost vodă în Teara Moldovei și pentru aceea nimene nu se poate îndoi că avînd arhivurile cele vechi ale domniei Moldovei pre mina sa, prea bine au știut lucrurile Moldovei cele vechi, în ISTORIA MOLDOVEI, la cap.5, așa scrie: că ținînd românii slovele cele lătinești pînă în vremea săborului de la Florenția, carele în suta a cincisprăzece au fost adunat și unde pre urmă se face unirea întră greci și întră lătini, după săborul acesta, în carele și mitropolitul Moldovei împreună cu împăratul de la Tarigrad și cu ceilalți greci se unise cu lătini, Theotist, diaconul lui Marcu Efesenul, de neam bulgar sau sîrb, urmînd în scaonul mitropoliei Moldovei, stete de Alexandru Vodă al Moldovei, ca să lapede slovele cele lătinești din Moldova și să primească cele chiriliane, cu care se întrăbunțează rușii și sîrbii, pentru ca ținînd mai încolo slovele cele lătinești, tinerii românilor cetînd cărțile lătiniilor să se alipească cu inima cătră dogmele lătiniilor..... (p.327-328 / 317-318).

Dară nu se opri răul aci. Ci, precum slovele strămoșești cele lătinești fură cu totul desrădăcinate dintră romîni, așa / și limba romînească fu izgonită de prin besericile românilor, și în locul ei băgară cea slovenească, carea necum poporul, ci nici preoții români nu o înțelegea^{III}.

Nu e de a te mirare dară, că atîta întunec au urmat în romîni, întru carele și astăzi multora le place

a mai zăcea. Nendoit lucru iaste, că izvorul a toată nefericirea romînilor se trage din urgia grecilor și, după dînșii, a sîrbilor^e cea asupra romanilor și a tuturor italianilor. Acea urgie asupra romanilor și asupra italianilor, prin viclenele meșteșuguri ale grecilor și ale sîrbilor, cu stemătul^f legii, așa cu grosu fu vărsată și în inimile romînilor, cît romîni toate cărțile sale care era scrise cu slove lătinești, le prăpădiră, ca și pomenirea lor să se șteargă de pre fața pămîntului. De acia iaste că nici o carte beserecească de acele vechi, scrisă cu slove lătinești, astăzi nu se vede, ba nici hrisoave de ale prințipilor romînești, scrise cu slove lătinești, în cît știu, nu se află... (p.329/319) -

După săborul cel de la Florenția, toți romîni cei dincoace de Dunăre, nu numai cu slovele cele chiri-liane se întrăbuița, ci și slujbele cele sfinte în limba slovenească le împlinea, până în zilele lui Racoți Gheorghie, celui întîiu cu numele acesta prințip al Ardealului. Drept, o Căzanie și astăzi se vede, din anul 1580, în limba romînească tipărită, la Brașov, în Ardeal; iară, a scoate limba slovenească și a sluji liturghia și alte slujbe sfinte, în limba romînească, a le împlini întîiu și întîiu au început romîni, în zilele mai sus-lăudatului prințip; carea așa s-au întîmplat.

După ce eresul^g lui Luter și a lui Calvin răvăr-sîndu-se prin toată Teara Ardealului s-au întărit, cela îmbrătoșindu-l tot neamul săsesc, cesta, partea cea mai mare a ungurilor, cît popistași foarte puțini au rămas,

---

e. slavilor; f. sprijinul; g. erezia.

ba și episcopul lor fu lipsit din țeară, Racoți, prințipul Ardealului, fiind calvin și mare patron eresului acestuia, vru ca și rominii să se facă calvin^{IV}; și după multă ispită neputînd vîna pre romini, socoti că pentru aceea nu se lasă rominii de credința cea pravoslavnică, că sînt proști, nenvățați, și pentru aceea nu pricep dovedele cele arătate de Clavin spre îmbrătoșarea eresului calvinesc; despre altă parte nu rău vedea că toată prostia rominilor de acolo atîrnă, că nu au cărți romînești prin besericile lor, ci slovenești, din care nu pricep nemica. Drept aceea poronci ca nice vlădicului, nice altor preoți mai mult să nu le fie slobod a sluji lucrurile cele sfinte, fără în limba romînească. Vede-se aceasta și din hrisovul cel din anul 1643, în lo zile a lunei lui octomvrie, de la prințipul Gheorghie Racoți, lui Simion Stefan, alesului vlădică romînesc, în Ardeal, pentru întărirea aiegerei, cu chip de graiu calvinesc dat, la numărul 1. Și fece tipografie noao romînească, în Bălgrad; cartea fiind supt purtarea calvinilor, mai prin toate cărțile romînești ce se tipărea acolo se sămăna eresul calvinesc, ca cetînd rominii în limba sa, să se alunece cătră calvinii. Ci, neputînd nici așa împlini cugetul cel rău, rominilor le rămase cea facere/de bine de la prințipul acela, că scăpară de limba cea slovenească și acum numai slovele cele chiriliane încă le mai au împreună cu rușii și cu sîrbii. Că ceilalți romini dincoace de Dunăre încă toți văzînd folosul au urmat ardelenilor romini și au lipsit din besericile lor limba cea slovenească, băgînd iarăși cea romînească...(p.332-334/322-324).

NOTE

- I Petru Maior pune în discuție atît faptul că nu rezultă ca migratorii să fi avut conflicte culturale cu autohtonii, cît și o ipoteză plauzibilă: dezinteresul "ghintelor varvare" față de scriere în general. În aceste coordonate plasează apoi constatarea (motivată anterior) că scrierea latină a precedat-o pe cea chirilică și s-a continuat în Dacia (fiind singura posibilă la momentul respectiv); iată și părerea lui Gh.Mihăilă: ..."Odată cu ocuparea Daciei de către armatele lui Traian, în anul 106, limba și scrierea latină pătrund masiv în noua provincie, pe teritoriul căreia s-au păstrat circa 3000 de inscripții din perioada romanizării oficiale (106-271), iar cîteva chiar din secolul IV, alături de cele circa 1500 de inscripții grecești și latine din Scythia Minor... Sensibil mai numeroase sînt inscripțiile creștine din secolele IV-VII (peste 70, în greacă și latină), descoperite în Scythia Minor, unde încă din sec.IV era un episcopat la Tomis..." (INCEPUTURILE SI CONSTIINTA DE SINE A LITERATURII ROMANE VECHI - vol. ISTORIA LITERATURII ROMANE - studii -, Editura Academiei R.S.R., București, 1979, p.43-46).
- II În sprijinul ideii subliniate în nota anterioară este invocată bine cunoscuta afirmație a lui Cantemir loc. cu privire la alfabetul latin în Dacia (menținut pînă în sec. al XV-lea).
Se confirmă și cu această ocazie circulația cărților (mai ales a celor scrise în latină) între provinciile românești - drept urmare și circulația ideilor.
- Din nou constatăm că, măcar sub această formă cărturărească, Tările Române nu rămîn izolate de occidentul romanic (folosirea limbii latine în activitatea culturală).
- III Petru Maior scoate în evidență caracterul întrucîtva artificial al slavonei (neînțeleasă de popor, dar nici de preoți) - constatare foarte adevărată; căci, deși situația slavonei în Tările Române a fost asociată deseori cu funcționalitate cu rolul latinei medievale în occidentul Europei, intervine cel puțin o deosebire fundamentală între ele. Ne referim la faptul că marile asemănări dintre latina scolastică și limbile romanice vii au produs frecvente interferențe între ele, în timp ce, în

Țările Române, orice copist simțea structura distinctă a slavonei față de română, motiv pentru care cele două idiomuri au avut un curs paralel, fără puncte de convergență.

De asemenea, merită evidențiată și receptivitatea notabilă a cancelariilor voevodale românești față de alte limbi de cultură ale vremii, așa cum notează și Gh. Mihăilă în **DICTIONAR AL LIMBII ROMÂNE VECHI**, Ed. Stiințifică, București, 1974, p. 47-49: "Dar slavona - formă înnoită și diversificată a slavei vechi - nu a fost singura limbă de cultură în Țările Române. Alături de ea, latina a fost reintrodusă pe teritoriul Transilvaniei în secolul al XI-lea, mai întâi ca limbă a cultului catolic, îmbrățișat de unguri, iar apoi și a cancelariei voevodale și a celor orășenești. Din Transilvania, alfabetul și limba latină medievală s-au extins din nou și în cele două Țări Române extracarpătice, începând din sec. al XIII-lea prin coloniștii sași și unguri și clericii catolici, așezați în diverse orașe, ajungând a fi utilizate în cancelariile domnești încă din secolul al XIV-lea... În sfârșit, românii au mai utilizat ca limbi diplomatice și chiar literare - în funcție de mediul în care s-au format ori activat unii dintre ei - polona, germana, italiana, greaca și rusa.

Așadar, românii s-au încadrat în mișcarea culturală a Europei, mai ales a celei sud-estice și centrale, recurgând la mai multe limbi scrise, clasice"....

- IV Petru Maior apreciază că românii din Transilvania (și, ulterior, și ceilalți) au beneficiat de reintroducerea scrierii latine, ca urmare a intenției calvinilor de a-i converti. În felul acesta, fără să adopte calvinismul, românii au putut elimina limba slavonă, apoi și alfabetul chirilic.

ORTOGRAFIA ROMÂNĂ SAU LATINO-VALAHICĂ, împreună cu o CHEIE, cu care se deschid secretale etimologiei cuvintelor, de către PETRU MAIOR de Dicio Sînt-Mărtin, Arhidiacon în dieceza Făgăraşului, districtul Gurghiului, și revizor regal al cărților tipărite la Buda. Compusă mai întâi în limba română și apoi tradusă în latinește. La Buda. În tipografia Universității Regale Ungurești, la 1819*

Sînt treizeci și nouă de ani de cînd lingviștii români dezbate problema ortografiei române sau latino-valahice. Căci așa cum nu numai aceștia toți sînt de acord să izgonească din republica literară a românilor alfabetul chirilic care a învăluit limba română cu cel mai adînc întuneric, și să restituie alfabetul strămoșesc latin, ci chiar și străinii dornici să întreprindă

---

*. ORTHOGRAPHIA ROMANA / sive / Latino Valachica / una cum clavi /, qua penetralia originationis vocum reserantur / Per PETRUM MAJOR / de Ditsö Szent Marton, archidiaconum diocesis Foga / rasiensis, districtus Görgeniensis, ac regium rev / solem librorum Budensem. / Primum Valachico idiomate concinnata / deinde in Latinum translata / BUDAE / Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1819.

De la p.54 - 102, cu caractere latine și chirilice: DIALOGU PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBEI ROMÂNĂ. ÎNTRĂ NEPOTU ȘI UNCHIU.

Cartea s-a republicat, fără modificări, ca prefață la LEXICONUL DE LA BUDA, 1825.

relații mai apropiate cu românii îi îndeamnă cu multă vreme în acest sens, tot astfel nu s-a putut hotărî definitiv ce ortografie trebuie urmată în folosirea alfabetului latin.

Căci, cei care locuiesc între unguri, învățați din copilărie cu ortografia ungurească, consfințesc ortografia ungurească. Inșă, cei ce știu limba germană și au legături mai strinse cu germanii preferă să urmeze ortografia germană.

Ceilalți, negîndînd la diversitatea graiurilor române, în timp ce prescriu reguli potrivite cu graiul lor natal, au impresia că au rezolvat problema pentru întregul popor român, care este foarte numeros. ... Căci, fie că s-ar introduce ortografia ungurească, fie cea germană, limba română care nu are absolut nici o afinitate cu ungava sau cu germana, s-ar întuneca groznic. ..

ortografie

1900

si

fiindcă aceste

română, care au aceeași origine. legate
între ele prin cea mai strînsă înrudire¹, atât în
ceea ce privește cuvintele, cît și pronunțarea etc.,
încît nimeni din cei care le cunosc pe amîndouă, nu poa-
te să stea la îndoială că odinioară nu au fost una și

aceeași limbă, latina populară; și totodată (ortografia italiană - Fl.F.) împreunează cele două dialecte foarte cuprinzătoare ale românilor din Dacia Veche (Dacia Traiană) și Dacia lui Aurelian, dialecte împărțite în mai multe ramuri (graiuri)....(p.249-251).

Însă, cu toate că ortografia italiană este foarte potrivită cu limba română^{III}, totuși, dat fiind că italienii, fie în chip spontan, fie prin contactul cu barbarii care au năvălit în Italia și care au stăpînit-o multă vreme, s-au îndepărtat de anumite proprietăți ale vechii limbi romane, de care românii se țin^{IV}, românii au anumite particularități în ortografia lor latino-valahică. Ceea ce va deveni evident pe parcursul acestei opere. Mai departe. Oricine vede că desăvîrșirea limbii este dublă, internă și externă^V. Ortografia se referă la desăvîrșirea dinafară a limbii. De aceea, o astfel de ortografie, care să știrbească desăvîrșirea internă a limbii, cu toate că s-ar recomanda prin accesibilitate, totuși, dat fiind că desăvîrșirea internă este mai prețioasă decît cea externă, se cade ca aceasta să cedeze pasul celeilalte. Așa că, deși ortografia mea prezintă anumite dificultăți, de care, de fapt, nu sînt lipsite nici cele mai desăvîrșite limbi, ca de exemplu, greaca și latina, fiindcă totuși servește la sporirea sau mai degrabă la descoperirea desăvîrșirii interne a limbii române, socotesc că trebuie să fie primită fără rezerve. După ce prezint mai întîi felurile pronunției (fiecărei litere), arăt ce deosebiri au survenit, nu la puține cuvinte, prin schimbarea literelor^{VI} sau a silabelor etc., între limba latină și limba română; în acest scop pun la dispoziție o cheie cu care se deschid secretele etimologiei cuvintelor și dau pe față mai multe particularități ale limbii lati-

ne, care în ziua de azi, în limba latină învățată sau gramaticală, de-abia, sau aproape că nu se mai recunosc, iar la români durează pînă astăzi, în așa măsură că cu greu ai putea sta la îndoială că limba română nu este cu mult mai veche^{VII} decît epoca lui Marcus Tullius Cicero, în care a ieșit la iveală limba învățată sau gramaticală. De unde urmează că limba română este cu mult mai veche decît dialectele latine sau romane, ca, de exemplu, spaniola, franceza și italiana modernă...

(p.253-254).

NOTE

- I Corespondența dintre etimologie și ortografie (cf. și Școala Ardeleană, Goleșcu, Heliade Rădulescu ș.a.) este din nou subliniată de Maior, care o motivează atît prin argumente culturale (necesitatea constituirii unei variante supradialectale, perfecționarea limbii române), cît și prin scopuri practice (învățarea de către străini a limbii române).
- II Modelul ortografic italian este propus din considerente etimologice (originea comună a limbilor română și italiană), dar și ca urmare a prestigiului cultural de care se bucura limba italiană în Europa.
- III P.Maior recunoaște însă și necesitatea de a exprima prin ortografie și particularitățile lingvistice românești, dobîndite în decursul evoluției istorice proprii românilor. Această opinie asupra raportului tradiție/inovație pledează o dată în plus în favoarea discernămintului și realismului ce au caracterizat - în mare - opera lingvistică a cărturarului ardelean.
- IV Se subliniază din nou prezența în limba română a unor elemente latine pierdute în Romania occidentală.
- V De reținut distincția făcută de filologul român între perfecționarea structurii interne a limbii și cea a aspectului ei exterior - scrierea.
- VI De fapt e vorba de sunete, nu de litere.

VII Se pune în discuție cronologia limbilor romanice, pornind de la argumentele oferite de scriere, subliniindu-se din nou necesitatea de a reda și prin ortografie acele caracteristici românești conservatoare - care ar plasa limba română într-o perioadă formativă anterioară celorlalte idiomuri neo-latine (referitor însă la această concluzie nu credem că deținem probe documentare elocvente; probabil că Maior forța unele explicații de acest fel pentru a susține romanitatea neîndoielnică a limbii române). Româna nu e mai veche, ci mai conservatoare decât limbile neolatine occidentale.

DIALOGU / PENTRU ÎNCEPUTUL' LINBEI ROMÂNĂ²⁸

Unii zic că linba română e linba latină stricată și scăzută de la floarea linbei latine. Alții zic că la romanii cei de demult doao linbi au fost, una care o grăia poporul, și aceasta o sugea împreună cu laptele de la mumele sale, adecă o învăța pruncii din auzit; alta, care o învăța la școală cu ajutoriul gramaticei, și aceasta se zice linbă învățată... Intru această linbă scria latini sau romanii cărțile sale, din care multe până la noi au ajuns și le cetim^I....(p.304).

Linba latină, când era mai în floare și togma^a în veacul ce se zice de aur, fu prin coloniile romane băgată în Francia sau în Galia și în Spania; și nu lung timp după aceea, în Dacia. Cine poate dară visa că linba latină stricată să fi pornit cătră Galia, cătră Spania și cătră Dacia? Cărțile din veacul acel scrise, care le citim astăzi, adevăresc că niciodată n-au fost linba latină așa în floare precum în zisul veac^{II}...

Linba poporului romanilor celor de demult vecuește până astăzi în gura românilor noștri. Că cu această linbă au venit strămoșii românilor de la Roma, în zilele împăratului Traian, carele bătind pe Decebal, domnul

---

28. Fragment reprodus după ediția Fl. Fugaru, în care textul chirilic al lui Petru Maior a fost transcris în alfabet latin.

a. tocmai.

dacilor, și desrădăcînd vișea dacilor din Dacia, după cum s-au arătat în ISTORIA PENTRU INCEPUTUL ROMANILOR ÎN DACIA, și așa despoind Dacia de lăcuiitorii cei vechi, nemărginită mulțime de romani din toată împărăția romană, adecă din toată Italia au adus în Dacia, ca ei toate orașele și toate satele Daciei să le țină și să le domnească^{III}.....(p.309).

Romani, strămoșii românilor, când au venit în Dacia au aflat această țară cu totul deșeartă de lăcuiitori^{IV}, așa mai cu lesnire au potut să se țină întregimea linbei romană și cu atînt mai vărtos, că strămoșii românilor n-au fost ca alte colonii romane pre aire^b trămise, ci mulțime nenumărată, și a poporului celui premulțit cu anevoie este a i se schimba linba.

Drept că prin Dacia, după ce au descălecat romanii acolo, multe ghinte varvare au trecut, ba au și lăcuit acolo, care mai mult, care mai puțin, precum goții și gepede, popoară nemțești, și hunii cu avarii, vișă schitească^c. Ci numărul cel cumplit al românilor precum și inima cea boerească a lor, a nu se mesteca în căsătorie cu mueri de soiu străin, au împedecat ca să nu se schimonosească^d linba romană prin linbi varvare. Nice nu ș-au bătut români capu niciodată spre aceaia, ca să-și schimbe linba cea vechie, cu care au venit romanii, strămoșii lor, în Dacia, după cum au făcut italianii cei de acum, ci o-au lăsat în ființa sa până astăzi...(p.311).

^eÎn linba italiană, și în celelalte, cu adevărat se află unele cuvinte, care la romani nu se aud. Ci tribue să-ți aduci aminte că italianii, spaniolii și

---

b. în altă parte, aiurea; c. de neam scitic (de fapt uralo-~~altici~~); d. degradeze.

frâncii, de când au îmbrăţoşat credinţa creştină, totdeuna au fost supuşi patriarhului de la Roma; în bisericele lor totdeauna s-au ţinut limba latină cea gramaticească^V; nu se auzea în bisericele lor, în rugăciunile lor, altă limbă fără limba latină cea gramaticească; ghintele aceste pretutindine avea scoale latine, în care tinerimea lor se învaţă limba latină cea gramaticească deplin; întru această limbă învăţa retorica, filosofia, teologia, legile politiceşti, şi altele. Ba mai sus de o mie de ani întră popoarele aceste nu se scria cărţi fără numai în limba cea gramaticească. Ce mirare dară este, dacă în zisele limbi se află cuvinte latine, cu zisul privilegiu vărîte, care în limba română nu se aud..... (313).

Unele cuvinte latine întră români cei din Dacia lui Aurelian^{VI}, până astăzi sânt în gura lor, la românii cei din Dacia lui Traian nicecum nu se aud; şi în coantră, unele rămân în Dacia lui Traian, care în Dacia lui Aurelian în deşert le vi căuta. Ba şi în Dacia lui Traian sânt unele cuvinte latine într-un ţinut sau într-o dialetă, care întru alte dialete ale Daciei Traian nu se află; asemene este lucru şi în Dacia lui Aurelian. Şi la sloveni câte cuvinte sloveneşti sânt întru unele dialecte, care întru alte dialecte sânt necunoscute^{VII}....(p.317).

Constantin, ci s-au zis după călugărie, Ciril, că întorcând^e el pre sloveni la credinţa creştină, au prefăcut multe cărţi, parte din greceie, parte din latinie, pre limba sloveană. Intru care lucru văzînd el limba sloveană a fi foarte varvară, săracă şi togma cu neajungere a scrie într-ânsa ceva lucru iscusit,

---

e. convertind.

nu numai toată sintasa, sau țesutura linbei cei grecească o-au băgat în limba sloveană și după aceea țesetură au întogmit cărțile slovenești, care fură comune tuturor popoarălor slovene, ci și cuvinte multe, parte grecești, parte latinești, care sau acum era în gura slovenilor împrumutate (cum am zis) de la români, sau lipsa cuvintelor slovene de nou le poțtea a se băga, și aceste, ori întregi, ori altă dându-le formă. Așa multe cuvinte latine se află în limba sloveană, unele chiar, care fiecare le cunoaște a fi latine, alte sânt prefăcute altmîntre, ci rădăcina e latină, ba uneori tot cuvântul până într-o literă e latin, numai căt literele sânt răstoarse^f, pentru esemplu: svachi (svaqui), acest e latin cuvânt: quavis, cu nice o literă mai puțin sau mai mult nu este întru acest decât în cel^{VIII} .... (p.327-328).

NOTE

- I Din nou problema paralelismului latină clasică - latină vulgară, una dintre ideile valoroase ale gîndirii lingvistice a lui P.Maior.
- II Referire, de data aceasta, la evoluția limbii latine, la perfecționarea ei continuă (de la etape mai simple, la latina clasică a secolului de aur); după cum se știe, ideea va deveni un concept de bază în romanistică, prezent în toate marile lucrări ale domeniului (Devoto, Tagliavini, Vidos, Elcock ș.a.).
- III Ipoteza eronată a golirii Daciei de locuitorii ei (mult exploatată ulterior de către diferiți adepți ai tezei imigraționiste) este prezentă la Maior ca urmare a ideii preconceptuate și nerealiste asupra "purității" de origine a românilor; în acest scop Maior traduce expresia EX TOTO ORBE ROMANO prin ADECA DIN TOATA ITALIA.
- IV Se repetă și se amplifică ideea din paginile anterioare (vezi nota III), corelată și cu "puritatea lingvistică, ca urmare a refuzului romanilor de a se amesteca cu alte neamuri.

Maior însuși se contrazice în alte lucrări, unde recunoaște, de exemplu, existența influenței slave în română (în limite destul de rigurose trasate pentru vremea respectivă).

- V Rolul latinei medievale (bisericești) în menținerea latinității occidentale este subliniat și de data aceasta; se insistă, în același paragraf, asupra împrumuturilor latinești medievale în limbile române occidentale.
- VI Dacia lui Aurelian = zona romanizată din sudul Dunării.
- VII P. Maior observă judicios existența unor diferențe dialectale atât în Peninsula Italică, cât și în alte regiuni sau la alte populații (slavi), de unde și inegală repartiție lexicală zonală. De notat însă că unele elemente latine existente în Transilvania și absente din celelalte dialecte românești nu sînt moștenite, ci neologisme introduse ulterior prin împrumut livresc.
- VIII Maior discută foarte obiectiv procesul de stabilizare lingvistică din sudul Dunării; astfel, în condiții istorice determinate, limba slavă a împrumutat cuvinte latinești, pe care le-a adaptat (în fonetică și scriere) la propriul ei sistem. Ceea ce lipsește din această corectă observație este faptul că unele dintre coincidențele lingvistice invocate de el se explică și prin fondul comun indo-european.

IOAN BUDAI-DELEANU

Ioan Budai-Deleanu, născut în 1760 și mort în 1820, reprezintă, alături de Dimitrie Cantemir, un alt capitol, dintre cele mai importante, al istoriei ghinionului românesc. Dacă n-ar fi decît Tiganiada, vestita poemă eroi-comică, publicată abia în 1876, mult după data la care a fost scrisă, adică într-un moment cînd ea nu și-a mai putut exercita influența firească asupra literaturii și culturii românești, înrîurire la care-i dădeau dreptul calitățile literare excepționale ale acestui text, și tot ar fi destul pentru a ne întreba, cu toată seriozitatea, cum ar fi arătat literatura și, în-deosebi limba literară românească, dacă I.B.Deleanu ar fi apucat să-și pună în circulație opera sa literară, scrisă de la înălțimea unei conștiințe literare și culturale pe care au avut-o nimeni în epocă și nici azi. Dacă opera ar fi rămas în manuscris, ar fi rămas în

această înregistrare a prețioaselor idei și a
 se de vedere susținute de Budai-Deleanu în materia care
 se interesează, se conjugă în primul rînd cu regretul că
 acestea nu au rodit în opera lingvistică a generațiilor
 ce i-au succedat fără să aibă cunoștința de opera filo-
 logică a lui Ioan Budai-Deleanu.

Totuși, interesul nostru rămâne treaz față de manuscrisele lui I.B.Deleanu, capabile să ne dea o imagine complexă a nivelului la care gîndeau cărturarilor români ai epocii, îndeosebi cei legați de Școala Ardeleană, Budai-Deleanu contînd pentru posteritate ca unul dintre "corifeii" acesteia.

Înfruntînd vitregia împrejurărilor în care opera sa a ajuns la conștiința publică, Ioan Budai-Deleanu reușește să impună prin vioiciunea gîndirii sale, prin inteligența vie, scăpărătoare, producătoare de argumente și idei originale, dar îndeosebi capabilă să se aplice cu înțelegere la fapte pînă atunci puțin cercetate. Budai-Deleanu nu este autorul propriu-zis al unor teorii noi și corecte, dar se pricepe magistral să comenteze critic, cu argumente solide, bine gîndite, încercările altora de a elabora asemenea teorii, încercări ușurate, la care autorii se încumetă fără a avea pregătirea științifică necesară și fără a beneficia de și mai necesara onestitate a omului de știință. (A se vedea în acest sens Combaterea notelor publicate la Cluj în 1791, cu privire la petiția națiunii române, ale cărei idei sînt reluate în Introducere istoricească la Lexiconul românesc-românesc, fragmentar antologată în continuare, ceea ce ne poate da o idee măcar aproximativă asupra manierei, încă și azi exemplară, în care Budai-Deleanu răspunde detractorilor neamului său, deghizați în savanți istorici. Trimitem deci cititorul să consulte cu acest folos volumul de Scrieri inedite ale lui Ioan Budai-Deleanu, apărut la Cluj, 1970, prin grija lui Iosif Pervain. Semnalăm, în același scop, volumul apărut tot în 1970, la Editura științifică, de Scrieri lingvistice, îngrijit de Mirela Teodorescu și Ion Gheție.)

De pe poziția eruditului care nu și-a pierdut, printre cărți, bunul simț natural, atât de vizibil în Tigania-da, Ioan Budai-Deleanu elaborează câteva lucrări de filologie, în legătură cu romanitatea noastră, cu ortografia românească, în chestiunea neologismelor, lucrări de lexicografie și de gramatică, dovedind, în fiecare lucrare, deopotrivă acribie și intuiție filologică.

Fragmentele prin care ilustrăm cum putea să gindească, în plan lingvistic, una dintre cele mai luminate minți românești de la cumpăna veacurilor 18 și 19, provin din lucrările următoare, asupra cărora detalii și descrieri cuprinzătoare putem afla în cele două volume mai sus menționate:

1. Kurzgefasste Bemerkungen Ueber Bukowina (Scurte observații asupra Bucovinei), scrisă pe la 1805 și publicată în 1915 (traducerea românească a apărut ceva mai înainte, la 1894, datorită lui G. Bogdan-Duică).

2. Fundamenta grammatices linguae romanaicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata, scrisă în 1812. Prefața acestei lucrări s-a publicat în 1870, de către Al. Papiu-Ilarian, dar un capitol al lucrării fusese comentat deja de T. Cipariu, în ale sale Principia de limba și scriptura, Edițiunea II, Blaj, 1866, p.322-325.

3. Temeiurile gramaticii românești, care reprezintă o versiune revăzută a "fundamentelor", s-a publicat prima oară în 1970, în volumul de Scrieri lingvistice.

4. Lexicon românesc-germanic și germanic-românesc alcătuit de Ioan Budai, chesaro-crăiesc sfetnic la județul nemșilor în Livău, a fost terminat în 1818 și cuprinde, în afara întreprinderii lexicografice propriuzise, o Prefație (respectiv un An den deutschen Leser) și o Introducere istoricească (respectiv o Historische Einleitung), în care sînt expuse ideile autorului în

chestiuni de istorie a limbii și a poporului român. Cele două prefațe au fost publicate abia în 1944, în "Revista Fundațiilor Regale", nr.2, iar Introducerea istoricească a fost publicată pentru prima oară în volumul de Scriseri inedite din 1970.

SCURTE OBSERVAȚII ASUPRA BUCOVINEI

(.....)

Limba lor este vechea limbă romană populară^I, amestecată cu felurite cuvinte slave, grecești și albaneze; dar cuvintele luate din celelalte limbi abia fac 1/3^{II}. Limba moldovenească și, în genere, română, are toate calitățile pentru a deveni cu timpul o limbă egală în cultură cu cea italiană, dacă oamenii iscusiți se vor ocupa de ea^{III}; pînă acum ea este însă săracă, rustică, necultivată. Valahul scrie precum de obicei vorbește^{IV}, fără reguli și alegere. În limba aceasta nu există încă un vocabular, nici o gramatică temeinică, nici o ortografie regulată. Literatura ei cuprinde numai două ediții ale sfintei scripturi, o pravilă sau o colecție de legi bisericești, care se mărginește la cele dintîi șapte sinoade, și celelalte cărți bisericești, care sînt o mulțime, apoi cîteva cronici ori istoria națiunii valahe, care pot fi privite ca originale române. Celelalte scrieri și manuscrise sînt numai traduceri din felurite limbi, care sînt mai multe, dar se găsesc numai la privați^a, pentru că la ei încă nu-i modă a tipări cărți de folos general, ci și le scriu unii de la alții și, deoarece scrierea aceasta e foarte scumpă, numai cei bogați pot avea parte de ea^v.

---

a. particulari.

NOTE

- I [^] "Înaintea lui Maior, în Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina (c.1805) și apoi în Prefața la Fundamenta grammatices linguae romaenicae, ca și în Introducerea la Lexicon, scriitorul consideră limba română drept continuatoarea latinei populare vorbite." (...) În această lucrare Budai-Deleanu afirmă, pentru întâia dată că limba română descinde din latina populară și nu din cea clasică! (Ioan Gheție, în Introducere și note la Budai-Deleanu, Scrieri lingvistice, p.10-11, respectiv 37.) Despre limbile romanice în general, citiva ani mai târziu (1818) A.W.von Schlegel în Observations sur la langue et la littérature des troubadours afirma că ele descind din latina populară.
- II Desigur, autorul se gîndea la vocabularul activ, alcătuit din cuvintele des folosite, indispensabile comunicării lingvistice.
- III Un asemenea "om iscusit" a fost Budai-Deleanu însuși. Din nefericire, dovida pe care a adus-o precum că "limba română are toate calitățile pentru a deveni o limbă egală în cultură cu celelalte", a rămas necunoscută prea multă vreme, ca să mai poată rodi, așa cum s-ar fi cuvenit. Astfel că, în loc să devină un moment de răscruce în istoria limbii române literare, opera lui Budai-Deleanu rămîne totuși interesantă numai pentru specialiști.
- IV "Valahul scrie precum de obicei vorbește "ne aduce aminte de calitatea stilului literar, pe care Tudor Vianu o considera ca fiind una din trăsăturile specifice ale literaturii române.
- Această speranță o vor avea și manuscrisele lui Budai-Deleanu, chiar și după ce se va fi răspîndit în mod "moder" de "a tipări cărți de folos general".

FUNDAMENTA GRAMMATICES LINGUAE ROMANICAEPREFATA

(...)

Numesc, aşadar, română, naţiunea^I care stăpîneşte cele două principate, ale Valahiei şi al Moldovei, iar în cuprinsul Transilvaniei, al Banatului şi al părţii răsăritene a Ungariei pînă la Tisa, este cea mai numeroasă dintre toate celelalte, şi care pînă acum era denumită valahă; pe oamenii acestei naţiuni îi numesc români, iar limba o numesc română, întemeindu-mă îndeosebi pe argumentul că, scriind latineşte, cu greu ar putea fi numită în chip corect altfel. Căci, înainte de toate, este neîndoios că valahii nu şi-au zis şi nici azi nu-şi zic altfel decît români. Pe de altă parte, este absolut sigur că la început denumirile de "vlach", "blach", "valach", "vlass", "bloch", "voloch", "vloch", "valch", "velsch", "velch", "val", "lach", "olach", "olah", n-au însemnat la naţiunile de origine germană şi slavă altceva decît "om latin", "de viţă sau de origine latină", iar apoi, după ce romanii au pus mîna pe putere, au primit şi înţelesul "de obîrşie română".

De aceea valahii au auzit tot timpul la neamurile slave printre care au trăit şi de care erau ca şi încercuiţi, numele de "vlachi" şi "volochi" (după felul de pronunţare a diferitelor dialecte slave), tot astfel cum latinii şi romanii sau locuitorii Italiei au fost numiţi "velchi", "valchi", şi "velschi" de către naţiunile germane.

Este, aşadar, evident că nu numai celelalte naţiuni i-au numit pe valahi romani sau români, ci chiar ei înşişi s-au numit în permanenţă astfel.

Aşa stînd lucrurile, îţi vei da uşor seama că eu nu voi aduce vreun prejudiciu nici adevărului istoric, nici adevărului sens al cuvîntului, dacă, scriind latineşte, vom numi de azi înainte "români" pe cei numiţi pînă acum valahi^{II} şi limba lor o voi numi "română". Iar dacă mi-ai imputa acest lucru, eu voi susţine mai cu tărie şi voi spune că, după un raţionament similar, locuitorii Italiei ar trebui să fie numiţi în latineşte "vlachi" şi "velschi" şi nu italieni, căci slavii îi numesc de obicei "vlochi" şi "volochi", iar germanii "velschi". Iar pe mine m-a îndemnat să-i numesc români pe aşa-zişii valahi şi faptul că mi-am propus ca în această operă să urmăresc nu dialectul folosit într-o singură provincie, ci elementele comune tuturor dialectelor privite în general şi să prezint acea limbă care se găseşte în cărţile şi scrierile acestei naţiuni şi care şi astăzi este întrebuiţată de obicei de toţi cei ce nu urmează vorbirea poporului^{III}.

(...)

Vorbirea latină populară a rămas pînă acum în diversele provincii ocupate de romani dar, cu trecerea timpului, amestecîndu-se cu limba provinciei şi a altor neamuri care s-au succedat rînd pe rînd la conducere, şi-a însuşit elemente barbare şi nu mai era nici romană, nici barbară, ci ceva amestecat în care totuşi predomina vorbirea romană. În felul acesta s-a dezvoltat limba numită în evul mediu "romanescă", apoi spaniola, pe care chiar şi spaniolii, atunci cînd se referă la vorbirea strămoşilor, o numesc "romanea". În felul acesta şi-au

avut obirșia limba italiană și altele mai mult sau mai puțin alterate. Între acestea, româna noastră, cea mai neglijată, ca una mai îndreptată și ascunsă în străfundul Europei, este astfel învăluită în veșmintul sarmatic și getic, încît, la prima vedere, abia pare că a păstrat unele urme ale latinității.

Dacă totuși vei da la o parte veșmintele barbare, vei găsi, desigur, că este limba romană, adică: corpul însuși și structura internă^{IV} este latina (deși îmbrăcată în formă străină) și de aceea a fost întotdeauna numită de către români "limba noastră românească", adică: "lingua nostra romana".

Așadar, după cum limba romană a fost alterată în Galia prin limba galică, apoi prin cea francă, iar după aceea prin cea vandală etc., iar în Italia prin limba gotă, vandală, longobardă și teutonă, tot astfel aceeași limbă romană a fost alterată în Dacia prin vorbirea dacilor, a goșilor, a gepizilor, a slavilor și, în parte, a hunilor; în sinea ei, ea a rămas totdeauna latină și, deși și-a însușit foarte multe cuvinte străine, a făcut-o totuși conform spiritului ei și le-a dat terminații latine. Cu toate acestea, din cauza numeroaselor alterări care s-au produs în decursul timpului, a ajuns foarte diferită de cea latină.

Cele mai însemnate dintre aceste alterări sînt:

I. Postpunerea articolului.

II. Adoptarea cuvîntului străin "și" în locul conjuncției "et"^V.

III. Adoptarea particulei slave negative "ne-", în loc de prepoziția negativă "in-"^{VI}.

IV. Faptul că a și e se pronunță uneori în chip diferit și cu un sunet uzitat la slavi^{VII}, mai ales unde vocalele acestea se găsesc nemijlocit înainte de m, n, r, v, mp etc. Exemple se vor găsi în partea I a grama-

ticii, unde se va trata despre pronunțare.

Aceste alterări au schimbat limba într-atîta, în-cît și ceea ce a mai rămas din vorbirea latină pare a fi întunecat de ele. Afară de aceste alterări s-au adăugat și altele, care însă țin mai mult de pronunțare decît de structura internă și din care cele mai însemnate sînt următoarele:

a) Faptul că în cuvintele de origine latină românii pun, fără excepție, pt în loc de ct latinesc, precum: octo, rom. opt; factum, rom. fapt; coctum, rom. copt; lacte, rom. lapte; pectus, rom. piept; lucta, rom. luptă etc. Însă și italienii au schimbat pe ct latinesc în tt, precum în aceleași cuvinte: otto, fatto, cotto, latte, petto etc.

b) Pe l între două vocale îl mută în r, ca: sol, rom. soare; malum, rom. măr; pilus, rom. păr; mel, rom. miere; fel, rom. fiere; qualis, rom. care etc.

c) În loc de y latin pun b, ca: cervus, rom. cerb; servus, rom. serb; servo, -as, rom. serb, serbez; vervex, rom. berbece; vesica, rom. băsică; corvus, rom. corb. Iar în altele, din contra, schimbă pe b latin cu u, ca: sebum, rom. seu; bibo, rom. beu; scribo, rom. scriu. Însă acestea și la vechii latini erau în uz, precum se știe.

d) Faptul că consoanele d, l, s, t, z, înainte de vocala i își schimbă pronunția naturală (ca să zic așa), mai ales în cuvinte derivate din latină, lucru pe care cititorul îl va vedea în cuprinsul lucrării^{VIII}.

e) Faptul că în vorbire și scriere omit pe -re de la infinitiv, precum în loc de aducere^b, rom. aduce; în loc de ponere, rom. pune; în loc de facere, rom. face etc.

---

b. corect, adducere.

(...)

Să ne mulțumim să remarcăm că limba aceasta a vlahilor s-a dezvoltat și s-a transformat din romană în română în mijlocul goților și al slavilor. Sînt totuși indicii că ea, la început, a fost alterată în mică măsură (ca să zic astfel) și că își păstra din vechea-i demnitate mai mult decît astăzi și că numai după adoptarea literelor chirilice și după traducerea din limba slavonă și greacă a cărților religioase s-a amestecat în mai mare măsură cu slava. S-a întîmplat, în sfîrșit, în veacul abia încheiat, că la tronul Moldovei și al Valahiei au fost aduși nu băștinași, ci străini și greci din Constantinopol, care, o dată cu moravurile grecești și turcești, au introdus în palatele lor vorbirea grecească și turcească, din care româna a luat, în acele provincii, foarte multe cuvinte. Așa încît nobilimea, deși nu-i lipsesc cuvintele curate strămoșești, totuși le disprețuiește și preferă să folosească pe cele străine, turcești și grecești.

Ca să se pună o dată stavilă acestei totale depravări^{IX} a limbii s-au găsit dintre români, la sfîrșitul veacului trecut, unii care au stabilit reguli gramaticale. Dintre aceștia, după cîte știu, cel dintîi a fost protospătarul principatului Valahiei, Văcărescul. Apoi l-au urmat mai mulți, dar, fie spus cu îngăduința lor, în afara lăudabilei încercări de a aduce un serviciu limbii părintești, n-au prea dat altceva. Căci, în primul rînd, aproape toți au avut în vedere o limbă aflată la periferie, ca să zic așa, sau mai degrabă vorbirea poporului, de unde atîtea deosebiri între ei, încît ai crede că fiecare a folosit altă limbă; apoi și-au scris operele lor fie cu litere chirilice, fie cu altă ortografie barbară, total depărtată de limba latină. De aceea

cunoscătorii limbii române au făcut observația că toți cei care au crezut că această limbă trebuie scrisă cu litere chirilice spre a fi așezată după regulile gramaticii și-au pierdut degeaba timpul.

Și, într-adevăr, oricine își va da seama, pe măsura desfășurării lucrării mele, că în nici un caz nu se poate așa ceva. Aceia însă care au crezut că ar trebui adoptate literele latine, dar după obiceiul unghuresc, s-au izbit de uriașe dificultăți. Mai fericită a fost, în sfârșit, încercarea aceluia care au socotit că limba română trebuie să fie scrisă cu litere latine adaptate spiritului limbii,^X care trebuie cercetată cu mult discernământ.

Din numărul acestora a fost părintele Klein^{XI}, călugăr transilvănean, din ordinul basilitanilor minoriți, care în a sa Gramatică daco-română, tipărită la Viena, a realizat cel puțin acest lucru, că ne-a deschis drumul și ne-a arătat cum trebuie scrisă această limbă cu litere latine. Mergînd pe urmele sale, eu am propus în această operă un fel nou de scriere, foarte potrivit, după părerea mea, cu spiritul limbii, și acest lucru l-am făcut nu numai pentru românii care poate ar vrea să scrie de acum înainte cu litere latine, ci și pentru cei de alt neam, care nu cunosc literele chirilice, pentru ca, cu ajutorul literelor latine, să poată folosi mai ușor atît dicționarul, cît și această gramatică.

N O T E

I Este, probabil, prima definiție a națiunii române.

II "numiți pînă acum valahi" de către celelalte neamuri, adică. Căci românii nu și-au zis altfel decît români. Cf. cîteva rînduri mai sus: "ci înșiși s-au numit în permanență astfel".

- III Prin "vorbirea poporului" IBD înțelege variantele dialectale, pe drept cuvânt nerecomandabile într-o epocă în care limba literară era încă departe de-a se fi fixat.
- IV IBD va relua, cu alți termeni, ideea că în esența ei limba română este latină. Prin "formă străină" se înțelege scrierea cu litere chirilice.
- V și este, de fapt, tot latinesc, din adverbul sic.
- VI ne- există și în latină. cf. ne-uter, nequis, nefas.
- VII Este vorba de ă și î. Autorul consemnează condițiile fonetice în care a și e > i.
- VIII IBD ne dă aici cea mai completă imagine la ceea dată despre schimbările fonetice petrecute în trecerea de la latină la română.
- IX Accent critic față de jargonul păturii sociale suprapuse. Este, probabil, prima oară când la noi se ia atitudine față de acești stricători de limbă.
- X "spiritul limbii" este un concept care revine de mai multe ori la IBD. Să fie oare un ecou al "geniului limbii", care s-a bucurat de mare circulație în sec.XVIII? Oricum, prin spiritul limbii IBD introduce un termen și un concept pînă azi valabil, deși incomplet valorificat.
- XI E vorba de Samuil Micu.

TEMEIURILE GRAMATICII ROMÂNEȘTI

(...)

§. Pentru slovele lătinești care s-au întrebuintat la lexicon, adică pentru orthografia românească adevărată.

(...) Însă afară de aceasta, împotriva acelor ce doară ar cîrți asupra slovelor lătinești, deacă ar fi loc aici, multe foarte aş avea să răspund. Dovedire-ş că slovele care le zicem noi slovenești tocma așa să lovesc cu firea și făptura din lăuntru^I a limbii românești ca și cele turcești. Căci, dacă vom vrea să o silim, o vom putea scrie și cu slove turcești^a tocma așa ca și cu slovenești. Însă întrebarea este: oare cum să va lovi cu celelalte proprietăți a limbii? Fiindcă fieștecare limbă are ale sale. Deacă s-ar fi aflat aceste slove, cu care au scris românii pînă acum, însuș și sîngur pentru limba românească, nu mă îndoiesc cum că însuș la izvodirea și alcătuirea lor s-ar fi băgat de samă ca să fie potrivite cu făptura limbii și cu mutările cuvintelor după regulile gramaticii^{II}. Dar fiindcă acele slove s-au afalt pentru limba slovenească, care atîta este departe întru toate proprietățile sale de limba românească precum este cea nemțească de lătinească, pentru aceasta, cum putem cu cuvînt^b a socoti că aceste slove hotărîte pentru o limbă străină să fie ajungătoare și la limba noastră? Iară că au fost primite la limba românească aceasta nu vedește nici vrednicia, nici ajunsia^c lor. Aceasta primire au fost anevoiată trebuință și o timpulare destul de jelnică

---

a. adică arabe(?); b. îndreptățire; c. potrivire.

pentru limbă, căci să poate zice că pe jumătate ar fi mai întreagă limba să nu să fie tîmplat aceasta. Avut-au românii un feliu de scrisoare mai înainte de a primi letterele slovenești și ce feliu? De bună samă nu putem hotărî, fiindcă nu avem nice o dovadă la mîna. Deci în zădar zic unii^{III} că pîn-în zilele lui Alexandru-vodă cel Bun, prințipul Moldovlahiiei, ar fi ținut românii slovele strămoșilor săi, adecă cele lătinești, căci, nearătîndu-ne măcar cît de mică scrisoare de pe acele vremi, nu sîntem datori să credem și măcar nice putem tăgădui cu totul, dar nice a primi ca un lucru adevărit să cuvîne omului ce caută adevărul^{IV}. Acele fie cum cine va vrea, dar eu voi scrie gramatica depreună și cu slove lătinești și, vrînd să arăt neajungerea scrisorii slovenești la limba românească, voi aduce la locurile sale nerăzbătute dovezii.

(...)

§. Luări aminte preste tot asupra articulelor
și a numelor

Întîi. Aici, după ce am arătat chipul declenăciunilor, vreau să arăt neajunsia slovelor sîrbești^d la scrisoarea^e românească^v. Zic, dară, că cu slove sîrbești nu este cu putință să să deie regule gramaticești în limba noastră și voi să arăt la toate părțile voroavei.

a) Eu am arătat mai sus, precum și este, că românii nu au mai multe articule femeiești fără unul: a. Cu adevărat că am arătat la paradigmă cu nume care este mai ușor la scrisoare și la care nu să arată vreo improvitare. Dar de vom lua alt nume, precum floare, atunci,

---

d. slavone; e. scrierea.

după regula noastră, ar trebui să scriem cu articolul
a, φλοαρσα.

Însă de obște cunoscut lucru este că după orthografia românească nu să scrie **φλοαρσα**, ci **φλοαρσφ**. Așadară să vede că mai virtos **τ** este articolul(1), luind sama mai încolo că unele nume, după scrisoarea cu slove sîrbești, să fîrșesc cu **τ**, de unde să arată că la numele aceste vom trebui să dăm alt articol, fiindcă nici cu **α**, nici cu **β** nu s-ar putea declena, că nu pot zice: **CTττ**, nice **CTτΑ** ci, după obicei, **CTτΩΑ**. Așadară vom căuta să facem și al treile articol femeiesc?

Așa au trebuit să socotească și răpăsatul Molnar și dum. Radu Tempea și alții ce au alcătuit gramatici românești pînă acum și așa au și făcut, adecă trei articuli femeiești. Dar n-au luat sama că, arătînd ei însuși declenația tustrele acelor articule, s-au dovedit înșii pre sine fără a se precepe cum că ei au făcut dintru un articol trii. Căci osăbirea lor este numa în cazul de întii, adecă în nominativul singureț^f; în toate celelalte este tot acelaș al nostru articol, **Α**. Dar să vedem cu ce dreptate au făcut ei aceasta, fiindcă nu pot să răspunz alta fără de nevoie. Noi vom să-i desvinuim, precum să și cade, căci în sine și după adevăr n-au fost ei de vină, ci neajunsia ortografiei sîrbești la limba românească. Însă acei vrednici bărbați s-au silit cît au putut a desvolbi^g limba românească și pentru acest cuget a lor caută să le rămîie lauda întreagă.

(...) Zic, dară, acești vrednici bărbați, deacă s-au sfiit a îndrepta limba sa după izvodul adevărat, adecă după limba lătenească, temîndu-să ca să nu să facă

---

f. singular; g. a dezvolta, a îmbogăți.

păpistași, încăl trebuia să aleagă acea ortografie cu care să se poată mai lesne tălmăci toate regulile gramaticești, căci nu gramatica ortografiei, ci orthografia trebuie să urmeze gramaticii^{VI}.

N O T E

- I Prin "firea și făptura din lăuntru" a unei limbi IBD înțelege ceva foarte apropiat de "structura gramaticală" din terminologia modernă.
- II IBD cere scrierii, ortografiei, să fie în concordanță cu morfologia, să facă vizibilă structura morfematică, precum se va vedea în continuare.
- III Aluzie la Cantemir și P.Maior (vezi p. 50 și 407 ș.u.).
- IV Exemplară atitudinea lui IBD, caracteristică în general lingvisticii românești, foarte atașată spiritului de obiectivitate științifică.
- V "neajunsia slovelor sîrbești la scrisoarea românească" privește tocmai relația ortografie-morfologie.
- VI Așadar, scrierea cu litere chirilice, care notează cu un singur semn diftongul ea, nu e capabilă să pună în evidență că în floarea și casa articolul feminin este același, a. Drept care acesta ar fi un motiv în plus să se renunțe la scrierea cu chirilice, "căci nu gramatica orthografiei, ci orthografia trebuie să se supună gramaticii".

LEXICONUL ROMANESC-NEMTESCPREFATIE

(...)

a II. Să cade a ști că scoposul meu n-au fost să adun toate cuvintele cite sint obicinuite la români prin toate țările unde să află ei cu lăcuința, căci aceasta ar fi fost cu neputință unui om singur a săvirși, fiindcă ar trebui să lăcuiască în toate acele părți cîțiva ani, luînd sama la voroava norodului și doară lîngă aceasta s-ar afla cele mai multe cuvinte străine, luate de la neamurile vecine, care cuvinte întru celelalte părți românești sint neînțalesă.

Gîndul meu au fost, dară, să adun numa acele cuvinte ce să află în cărțile și scrisorile^a de obște a neamului românesc^I. Lîngă aceaste, și toate acele cuvinte care sint obicinuite la tot neamul, ori de la care limbă să purceagă, căci, de vreme ce s-au priimit o dată de cătră tot neamul (precum s-au dzis mai sus), nu să pot dzice mai mult streine, ci proprii a neamului românesc^{II}. Dintru care mai sus arătate urmează: a) că toate cuvintele obicinuite numa la o parte de români și < care > nu să va putea dovedi că sint adevărate strămoșești, adecă purcegătoare de la limba lătinească^{III}, acele nu pot să poftească ca să să puie la lexicon; toate cuvintele rusești și sirbești fără de nice o alegere și trebuință băgate la cărțile bisericești, avînd noi în locul lor altele chiar românești mai vechi și mai de înțales, trebuie să lipsască de la lexicon^{IV}. De unde

---

a. scrierile.

urmează că, avînd noi în limba noastră cuvintele taur și porumb, ar fi necuviincios să punem buhaiul și bulobul bucovinenilor, care cuvinte ceilalți români nice le-au auzit cîndva. Însă nice vom dzice scripcă în loc de vioară sau alăută.

Deci să nu bănuiască^b dumnelor moldovenii cînd nu vor afla aice buclucuri, calabalicuri, fudulia, englen-disirea, seretlicul, peșchiejul, tainul, tachiumul și ne-nunmărate alte nu de mult de la turci și de la greci împrumutate. Nu să supere nice dumnelor ardelenii și ungu-renii, cînd în zădar vor căuta chischineul, necrăvălăul, hinteul, copirsăul cu aghiaole, epuletiurile, tistile și mai multe de aceste. Despre provincialismurile celor din Țara Românească nu pot să dzic nimica, căci nu am avut prilej a cunoaște mai de aproape dialectul muntenesc. Dzis-am mai sus și pentru cuvintele vîrîte în limba noastră prin neprocopsiți tălmaci a cărților bisericesti și poftoresc^c că acele nu au nice un drept la limba noastră. Căci nu aflu nice o cuviincioasă pricină pentru ce să dzicem precesta, avînd noi cuvîntul nostru prêcurată, pentru ce să dzicem spășitoriu, spășesc, izbăvesc, avînd noi mîntuitoriu, mîntuiesc. Apoi ce va să dzică plean la biblie, care nice un adevărat român nu percepe deacă nu va ști rusăști. Dar dacă vei dzice iac și pradă, fieștecare înțălege. În urmă, ce va să zică acoloș clicu, cînd putem zice adevărat românește: chema, striga. Toate aceste dară, împreună cu psalomii, molidva și peasna, pavecernița și celelalte n-au aflat loc la lexicon. Cu toate aceste am pus altele mai multe, tot de acest feliu, care ni s-au părut că sînt mai larg obicei-nuite la obște și care îndată nu le-am putut tălmăci cu alt cuvînt spre de obște înțăles, precum: pocăință, post, duh, cetesc, gresesc și altele^v.

^b. a se supăra; c. a insista.

Aceste ajungă spre dezvinovățirea mea pentru că n-am băgat la lexicon multe cuvinte streine care sau că nu s-au priimit de la tot neamul, sau că s-au băgat la cărțile besericești fără trebuință.

Încerc amu să dau cuvint și celor ce doară să vor mira pentru ce am pus la lexicon multe cuvinte pînă acum doară neauzite și neștiute. Mă mărturisesc că multe cuvinte de aceste s-au băgat la lexicon. Dară trebuie a ști că toate acele cuvinte sînt chiar românești și veri^d că se află la cărțile vechi, veri că să obicinuesc și acum intru unele eparhii românești, precum sînt cuvîntul op, propriu, serb și altele de aceste. De voi fi pentru aceste cîrtit de cătră oarecare, poftesc să binevolască acei cîrtitori, mai întii de toate a băga samă cum că cea de frunte dătorie a unui făptuitoriu de lexicon este să adune toate cuvintele limbii acele intru care va să facă lexiconul, mai virtos cele ce să află la cărți.

Deci aflînd eu aceste cuvinte o parte la cărți, altă parte în gura norodului românesc viețuitoare, nu le-am putut, cu atîta mai virtos, să le trec cu vederea; una, că sînt adevărate strămoșești, alta, că mai mulți alții m-ar fi de împrativă vinuit^e și doară mai cu mare dreptate. Însă cea mai vrednică pricină este că am vrut prin aceasta să deștept pre patrioții miei și să le arăt cum ei au început a lepăda cuvintele sale strămoșești și a lua în locul lor alte streine cu mult mai nebnarnice^f. Pus-am, dar, toate cuvintele românești, macar că unele nu să obicinuesc de obște la toți, arătînd împreună la tot cuvîntul unde să află și să obicinuește ca să-ș poată aceieși patrioți (deacă ar vrè oarecînd să-ș curățească și să-ș îndreptează limba) alege cuvinte după plăcere.

---

d. ori; e. învinuit; f. nepotrivite, cu posibilități expresive reduse.

a III. Pus-am la lexicon și mai multe cuvinte nu de mult de cătră cei mai aleși și învățați dintru nație întrebuințate, care mai toate cuvintele s-au împrumutat de la greci sau de la latini și însămnează numiri obicinuite numa la învățături sau meșterii. Căci unele ca aceste poporul românesc nu le-au avut pînă acuma în obicei. O parte dintru aceste cuvinte să află și la cărțile noastre, iară o parte să obicinuiască de mult acum în conversațiile de obște și la scrisori private^{VI}. Toate aceste le-am însemnat cu o cruciță (+). Lîngă aceste am adaus și eu, însă foarte puține, altele, ce să află acum priimite la toate neamurile Europii, precum aliantă, cabinet, echipaj, bagaj, avangardă, modă etc., căci și aceste sînt de obște cunoscute la cei politiciți⁵; apoi, neavînd noi ale noastre, am socotit că fac un lucru priimit^h patrioților, puindu-le și la lexiconul românesc. În urmă, am pus mai multe cuvinte obicinuite numai în Ardeal și am însămnat că numa la țărani și la poporul de obște sînt obicinuite^{VII}, din pricină că această parte a lexiconului este mai vîntos alcătuită pentru țara Ardealului și a eparhiilor ungurești.

(....)

INTRODUCERE ISTORICEASCĂ

Curmisulⁱ I

PENTRU PURCEDEREA ȘI NUMEREA ROMÂNILOR

(...)

Pînă acum de obște să credea cum că nația românească, ce în Țara Românească și în Moldavia stăpînește, iară în Ardeal, în Maramureș, în Bănat ou părțile Ungariei despre răsărit pînă la Tisa cea mai mare parte lăculește, purcede de la acei români care au rămas în Dacia,

---

g. civilizați, cultivați; h. plăcut, folositor (?).
i. parte, capitol.

de pre vremile lui Traian împărat și supt Aurelian n-au ieșit din țară. Dar de oarecâtăva vreme încoace, mai virtos unii întru învățații Ardealului, nu numai că pun la îndoială această socoteală, ci, mai virtos, cu pręcercate dovezi și multă ură, să silesc a o răsbate^j. Scornindu-să întâi această price^k dintru nescare privinți naționale și politicești^{VIII}, s-au luat sama mai apoi cum că, răpiți^l fiind și cei - de altă - procopsiți la învățătura istoriiei bărbați, însă nu absque ira et studio^{IX}, cu tot adinsul s-au mărturisit^m asupra ceii pînă acum de obște socoteli.

Despre partea românilor, încît știu, nime nu le-au răspuns pîn-acum, afară de dumn. prěnvățatul arhidiacon Petru Maior, care în cartea ce au dat asupra purcederii românilor pre limba națională s-au silit a răzbate toate ce s-au dzis pînă acum împotriva purcederii românilor de la romani.

Ș Vrînd eu, dar, acum a-mi spune socoteala despre lucrul acesta, fără părtășieⁿ, adecă s-arăt pentru purcederea românilor, precum am aflat la istorie și precum să cunoaște din însuș limba lor, mă aflu îndetorit a întări cele ce voi dzice cu cele mai întemeiate dovezi, cu atîta mai virtos cu cît socoteala mea este cu totul împotriva celor mai sus pomeniți bărbați. Cetitoriuul va cerceta apoi dovezile și va judeca: care dintre noi este mai aproape de adevăr, eu sau protivnicii?

Toată cercetarea este singur pentru un adevăr istoricesc sau pentru apropiarea către adevăr, fiindcă de alte, fieștecărui cetitoriu, precum și românilor celor

j. combate; k. motiv, dispușă;
l. înșelății; n. declarat, dovedit; n. părtinire.

mai precepuți, adiafor^o lucru este și trebuie să fie; ori să porceagă nația sa de la romani sau de la daci, ori de la macar alt neam.

Destul că neamul românesc costă^p și face în Dacia o nație de frunte dintru mai multe milioane alcătuită, care nu dorește altă, numai ca prin o mai mare cultură să să poată apropia de celelalte neamuri politicite a Europii.

Drept aceasta socotește că nu au dat prilej învățatelor defăimări a lui Sulțer și Eder și unor altora, cu atîta mai puțin cu cît nația aceasta nu o dată au pus adevărate meriteuri pentru toată Europa. Post-au vremi cînd nația aceasta, acur necunoscută, era cît mai întie laște^o apărătoare asupra prăpu-

Întîi, cum că ei, de cînd s-au pomenit, purure români s-au numit și acum încă așa să numesc.

A doua, că toate neamurile de pre împrejur au socotit pre români ca și un neam purcegătoriu de la romani.

A tiga, cum că limba românească nu purcede de la nice o altă limbă fără de la limba poporului romanilor.

La un alt loc ar fi cu greu a dovedi cest mai de pre urmă punct. Însă aice, unde eu pun denainte cetitoriului lexiconul limbii românești, fieștecare să va încredințe de sine însuș. Cu toate aceste, fiindcă nu voi a intra la prè largi cercetări istoricești, ci numa la dovedirea celor de frunte mai sus arătate these, precum și la desvolbirea celor mai vrednice de băgare în samă aruncări a protivnicelor noștri, drept aceasta mă voi cuprinde, în cit va fi cu puțință, întru puține cuvînte.

Ș Cum că românii, de cînd s-au pomenit, s-au cheamat romani și așa să cheamă și acum, nu poate să tăgăduiască nime dintru cei ce au petrecut cu dînșii. Căci prè știut lucru este cum fieșcare român la întrebarea: "De ce neam este?" va răspunde: "Eu-s român". "Știi românește" va să dzică la dînși i : "Știi romaneste".

Însă, fiindcă la români după dialectul lor de acum unele vocale almintre să pronunțează de cum s-au obiceiuit la latinii de astăzi^u, drept aceasta nu poci lăsa nepomenit cum că unii dintru străini, prin această pronunție amegiți fiind, cuvîntul acest rumân, cu care să cheamă românii, au scris și au pronunțat rumun. Această strîmbă orthografie întorcîndu-o spre folosul său neprietenii românilor, ca să întunece lucrul și mai tare,

---

u. popoarele neolatine.

au început a mostra^v că cuvîntul rumân vine de la lăti-
nescul remaneo și arată de sineș cum că românii sînt ră-
mășița cea mai de pe urmă a gloatei romanilor din Dacia.
Însă cu totul almintre este treaba.

Românii s-au obicinuit, ca și cei mai vechi ro-
mani, la toate cuvintele purcegătoare de la latini a pro-
nunța vocalea o cu pre un u (Ū), mai virtos cînd acel
o să află a fire scurt ori din firea sa, ori din pusoa-
re^w, spre pildă: noi scriem acum și cetim bonus, pono,
tono, sono, frons, pons ș.a., însă românii pronunțează
sunu, punu, tunu, bunu, frunte, punte ș.a. Așaș, dară,
pronunțează ei vocalea o și la cuvîntul romanu ca u și
dzic rumanu. Asemene este și cu vocalea a, care la ro-
mâni să pronunțează ca și Ț sau ca și ↑, mai virtos,
cînd urmează după dînsa un N. Spre pildă, latinii scriu
și dzic: pane, cane, mane, sanguine (ΠΑΝΕ, ΚΑΝΕ,
ΜΑΝΕ, ΣΑΝΓΒΙΝΕ). Românii scriu cu adevărat cu slove
lătinești asemene: pane, cane, mane, sange, dară ei le
pronunțează cu totul almintre, adecă: pîne, cîne, mîne,
sînge. Deci și silaba manu, la cuvîntul romanu o gră-
iesc mînu^{XI}. Dar fiindcă această mai de pre urmă pronun-
ție mai așa să aude ca și frânțozescul en și pentru stră-
îni este foarte grea, pentru aceasta mai toți ceilalți,
care nu știu firea limbii, foarte smintit pronunțează
acel a ca și u. Aceste toate învață mai chiar gramateca.
(...)

Curmișul al III^{le}

Limba românească purcede din limba poporului ro-
manilor cel vechi.

Ș Stricarea limbii lătinești, fără privință la
romanii din Dacia, să poate răduce la trii de frunte

---

v. arăta; w. poziție.

epoce. Încă mai înainte de a lua Traian Dația supt stăpînirea sa, limba poporului românesc, după ce romanii biruisă toată Italia, au pătimit mare strămutare și aceasta este epoca dea de întîi. A doale începe de la vremea cînd romanii au supus Gallia, Britania, Africa și mai multe eparhii ghermanicești. A tria să numără de la subjugarea Thraciiei, a Panoniei cu Illiricul. Acestor să poate adauge a patra, ce mai vîrtos privește coloniile romanilor din Dacia.

Însuș pre vremē lui Țițeron, poporul romanilor avea un alt chip de voroavă, adecă vorbea almintre de cum cuvînta Țițeron în senat. Ca să mă tălmăcesc mai bine, voi să zic că era mare deosăbire între limba lătească ce o învăța tinerii în școale și între cea care o vorbea gloata romanilor.^{XII}

Aceasta să poată culege din multe alte cum și dintr-un loc a lui Suetoniu¹, care zice despre August cum că el n-au băgat sama de limba lătinească cea lucrată și gramaticească, fiindcă grăia betissare în loc de "lîngezi", adecă "a fire slab", care cuvînt poporul zicea lachanissare.^{XIII}

Pre vremea lui Polibius², însuș romanii nu înțalegea mai mult limba romanilor celor vechi, ce cu 500 de ani mai înainte să scrisese, și avea trebuință de tălmaci ca să o înțaleagă.

Aceasta nu va pune nime la îndoială, fiindcă și în zilele noastre să tîmplă la toate neamurile politice a Europii că să deosăbește vorba celor învățați de a celor proști și cea care să vorbește în orașe de frunte de ceea ce să vorbește prin sate. Spre pildă pot fi ghermanii, italienii și franțozii.

---

1. Suetonius, *Vitae duodecim Caesarum*, Augustus, LXXXVII.

2. Secolul al II-lea î.e.n.

§ Însă aceasta să află întemeiată în însă firea lucrurilor, cum că din ce o limbă lucrată merge politizându-se și îmbogățindu-se cu noao cuvinte, cu atîta și limba proastă din vreme în vreme să îndreptează. Dar aceasta poate să fie numa într-o țară care nu este împresurată cu neprietinul, unde stăpînind liniște păcii nu să pune împedecare culturii prè încet pășitoarii.

Însă într-o țară, unde stăpînia adeseori să mută și a cărui lăcuitori sint cîte o dată siliți a purta jugul strein, acolo și limba strămoșască suferă strămutări^{XIV}, învățături și cuvinte streine să fură^{X)} în-înșa și încep a să întrebuița. În urmă, limba strămoșască pierde proprietatea, precum și neamul supus numirea sa.

Pînă ce neamul românesc era la Roma, vorbè limba strămoșilor săi curată, iară după ce romanii cuprinsără toată Italia și pretutinde descălecară a sale colonii osăbite, mai apoi scorniră-să dialecturi românești în deosăbite eparhii italienești. Numa aceste întru nainte arătîndu-să putem judeca precum să cuvîne ce feliu au fost limba poporului românesc cînd romanii au descălecat Dacia.

Istoria ne învață cum că la Dacia au fost trimi-să o nenumărată mulțime de lăcuitori din toate părțile împărăției romanilor.

Deci să înțelegem cum cum că și poporul descălecat au adus sine deosăbit dialecturi.

§. Să sădevăram în nouei spuse cum că dregătorii publice și cei mai de frunte cetățeni, și în Dacia, aceeași limbă învățată la început au vorbit, care au fost obicinuită în celelalte eparhii a împărăției ro-

---

X) se furișează.

mânești. Nice este vreo îndoială cum că Dacia pentru tinerii săi au avut școale. Dară poporul rămasă și în Dacia, ca pretutindene, la obiceiurile sale și, fiind între gheți și daci, multe cuvinte au luat de la acești. Într-acea trecusă acuma și veacul de aur a limbii românești ceii învățate. Scoalele cu totul scăzusă de la vrednicia cea de întâi, cu atita mai virtos în Dacia, unde lăcuiitorii, peste puțină vreme după descălecatul său, necontentit era supărați de varvarii de pre împrejur ce îi năpădea.

Îndeobște, epoca nefericită a romanilor din Dacia să poate număra de la moartea lui Adrian. Cele trei leghioane și țările Dacii nu-i putea apăra numa de o cu totul prădare, iară de năpădiră părțișate^v mai virtos spre câmpii ce să lățăsc către Marea Neagră și la Dunărea cea de sus, nu era cu puțință de a să putè ocroti.

Iară după ce Aurelian părăsi țara atunci rămasă-
 răsculțorii singurii de sine și supăsi năpădirilor
 scundărilor la miază-noapte. având încoace au

un grăunte (scrupul), adecă cum că abea a opta parte este lătenească. Însă de obște știut lucru este că amindoi n-au știut limba românească și socoteala lor s-ar putea afla răsufletă prin însuș lexicon.

Dar, fiindcă judecata lor să împotrivesțe ponciș thesii noastre mai sus așezate, drept aceasta mă văd a fi prilejit prin aceasta ca să cercetez aice mai cu de-amăruntul limba românească, analisind mai de aproape stihile ei.

Ș. Întii, dară, voi scoate toate cuvintele care nu purced de la lătenie și le voi împărți în deosăbite tăblițe, ca mai lesne să poată judeca cetitoriul principios. A doac, voi arăta alcătuirea din afară și din lăuntru a limbii. A tria, care încă poate să ajute la aceasta, voi arăta și osăbitul dialect după care români pleacă pronunția sa.

Încît privește cea de întii, fiindcă cea mai mare parte a cuvintelor streine în limba românească sînt împrumutate de la slovenii cei de demult, toate cuvintele ce să lovesc cu deosăbite dialecturi slovenești le-am pus la tăblița I, la care privind va lua fleștecare sama cum că cuvintele sămnate nu sînt luate dintr-u-nul, ci din mai multe dialecturi slovenești. Mai vîrtos să cunosc doac dialecturi într-însle: unul ce să apropie de dialectul leșesc și altul de sloveno-rusesc. Cuvintele acestui al doile dialect le-am însămnat cu cruciță. Trebuie a ști că cele neînsemnate cuvinte sînt cele mai vechi și în toate eparhiile românești obicinuite. Deci este de a crede cum că aceste, mai nainte de toate celelalte, dintru început au fost priimite la limba românească din Dacia de la un neam slovenesc, care au avut asemenea dialect cu a leșilor de astezi, fiindcă (în cît știu) nice un dialect slovenesc nu are vocale cu un n

(naş) întunecat sunătoare, precum sînt a și e la leși^{XVI}.
(...)

§. Cuvintele la tăb. IV cu adevărat le-am zis ungurești, fiindcă asamană cu cuvintele ungurești. Totuș foarte mă îndoiesc ca să le fie luat românii de la ungarilor de acum, fiindcă sînt de obște primite la tot neamul și cu adevărat și întru acele eparhii unde ungarilor nice o dată n-au lăcuit^{XVII}. Apoi, pare că sînt cu mult mai de mult în limba românească de cum sînt ungarilor în Dacia^{XVIII}. În urmă, de cătră români nu să iau cu totu(1) într-acea noimă^{a'} ca la ungarilor. Deci să prepune cum că sînt de la un alt dialect unguresc împrumutate, prin acelaș canal ce s-au arătat mai sus la cele grecești și ghermănești etc. Însă trebuie a ști cum că eu aice numa acele cuvinte dintru cele ce asamană a fi ungurești am în-sămnat, care sînt obicinuite la tot neamul românesc, căci almintre, pre unde românii lăcuiesc printre ungarilor, acolo au priimit cu mult mai multe. Dar nice acele cuvinte să pot socoti aice care sînt asemenea în obicei la ungarilor ca și la români, însă care mai virtos ungarilor le-au împrumutat de la români (tăbl.X), sau și care românii cu ungarilor depreună le-au împrumutat de la sloveni (tăbl. XI).

§. Tocma așa este și cu cuvintele slovenești mai sus pomenite: adecă eu le-am numit preste tot slovenești, măcar că multe sînt dintru ele care să obicinuiesc și întru alte limbi europești ce s-au mestecare cu limba slovenească. Drept aceasta, încă este o mare întrebare: de car limbă să țin aceste? Spre pildă, bici, nemțește Paitsche, grecește βίτση , ЛЮБИЧ sau ЛЮБИТИ,

---

a'. sens.

lătenește lubesco, lubet. Însuș cuvîntul curva, pare că purcede de la grecescul κορρα sau de la κορευω ce va să zică "s-a lipsit de feciorie"^{XIX}

În urmă, cuvîntul beteag este cuvîntul la români, la unguri și la sloveni obicinuit, dar nu să poate zice cuvîntul unguresc, nice slovenesc, căci încă pre vreme lui August împăratul au fost la poporul românesc asemenea cuvînt intru o asămene noimă în obicei, adecă betissare (betizare) "a fire beteag" sau langvere^{XX}. Deci este de a să îndoi încă de nu s-au adus mai virtos cuvîntul acesta prin coloniile romanilor la Panonia și Dacia.

§. A dooa. Nice trebuie a crede cum că toată acea mulțime de cuvinte streine mai sus însămnate este de trebuință în limba românească, sau de acel feliu fără care să nu să poată grăi românește. Căci, numărînd cu de-amănuntul, abea să află cincizăci dintr-însăle care nu pot să lipsască din limbă. Celelalte slujesc numa spre bogățirea limbii^{XXI}.

(...)

Aceste trîneșind înainte, să arată află adevărat multe cuvinte de rădăcină străină românească, dară mulțimea în privanța întreagă, nice: aceea parte întregă:

Apoi, și de această a parte nu este puțină la toată nația. În abea să vor afla să dă dintru acelească parte lipsă din limbă^{XXII}.

Drept aceasta, deacă vor obena limba românească, mestecătură de toate limbile, pentru că cuprînde în sine vreo două sute de cuvinte străine, dintru care nice tate sînt de trebuință, atunci cu acelaș drept să poată zice de fieșcare limbă europeană într-acelaș chip, căci

nici una dintr-însăle s-află așa curată ca să nu aibă mai multe sute de cuvinte ce sînt de obște și altor limbi străine.

§. Acum îmi caută să dovedesc cum că limba românească nu numa după ziditura sau alcătuirea din afară, dară și după cea din lăuntru^{XXIII} să potrivește cu limba lătimească și cu celelalte limbi care au purces din lătenie.

THESA ME ESTE

Fieștecare limbă să alcătuieste din opt părți (nesocotind articulu<l>). Deci arătînd eu că toate părțile voroaiei românești sînt chiar curate lătenești și, precum la declenații și conjugatii, așa și la celelalte plecături, cum și la sintaxă, adecă înșirătura cuvintelor, păzasc forma, chipul și regulele lătenești, atunci va fi depreună dovedit că limba românească este adevărata fia^{b'} limbii poporului romanilor celui vechi.

(...)

Întru tot zicînd, deacă vom cerceta gramatica și lexiconul, ne vom încredința cu totul cum că toată alcătuirea limbii cea din afară și din lăuntru este lătenească^{XXIV}.

De toate aceste, la întîia clipită pare că limba românească cu totul altă purcedere are decît limba lătimească, fiindcă românii, după disiectul său, alămintre pronunțează cuvintele lătenești de cum să pronunțează cetăzi la latini. Apoi pun arteculele după numiri. Alămă de aceasta, au luat în limba sa două părțicele străine care mai la toată construcția să află și cu adevărat: și, în locul de lătenescul et, cum s-au zis mai sus, și ne, în loc de lătenescul in, care să pune înaintè cuvîn-

---

b'. fiica.

telor, ca și la latini pârțiceaua nuitoare in, la cuvintele: ingratus, innocens ș.a., spre pildă: neputință, în loc de impotință, necuprins, în loc <de> incuprins, măcar că să află această pârțicea ne în limba lăținească cea învățată, precum: nefeceris, neutiquam, neutrum. Deci s-ar putea prepune cum că la popor au fost și mai pre larg întrebuițată și doară așa ca și la români astăzi^{XXV}. Totuș mai aproape de adevăr este cum că această pârțicea au purces de la sloveni^{XXVI}.

Întrebuițarea dar, acestor doao pârțicele și cu ne, apoi obiceiul de a pune articolul după numire, în urmă, osăbirea pronunțiii mai a toate letere este pricina de nu să cunosc cuvintele lătenești în limba românească. Voi arăta în scurt ce atîrnă pronunția această deosăbită.

Întîi. Români grăiesc a cite o dată ca az, de altă dată ca h (ior)

c, înainte de e și i, ca ç (cerf), adecă ca și italianii

d, înainte de i, ca dz sau S (dzilo)

e, cite o dată ca i, cite o dată ca ea sau h

g, înainte de e și i, ca ç (gea) sau ca la Italiani

j, ca ç (jivete), sau ca franțozii

o, de multe ori ca ç

qu, ca K

s, înainte de i, ca u (șă)

t, înainte de i, ca u (ți)

z, înainte de i, ca ç (jivete).

În urmă, l înainte de i și u după q sau g, sau y după g sau și între doao vocale nu să aude, nice să pronunțează.

A doao. Români au mutat la cuvintele lătenești unele slove într-alte, precum y în b, și în loc de cervus

zic cerbu, în loc de corvus, corbu; vervex, berbece. Aşa au mutat l în r, precum în loc de sole, sore, în loc de sale, sare, în loc de melum, meru, în loc de celum, ceriu. Apoi gn au mutat în mn, în loc de lignum zicînd lemn, în loc de signum, semnu, în loc de pugnus, pumnu. În urmă, ct au mutat în pt, precum în loc de octo, opt, în loc de factum, faptu, în loc de lacte, lapte, în loc de pecten, peptene; aşas qu cîte o dată s-au mutat în p, precum aqua, apa; equa, epa; quatuor, patru ş.a.

Toate aceste^{XXVII} fac, precum s-au zis, că limba s-arată ca cum ar fi mai virtos o mestecătură de toate limbile decît o soră a limbii italieneşti, franţozăşti şi ispăneşti.

Cu toate aceste, rămîne ea în sine^{XXVIII} purure adevărată fia limbii lăteneşti şi sora limbii italieneşti, adevărat acum încă prost şi în veşmint schithicesc învălită, însă care poate să primească toate acele îndreptări ce au priimit pînă acum limba itălinească.

Închei această comentaţie cu mărturiseala cum că trebile mele mă hotărisă spre altă chemare decît ca să fiu istoric şi pentru aceasta sînt vrednic de iertare, de cumva nu am împlinit cu de-amăruntu(1) toate cîte s-ar putè pofti de la mine.

Eram silit a trăpăda^c cîmpul acest pre larg, socotind că scoposul însuş a unui şi cel mai de întii lexicon românesc aduce cu sine ca să desvolbesc cu critică istoricească începutul neanzului şi a limbii româneşti, puţin pînă acum în Europa cunoscute.

Dintru cele ce am aflat despre lucru(1) acesta încoace şi încolea împrăştiate la istorie şi întru adîncele ei izvoară aducîndu-le împreună, am aşezat temeiul

---

c'. parcurge.

părerii mele, care totuș nu voi pre nimene ca să silesc ca să primească.

Întru alte, socotesc că nu este de trebuință să mă jezvinulesc pentru smintelele stilului, fiindcă nu am vrut să fac o desertația întreagă, ci numai o intruducere sau întruș la lexicon.

N O T E

- I Cunoscutute tuturor regiunilor locuite de români.
- II Concluzie de bun simț cu privire la statutul cuvintelor "primite de către tot neamul" și "de la care limba să porceagă".
- III Deci reține dintre cuvintele dialectale numai pe cele de origine latină. Scopul anchetelor dialectale, peste câteva decenii, va fi, în mare, același, să descopere vestigii lingvistice dintre cele mai vechi.
- IV Strict teoretic vorbind, îi dăm dreptate lui IBD.
- V Aplicînd în practică principiile enunțate, IBD nu este dezis de evoluția ulterioară a faptelor, cuvintele repudiate dispărînd propriu-zis din limbă (cu câteva excepții: siretlic și izbăvi), iar cele admise rezistînd pînă azi.
- VI Termeni deci internaționali, și prin asta indispensabili și limbii române.
- VII Pentru IBD sînt clare stratificările lexicale: limba comună, populară, savantă, regională etc.
- VIII IBD vede de la început "privințele naționale și politicești" care au declanșat acțiunea de contestare a continuității românești în Dacia.
- IX Aluzie la cunoscuta expresie lat. sine ira et studio "fără minie și părtinire" (Tacit, *Annales*, I, 1).
- X Teză istorică despre care am fi crezut mai curînd că este produsul istoriografiei romantice, pașop†iste: rolul nostru de "sentinelă" la porțile Europei, ale civilizației, ale creștinătății.
- XI Demonstrația etimologică e fără cusur.

- XII Distincția dintre latina literară și cea populară este un loc comun la scriitorii Scolii Ardelene.
- XIII În latină lachanisso sau lachanizo = a fi lînced; betisso sau betizo = a fi moale, lînced.
- XIV Pasaj care ne amintește că printre cauzele schimbărilor lingvistice este înregistrată și instabilitatea social-politică. IBD nu pare să ia de vreundeoa considerațiile pe care le face asupra acestei chestiuni.
- XV Pentru IBD, existența elementelor de substrat, deja afirmată de câțiva predecesori, este un fapt cu totul firesc.
- XVI IBD ne dă astfel și o foarte amănunțită analiză a lexicului românesc din punct de vedere istoric, al originii cuvintelor.
- XVII Argument pe care lingvistica de azi îl redescoperă, vizând sau semnând încă de la început originea maghiară a un
 și așa să știe că... noi ținem în limba noastră.
 ...

- XXVI Exemplară onestitate și bună credință a lui IBD, a cărui judecată nu este întunecată de teza pe care o susține.
- XXVII Adică cuvintele împrumutate, schimbările fonetice și morfologice.
- XXVIII A degața ce este limba română în sine a fost răspunsul Școlii Ardelene la contestațiile formulate de felușiți istorici pătinași ai unor idei și interese politice, complet străini de spiritul obiectivității științifice.

PAUL IORGOVICI

Cărturarul bănăţean Paul Iorgovici s-a născut la 28 aprilie 1764 la Vărădia (în ţinutul Timişoara); şi-a început studiile în satul natal şi le-a continuat la Virşet, unde a învăţat şi limbile germană şi sîrbă. Între anii 1776-1782 urmează cursurile gimnaziului din Seghedin; face studii de filozofie la Bratislava (1782-1784) şi de drept la Pesta (1784-1788). Pleacă apoi la Roma, unde culege materiale privitoare la istoria poporului român; între anii 1790-1792, în plină desfăşurare a Revoluţiei franceze se află la Paris; de aici pleacă la Londra, unde rămîne aproximativ un an.

Revenit la Viena, în 1793, lucrează ca secretar într-o cancelarie şi ca revizor. În 1795 întemeiază, împreună cu Ioan Molnar Piuariu, Societatea filosofească a neamului rumânesc. Un an mai tîrziu se stabileşte la Virşet, unde ocupă funcţia de avocat al Episcopiei şi unde, în decurs de trei ani, redactează principala sa lucrare, Observaţii de limbă rumânească. Publicarea ei, în 1799, la Buda îi atrage duşmănia autorităţilor; i se intentează un proces, este întemniţat, iar manuscrisele lui (între care şi un dicţionar român-latin-francez-german) îi sînt distruse. Eliberat din închisoare, lucrează ca avocat, contabil, educator al copiilor unui nobil, apoi ca profesor de latină la gimnaziul din Virşet. În 1807 este propus pentru funcţia de director al şcolilor româneşti din regiunea Caransebeş; moare însă, în împrejurări suspecte, în 1808, la vîrsta de 44 de ani.

Lucrarea Observaţii de limbă rumânească, singura scriere tipărită a lui Paul Iorgovici, reprezintă un mo-

ment important în istoria lingvisticii românești. După toate probabilitățile¹ ea a fost compusă ca introducere și îndreptar la dicționar. Partea I, cu pronunțat caracter teoretic, conține reflecții asupra limbii, care se leagă organic între ele constituind o schiță de lingvistică generală. Textele expuse sînt folosite de autor ca argumente privitoare la necesitatea și posibilitatea normării și îmbogățirii limbii române literare. Partea a II-a conține fragmente dintr-un glosar, ilustrînd modalitatea de sporire a lexicului românesc prin derivarea cu prefixe și sufixe, de la rădăcini latine, a unor termeni din Glosarul, alcătuit pe principiul corespondenței de cuvîndă echivalentul termenilor românești în latină și franceză (sau spaniolă și în franceză sau sîrbă); din neologismele care sînt introduse pe jumătate sau impus ulterior limbii literare. Partea a III-a conține Reflecții despre starea limbii care este tratat de educație, compus pe baza unor concepții românești.

Ilustra reprezentanții ai mișcării iluministe de la noi, Paul Torgovici a militat pentru cultivarea limbii perfectîndu-se el pe o cale diferită cea preferată de reprezentanții Școlii Ardeleze și și de care propunau îmbogățirea vocabularului românesc prin împrumuturi din limbi străine; cărturarul bănățean consideră că este preferabil să se recurgă la resursele interne ale limbii, prin repunerea în circulație a termenilor pierduți, refăcute prin derivare.

Dar dacă lucrarea lui Paul Torgovici are primul scop precizat, ea nu e puțin interesantă sînt concepțiile sale teoretice asupra limbii, rod al a conștientizării

1. Cf. Introducere la ediția din 1978, p. 15.

directe a operelor unor gânditori apuseni, între care J.Locke și Condillac.

Sînt astfel demne de menționat ideile lui privitoare la legăturile dintre limbă și gândire, la condiționarea evoluției limbii de istoria colectivității care o vorbește, teza că o limbă poate fi perfecționată prin îmbogățirea lexicului și prin descoperirea și aplicarea regulilor ei de funcționare - condiție a progresului gândirii și al vieții sociale; totodată se întîlnesc în lucrarea lui interesante considerații de semiotică centrate în jurul concepției - preluate de la J.Locke și Condillac - despre caracterul arbitrar al semnului lingvistic². Ideile despre limbă ale lui Paul Iorgovici se constituie într-un sistem teoretic încheștat, fapt pentru care se consideră că el a inaugurat la noi lingvistica generală și a pus bazele autonomiei lingvisticii ca știință³.

---

2. Paul Miclău, Semiotica lingvistică, Timișoara, 1977, p.24-26.

3. Crișu Dascălu, Iorgovici și Condillac, "Limba română" XX, 5/1971, p.5ol.

Observații de limbă românească*

La cetitori

.....

Precum cuvintele care vorbim și numele care purtăm ne mărturisesc pre noi a fi următorii^a nației românești^I, așa și starea noastră, a rumânilor de acum, ne arată chiar că așa departe am căzut din floarea științelor și a limbii, cât acum cuvintele de științe, care s-au întrebuițat în rădăcina limbii care noi o vorbim^{II}, se par noac în starea aceasta a fi streine.

Iar tu, cititoriiule binevoitor, dacă vei deschide ochii minții tale și vei străbate la rădăcina^{III} cuvintelor a limbii noastre, adevă de vei judeca de limba noastră nu după părere, ci după fraza limbii, te vei incredina că cuvintele cele de lipsă în limba noastră pentru științe se cuprind învăluite în rădăcina cuvintelor a limbii noastre și pentru aceea s-au zăuitat din limba noastră, pentru că științele, ca pricină a cuvintelor acelor, s-au veștezit în limba noastră una cu starea nației.^{IV}

Deci, dacă te atinge citva lauda numelui românesc, stă cu dedinsul^b de cultura limbii românești, scutură a tot cuvintului rădăcina și de acolo trage atitva cuvinte

Scrie critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, Timișoara, 1979.

a. urmașii; b. dinadinsul.

pre cît se poate întinge puterea vorbei de rădăcină. Spre așa sfîrșit^c dacă va putea ție sluji exemplurile de mine în cartea aceasta alcătuite, mă voi socoti omul cel mai fericit în lumea aceasta.

Calea cătră lucru la care eu te îndemn e neumblată și e plină de spini și de rugi implicați, îns ea duce la o cîmpie lată, infrumusețată cu multe feliuri de flori, din care albinele sîrguitoare sug sucu și fac dintr-însu gătitura care trece preste puterile minții omenestii. Acestora sîrguințe și tu urmează și din cuvintele limbii românești ceii de rădăcină sugă cu acu minții tale, ca albina din flori, cuvinte spre infrumusețarea limbii noastre. (p.77-81).

.....
 .....

S e c Ț i a I

Observații de limbă rumânească

.....
 .....

Dar, pentru a face cunoscute la alții așa trebuințe, este dată la fiecă om puțința de a cuvînta^V, cu care și cei muți se nasc, ci într-însii e numai împedecată prin organele cele imperfecte (nesăvîrșite) a trupului^{VI}. Precum vedem în copiii sugători care, neavînd încă organele trupului cuprinzătoare de cuvinte, puțința de arăta lipsa sa o face cunoscută prin alte semne^{VII} și, auzînd deseori aceleș cuvinte, le începe a spune de jumătate.

Fiindcă natura omului se cuprinde în suflet și în trup, iar lipsele aceste zise așijderea de acolo purced și pentru aceea trebuințele naturale se cheamă, pentru că

Din natura unui fieştecaruia om născut se trag, aşadar la tot omul, fără discriminare, care e prin însăşi naşterea supus la lipsesele aceste, este dată şi putinţa de a le descoperi prin cuvinte. Însă cuvintele şi modurile de a descoperi perceptul minţii prin cuvinte nu sînt la toate naţiile într-o formă. Nici într-aceeaşi naţie nu vorbesc toţi cu acelaşi mod,^{VIII} căci încă de la început au fost unii oameni mai aleşi la minte, decît într-înşii şi cuvintele, ca semnele a perceptului minţii,^{IX} au fost mai alese. De unde s-au aflat alţii care au semnat modul de cuvîntarea oamenilor acelor aleşi; mai alţii din modurile aceluia semnat au făcut regulile după care cuvintele a limbii aceia se aşază într-o înţelegere lor, se alcătuiesc şi se grădesc. Regulile aceste mai întâi au fost numai răsfirate prin cuvinte, pînă cînd cineva din naţie au dat o cîteoară de aduce regulile acelea într-o sistemă,^X adică precizia din natura lor una după alta urmează. De aici născut la toată naţia modul ales de a cuvînta între oamenii cei învăţaţi. (p.91-95).

. . . . .

În înţelegerea din ştiinţele aceste se vorbesc cuvinte alese, care altmădurelea nu se întrebunţază în cuvintele cele de toate zilele. Pentru a nu le zăuza, oamenii cei aleşi le-au aşezat în cărţi tipărite, cu adevărata a lor înţelegere pusă între verbele cele proaste³, după rîndul literelor prin care încep. Cărţile de aşa fel se numesc dicţionare, iar cartea ce cuprinde în sine regulile înţelegătoare cum trebuie să se întrebunţeze acele cuvinte după proprietatea limbii se numeşte gramatică. Dacă într-o naţie se află mai mulţi oameni învăţaţi, cuvintele acele

3. însăşi
e. simple, obişnuite, uzuale.

învățate mai deseori se aud, pînă din zi în zi le încep a vorbi mai toți, și cei proști, și așa iese limba înmulțită cu multe feliiuri de vorbe^{XI}. Spre exemplu, cei ce ceteșc acuma noveaule^f sau novinele^g cite cuvinte noi dintrinele întrebuintază în cuvîntarea cu aceia la care spune ceva nou?

Aceasta dacă vom spleca la starea nației noastre, unde nici științele nu flăzesc, prin care limba și nația împreună se înfrumusețază, nici dicționare, nici gramatică pînă de curînd^{XII} n-au fost, vom percepe lesne pricina pentru ce din limba noastră atitea cuvinte s-au zăuitat și ceasta e punctul spre care eu întind^h observațiile mele. Și fiindcă starea limbii și a nației într-acelaș paș umblu, deci spre mai mare înțelegere aceloră ce se ating de limbă se cere o scurtă cunoștință de istoria românilor sau rumânilor. (p. 103-107).

.....

După atitea schimbări, dintre care numai una ar fi fost prea mare lovitură a pierderii împărăției românești, n-au fost cu puțință altmintrelea ca să nu se schimbe și limba în mai rău^{XIII}. Deci eu, din ardoarea cătră nația mea, n-am păstratⁱ osteneală pentru a aduce limba aceasta în stare mai bună. Mulți multe feliiuri de mijlociri spun a fi cuvîncioase spre așa sfîșit, dintre care aceea nu mi se vede a fi folositeare, prin care ne ream^j depărta de la rădăcina în istoria ici mai sus adusă. Măcar că românil au fost mestecați cu slavenii și și acum sînt cu sîrbii^{XIV} de la care multe cuvinte au luat, dar tot așa mestecay nu se vede mie a fi pricină din destul a zice că

---

f. Din ital. novella "nuvelă, știre". g. Din sîrbocroat. novina ziar, gazetă. h. îndrept, țintesc. i. cruțat, j. Auxiliar al condiționalului, care apare și în forma vream; formă întîlnită în unele părți ale Banatului.

românii cei de acuma sînt jumătate de sirbi. Aceasta repugnă experienței, prin care cunoaștem că nici o limbă, nici o nație nu e nemestecată^{XV}. La aceasta eu după regulile istoricești nu caut, ci mă uit numai la rădăcina nației și a limbii, care neîndoit vine de la cea latinească și, din vorbele de rădăcină a limbii de acuma care se trag și tocma acelea sînt în limba cea veche, am aflat că se poate deriva mai multe cuvinte după regulile din însă limba cea de acuma trase^{XVI}, după modu cu carele acuma numai unele cîteva așa derivate întrebuițăm. Vorbele așa derivate se văd mie a fi tocma ale noastre, pentru că în limba noastră sînt fondate din vorbele noastre, după regulile și proprietățile a însei limbii deduse, precum se va arăta din observațiile următoare^{XVII}. (p.111-113).

.....

Din logică se știe că vorbele sînt semnele perceptului minții, de unde urmează că cu tot cuvîntul este legată percepere a minții noastre. Apoi vedem că chiline^k nații chiline au cuvinte, măcar că acelaș percept¹ au, așadar cuvintele sînt semnele arbitrare, adecă în voia oamenilor stă a numi oareceva într-așa sau altmintrelea chip^{XVIII}. Numai dacă odată s-au însemnat oarece cu un cuvînt și s-au întărit într-aceea semnare prin întrebuițare a mai multora, au ieșit numele acela așa cunoscut că, de cîte ori s-au spus numele acela, s-au înțeles și lucrul cu care e legat numele acela. Acestea cuvinte se numesc vorbe uzitate, prin întrebuițare întărite^{XIX}. Îns la însemnarea unui fieștecărui nume începătorii limbii românești aceasta mai virtos au grijat, ca numele cu care se însemnează un lucru să se cuvină cu natura lucrului aceluia^{XX}. Așijderea și vorbelor așa înțelegere au dat, care să poată arăta deplin puterea faptei la care se

k. diverse, diferite (din magh. külön); l. sens, semnificație

întrebuințază vorba aceea. De unde se vede că așa cuvinte numai acela au putut descoperi, cel ce au avut cunoștințe alese a puterilor minții și slăbiciunii organelor trupului prin care mintea lucră. Din slăbiciunea trupului, nici într-o limbă nu se au cuvinte din destul pentru a arăta deplin perceptul minții, aceasta e cunoscut prin experiențe. Deci sîntem siluiți a da unui nume mai multe înțelegeri^{XXI}, de unde se naște dischilinarea^m cuvintelor proprii, adecă care se întrebuițază în înțelegerea dreaptă, și improprii^{XXII}, adecă ce se iau de la înțelegerea lor cea dreaptă și se întrebuițază spre înțelegerea unui lucru sau faptei care cu înțelegerea cea dreaptă a numelui are o apropiere. Spre exemplu, numele scurt semnează drept "întinderea unui trup", iar pentru asemănarea înțelegerii zicem viață scurtă, bucurie scurtă ș.a. Deci toate regulele ritoricii sînt spre acela sfîrșit așezate, ca numele ce întrebuițăm spre însemnarea unui lucru sau unei fapte naturii lucrului și faptei cît poate mai mult să se cuvină, pentru a arăta cît e cu putință spre înțeles perceptul minții noastre.^{XXIII}

(p.127-131)

.....

Așadar, tot numele însemnează un lucru spre a căruia înțelegere numele acela e dat de la oameni și întărit prin întrebuițare. Deci, precum din natura lucrurilor și a faptelor se cer chiline trepte, așa și cuvintele cele așezate de oameni de aceea natură trebuie să fie, ca să poată arăta treptele lucrurilor și a faptelor^{XXIV}. Spre exemplu, nu arată treapta uciderii de om, cînd preucigaș vom numi blestemat, nici nu arată puterea faptei a omului care, zioa și noaptea lucrînd, scoate ceva din

---

m. deosebirea, diferențierea.

capu său, cînd pre așa om îl vom numi lucrători, căci mult lucră și puțini fac ceva ce n-au fost. Multe exempluri se reau^m putea aduce spre arătarea așa felii a treptelor în toate lucrurile și faptele, ci nu e aici locu spre aceea. Din cele zise putem numai cunoaște că multe felii de lucruri sînt care au între sine o apropiere, ci mai tot una de la alta se alege prin treapta mai sus sau mai jos, deci am observat că în limba noastră, din nesocotința la așa trepte a lucrurilor și a faptelor, întrebuițăm cuvinte care de departe au o apropiere cu lucrul sau fapta la care le întrebuițăm. Aceștia întrebuițări exempluri destule se au în cartea de școală ce se numește Ducerea de mînă, unde, între celelalte, numele credința se ia pentru ce înțeleg nemții prin numele Redlichkeit. Mai multe acestora asemenea se află acolo, de care las bunăvoinței a cetitorului a judeca și a le alătură cu cele nemțești și nici așa nu se reau^m fi putut prescoate pre românie fără întrebuițarea de cîteva cuvinte slaveneste, precum e iubirea de truță (ТРУДОЛЮБИЕ), iubirea de slavă (СЛАВОЛЮБИЕ) ș.a. Nici nu e de mirare, fiindcă dintre românii noștri în Banat nime nu s-au dat spre așa învățături ca să fie vrednic a îndrepta școalele românești, a direge cărțile școalelor de cuvintele streine, în a cărora loc avem noi cuvintele noastre, care acuma au început a se întrebuița în Ardeal din neprerupta sirguintă a d. director preste școalele românești de legea noastră: precum СЛОБА, МАК-НИКЪ, НЕРАДНИКЪ, acestea sînt cuvinte slaveneste.

Din cele pînă aici zise și aceasta se trage, că cuvintele trebuie să se cuvină naturei lucrului sau faptei la care se întrebuițază^{XXV}. De la aceasta regulă cît

m.n. Vezi nota j. de la pag. 183.

ne-am depărtat, se vede din cele următoare: precum numele vrednic vine de la slaveni (ВРЕДНИК, noxius), care nume după rădăcina lui sămnează "stricători". Așadar, cînd noi zicem vrednic de cinste, se percepe ce semnează în sine și ce vrem noi să semnăm. Au cuvîne-se numele acesta naturii lucrului ce vrem să însemnăm, aceasta las la județu altora. Așijderea vorba zidire semnează în limba sîrbească ЗИДАТИ, adică "face din piatră sau altă materie pămînte". Deci, cînd zicem Dumnezeu au zidit pre om, vorba zidit au are ea după rădăcina ei puterea ce se cuvîne naturii faptei lui Dumnezeu cel ce din nimica toate le face, aceasta judece măcar care^D. Să vedem mai departe: suflet vine de la vorba impresnată din flare și suflare, adică "sufia sub lemne să se aprindă" sau "mîna aeru prin buze sub ceva"; așadar mie niciddecum nu se vede că numele acesta cuprinde în sine natura unei ființe care înviează trupul omului, la care se cere suflarea și răsuflarea, precum se arată din fizică. Însă suflata aerului este numai operația (lucrarea) naturală ce se cere către viața omului și este singur semnul a vieții, dar noi prin apropiere întrebuintăm semnul pentru ființa care dă viață. Deci eu sîm a fi spre folosul limbii noastre, a introduce în limba noastră în locul cuvintelor acestora așa cuvinte care sînt în limba cea veche așezate de oameni cei aleși, care cuvinte eu le-am pus în dicționarul meu ce-l voi da în tiparî cu ajutorul patrenilor mei^{REV}. În dicționarul acela care va fi înscris Glosari, adică carte scurtă de cuvinte, în care se tâlcuiesc numele și vorbele^P cele de acum după puterea rădăcinii din limba cea veche, de unde verbele sînt luate. Din tot numele așa-tîlcuit se derivază alte nume și vorbe, prin care derivație și înmulțire limba noastră se aduce la regulele fixe, luate din

o. oricare, cricine; p. numele și verbele.

insa proprietate a limbii noastre și în locul multora vor-
 be streine se nasc de cele a noastre, care se vor părea
 la mulți că sînt noi, dar în faptă ale noastre sînt, ci
 mai s-au zăuitat din limba noastră din multe pricini,
 iar mai virtos din neaverea dicționarului și a grama-
 ticei, de unde au urmat că regulile gramaticii s-au ac-
 ceperit cu negura necunoștinței. . . . .

Toate acestea se pot îndrepta dacă ne vom sirgui
 și vom apleca la inimă folosul ce poate urma din îndrep-
 tarea limbii noastre după rădăcina ei, punîndu-ne pururea
 înaintea ochilor minții înălțimea și mărirea a limbii și
 a nației, de unde au căzut, dacă vom simți încă în vinele
 noastre sîngele cel românesc și de mari făcători. Să lă-
 săm, dar, la o parte ce zic unii și alții; cîți oameni,
 atîtea gînduri; noi să căutăm ce nume purtăm și ce limbă
 vorbim. Măcar că limba noastră e siracă la cuvînte, nes-
 tecată cu cuvînte streine, dar ea tot are așa cuvînte,
 așa reguli, așa proprietăți prin care ea se dă de sine
 a cunoaște că vine din cea veche romanească și e ca o
 apă care e curată de o vom lua-o din izvorul său, de unde
 cure ea după natura sa.

(p.135-149)

S e c ți a II

Exemplurile

B

BLAND, de la blandus, liebkosend, altmîntrelea blînd,
 cel ce se arată cu dulceață către cineva, nem-
 țeste sanft. B l a n d e ț e l e, blanditiae.
Sanftmut, inimă înfrîntă.

BATERE, de la franțuzi battre (batr), schlagen, lovi,
verberare.

B a t a i a, Streit, certare.

B a t a l i a, Schlacht, pugna, bătaia cu armele.

B a t a l i o n, bataillon, ein Batallion, cinci,
șase pîn la opt sute de soldați.

(p.163-165)

T

TANGHERE, de unde vine atingere, de la tangere, berühren,
simți cu mîna.

N.B. Noi mestecăm vorbele aceste: tangere, tingere,
țindere, dintre care fieșteuna are înțelegerea sa
bașca.

T a c ț i e, tactio, Berührung, pipăirea cu mîna.

T a c t u, tactus, das Gefühl, una din cele cinci
simțiri pipăirea.

A t t i n g h e r e, atingere, anrühren, apipăire

C o n t i n g h e r e, contingere, berühren,
sich zutragen, se întîmplă.

C o n t i n g h e n t e, contingens (term. filosof.),
bedingt, cuvînt așa numit în filosofie, care se
întrebuințază de lucrurile ce pot fi și pot ca
să nu fie.

C o n t a c t, contactus, angesteckt, atins,
stricat.

C o n t a g i o, contagio, Ansteckung, strica-
rea prin atingere, ca la ciumă

C o n t a g i o s, contagiosus, ansteckend, stri-
cător, prin atingere.

(p.225-227).

Măcar că aceste se arată de sine înse la cei ce vor căuta la dînsese așa precum sînt și nu le vor întoarce într-altă parte, dar tot se vor afla unii de vor zice că vorbele cele împreunate cu particulele a-, ab-, ad-, ș.a. sînt vorbe latinești și limba românească nu cuprinde în sine așa vorbe, fiindcă aceea limbă este moartă. Adevărat este că limba latinească e moartă, pentru că și oamenii care au vorbit-o așa precum ea se cuprinde în cărțile scrise și științele prin care aceea au florit sînt moarte acuma la noi, următorii aceia nații, îns nime dintre cei ce înțeleg limba latinească nu se va îndoi că rădăcinile vorbelor celor de mine aduse în exemplurile de mai sus nu sînt din limba latinească. Iar particulele cu care sînt împreunate vorbele acelea sînt răsfirate în însele vorbele noastre și eu n-am făcut alta, fără numai am adus particulele acelea la rînd, după cum urmează ele din natura lor și cu ele am înmulțit vorbele ale noastre de rădăcină, după proprietatea și pronunția vorbelor noastre. Prin așa înmulțire s-au mai adăos limba noastră cu cuvinte alese, în locul a cărora întrebuițăm au altele streine, au două sau trei de cele a noastre în locul unia de cele împreunate, care întrebuițare este împotriva regulii generale a tuturor limbilor^{XXVII}, care cu atîta se socotesc mai alese, cu cît mai cu scurte cuvinte mai mare înțelegere se arată^{XXVIII}, la care regulă accede (se apropie) și natura omenească, care în vorbire se bucură de scurta-rea cuvintelor, precum este cunoscut din experienție. Acuma, au mai scurt e a zice duce iar înapoi, au reduce? Aicea macar care va vedea cum e mai bine.

În limba românească, vor zice alții, se pot scria cărți de tot felul, așadar nu e de lipsă a adăoge în limba noastră cuvinte noi, au, dacă e de lipsă, acelea cuvinte să le închipuim din închipuirea cugetului nostru

au să le luom de la o nație vie, cu care trăim, mai bine decît din rîdăcina limbii noastre, fiindcă aceea e moartă^{XXIX}. La aceasta se cuvine a ști că în toată nația se cunoaște deschilinare între oamenii cei proști și între cei învățați prin științele cele înalte; altmîntrelea vorbesc și gîndesc cei proști, altmîntrelea cei învățați. Decî cei ce trebuie să scrie ceva trebuie să aleagă așa cuvinte care sînt spre înțelegerea materiei ce scrie. Dacă materia aceea e spre învățatura oamenilor celor proști, atunci scriitorii trebuie să întrebuinteze așa cuvinte cu care vorbind să-l înțelegă aceia pentru care scrie. Cei ce au scris pînă acum în limba noastră într-aceea au pus ostensala lor, pentru a comunica sugeretele sale cu oamenii cei ce trebuiesc învățatui, n-au căutat cu se felii de vorbe vor arăta sugeretele sale și pentru aceea ostensală lor nu răspuns poșivii. A nu poșivize

aduce limba noastră la aceea stare a curiatelaw, care să se începă odată a scria pentru oamenii cei învățați, ca printa-îngăi să se rîscă domul științelor lor înalte^{XXIX}. Na aceea se cer cuvintele învățate, care în limba noastră, în care nică e învățatui Flo-
 a, nu se cupriă și după județul unu mai bine este
 reprezentă așa cuvinte din limba noastră cea de rîdăci-
 decî de aiurea. Dacă odată
 Satruduce limba
 noastră între cei învățați cuvinte învățate, de la aceea
 vor lua și cei proști și așa se chitește^{XX} fiecare
 omnia, ca cei proști în învățatui, iar nu aceștia
 în la cei proști să învățatui. Apoi și cărțile spre
 învățatura celor proști în limba noastră scrise sînt pli-
 au de cuvinte ostensale, au de așa felii de cuvinte care,
 prin scopieria ce e așa nu cuvînt din gradu cel mai de

r. A se chiti = a se aranja, a se potrivi.

pre urmă cu altu din gradu cel mai de pre sus, unul în locul altuia se întrebuițază, precum am arătat mai sus.

Să nu gîndească cineva că eu umblu să lapăd din limba noastră cuvintele celestreine, căci mie bine este cunoscut că nici o limbă nu e să nu fie mestecată cu cuvinte streine^{XXXI}. Eu am perceput, precum la toți le este cunoscut, că limba noastră este foarte scurtă^s de cuvinte. Deci, eu doresc a înmulți limba noastră cu cuvinte luate din vorbele de rădăcină a limbei noastre și așezate după regulile și proprietățile din însă limba noastră trase. Apoi, dacă se poate într-asa mod trage așa cuvinte, în locul a căror noi întrebuițăm cuvinte streine, eu judec a fi mai bine de a întrebuița de ici încolo cele a noastre, precum eu le socot după rădăcina lor. Fiindcă cele streine nici o rădăcină n-au în limba noastră, pentru aceea nu se pot întrebuița nici în dicționarul scris după rădăcina cuvintelor noastre, nici într-alte științe la care se cer cuvinte învățate, căci cele a noastre cur una din alta, precum cure apa limpede din izvorul său cel neturbat, iar la cele streine ne vedem siluiți^{XXXII}.

(p.231-241)

.....

N O T E

- I Afirmarea latinității se reflectă și în omonimia grafică intenționată dintre romanesc "roman" și romanesc "român" (nota ediției).
- II Referire la cuvintele latine care nu s-au păstrat în limba română; cele intrate ulterior, ca neologisme, apar ca străine.
- III Îndemn la o viziune istorică asupra limbii (nota ediției).
- IV Prima din frecvențele afirmații ale lui Paul Iorgovici privitoare la strinsa legătură dintre istoria culturii și istoria limbii române.
- V Se evidențiază funcția principală a limbajului - aceea de comunicare a ideilor.
- VI Facultatea limbajului este o trăsătură caracteristică a speciei umane, o virtualitate care se realizează numai la acei înzestrați cu facultăți normale de articulare și auz. Teza competenței lingvistice innăscute, susținută de N.Chomsky, a întâmpinat însă numeroase obiecții.
- VII E vorba de mijloace prelingvistice de comunicare - în primul rând gesturile.
- VIII E subliniată ideea că același conținut semantic este exprimat, la diverse colectivități umane, și chiar în cadrul aceleiași colectivități, prin expresii sonore diferite; varietatea limbilor este pentru Paul Iorgovici o dovadă a arbitrarului semnului lingvistic.
- IX Formulare clară a unei viziuni semiotice asupra limbii.
- X Autorul face o distincție netă între caracterul obiectiv al regulilor limbii manifestate prin cuvinte și formularea lor, organizată sistematic, de către cercetători; el înțelege că prin cunoașterea acestor reguli se ajunge la însușirea unei exprimări corecte.
- XI Acțiunea spontană de cultivare a limbii, prin răspîndirea la vorbitorii cu mai puțină școală, a lexicului și a formelor limbii literare.
- XII Referire la Gramatica românească a lui Radu Tempea, din 1797 (nota ediției).
- XIII Regresul limbii este o consecință firească a decadenței societății.

- XIV Cu slava - contactul limbii române, cu sirba - dialectul din Banat.
- XV Paul Iorgovici este adeptul teoriei potrivit căreia limbile, păstrându-și în esență apartenența genetică, acceptă numeroase elemente străine în lexic.
- XVI Derivate din rădăcini latine formate după regulile limbii curente.
- XVII În derivarea de cuvinte noi, pe baza rădăcinilor de origine latină, vede autorul principalul mijloc de îmbogățire a limbii române.
- XVIII Teza arbitrarului formei sonore în raport cu sensul a fost preluată de P.Iorgovici de la Condillac (cf. Crișu Dascălu, Iorgovici și Condillac, L R XX, 5/1971, p.497-501); relevarea rolului convenției sociale deliberate se explică prin tezele rousseauiste, curente în epocă. (cf.P.Miclău, Semiotica lingvistică, Timișoara, 1977, p.25).
- XIX Asemeni lui Leibniz și H.Steinthal, Paul Iorgovici socotește că prin uz se poate motiva folosirea unui semn lingvistic pentru un anumit obiect (atenuare a arbitrarului). Uzul conferă stabilitate atât raportului dintre latura sonoră (cuvânt) și sens (semnare), cât și aceleia dintre semn și obiectul desemnat.
- XX Este amintită aici ideea despre limbă ca *ἀνάλογον* al lumii reale.
- XXI Polisemia e văzută de autor ca trăsătură universală a limbilor și ca mijloc de exprimare, cu economie de material sonor, a numărului, în continuă creștere, de noțiuni ce se cer exprimate lingvistic.
- XXII Distincția dintre cuvinte proprii (folosite cu sens propriu) și cele improprii (folosite cu sens figurat) este preluată de Iorgovici de la Condillac (cf. Crișu Dascălu, art. cit. p.498).
- XXIII Sensurile figurate au la bază figuri de stil, cercetate și clasificate de retorică.
- XXIV E interesantă constatarea autorului că limba nu poate niciodată oglindi pe deplin particularitățile obiectelor și fenomenelor din realitate.
- XXV În cerința lui P.Iorgovici ca termenii unei limbi să fie în întregime adecvați obiectelor pe care le denumesc răzbate un ecou al tezelor iluministe despre idealul unei limbi perfecte și despre capacitatea oamenilor de a îmbunătăți limbile naturale.

- XXVI E vorba, probabil, de dicționarul care i-a dispărut în timpul anchetei și al detenției.
- XXVII Ideea existenței unor reguli comune tuturor limbilor a fost explicit formulată de Condillac, care făcea distincție între gramatica generală și gramaticile particulare ale diverselor limbi.
- XXVIII Teză formulată de J.Locke și care apare și la Ion Heliade Rădulescu (nota ediției). Scurtarea cuvintelor este tot o formă a economiei lingvistice.
- XXIX Iorgovici nu se arată de acord cu ideea unor cărturari români contemporani cu el care preconizau îmbogățirea lexicului românesc prin împrumuturi din limbile romanice moderne.
- XXX Autorul pledează pentru constituirea de vocabulare de specialitate și pentru un stil adecvat operelor științifice; cultivarea limbii o vede prin preluarea de către masele largi, a limbii literare.
- XXXI Atitudine realistă și moderată, care-l deosebește de reprezentanții curentelor puriste din epocă.
- XXXII Paul Iorgovici are viziunea caracterului organizat al lexicului, care s-ar întări prin introducerea de neologisme derivate din teme latine și folosite în locul cuvintelor împrumutate, care nu se pot încadra în familiile lexicale.

IORDACHE GOLESCU

Intreaga istorie a culturii române consideră ca deosebit de valoroasă contribuția fraților Dinicu și Iordache Golescu la procesul de "deschidere" caracteristic civilizației noastre în prima jumătate a secolului al XIX-lea, apreciere care pune în lumină cu deosebire transmisia și receptarea (prin diferitele lor lucrări) a unor noi concepte europene-universale (inclusiv iluministe), dar și valorificarea acestora pe teritoriul românesc.

Intr-adevăr, merită subliniate interesul lui Dinicu Golescu pentru contactele cu alte populații și civilizații (vezi INSEMNARE A CALATORIEI MELE), precum și pasiunea cu care Iordache Golescu se îndreaptă spre cercetarea limbii române (cf. BAGARI DE SEAMA ASUPRA CANOANELOR GRAMATICEȘTI, București, 1840 sau CONDICA LIMBII RUMANESTI).

IORDACHE GOLESCU, fiul marelui ban Radu din Golești, s-a născut, probabil, în anul 1768. El a urmat cursurile Scolii Domnești din București (cu limba de predare greaca), paralel cu studiile făcute în familie.

Prefera științele exacte (matematica, topometria - vezi și lucrarea de topometrie publicată la Viena, în 1800), dar era și poliglot: cunoștea bine greaca, latina, franceza, italiana.

În anul 1814 ajunge efor al școlilor (a participat, în 1817, și la redactarea regulamentului respectiv), iar apoi vel-vornic al Obștirilor.

Interesat, la început, de mișcarea eteristă și de activitatea lui Tudor Vladimirescu, se alătură ulterior administrației lui Pavel Kiseleff (1829), fiind decorat cu ordinul Ana cl.II.

În anul 1831 a fost membru al Obșteștii extraordinare adunări pentru redactarea Regulamentului organic și mare logofăt al Dreptății; în 1836 prezident al Sfatului consultativ; în 1844 membru al Inaltului Divan.

A murit la Orșova, în august 1848, în timpul desfășurării revoluției burghezo-democratice la care participa foarte activ fiul său, Alexandru-Arăpilă, prieten și tovarăș de idei al lui Nicolae Bălcescu.

Din bibliografia destul de cuprinzătoare a lui Iordache Golescu menționăm numai acele lucrări care se ocupă de problemele limbii.

BAGARI-DE-SEAMĂ ASUPRA CANOANELOR GRAMATICEȘTI, elaborată între 1828 și 1832 și publicată în 1840 la București.

Gramatica, citată încă din 1828 de către Heliade Rădulescu în gramatica sa, își propune să facă o descriere a unor fenomene fonetice și analiza părților de vorbire cu scopul de a stabili norme unitare de exprimare.

După unele aprecieri (în special ale literaților - de exemplu Al.Piru, ISTORIA LITERATURII ROMANE DE LA ORIGINI PINA LA 1830, București, 1977, Editura Științifică și Enciclopedică, p.596) merită remarcată cu precădere prezentarea stilisticii; astfel, metafora este definită după Quintilian: "Metafora, adică după asemănare, să zice când vrem să arătăm un obraz sau altceva, asemănăm înțelegerea aceluiași nume (cu care facem arătare) cu altă înțelegere. Cum când zicem: Înțelepciunea este comoara faptelor bune; la această vorbă înțelegerea numelui "comoară" (ce se găsește numai la avere) o asemănăm cu dobândirea faptelor bune, ca și când am zice dobândirea faptelor bune este înțelepciunea"...

Mult mai interesantă ni se pare însă concepția sa

lingvistică, concretizată prin observații cu privire la unele probleme privitoare la evoluția unui idiom, așa cum va reieși și din fragmentul selectat de noi.

Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticești^{*)}

Inainte-cuvintare

Toate limbile, cîte vedem astăzi împodobite, și supuse canoanelor grămăticești, nu dar deodată s-au născut^I (cum am zice), în podoabe ce le vedem acum, nici toate acele canoane ale lor, d-o dată s-au scris, și de unul numai, căci nici s-a pomenit vreodată ca întîiu să se alcătuiască canoane grămăticești (după care s-ar conveni să se vorbească și să se scrie o limbă) și apoi să înceapă a se vorbi și a se scrie acea limbă, după acele canoane^{II}. Ci pururea întîiu să zămislește limba fără canoane, fără regulă^{III}, și fără cea mai mică știință de grămatică (din care pricină să și află la toate limbile, multe cuvinte neregulate) și în urmă se canisește, în informările ei, după vorba ce se obicinuieste, care să și închipuiește, ca un meșteșug învățător^{IV}, către cei ce vorbesc acea limbă, cum ar trebui, să o vorbească, și să o scrie cu mai bună împodobire, și mai frumoasă frumusețe. Si acest meșteșug se numește grămatică. Dintr-acestea să cunoaște că neșcum la toate meșteșugurile, fără de uneltele cele trebuincioase, nu ne putem sluji, așa și la o limbă, fără grămatică nu ne putem înlesni spre cuvintare^V. Gramatică dar fiind cea mai trebuincioasă

---

*) Fragment selectat din ediția apărută în 1840, la București.

unealtă, și la limba noastră, pre aceasta trebuie mai întâi să o înbrățișăm, și să o punem înaintea fieșcăruia vorbe, precum zidarul pune cumpăna înaintea fieșcăreia zidiri; dar spre a se canonisi o limbă și a se pune în bună orînduială: nu este îndestul cu ceea ce va băga de seamă și va însemna un obraz^a numai^{VI}, precum vedem la toate celelalte limbi, că nu numai unul sau doi s-au încercat a scrie pentru canoane grămăticești, și limbile lor, ci mulțimea de inși învățați, silindu-să fieșcare, ca ceea ce n-a băgat de seamă cel d-întîiu, să o adauge cel din urmă, că într-acest chip, au ajuns limbile la cea desăvîrșită canonismă^b și înpodobire. De aceea și noi n-am îndrăsnit a numi strădania ce am pus spre descoperirea canoanelor grămăticești^c grămatică, ci băgări de seamă^d asupra canoanelor grămăticești. Si crez că nu ne vor vorbi de rău, nici ne vor urî, căci am încercat a însemna aceste băgări de seamă asupra aceștii limbi rumânești, cu cuvînt că au alcătuit alții mai înainte grămătică^{VII}, și ce ne mai trebuie alta (cum de la mulți am auzit aceasta) pentru că oameni fiind și aceia, mult nu vor fi băgat de seamă, la multe poate vor fi și greșit, pentru care nici că-i putem defăima, nici a grăi de rău de ei, făcînd aceia începere la un lucru, ce cere multă vreme, multă silință, și nu puțină bătae de cap, pînă a să vedea la cea desăvîrșit/ă/ alcătuire. Si noi dar înșine cunoaștem, că nu puține greșeli vom avea la această încercare, și multe din cele mai trebuincioase poate le vom fi și trecut cu vederea, care cine le va cunoaște, trebuie (dîndu-ne iertăciune) să le îndrepteze cu cuvînt,

---

a. persoană; b. organizare; c. reguli gramaticale;
d. observații.

adăogînd și însuș ceea ce va socoti de trebuință, ca cu acest mijloc în scurtă vreme să se învrednicească și limba noastră a se numi una din cele bogate limbi. Am băgat de seamă că una din împiedicările spre înaintarea limbii rumânești este și aceasta, adică această limbă, vorbindu-să în Tara Rumânească, în Moldova, în Basarabia, în Bucovina, în multe părți ale Transilvaniei și în Banat, nu se grăiește p-în toate părțile tot într-un fel^{VIII}, ci cu oarece deosebire, cum, cei din Transilvania multe cuvinte neregulate le fac regulate, zicînd : "mînc, mînci, mîncă", în loc de "mănînc, mănînci, mănîncă", precum zicem noi^{IX}. Și moldovenii zic "kicior, kiept", în loc de "picior, piept" și "șapte" în loc de "șapte", și alte asemenea, la multe părți. Cum și la scrisoare^o fac oarece deosebire, scriînd unii cu slovele cele vechi rumânești, alții cu slovele latinești^X, și alții prefăcându-le în chipul slovelor rusești, iar cei mai mulți, o amestecătură din toate. Și dintr-această pricină socotesc că o carte tipărindu-să cu o închipuire de slove^f, și cu o deosebită însușire, nu să poată trece, în toate aceste părți în cite să cuvîntează limba rumânească, ca cînd ar fi de altă limbă streină. De aceea și științele scrise cu acest mijloc, nu să pot publicui de obște la toți, cei ce înțeleg această limbă făcînd și un folos foarte mic. Oare cînd la un neam de atîtea milioane de suflete, s-ar canonisi o grămatică de obște pentru toți^{XI} și o închipuire de slove, după care toți să vorbească, și să scrie, mai ales cînd și stăpînitorii acestor țări ar vrea ca după o asemenea economisită grămatică, și slove, să se întrebuițeze și la canțelarile divanurilor lor, oare cu ce înaintare va alergera înlesnirea spre un asemenea obștesc folos!

---

e. grafie, scriere; f. sistem ortografic.

Aceasta socotesc că cu mare înlesnire s-ar săvîrși, cînd din fieșcare țară (unde să grăiește această limbă) s-ar aduna la un loc cîte unul sau doi, din cei mai învățați profesori ai școalelor, de știința canoanelor grămăticești și cu toții într-o glăsuire ar canonisi și gramatică, și slove obștești, silindu-să ca și cuvintele să le aducă, cît va fi prin puțință, la o regulă, a lipsei neregularitatea lor, și slovele să le asemeneze cu cele latinești, ce sînt slove obștești. Si așa în scurtă vreme, ne vom înțelege unii cu alții, toți cei ce grăim această limbă, și ce vom scrie într-un colț de loc, să va auzi, în toată întinderea aceștii limbi. Inșă la o asemenea lucrare, de trebuință este, și nu puțină cheltuială, de aceea din toate aceste părți, socotesc că în țara Rumânească, și în țara Moldovii, s-ar putea înlesni mai cu îndemnare, fiind multe mijloace spre ajutorință. Cînd o soțietate dă cîteva obraze ce sînt în stare a înlesni această jărtfă către patria lor, vor vrea să jertfească spre acest obștesc folos, o prea mică părțică din pri-soasele lor. Ce mare dar înlesnire spre un folos obștesc, și în veci pomenit, cînd am avea și voință, după cum avem mijloace, fiind o dată pentru totdeauna! O ce coloson^g vor lăsa spre pomenirea lor cei ce se vor întrece a îmbră-țișa o asemenea lucrare, pentru patria lor!

Impărțeala aceștii Grămatici^{XIII}

Această inchipuire de grămatică o am împărțit-o în șapte părți: una coprinzătoare de toate regulile grămăticești, după care se cuvine a îndupleca^h numele, graiurileⁱ și celelalte părți ale vorbei, fără a arăta băgări

---

g. monument; h. a declina; i. verbele.

de seamă asupra lor, și cum am zice, fără a da vreun cuvânt, fiind o asemenea închipuire foarte înlesnitoare, la cei ce încep la grămatică; alta coprinzătoare cu multe băgări de seamă asupra acestor reguli; alta de cît privesc la glăsuire^j; alta de ortografie, adică de buna scri-soare; alta de sindaksis^k, adică de înclinare, și alta de sintesis^l, adică de întocmire, și cea din urmă de poezie pe scurt^m.

---

j. ortoepie; k. sintaxă; l. topică; m. versificație.

NOTE

- I Autorul este conștient de constituirea istorică a limbilor, precum și de diferența dintre cercetarea sincronică a normelor funcționale ale unui idiom (ceea ce își propune, de altfel, în această gramatică descriptivă) și diacronia sistemelor aceleiași limbi. Iordache Golescu abordează aici cu precădere orientarea descriptivă, spre deosebire, de exemplu, de Cante-mir, sau, mai ales, de Sincai și Micu, la care sînt puse în prim plan elementele de constituire, de diacronie - pentru a se sublinia transformarea latinei în limbi române, cu specială referire la română.
- II Interesantă remarcă cu privire la obligația gramati-cului de a consemna realitățile limbii, nu de a im-pune forme arbitrare, prestabilite; un veritabil și prețios realism lingvistic, într-o epocă de frecven-țe ezitări în ceea ce privește constituirea siste-melor normative ale limbii române literare.
- III Se subliniază procesul legic al trecerii de la forme mai puțin sistematizate la norme gramaticale - selec-tate și stabilizate prin uzul lingvistic. În fapt orice limbă - ca sistem - are o sumă de reguli, la început mai puțin clare; Treptata regularizare este un indice al progresului ei.
- IV Ideea necesității cultivării limbii (foarte veche: se găsește chiar la autorii de gramatici sau la dife-riți "observatori" ocazionali din vechea Indie,

antichitatea clasică și Renaștere); ia amploare odată cu iluminismul - cf. și diferitele intervenții în acest sens ale Scolii Ardelene pentru limba română - și devine ulterior o preocupare permanentă a oamenilor de cultură, inclusiv în Țările Române. Drept urmare, gramatica este definită de Golescu și ca o artă, meșteșug. Autorul a folosit traducind în română, termenul consacrat din antichitate, lat. ars grammatica, calc după gr.

- V I. Golescu intervine aici cu precizarea că, pentru perfecționarea unui idiom, este absolut obligatorie crearea de mijloace, de "unelte" științifice, în primul rând gramatici. Se cunoaște, în această ordine de idei că, încă cu secole în urmă, când începe organizarea primelor Academii europene, manifestele lor programatice prevăd ca prim obiectiv întocmirea de gramatici și dicționare pentru limbile naționale (din știința importanței pe care factorul lingvistic îl are în constituirea și unificarea statului). Aceeași preocupare apare pregnant și în alte lucrări apropiate în timp (ex. Elementa... a lui Micu și Sincai).
- Și cu această ocazie constatăm că gânditorii români din secolele trecute nu au fost izolați de orientările generale ale epocii lor.
- VI Se subliniază, cu explicații suplimentare, ideea de la nota II - pe care astăzi o analizăm ca acțiune a selecției sociale - asupra rolului ce revine specialiștilor ca reprezentanți ai colectivității în procesul de consolidare sau respingere a normelor lingvistice. Merită din nou apreciat realismul lingvistic al lui Iordache Golescu într-o epocă în care s-a încercat impunerea dreptului arbitrar al oamenilor de cultură de a dirija evoluția lingvistică în mod artificial (cf. puriștii de diferite orientări).
- VII Transpare aici o altă idee valoroasă, chiar primitivă în perspectivă: perfecționarea cunoașterii se cere să fie însoțită și de o corespunzătoare perfecționare a mijloacelor de cercetare (în cazul de față, a gramaticilor).
- În acest sens se subliniază și meritul acestor deschizători de drumuri, pionieri ai analizei limbii (afirmație valabilă, de altfel, chiar pentru Iordache Golescu însuși).

- VIII Același realism și simț al măsurii: conștient de unele diferențe dialectale, Iordache Golescu nu le minimizează în raport cu propriul său grai.
- IX Constată diferențe fonetice sau flexionare față de normă (dialectul muntenesc ca model normativ) în diferite zone de limbă română (chiar dacă aceste zone constituie organizații statale distincte) - ideea este comună învățaților români de peste tot (croniciarii Dimitrie Cantemir etc. Școala Ardeleană).
- X-XI În aceeași ordine de idei se remarcă și diferențele de scriere (alfabet latin, slavon, chirilic "slove rusești"); îndemnul său este de a se realiza ca și la alte popoare o unificare în vorbire și în scriere spre folos obștesc, în vederea unei comunicări unitare.
- XII Dorința autorului este de a asista la o reuniune a savanților, unde să se discute sistemele normative ale limbii.
- XIII A se observa mărturisirea scopului didactic: enunțarea regulilor se face pentru cei "ce încep la gramatică" (aceeași intenție exista și la autorii Elementelor).

Compararea organizării gramaticii lui Golescu cu Elementa ... (Despre ortografie - ed. 1805 apare Despre ortografie și ortoepie; Despre etimologie; Despre sintaxă; Vocabular românesc și latinesc; Forme de vorbit...) evidențiază tendința mai pronunțată a lui Golescu de a se desprinde de modelul latin clasic (urmat cu mare fidelitate de Micu-Sincai în scopuri istorice și anume sublinierea filiației directe între latină și română).

Este adevărat însă că există o insuficiență sistematizare în gramatica lui Golescu (în special la terminologie), sever criticată de Lazăr Săineanu (ISTORIA FILOLOGIEI ROMANE București, 1892, p.112-141), care însă îi recunoaște originalitatea și bogăția informației. Ulterior, lingviștii epocii noastre au apreciat la Golescu tocmai atenția deosebită pe care acesta o acordă faptelor de limbă ca atare: "Marele merit al gramaticii lui Golescu stă tocmai în împrejurarea că autorul ei nu e influențat de nici o teorie lingvistică și se rezumă la descrierea empirică, dar obiectivă a faptelor observate, ceea ce garantează autenticitatea materialului de limbă" (ISTORIA LINGVISTICII ROMANEȘTI, coord.I.Iordan, București, 1978, p.55).

Condica limbii rumânești se înscrie în aceeași constantă activitate a lui Iordache Golescu de filolog (vezi și dicționarul elin-român, 9 volume în folio + dicționarul român-grecesc, 1 volum în folio)¹.

CONDICA (7 volume în folio, cca 4700 p.) se prezintă ca un lexicon enciclopedic tip Henri Estienne, prin care autorul vrea să introducă în limba română numeroase neologisme, termeni speciali de folclor, cuvinte regionale.

Considerăm că, împreună, GRAMATICA...și CONDICA... au fost alcătuite cu un dublu scop: pe de o parte sistematizarea, modernizarea funcțională a limbii, pe de altă parte plasarea ei, pe cât posibil, la nivel de egalitate, în cadrul celorlalte limbi romanice (în ceea ce privește înzestrarea cu mijloace de minuire).

Atenția autorului se îndreaptă cu deosebire spre lexicul românesc de origine latin-romanică (franceză, italiană) din domenii cum ar fi artă, tehnică, științe, armată, administrație etc.:

A abdica - fr. abdiquer
 Absurd - fr. absurde
 Abuz - it. abuso
 Acuarelă - fr. aquarelle
 Administra - fr. administrer
 Ambră - it. ambră
 Canibal - it. cannibale
 Canton - fr. canton
 Carieră - it. carriera
 Coincidență - it. coincidenza
 Emigrant - fr. émigrant
 Extraordinar - it. straordinario²
 Garnizon - fr. garnison³
 Grimas - fr. grimace

-
1. Printre primii cercetători-lingviști ai lucrării se numără și Coman Lupu, care realizează o analiză generală de conținut în art. LE LEXIQUE D'ORIGINE LATINO-ROMANE DANS LA CONDICA DE GOLESCU, Bul.S.R.L.R., Bucurest, 1974.
  2. Se menține grafia din limba de origine (cuvântul era încă de dată recentă, neacomodat pe delin de selecția socială).
  3. Fidelitatea față de grafia împrumutului se asociază, flexionar, cu ezitări în ceea ce privește încadrarea la gen (vezi și grimas).

Orient - it. oriente
 Vapor - it. vapore
 Vertebră - it. vertebra
 Vocabular - fr. vocabulaire etc...

Unele dintre lexemele enumerate de Golescu pot fi considerate ca prime atestări pentru limba română (cf. Lupu, lucr.cit., 113-114) ex. calcar - fr. calcaire, etamin - fr. étamine, zinc - fr. zinc etc.

Lipsa de certitudine în fixarea etimologiei îl determină uneori pe Golescu să oscileze, admitând posibilitatea unei transmisii multiple: august, din fr. auguste sau din lat. augustus; adiacent, din it. adiacente sau fr. adiacent...

Din păcate, CONDICA nu o avem pînă în prezent decît sub formă de manuscris; valoarea acestui dicționar rămîne însă ca o probă evidentă în favoarea nivelului la care se situa gîndirea filologică românească a epocii. Iordache Golescu a compus și dicționare beligne: elin-român (9 volume) și român-grecesc (1 volum), rămase în manuscris.

CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA

Pedagogul bănăţean s-a născut, probabil, la 1 noiembrie 1770, în Caransebeş. A urmat şcoala primară în oraşul natal, studiile secundare la gimnaziul din Lugoj şi pe cele universitare - de drept - la Pesta. În 1808 participă la organizarea şcolii coloniei româneşti din acelaşi oraş, cu contribuţia aromânilor rezidenţi. În 1812 îl suplineşte pe Petru Maior în activitatea de cenzor, ajutându-l la elaborarea "Istoriei pentru începutul românilor în Dachia". Din toamna aceluiaşi an va preda, la Preparandia (şcoala pedagogică) din Arad, gramatica română, stilistica, tipicul (normele oficerii serviciului divin), cântarea bisericească şi limba sîrbă - timp de 18 ani. A fost unul dintre cei mai activi "ilumişti" din Banat, la începutul secolului trecut, alături de Dimitrie Ţichindeal, Paul Iorgovici, Damaschin Bojînca. În 1808 publică la Buda Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii româneşti (capitol din viitoarea gramatică), o lucrare normativă cuprinzînd reguli ortografice şi ortoepice, ca şi unele îndrumări de ordin stilistic; autorul intueşte aici existenţa relaţiei dintre compartimentele limbii ("...dreapta scrisoare a tuturor părţilor grăirii, de la întreaga cunoştinţă a toată gramatica atîrnă"). Foarte activ autor de abecedare şi manuale, la care se adaugă: Caractere caligrafice pentru şcolile populare, Buda, 1813; Instrucţiia pentru şcolile româneşti din Banat, Buda, 1815. Epistolarul românesc pentru facerea a tot feliiul de scrisori ce sînt în viaţa societăţii omenesti de lipsă, Buda, 1841. A murit la 12 noiembrie 1850, în funcţia de director al

școlilor românești și sirbești de pe teritoriul regimentelor bănățene de graniță, pe care o deținea de 20 de ani.

✱

Scrierea lui principală este Grammatica românească pentru îndreptarea tinerilor, Buda, 1822, care îi încununează activitatea didactică. Trecută cu vederea în unele istorii ale științei românești a limbii¹⁾ sau ale studiului unor compartimente ale limbii române²⁾, probabil din cauza caracterului ei de manual școlar, ea este menționată totuși încă în prefața celebrei gramatici a lui Ion Heliade Rădulescu³⁾, prezentată analitic în studiul lui Romulus Ionașcu⁴⁾ și repusă în drepturile ei, cel puțin în privința valorii istorice, de către Iosif Popovici, primul fonetician experimentator român. După I. Coteanu și I. Dănăilă⁵⁾, ea prezintă cea mai veche descriere detaliată a sunetelor limbii române - de aceea, reprodusă în antologia de față -, secțiunea respectivă fiind considerată ca deschizătoare a primei etape din istoria foneticii românești, ce avea să se încheie pe la 1921, data

- 1) L. Săineanu, Istoria filologiei române. Studii critice, București, 1892.
- 2) I. Iordan, Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească, "Limba și literatura", II (1956).
- 3) Grammatica românească, Sibiu, 1828 (reed. Valeria Guțu Romalo), București, 1980, p. XXXI, sub nr. 8 (a se vedea aici, mai jos).
- 4) Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbii române de la 1757 pînă astăzi, Iași, 1914, p. 81-94.
- 5) Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme - Metode, București, 1970, p. 38.

introducerii foneticii experimentale în lingvistica românească. A fost reeditată nu demult de către Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu (Timișoara, 1973). Fiind a treia gramatică tipărită a limbii române și a doua destinată uzului școlar (după gramatica lui Radu Tempea, 1797), ea are la bază câteva scrieri similare anterioare (S. Micu-Gh. Șincai, 1780, reed. Șincai, 1805; Tempea, 1797 și P. Iorgovici, 1788); este luată, la rîndul ei, ca model de două gramatici ulterioare (I. Alexi, 1826; A. Șaguna, ms.), și folosită ca manual timp îndelungat nu numai în Transilvania, ci și în Bucovina. Gramatica lui Diaconovici-Loga o depășește pe aceea a lui Tempea prin concepția mai modernă și printr-o terminologie mai bine adaptată la structura limbii (verburî, cugugare, cugugții, interjețe etc., pe lîngă numeroase calcuri, neacceptate ulterior), prin sistematizarea superioară a materialului, definițiile clare și stilul ei accesibil⁶⁾. Cuprinzînd, ca și gramaticile anterioare, elemente de prosodie, stilistică și poetică, ea aduce ca noutate capitolul de ortoepie, cu care se deschide⁷⁾. Tributară unor ezitări și inconsecvențe specifice științei românești a epocii, absența formației filologice a autorului grevînd oarecum asupra ei, gramatica lui Diaconovici-Loga este o expresie moderată a curentului latinist (în expansiune la data apariției cărții), acordă interes fenomenelor de limbă aromânești și oferă contribuții notabile la unificarea normelor limbii române literare⁸⁾.

6) Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, Dicționar de lingviști și filologi români, București, 1978, p. 113-114.

7) Istoria lingvisticii românești, coord. acad. I. Iordan, Buc., 1978, p. 24 și 29.

8) cf. Vasile Țăra, C. Diaconovici-Loga și problemele limbii române literare, "Orizont", XXI (1971), nr. 8, p. 84-87.

GRAMATICĂ ROMÂNEASCĂ PENTRU ÎNDREPTAREA TINERILOR

(BUDA, 1822)^{*)}

GRAMMATICĂ sau ÎNVĂȚETURA GRĂIRII

Grammatica estă aceeași învățetură, care ne învață bine a ceti, drept a scria^a și a vorbi după firea limbei.

ÎMPARTIREA GRAMMATICII ÎN V.PĂRȚI DE CĂPETENIE

I. Ortoépia: (Grăirea dreaptă)^b carea ne învață a cunoaște literile, drept a le respunde^c, în silave a le aduna, și cuvintele de aci întocmite după reguli a le ceti.

II Ortografia: (Scrisoarea dreaptă)^d aceasta ne învață cuvinte cu literile ceale ce se cuvîn lor^e a le scrie, în silave bine a le despărți, și semnele cele desbinătoare^f drept a le întrebuița.

*) Fragment reprodus după: Constantin Diaconovici-Loga, Gramatica românească, Text stabilit, prefată, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Ed.Facla, Timișoara, 1973, p.37-43, dar confruntat și cu ediția princeps (BARSR, CRV 1155), pentru completarea lacunelor și înlăturarea greșelilor de transcriere din ediția folosită. Spre deosebire de editorii menționați, am dat mai întâi slovele și exemplele mai importante în grafie chirilică, transcriindu-le între paranteze conform ortografiei actuale, și am păstrat slovele în numerotări, intrucît literele latine corespunzătoare au alte valori cifrice în astfel de situații.

a. a scrie (reg.băn.); b. rostirea corectă; c. a le pronunța; d. scrierea corectă; e. adecvate lor; f. semnele ortografice (și de punctuație)

III. Etimologia^g (Deducereaⁱ cuvintelor) carea ne învață cum se fac, cum se nasc, cum se schimbă și ce în-sușiri au cuvintele.

IV. Sintaxa: (Alcătuirea^h cuvintelor) aceasta ne învață cuvintele ceale chilineⁱ a le alcătui, și spre în-treagă înțelegere a le aduce^j.

V. Prosodia: (Măsura tonuluiⁱⁱ) carea ne arată măestrilia redicării și apăsării tonului la silave, la cuvinte, încă și la ziceri întregiⁱⁱⁱ.

PARTEA ÎNTÎIA

ORTOÉPIA SAU GRĂIREA DREAPTĂ

Aceasta ne învață a cunoaște literile, drept a le
răspunde^c în silave a le aduna, și cuvintele de aci în-
tocmite după reguli a le ceti.

CAP. I de CUNOASTEREA LITERILOR

1. NUMĂRUL ȘI FORMA LITERILOR

Literile cu numărul sint treizeci și noao.

Forma literilor mici

À (a), Æ (b), Æ (v), Γ (g), Δ (d), Ε (e), Ζ (z),
a be ve ghe de e je ze

Η (i), Ι (i), Κ (k), Λ (l), Μ (m), Ν (n), Ο (o), Π (p)
i i ka el em en o pe

Ρ (r), Σ (s), Τ (t), Υ (u) Φ (f), Χ (h), Ψ (ψ)
er es te u u ef ha țî

Ω (c), Ξ (ș), Ψ (șt), Θ (ă), Ξ (ea), Ι (iu), Ζ (i), Ω (o)
ci șa șta ăr eat iu i o

g. morfologia (și formarea cuvintelor); h. combina-
rea; i. amorf, indistincte; j. a le determina să
formeze o comunicare cu înțeles deplin.

κ (ia), λ (ia), $\uparrow$ (i), ψ (g), ξ (x), Ψ (ps), α (th), ν (y).
 ia   ia   i   gi   ksi   psi   ta   i

Forma literelor mari

Λ (A), B (B), B (V), Γ (G), Δ (D), E (E), K (J), Z (Z),
 H (I), I (I), K (K), L (L), M (M), N (N), O (O), P (P), P (R),
 C (S), T (T), C (U), Y (U), F (F), X (H), O (O), C (T),
 C (C), W (S), S (ST), A (A), E (EA), I (IU), I (IA), I (IA),
 $\uparrow$ (I), ψ (G), ξ (X), Ψ (P), α (T), ν (I).

Afară de acestea mai sînt ω și S IV, care în numărul besearicesc^k și la pashalie^l se întrebunțează: iară b I și b V, numai la pashalie au loc.

§ .DESPĂRTIREA^m LITERILOR

Literile se despart în sunătoare și nesunătoareⁿ.

1. De literile ceale sunătoare

Aretare^o: Literă sunătoare este aceea, carea poate da ton^p singură de sine, fără de ajutoriul altor litere, precum sînt: Δ (a), E (e), I (i), O (o), Y (u), H (i), E (ea), I (iu), K (ia), O (o), A (ă), I (i), $\uparrow$ (i), ν (i).

Dintre acestea, unele sînt simple, iară altele alcătuite^r.

A. Ceale simple

α. Limpede^s, precum: Δ (a), E (e), I (i), O (o)
 Y (u).

β. Năsoase^s, precum: A (ă), I (i), $\uparrow$ (i).

---

k. valcarea cifrică a slovelor în texte ecleziastice; l. calendar bisericesc special prin care se poate stabili pe termen lung data Paștilor; m. clasificarea; n. vocale și consoane; o. Definiție; p. se poate rosti; r. combinate; s. orale (pure)
 ș. nazale.

B. Ceale alcătuite

α. Arătate^t, precum: ă (ai), ei (ei), ii (ii),
oi (oi), au (au), oa (oa),
ău (ău).

β. Ascunse^t, precum: ă, o, ău, care sînt alcătuite din ea, io, ia.

γ. Îndoite sunătoare îmbinate^u; așa sînt: ii (i)
oo (o), uu (u), care sînt făcute din ii,
oo, oo sau uu.

δ. Îndoite sunătoare desbinate^v, precum: ăă (aa),
ee (ee), oo (oo)^{VI}.

2. De literile ceale nesunătoare

Arătare^o: Litără nesunătoare este aceeaia, carea nu poate da sunet singură de sine, fără de ajutoriul altor litere, de unde se numește mută^x, ps, th.

Dintre acestea, unele sînt simple, iară altele alcătuite.

A. Ceale simple

α. Buzoase^a, precum: b, v, m, p, f.

β. Dințoase^b, precum: s, z, j, ț, c, ș, șt,
ks, ps.

γ. Limboase^c, precum: d, t, th, l, n, r.^{VII}

δ. Gîtoase^d, precum: g, k, h.

B. Ceale alcătuite^e

Dintre care unele sînt despărțite, iară altele nedespărțite.

α. Ceale despărțite sînt: lb, rm, lt, rs, nn, rr ș.a. care niciodată nu se pot pune la începutul cuvîntului, și cînd vin între doo sunătoare se despart, precum: al-bus, tur-ma, sal-tul.

t. explicit combinate; ț. legate; u. implicit combinate (lungi); v. vocale (de același timbru) în hiat; x. consoană; a. labiale și labiodentale; b. dentale; c. linguale; d. guturale; e. grupuri consonantice.

β. Ceale nedespărțite sînt: br, gl, fl, kr, st ș.a.; acestea la începutul cuvîntului pot sta și cînd vin între doao sunătoare nu se despart. P.e.: Bru-na, flu-ier, în-brătisez, su-flet^{VIII}.

B. RESPUNDEREA^f LITERILOR

1. De răspunderea Literilor sunătoare

Α. Reguli despre Literile care la răspundere nu se schimbă:

α. Literile sunătoare: Α (a), Ϊ (i), Ο (o), Ψ (u), Υ (u), Μ (i), Ν (iu), Α (ia), Ω (o) au ton limpede firesc. P.E.: an, viu, pod, ulm (ΟΨΛΜ), lin, nuc, iute, iad, om ș.a.

β. Literile năsoase: Β (ă), Ρ (i), Τ (i) au ton timp și nefiresc. P.E.: păr, vînt, înger.

γ. Literile sunătoare desbinate: aa, ee, oo (ΑΩ) se răspund mai lung decît ceale simple. P.E.: Avraam, schintee, noor (ΝΩΡ).

Β. Reguli despre Literile care se schimbă la răspundere, precum sînt: ε (e), κ (ea), ν (i).

α. Litera ε (e), de va sta la începutul cuvîntelor romanești sau de va avea înaintea sa literă sunătoare, atuncea se răspunde ca ĩε (ie), precum: ĩnĳε (iepure), φĳε (foale), Βĳε (vie).

β. Litera ε în cuvintele ceale romanești avînd înaintea sa nesunătoare Literă, precum și în cuvintele ceale streine p/τ/etutîndinea se răspunde limpede^g P.E. verde, neted; Edom, Noe.

f. rostirea, pronunțarea; g. fără preiotare.

De răspunderea literii Ё (ea)

Litera ea în două forme își dă răspunsul său.

1. Stînd la sfîrșitul cuvîntului se răspunde ca e lungu, iară la alte locuri se răspunde ca ea. P.E.: moarte, moartea (МОРТЕА), sau (МОРТЪ).

2. În cuvintele ceale cu silave schimbătoare unde litera e se ceare a se schimba în ea, acolo se pune Ё (ea), răspunzîndu-se ca ia. P.e. mueresc, muerescă; pîndesc, pîndescă.

3. Litera ea, în alte locuri stînd la mijlocul cuvîntului p[r]etutîndinea se răspunde ca e, p.e. Трѣте (Trepte), Вѣдѣе (vedere) ș.a.

De răspunderea literii Ѳ

Litera Ѳ în două forme se răspunde.

α. Litera Ѳ se va face de sine singură silavă, sau de se va lua cu nesunătoare, se va răspunde ca ī (i). P.e.: Ѳ-ПОСТАѲ (i-postas), Ѳ-ГВ-ПѢТ (Eghi-pet).

β. Iară de se va injuga^h cu sunătoare literă, atuncea se răspunde ca Ѳ (v). P.e. ѲВАНГѢЛІЕ (Evanghelie), ѲАКІНТ (Vachint^{IX}).

2. De răspunderea literilor nesunătoare

Literile nesunătoare sînt mute, de aceea trebuie să li se alătore altă literă sunătoare, ca să poată eși cu răspundereⁱ, precum sînt:

А. Literile buzoase: б, в, м, п, ф; acestea se răspund cu apăsarea tonului prin buze, precum: bob, var, măr, post, faș.

Б. Literile dințoase: с, з, ж, ц ș.a. care se răspund cu apăsarea tonului în dinți, precum: sac, zăr, joc ș.a.

---

h. se va combina; i. să se poată pronunța.

B. Literile limboase: d, t, th, l, n, r se răspund prin apăsarea tonului mai virtos cu limba, precum: dar, turn, lac, nuc, raiu (pă^h).

C. Literile gitoase: g, c, h, se răspund prin lovirea tonului în gât, precum: gust, cal, har^k.

CAP. al II-lea de SILAVIRE sau SLOVNIRE

A. Arătare: Ce este Silava?

Litera sunătoare însă de sine, sau cu mai multe litere deodată răspunzându-se, se numește silavă.

B. Arătare: Cum se face silavirea.

Silavirea se face când toate literele care se află într-o silavă desbinat le numim, apoi deodată^j le răspundem; iară la cuvintele ceale de mai multe silave, ceale înainte mergătoare le repetim^{xi}.

C. De Despărțirea Literilor în Silave.

1. Reguli de chepetenie

A. Cite litere sunătoare și doao-sunătoare^k se află într-un cuvânt, atâtea și silave se fac dintr-însul. P.e.: o-sta-șul, pîr-lău.

B. Precum vreun cuvânt se alcătuește așa se și desparte^l. P.e.: a-bat, des-prind, scrip-tu-ră.

2. Reguli particulate

A. Când stă una literă nesunătoare între doao sunătoare, atuncea una ca aceia se ia cu următoarea sunătoare: P.e.: pî-na, ca-le.

B. Nedespărțite nesunătoare^m, aflându-se între doao sunătoare, cătră următoarea sunătoare se trag. P.e.: ta-blă, su-flet.

j. simultan; k. vocale și diftongi; l. se desparte (în silabe) conform structurii lui morfematice; m. grupurile consonantice "muta cum liquida".

3. Aflindu-se vreuna literă nesunătoare înaintea celor nedespărțite, atuncea una ca aceia se ia cu înainte-mergătoarea^D sunătoare. P.e.: Con-tract, lun-tresc.

7. Doao sunătoare deschilinite^O și indoite-sunătoare^P, fie în cuvînt românesc ver^T strein, se despart. P.e.: Pre-o-ți-a, ră-stă-e; A-a-ron, Mo-av.

4. Arătate sunătoare^S niciodată nu se despart: P.e.: ur-gi-ei, ver-gea-oa, no-roiu.

6. Cînd vreun cuvînt sub titlă^S sau sub altă scurtătoare se silavește, atuncea scurtătoarea^T acolă se numește, de unde s-au lăsat literile. P.e.: Dm̃-nul, Sfñ-tul, Dzeu.

CAP. al III-lea de CETIRE

9. ARETARE: CE ESTE CETIREA

Cetirea estă, cînd toate încheieturile^x)^a, perio-
durile^{xx})^b și alte ziceri, care ni se pun înainte a le
vădi, cu ton firesc, cuvios^c, curgătoriu și pe înțeles le
respundem.

n. precedentă; o. deosebite; p. vocale duble; r. ori, sau; s. grupuri vocalice diftongale; s. tildă (ser-nul abrevierii în scrierea chirilică); t. litera omisă.
*) Închietura este vorba carea are înțelesul sau deplin, p.e. Gheorghe scrie Grammatica; **) Perioad se numește aceeaia zicere, în carea mai multe închieturi cu părțiceale așa legate sînt, cît una fără de alta nu se pot înțelege, p.e. Întrucît cineva mai mari daruri au primit; întru atîta mai cu plecată reverin-ță să dea mulțămită. a. propozițiile; b. frazele; c. cuvenit, convenabil;

Ħ. REGULI DE CHEPETENIE

1. La toate literile care se află într-un cuvânt, chear^d și pre rînd să răspundem: P.e.: Turma, iară nu tuma au truma.

2. Tonul în cuvinte la acea silavă să se rădice, în carea cade puterea cuvîntului, după aretarea semnelor^e. P.e.: Păstoriul, iară nu păstoriul, Dómnule, iar nu Domnúle.

3. Tonul în cetanie să ținem cel firesc, adecă în care vorbim.

Ī. REGULI PARTICULATE

1. Ceale de cetit cu schimbarea tonului după arătarea semnelor și după închipuirea patimilor^f înțelease să le facem deci.

- Ā. În minie, cu ton putearnic, infocat, și curînd^g.
- Ē. Din dragoste, cu ton umilit și plăcut.
- Ĕ. Din frică, cu ton tremurătoriu și putearnic.
- Ė. Din îndreznire, cu ton putearnic, și necurmat^h.
- Ĝ. Din bucurie, cu ton deșteptat și vionelⁱ.
- Ħ. Din întristare, cu ton trîndav și dormitoriu.
- Ī. Din condoreare^j cu ton nepripit și plîngătoriu.
- Ĭ. Din urăciune, cu ton supărat și sălbatec.

Vorbim ori cetim

Ĭ. răs-picat, clar; e. diacriticelor; f. dispozițiilor afective; g. tempo rapid; h. ritm neîntre-rup; i. viori, alegr(ett)o; j. compasiune;

7. MIJLOCIRILE FRIN CARE SE CĂSTIGĂ CETIREA

CEA BUNĂ

1. Să luom aminte regulele cetirii, și după dinsele cu sîrguință să ne îndeletnicim.

2. Să ascultăm cu luare de seamă^k cetania persoanelor învățate, care după regule cetesc, ori vorbesc, și să urmăm după cetirea lor.

3. Întru aceale ce vrem să le cetim de față^l, mai nainte acasă să ne îndeletnicim, și la cugetul scriitorului să luom seama.

A. CUNOASTEREA SEMNELOR^m

Acestea se întrebuintează:

1. La cuvinte

a. Oxia (') Aceasta înnalță tonul. P.e.: cériul, vîntul.

b. Varia (`) dă răspundere apăsatăⁿ. P.e.: vergea, purtă.

c. Dasia (^) are răspundere curundă^o. P.e.: adinc (ДАРИК).

d. Iso (' /) înnalță tonul ca și oxia. P.e.: omul (ОМЪА).

e. Apóstrof (~) are răspundere ca varia. P.e.: o amăritule! (Ń ...).

f. Scurtătoarea (ˇ) aduce ton amurțit. P.e.: oloiđ, peĭ.

g. Titla (~) această lasă literile cu totul, însă răspunderea lor în cetanie totuși se ține^r. P.e.: Dm̃nul.

---

k. atenție; l. în public; m. semne diacritice, ortografice și de punctuație; n. pronunțare joasă, gravă; o. cursivă; p. semnul scurtimei ("căciula"); r. pronunțarea lor... se menține.

5. Împreunătoarea (-)⁸ aceasta arată, că părțile acelea despărțite sînt de la un cuvînt și trebuie împreunate.

5. Semnul linserii (')⁹ XIII arată a fi o literă sunătoare lăsată.

2. La închieturi

A. Opritoarea sau coma^t (,) oprește tonul cît am putea zice: un.

5. Opritoarea punctată sau semiclon^v (;) aceasta oprește tonul, cît am putea zice: un, doi.

6. Doao puncturi sau colon^u (:) la aceasta ceva mai mult, decît la semiclon stăm, apoi ceale de aici următoare cu mai înalt ton le respundem.

7. La punct (.) slobozînd tonul resuflăm mai mult.

A. Odîhnitoarea^v (-) la aceasta stăm mai îndelung, cît să aibă ascultătorul timp de a judeca, despre ceale pînă aci cetite.

3. Semnele

Care la mai mari despărțituri ale vreunei ziceri^x se întrebuintează. Acestea au privința spre răspunderea închieturilor.

A. Semnul întrebării (?) la acesta cetim cu ton înalt și curînd. În cărțile besearicești semnul acesta se scrie cu opritoarea punctată (;)^{XIV}.

5. Chiemătoare sau minunătoare^v (!) ceare ton graonic și putearnic.

6. Cuprinzătoare^z (::) aceaia ce să cuprinde într-însa cu ton apăsător și mai curînd se cetește.

s. cratină (semnul despărțirii, în special la capăt de rînd) ș. apostrof; t. virgula; ț. punctul și virgula; u. două puncte; v. linia de pauză; x. segmente mai mari ale unui enunț; y. semnul (cîșcării și al) exclamării; z. semn ortografic al sublinierii(?)

r. Aducătoarea^a ("...") cuvintele ceale închise între aceste semne, cu ton puternic și înalt le vădîm.

4. Arătătoarea^b (*) aicea cu ton mai încet și mai pe larg cetim.

é. Paragraf (§) acesta împarte o învățatură în mai multe părți, la care începem cu glas mai încet, care după aceeaia crește^{XV}.

a. semnele citării, ghilimele; b. semnul trimiterii la notele de subsol ale paginii, asterisc.

NOTE

- I La Diaconovici-Loga, sensul termenului deducere este complex; el cuprinde: "1. construirea formelor flexionare" (cf. p. 33, resp. 58 din ed. Șerban-Dorcescu: Etimologia este aceeaia parte a Grammaticii, care ne învață cum se deduc cuvintele de la rădăcina sa, adică: cum se schimbă/ = cum flexionează/, de cîte clase [= feluri, părți ale grăirii] sînt și ce însușiri au cuvintele); "2. derivarea" (cf. p. 35, par.V, resp. p.62, ed. cit.: Urzirea numelor/=Structura substantivelor/. Numele sînt: 1. Simple sau proaste. 2. Deduse sau izvodite/= derivate/. 3. Compuse sau alcătuite, și, puțin mai jos, cf. p. 39, in ed. cit., p.63: domnesc, orășan, albenet/="albinos, lipsit de pigmentație"/ se deduc de la domn, oraș, alb, prin părțiceale (...) după sine, și p.203, in ed. cit. p.171: prin adăogămînturi la sfîrșit/= sufixe/.
- II Și termenul ton are, aici, un sens complex, referindu-se la: "1. accent" (cf. infra: "... la silave, la cuvinte"); "2. intonație" (cf. "...încă și la ziceri întregi"); "3. curent de aer fonator" (cf. infra, sub § 2. De răspunderea literilor nesunătoare = Despre articularea consoanelor); "4. flux, lanț sonor", eventual "tempo" (cf. infra: Din bucurie, cu ton deșteptat și violon = Exprimarea bucuriei - în ritm alert și tempo vioi).
- III Gramatica cuprinde așadar studiul limbii din perspectiva mai multor compartimente, concepție răspîndită în epocă. Gramaticii propriu-zise, căreia îi cores-

pund etimologia și sintaxa - cu observația că autorul înțelege prin etimologie nu numai morfologia ci și formarea cuvintelor (cf. germ. Wortbildungslehre) -său, cel puțin, derivarea (cf. supra, nota 1) -, i se adaugă ortopeia și ortografia, prin prima Diaconovici-Loga înțelegând și fonetica articulatorie, ca și prosodia - fonetică unităților lingvistice suprasedimentale -, deși problemele discutate în cadrul ei se puteau include în ortopeie și ortografie.

- IV "omega" și "dzealo"; pe acesta din urmă îl folosește chiar autorul în numerotarea unora dintre exemplele din capitolul comentat aici.
- V Semne chirilice folosite în scrierea slavonei: /i/, respectiv ier mic (numit în alfabetul chirilic modern "semn moale").
- VI §. 1. reprezintă o primă descriere completă a vocalismului românesc, în care se dă atenție și grupurilor vocalice (diftongilor și vocalelor în hiat). Faptul avea să fie remarcat de Iosif Popovici (a se vedea vol. al II-lea al acestei antologii), care observă inovația terminologică (sunătoare (calc după sl. glasnice) "vocale" și nesunătoare (cf. neglasnice) "consoane", și superioritatea clasificării și descrierii vocalelor date de Diaconovici-Loga în raport cu gramaticii anteriori, în special cu Ienăchiță Văcărescu.
- VII Seria de dentale de sub β pare neomogenă, din perspectiva criteriilor mai târzii de descriere a consoanelor; s, z, t sînt într-adevăr dentale, apexul atingînd, pentru articularea lor, dentiția inferioară, st, ks, ps sînt grupuri consonantice (de asemenea, dentale) menționate aici întrucît erau notate prin slove specifice. În schimb j, č, š - anteropalatale, la care este de adăugat g - vor fi fost menționate aici probabil pentru că apexul tinde să atingă sau chiar atinge, în articularea lor, alveolele dentiției inferioare. Seria de sub γ , desemnată ca limboase, cuprinde tot dentale (d, t, th, n), în articularea cărora apexul atinge dentiția superioară sau alveolele ei; denumirea dată aici seriei se explică probabil prin atenția prioritară acordată apexului (virfului limbii) în producerea sunetelor menționate.
- VIII Cu toate neajunsurile clasificării de sub Δ , §. 2 este o primă bună descriere a consonantismului românesc, în care sînt avute în vedere și grupurile consonantice, cu observații de ordin distri-

buțional: nesunătoarele despărțite care nu se pot pune la începutul cuvântului sînt "grupurile consonantice care nu apar în poziție inițială absolută", iar nesunătoarele nedespărțite, acele grupuri de cîte două consoane care trec împreună în silaba succedentă, în poziție intervocalică, sînt așa-numitele grupuri "muta cum liquida", care pot funcționa la inițiala absolută (la începutul cuvîntului pot sta).

- IX §.1.8 relevă unele discordanțe între scrierea românei cu slove și rostirea slovelor respective (fie ca urmare a evoluției pronunțării românești în contrast cu scrierea, cf. observațiile despre h, fie ca urmare a impunerii unor grafii sau rostiri etimologizante, în cazul în speță, după model neogrec, cf. observațiile despre v), ceea ce denotă intuirea predominanței principiului fonetic în ortografia românească cu slove (cf., de altfel, R. l. a: ... Literile care la răspundere nu se schimbă; de asemenea, infra, sub §.1, în cap. al III-lea).
- X Ultima parte a cap.I prezintă, în special în privința consoanelor, o relativ bună identificare a locurilor de articulare.
- XI Este "metoda" citirii pe litere și silabe, la care s-a recurs pînă nu demult în școala primară românească.
- XII Recomandare interesantă și utilă, din care se subînțelege faptul că o lectură expresivă, cu intonație corectă, permite decodarea adecvată a unui text.
- XIII Romulus Ionașcu în studiul lui din 1914, citat, înțelege sintagma aceasta ca "semnul lipsirii", probabil în sensul "semnul elidării". Acesta este autenticul semn ortografic al apostrofului, căci supra, sub apostrof se înțelege semnul ortografic al "apostrofiei", notînd o intonație particulară, nicidecum elidarea unei vocale.
- XIV Semicolonul("punctul și virgula") avea uneori valoarea semnului întrebării, după modelul punctuației neogrești, în care păstrează această valoare pînă astăzi.
- XV În general, sub §.1. sînt tratate semnele ortografice (cele mai multe dintre ele totodată diacritice), sub §. 2, semnele de punctuație din in-

teriorul propozițiilor (și frazelor), marcînd pauzele de diferite durate, în sfîrșit, sub A.3 - semnele de punctuație "inițiale" sau "terminale" ale frazelor, marcînd în special intonații variate. De observat însă că autorul nu face distincția între întrebările totale (cu intonație ascendentă) și cele parțiale (cu intonație descendentă).

ION HELIADE RĂDULESCU

S-a născut la Tîrgoviște, la 6 ianuarie 1862. Filozof iluminist și om politic, completat de poetul, traducătorul, ziaristul, editorul, întemeietorul de instituții și animatorul vieții culturale românești care a fost de-a lungul întregii sale existențe, Heliade a fost nu mai puțin deschizător de drumuri în lingvistica românească.

După studii grecești cu călugărul Naum și cu C. Vardalah, la București (1815-1818), trece, tot acolo, la școala academică de la "Sf.Sava" (1819-1821), unde va deveni și profesor (1822-1828), în locul magistrului său, Gheorghe Lazăr. S-a impus repede drept cea mai reprezentativă personalitate intelectuală a Țării Românești din secolul al XIX-lea. "După Dimitrie Cantemir, a doua mare personalitate a literaturii române este fără îndoială I. Eliade Rădulescu, scriitor cu suflet ardent, creator pretutindeni, desfășurat deopotrivă în viață și în artă, înzestrat cu mari însușiri și cu tot atit de mari cusururi" ¹⁾.

A inițiat Societatea literară (1827), Societatea filarmonică (1833), o tipografie și o editură, fondind și conducând câteva periodice: "Curierul românesc" (1829), cu suplimentul "Curier de ambe sexe" (1836), "Muzeul național" (1836) ș.a.

---

1) George Călinescu, Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al.Piru, Minerva, București, 1982, p. 131, ccl.I.

Revoluționar pașoptist liberal-moderat, a fost membru în Comitetul revoluționar, în Guvernul provizoriu și a participat la locotenența domnească (1848). După înfringerea revoluției muntene se expatriază, călătorind în Franța, Anglia și Imperiul otoman, de unde revine în țară după zece ani (1858). Aici militează pentru apropierea de culturile romanice occidentale - franceză, dar mai ales italiană - și pentru reforme sociale interne.

Cultivând literatura romantică, a proiectat ample poeme (Umanitatea) și epopei (Mihaila), realizate fragmentar; creațiile lui cele mai reușite împletesc filonul romantic cu cel mitic-popular, capedopera literară fiind balada Zburătorul (1843). Și în traduceri preferințele lui merseseră spre poezia romantică, alături de aceea clasică (Dante, Aristoc, Tasso, Boileau, Molière, Voltaire, Marmontel, Goethe, Schiller, Lamartine, Ossian, Byron, Hugo, etc.). În proză s-a manifestat ca spirit pamfletar, polemic și satiric, reprezentative fiind "fiziologiile" originale Cuconul Drăgan, Domnul Sarsăilă, autorul ș.a.; ecouri ale acestui spirit se fac simțite și în unele scrieri lingvistice, între care Prefața celebrei gramatici de la 1826.

Aici interesează în mod deosebit activitatea de lingvist a lui Heliade. Această activitate a străbătut două etape.

Prima, predominant pozitivă, s-a desfășurat între anii 1828-1840, caracterizându-se prin susținerea simplificării scrierii chirilice românești și a trecerii la scrierea cu litere latine după principiul fonetic, prin campania de cultivare a limbii în direcția îmbogățirii lexicului românesc modern cu cuvinte latino-romanice, în funcție de necesități și cu condiția adaptării neologis-

melor la structurile limbii române, și în aceea a "canonizării" (normării) gramaticii în vederea realizării unei limbi literare unitare pentru românii de pretutindeni.

A doua etapă, regresivă, a durat între anii 1840-1870, când atitudinea purist-reformatoare și prescriptivă în raport cu problemele limbii, prezentă în nuce încă din prima etapă, se exacerbează pînă la încrederea în posibilitatea dirijării limbii în vederea construirii aposteriorice a unui idiom româno-italian; este așa-numita etapă "italienizantă", soldată cu "reajustarea" în această direcție a unei părți din opera sa poetică. În această ultimă etapă a activității sale lingvistice, devenit primul președinte al Societății academice române (1867), urmîndu-și propria direcție italianizantă, Heliade avea să facă totuși unele concesii direcției latiniste, prin participarea la elaborarea proiectului de ortografie din 1869.

A murit la 27 aprilie/9 mai 1872, în București.

Roadele activității sale din prima etapă au marcat însă profund evoluția ulterioară a aspectului cultivat al limbii naționale, făcînd din Heliade "cel dintîi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuițăm astăzi" după cum scria Eminescu ("Timpul" din 21 noiembrie 1881) cu ocazia dezvelirii statuii marelui îndrumător cultural în fața Universității din București.

■

Opera lingvistică a lui Heliade cuprinde următoarele scrieri: Gramatică rumânească (1828), Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului românilor (1832), corespondența pe teme lingvistice cu Costache Negruzzi (scrisorile I, 1836; II, 1838; III, 1839, în

"Curierul românesc"; IV, 1831-1832, în "Convorbiri literare" - publicată postum), cu George Bariț (I și II 1838, în "Curierul...") și cu F. Poenaru (1839, ibidem) - aparținând primei etape; Paralelism între limba română și italiană (1840) continuată cu Paralelism între dialectele română și italiană (Forma sau gramatica acestor două dialecte) (1841), Prescurtare de gramatica limbii româno-italiene (1841), Vocabular de vorbe streine în limba română... (1847), Geniul limbilor în genere și al celei române în parte (1868), Principie de ortografie română (1870) - redactate în etapa italianizantă.

În afara gramaticii tipărite în 1828 la Sibiu, majoritatea celorlalte scrieri lingvistice, în special din prima etapă, au apărut în "Curier..." Paralelismul... a fost editat și în broșură separată. Scrierile ultimei etape au fost publicate, aproape toate, sub formă de volume.

■

Reforma chirilicei românești - profund justificată - printr-o reducere drastică, la 32-34 de slove, a fost comentată convingător, dar și cu mult haz de către tinărul autor în prefața gramaticii de la 1828. Se realiza prin acea reformă, deși în scriere slavă, principiul fonetic în ortografia românească, dezideratul de a avea "pentru fieștecare sunet și pentru fieștecare glas câte un semn, adică câte o slovă"²⁾. A urmat apoi acțiunea de introducere a alfabetului latin, treptată, începând cu anul 1836, prin intermediul alfabetului "civil" sau "de tranziție", cuprinzând în parte slove și în parte litere, pînă la 1844, cînd numărul din noiembrie al

2) Ion Heliade Rădulescu, Prefața la Grammatică românească, 1828, p.VI.

"Curierului..." apare tipărit integral în alfabet latin. Dar Heliade trecuse deja în a doua etapă a activității sale lingvistice și părăsise unele dintre principiile juste din tinerețe. La aproximativ nouă ani după oficializarea alfabetului latin în scrierea limbii române, proiectul academic de ortografie, pe care l-a elaborat împreună cu Al. Roman și I.C. Massim (1869), prevedea păstrarea combinațiilor grafemice ph și th, pe -u final, semnele ă/â, ê/ea, ô/oa și alte concesii de acest fel făcute etimologismului. Peste încă un an, Heliade avea să elaboreze propriul sistem ortografic, în direcție italianizantă de data aceasta, în contrast total cu foarte sănătosul principiu pe care îl împărtășea, fără acoperire practică, în același moment istoric: "Orice am hotărâri noi, tot nu s-ar putea impune ca lege dacă nu vom consulta firea limbii noastre; limba să ne fie nouă dascăl, ea să ne impună nouă ortografia, nu noi ei"³⁾.

Cultivarea limbii, așa cum o văzuse Heliade în prima etapă, viza dezvoltarea unitară a acesteia, pentru a o transforma într-un instrument apt să contribuie la forjarea culturii românești moderne. "A cultiva o limbă - îi scria el lui Negruzzi - va să zică a o curăți de tot ce nu o face să înainteze, de tot ce nu este al său și nici nu poate simpatiza cu dînsa; a pune tot lucrul și toată vorba la locul său, a boteza fiecare idee cu numele său, a o scăpa de tot ce poate să fie echivoc și a o face să exprime ce gîndește cineva, iar nu alta"⁴⁾.

3) "Analele Societății Academice Române", I, 1869 (1870), p.28 (apud D.Macrea, "Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești", Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p.107-108).

4) Apud D.Macrea, op.cit., p.105.

Curățirea la care făcea aluzie Heliade privea rezultatele divergente al unor influențe externe, variate în fiecare provincie istorică (grecisme în Principatele extracarpătice, maghiarisme și germanisme în Transilvania). Denumirea fiecărei idei cu numele său, exactitatea în exprimare, subînțelegeau și acceptarea neologismelor latino-romanice, în acord cu necesitățile limbajelor speciale incipiente în cultura română modernă și cu "însușirile și firea limbii", în așa fel încît, prin adaptare, să devină "ale sale" și "să simpatizeze cu dînsa". Heliade vedea în limba literară o sinteză a graiurilor regionale și a elementelor comune din toate scrierile românești vechi, la care adăuga împrumuturile adaptate. Principiile regizoare ale îmbogățirii și modernizării lexicului românesc, formulate de Heliade, găsesc ecou în Moldova, la C.Negruzzi, V.Alecsandri și scriitorii grupați în jurul "Daciei literare", scrierile lui programatice pe teme de cultivare a limbii sînt reproduse și discutate în gazete din Transilvania. Calea spre unificarea limbii române literare moderne este deschisă prin jaloane ferme. Dar, încă de la sfîrșitul primei etape de activitate, entuziasmul romantic, subordonat unui gen de raționalism lingvistic nelimitat, avea să-l ducă pe Heliade spre proiecte și mai largi de unificare, irealizabile în practică; astfel, în scrisoarea din 1839 către Negruzzi schița un proiect de unificare a dacoromânei și aromânei. Mai tîrziu, afinitățile mai mari dintre română și italiană, considerate dialecte (dar fără precizarea cărei limbi i s-ar subordona ele ca atare), îi vor sugera ideea unificării lor într-o normă lingvistică superioară, ceea ce nu va avea ca rezultat decît italianizarea propriului stil și a cîtorva dintre scrierile poetice anterioare. "Curățirea" moderată a lexicului românesc, pre-

dicată în prima etapă, capătă acum forme radicale, Heliade optînd pentru eliminarea slavonismelor, chiar a unora de multă vreme instalate și bine adaptate fonetic și morfologic în limba română (precum cinșta, milă, de exemplu), ca și a altor vechi cuvinte românești neromanice, în Vocabular de vorbe străine în limba română, adică slavone, ungurești, turcești, nemțești, grecești etc. (1847), lucrare care va prefigura oarecum Glossariul anexat viitorului proiect de dicționar academic, elaborat de reprezentanții curentului latinist. Cu toate acestea, Vocabularul... are meritul de a fi una dintre primele lucrări lexicografice românești cu indicații etimologice (după Lexiconul de la Buda). El reflectă, desigur, stadiul cercetării etimologice românești de la jumătatea secolului al XIX-lea, autorul însuși recunoscînd în unele cazuri dificultatea stabilirii etimologiei: "O să vezi foarte des, cititorul meu, în vocabularul următor pe la multe vorbe semnul acesta (?). Atunci să știi că pe acolo mi se infundă toată procopseala ("știința", n.n.), e seamă că întreb și eu de ce origine va fi vorba aceea"⁵⁾. Heliade introduce, așadar, în lexicografia românească etimologică conceptul "etimon necunoscut".

Dar cultivarea limbii nu avea în vedere, la Heliade, numai vocabularul, ci și gramatica. Gramatica de la 1826 a avut un rol important în stabilirea normelor unice ale românei literare moderne⁶⁾. Pentru a o scrie,

---

5. Ion Heliade Rădulescu, op.cit., p.275.

6. cf. Valeria Gașu Romalo, Studiu, în: "Gramatica românească" de Ion Heliade Rădulescu; Ediție și studiu de..., Ed. Eminescu, București, 1980, p. 535.

Heliade a recurs la cîteva modele străine (grecești și, mai ales, franceze: Condillac, Le Tellier, Destutt de Tracy), pe care le-a adaptat la "geniul" limbii române, fiindu-i cunoscute și gramaticile românești tipărite anterior. Prima gramatică propriu-zisă a limbii române, cum a fost caracterizată cartea lui Heliade⁷⁾, este divizată în cinci părți, precedate de o introducere teoretică (Ce este gramatica și în cîte se împarte?). Cele cinci părți sînt următoarele: (1) Etimologia (corespunzătoare actualei morfologii), în care sînt tratate zece "părți ale cuvîntului" cu categoriile lor gramaticale și mijloacele de exprimare a acestora, însoțite de exemple și liste de paradigme (numeralul fiind încadrat printre adjective, dar fiind discutată separat "partițipia"); (2) Sintaxa, cu problemele grupate pe clase lexico-gramaticale, încheiată cu un model de analiză morfosintactică a părților de propoziție; (3) Construcția, tratînd probleme de topică, cu aplicație la același text din partea a doua; (4) Propozițiile, tratînd nivelul sintactic al propoziției ca unitate subiacentă frazei, cu un model de analiză logică, în spiritul "gramaticilor raționale", aplicată la același text analizat în precedentele două părți; (5) Ortografia, cuprinzînd probleme de ortografie și punctuație, dar și - mai mult decît atît - de fonetică, de morfonologie (alternanțele) și de fonetică sintactică (accidente de coarticulație), și chiar referiri la unele legi fonetice, toate aceste probleme din urmă fiind grupate sub rubrica "relația literelor" (aspectele lor de ordin sincronie și diacronic nefiind suficient de limpede dissociate în momentul istoric respectiv). Făcînd abstracție de dispunerea unor capitole,

7) cf. Nestor Camariano, Influența greacă asupra prefeței gramaticii lui Ioan Eliade Rădulescu, în "Revista istorică română" XIV, fasc. IV, 1945, p. 486.

incadrarea unor clase de cuvinte într-o parte de vorbire sau alta, proprii acestei gramatici, și de câteva neajunsuri (prezența ablativului în flexiunea nominală, disocierea declinării articolului de aceea a substantivului, asimilarea gradelor de comparație ale adjectiveilor ou clase de adjective, a diatezelor cu clase de verbe, confuzii între unele construcții prepoziționale și cazuri, absența subtipului în -ez al conjugării I, și alte câteva), gramatica de la 1828 rămâne superioară multor scrieri similare din aceeași epocă și chiar de mai târziu. Astfel, ea prezintă material lingvistic mai apropiat de etapa contemporană a limbii, menționează variante formale și stilistice (în capitolele despre adjectiv și verb), pune în evidență relațiile dintre derivate cu sufixe și construcții nominale prepoziționale, schițează analiza semantică a prepozițiilor, analiza morfe-matică a formelor verbale și anticipează analiza funcțională (oposițiile semantice dintre câteva prepoziții fiind scoase în relief prin ceea ce se numește astăzi metoda comutării); la acestea se adaugă numeroase observații de finețe și distincții subtile operate de către autor, exemplificările mai selective decât ale predecesorilor, autojustificarea dispunerii unor capitole, trimiteri și aprecieri la adresa unor scrieri similare, semnalarea unor probleme nerezolvate care să rămână în atenția cercetătorilor posteriori⁸⁾. Aceste atribute autentice științifice dau Gramaticii românești de la 1828 caracterul unei pietre de hotar în istoria științei românești a limbii: etapa modernă începe odată cu ea⁹⁾.

8) cf. Valeria Guțu Romalo, cit., passim.

9) cf. "Istoria lingvisticii românești", coordonator: acad. Iorgu Iordan, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p.18, 34.

Un mare merit al ei constă din contribuția la stabilirea terminologiei gramaticale moderne românești, peste 1/2 dintre termenii propuși de Heliade la 1828 rămânând pînă astăzi în funcțiune (uneori cu mici modificări formale sau semantice): nominativ, dativ, acuzativ, pronume interogativ, verb etc.; etc.

Ion Heliade Rădulescu a mai avut preocupări de poetică și versificație (Regulile sau gramatica poeziei, 1831: o culegere de traduceri din limba franceză), a introdus primele noțiuni de stilistică (ciclul de articole Literature, Pentru stil, în "Curierul românesc" din 1834) și a inițiat un dicționar de tip enciclopedic (Dicționar de cunoștințe universale, "Curierul românesc", 1842).

Din perspectiva preocupărilor de lingvistică generală, Heliade este primul teoretician de seamă din istoria lingvisticii românești¹⁰⁾. Problemele de lingvistică teoretică abordate de el au fost: definirea limbii, originea limbajului și specificitatea limbilor, dezvoltarea limbilor în relație cu baza materială a vieții sociale, baza de articulație ca sursă a unor fenomene fonetice, raportul dintre limbă și dialect, dintre limbă și naționalitate, caracterul definitiv din punct de vedere genetic al fondului principal de cuvinte și al structurii gramaticale ale unei limbi, rolul personalităților creatoare și al traducerilor în dezvoltarea limbilor, rolul limbii literare unitare în realizarea unității naționale și în dezvoltarea culturii corespunzătoare. Cele mai multe dintre aceste probleme se găsesc reflectate în fragmentele selectate și reproduse în continuare după opera¹¹⁾ din prima etapă de activitate a lui Ion Heliade Rădulescu.

10. cf. D. Macrea, "Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești", Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 115.

11. O lucrare recentă asupra lui Heliade este: Mircea Anghelescu, Ion Heliade Rădulescu, O biografie a omului și a operei, Minerva, București, 1986, din care menționăm paginile relative la activitatea și concepțiile lingvistice ale scriitorului: p. 17, 22, 25, 26, 27-36, 70-71, 76-78, 82, 84-85, 99-101, 106, 108, 112-135, 137-138, 145-146, 168, 187, 202, 209, 272, 331, 335-336, 344-346, 352-356, 358-359.

GRAMATICĂ ROMÂNEASCĂ (1828)*PREFATĂ

... ..

Noi nu cunoaştem ce va să zică o şi i lung şi scurt; noi de vom scri OM^o, sau aşa sau astfel, WM^o, tot om va să zică; de vom scri ѠИИИУЪ sau aşa, sau ѠИИИУЪ, tot fiintă va să zică^I, şi aşa fără nici un cuvânt^{a)} facem pe nevinovata tinerime, vremea, în care poate să înveţe alte lucruri folositoare, să o piarză învăţînd aceea ce capricia noastră a găsit cu cale fără nici un cuvânt^{a)} desăvîrşit. Iată treabă şi facere de bine!

Pentru ѡ, noi unul cunoaştem în limba noastră, şi şi pe acesta trebuie să-l cunoaştem de o singură silabă iar nu de diftong, căutînd însuşi la firea lui, iar nu la aceea cum îl scriu grecii [..]^{II}.

Pre ѡ, toată lumea îl ştie că este un diftong, că diftongurile sînt din două vocale sau glasnice, şi că vocalile din care el stă, sînt Ѡ şi Ѡ; apoi, ce greşeală face cineva de va pune, în loc de ѡ, ѠѠ, care preţuieşte tot ca dînsul? cine poate să pronunţeze pe ѠѠ altfel decît cum este, ştiîndu-l mai virtos că este şi diftong?^{III}[..]

*) Fragmente reproduse după: Ion Heliade Rădulescu, Gramatică românească, Ediţie şi studiu de Valeria Guşu Romalo, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980, paginile X-XI, XII-XIV, XV-XVII, XXIV-XXVII, XXVII-XXXII, 1-9.

a. motiv, justificare.

Încît pentru ^b z și ψ, am vorbit că oamenii cei înțelepți niciodată nu se încarcă, nici nu se îngreuiază cu acelea ce nu le trebuie și nu le aduce nici o înlesnire și nici un folos. Noi prea bine putem să scrim în locul lui z pe KQ, și în locul lui ψ, pe πC, fără nici o schimbare a pronunțării. Dar iată nevoia! că dumneata zici că "cînd putem să scrim cu o slovă, pentru ce să scrim cu două?". Și eu zic iară, că cînd putem cu mai puține slove să ne slujim, pentru ce să ne îngreuiem cu mai multe și să încărcăm alfabetul nostru? Ce minone! vezi cum ne potrivim la vorbe? Atîta numai păcat că nu ne înțelegem^{IV}, și ca să ne putem desluși, să luăm vorba^C dumitale, să-i facem analisisul ca să vedem ce folos sau ce înlesnire poate să iasă dintr-însa. Să zicem că propoziția sau regula dumitale este dreaptă, generală și poate și cuviincioasă^d la toate întîmplările asemenea^e; apoi atunci precum este bine în locul lui KQ să scrim pe z, și în locul lui πC, pe ψ, este asemenea bine și tot cu același cuvînt^f și în locul lui gt să aflăm alt semn, în locul lui ox, cl, dr, vl, str, scr,... și alte semne asemenea, ca să scrim mai bine în loc de două sau trei slove cu una. Și iară, mergînd tot cu acest cuvînt^f, în locul silabelor mai bine ar fi să se afle cîte un semn singur și deosebit; și, ca să prescurtăm și mai mult, în loc de două sau trei semne care însemnează^g silabe, să scrim unul, adică în locul fieștecăreia zicerii^h să avem cîte un semn sau slovă precum sînt numerele arăpeștiⁱ și semnele zodiacului, unde în loc de unu, doi, trei, patru..., scrim 1, 2, 3, 4 ..., și în loc de

b. în ceea ce privește; c. idee; propunerea; d. convenabilă; e. în toate cazurile similare; f. motiv, justificare; argument; g. reprezintă; h. cuvînt; i. cifrele arabe;

Cumpănă^a scriu u, în loc de Gemeni scriu X ș.cl. Așa atuncea ne-am face chinezi și cîte ziceri ar fi în limba noastră, atîtea și slove^b ar trebui să avem, și să ne trebuiască toată viața noastră ca să le învățăm. Apoi mergînd treptat și mai 'nainte cu prescurtarea, ar trebui în loc de mai multe ziceri care fac un cuvînt^c să avem numai un semn pînă cînd ne vom băga în întunecimea labirintului ieroglificilor Egiptului, desprețuind și nesocotînd ingeniosul meșteșug al scrierii. Și, în sfîrșit, ca să fie lucru de tot lesne și cum se cade, să aflăm mai bine în locul unei limbi întregi un semn, să-l învățăm pe acela și să scăpăm odată de a tot învăța și a tot scri atîtea slove și atîtea ziceri. Și iată folosul cel mare ce iese din propoziția^d dumitale^v. Acuma gîndesc că ne-am înțeles.

... ..

Meșteșugul scrierii este aflat ca să ne înțelegem și cu cei ce nu sînt de față cu noi. De multe ori însă scrierea cea nedesăvîrșită^e a pricinuit confuzie și neînțelegere, care a stat cea dintîi pricină^f de se pune regulile ortografiei: tot ce aduce neînțelegere, trebuiește lămurit. Și aceasta a făcut să se nască atîtea semne ale prozodiei și ale punctuației. Dar fieștece limbă își are ortografia sa și aceea a stătut mai norocită, care s-a supus la mai puține reguli. Punctuația numai a stătut și este tot aceea la toate limbile; pentru că oamenii tot într-un fel gîndesc, și mișcările și opririle^g lor în vorbire sînt tot acelea^{VI}.

---

a. Balanță; b. semne, simboluri grafice; c. mai multe cuvinte care formează o propoziție; d. propunerea; e. nenormată; f. motivare; g. pauzele.

Cel mai delicat și cu gândire lucru în ortografie și care face cinste duhului^a omenesc este punctuația: ea desparte și face chiar^b judecățile noastre, arată șirul și relația lor și ne face și să înțelegem și să ne facem înțeleși în scrierile noastre; și ea singură îndeplinește sfârșitul^c pentru care s-au aflat regulile ortografiei, mai virtuos în limbile cele vii. Toate celelalte nu sînt decît o pedanterie și o lipsă în gîndul și duhul omenesc, adică un semn de necunoștință a folosului și sfârșitului^c ortografiei. Frații noștri italieni foarte înțelepți și gînditori au cunoscut^d ce le este de lipsă^e și care sînt roadele pedantismului într-această materie. Pre dinșii, și drumul pășirii într-o cunoștință trebuie să urmărim și noi^{vii}. Aici îndrăznesc a vorbi pentru^f frații noștri din Transilvania și Banat, cari sînt vrednici de toată lauda pentru ostenele și silința ce pun pentru literatura românească. Pentru^g ortografia însă care volesc să o introducăm scriind cu literile latinești, bine ar fi fost să urmeze duhului^a italianesc: adică a scrii după cum vorbim. Și să nu se ia după ortografia franceză și englezească care păzește derivația zicerilor^h, care este născută în veacurile scholasticismului, și de care chiar singuri acum ar voi să se scuture. Un meșteșug care volesc să rămîie păstrat numai pentru cei ce vor avea norocire să știe latinește, și fără nici un folos așa de mare încît să stea în cumpănă cu greutatea și neînlesnireaⁱ. Cel ce cunoaște limba latinească știe că zicerea tempus vine de la tempus, sau de va fi scrisă tempu, sau

---

a. spiritului; b. clare; c. scopul, -ui; d. și-au dat seama; e. ce le e necesar; f. despre; g. în privința; h. conservă forma etimologică (originară) a cuvintelor; i. dificultatea.

de va fi scrisă tempu; asemenea și primăvara este cunoscută de unde vine, sau de va fi scrisă prima-vera, sau de va fi scrisă prima-vara ș.c.l. Pentru cel ce nu cunoaște limba latinească este în zadar oricum vor fi scrise zicerile, căci mijlocul scrierii nu poate să-l facă să cunoască izvorul când el niciodată n-a fost acolo. Așadar, pentru ce să nu scriem după cum pronunțiem, când scriem pentru cei cari trăiesc, iar nu pentru cei morți?^{VIII}

... ..

[...] Limba este mijlocul prin care ne arătăm ideile și cugetările noastre: acela ce cunoaște și știe, mai multe lucruri, a aceleia limbă este și mai bogată de vorbe și mai plăcută^{IX}. Pruncul, când este în brațele și la pieptul maicii sale, alte vorbe și numiri nu știe, decît numai a lucrurilor ce sînt pre lîngă dînsul în casă: știe să zică mamă, tată, papă, apă ș.c.l. După ce se mai mărește și începe a vedea și a cunoaște și lucrurile de prin curte, începe a învăța și numirile cu care se numesc acele lucruri, și limba lui mai crește și se mai înmulțește. Când se adună cu cei deopotrivă cu dînsul, acolo învață alte vorbe care nu le știa: ale jocurilor și ale jucăriilor; când merge la școală, acolo învață iarăși alte numiri ale lucrurilor ce acum le vede întîi; după ce vine în vîrstă și începe a învăța sau un meșteșug sau o știință cu care să trăiască în lume, aci dimpreună cu lucrurile iarăși mai învață și alte numiri care pînă acum nu le știa, cu toate că era în limba sa, și așa cu cît crește și vede mai multe lucruri și se adună cu lumea mai mult, cu atîta limba lui se mai înfrumusețează și se desăvîrșește. Merge la plugar și vede alte instrumente și alte numiri; merge la

lemnar, asemenea; merge la zidar, la fierar, la croitor, la cojocar, la cizmar, asemenea ș.c.l. Va să zică dară, că fieștecare meșteșug și știință își are numirile și termenii săi. Noi, rumânii, pentru cîte meșteșuguri au fost între noi pînă acum, și pentru cîte idei și cunoștinți am avut, am avut asemenea și numirile lor, sau din limba noastră făcute, sau împrumutate de la aceia care întîlși dată s-au arătat între noi cu acel meșteșug. Acuma să punem^a, că rumânul va să vorbească de gramatică, de retorică, de poezie, de geografie, de istorie, de filosofie, de matematică, de legi, de teologie, de medicină ș.c.l.; toate meșteșugurile și științele acestea își au numirile și termenii lor deosebiți fieștecare; urmează dară că, cînd va învăța rumânul gramatica, să învețe asemenea și termenii sau limba ei, și așa și celelalte științi. Negreșit că va găsi într-însele vorbe și numiri pe care în limba familiară nu le-a găsit^X; apoi poate să o zică: De unde sînt vorbele acestea, că nu sînt rumânești? Sînt de acolo de unde este toată limba noastră, de unde sînt zicerile om, cap, ochi, ureche, nas, gură, dinte, limbă, barbă, braț, mînă, deget, ș.c.l.; pîine, apă, vin, făină ș.c.l. Cum poate zice pentru termenii științelor că nu sînt rumânești, asemenea poate zice și pentru zicerile aceste familiare tot așa, pînă cînd se va lepăda rumânul de toată limba sa, rămîind cu buzele umflate, după vorba de obște; ș-apoi pe care să îmbrățoseze?

Fieștecare limbă, cînd a început să se cultiveze, a avut trebuință de numiri nouă, pe care sau și le-a făcut de la sine, sau s-a împrumutat măcar de unde^{XI},

---

a. să presupunem, să admitem.

și mai virtuos de acolo de unde au văzut că este izvorul științelor și al meșteșugurilor; grecii s-au împrumutat de la fenicieni, egiptieni, arabi, asirieni ș.c.l.; romanii de la greci; cestelalte nații ale Europei de la romani, și de la greci acelea de care s-au împrumutat și romanii. Noi asemenea o să urmăm, și mai virtuos când avem de unde. Noi nu ne împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moștenire, și de la surorile noastre partea ce ni se cuvine^{XII}.

... ..

Trebuie să ne împrumutăm, dar trebuie foarte bine să băgăm seama să nu pătimim ca neguțătorii aceia cari nu își iau bine măsurile, și rămân bancruți (mofluzi)^a. Trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie și de acolo de unde trebuie, și cum trebuie^{XIII}. Unii nu voiesc niciodată să se împrumute și fac vorbe nouă rumânești: cuvințelnic (dicșioner), cuvințelnică (loghică), preștindere (epitas), ascuțitapăsat (oxiton), neimpărțit (atom, individ), esupragrăit (predicat), amiazăziesc (meridian) ș.c.l.^{XIV}; alții se împrumută de unde le vine și cum le vine: de iau o vorbă grecească, o pun întreagă grecească, precum patriotismos entusiasmos, cliros ș.c.l.; de iau de la francezi, o pun întreagă franțozească, precum: națion, ocazion, comision ș.c.l.; de iau de la latinește, le pun întregi latinești, precum: privileghium, coleghium, centrum, punctum ș.c.l.; de iau de la italieni, asemenea, precum: soțieta, liberta, cvalita ș.c.l.^{XV}

Vorbele streine trebuie să se infățoseze în haină rumânești și cu mască de rumân înaintea noastră. Romanii, strămoșii noștri, de au priimit vorbe streine le-au dat

---

a. faliiți (falimentari).

Cda. 287/987 fasc. 16

tiparul limbii lor; ei nu zic patriotismos, entusiasmos, cliros ș.c.l.; ci patriotismus, entusiasmus, clerus. Francezii, asmenea, nu zic gheografia, energhia, chentrion, ci ieografi, enerji, santr, precum și italienii: geografia, energia, centro. Asmenea și noi, de vom voi, să rumânim zicerile aceste toate de sus, trebuie să zicem patriotism, entuziasm, cler¹, nație, ocazie, comisie, geografie, energie, centru, punt, soțietate, libertate, calitate, privileghiu, coleghiu, sau mai bine, privilegiu, colegiu, după geniul și natura limbii.

Tot în materia pentru imprumutare intră și acest paradox: noi cînd luăm cîte un verb din latinește sau de altundeva să-l conjugăm, fieștecare loc și țară are cîte o stravanță, după vecinii și conlăcuitoarii săi. Rumânii din Țara Rumânească avînd pînă acum a face cu grecii, ne-am învățat să sisiim și să pipiriim; rumânii din Transilvania, Bănat și Bucovina, auzînd iară totdeuna limbi mai tari și mai aspre, s-au învățat să uruiască și să aluiască; adică cînd luăm verburile formare, recomandare, repetire, pretendere, descriere, cei din Țara Rumânească zicem formalisesc, recomandarisesc, repetirisesc, pretenderisesc; cei din Transilvania, Banat și Bucovina, zicem formăluiesc, recomăndăluiesc, repetiruiesc, pretendăluiesc, describăluiesc ș.c.l.^{XVI}. Nu băgăm seama să vedem fieștecare verb de ce conjugare este și cum se conjugă; nu ne

1. Latinii la καληρος au făcut pe η, ε și pe ο, υ, după firea limbii lor; noi după firea limbii noastre, lepădam pe ο de la sfîrșit și zicem καληρ; și pentru aceasta sînt vrednici de mirare mîi cu seamă rumânii de la Blaj, cari poci zice că trebuie să fie cei mai literați și în limba latinească și în cea rumânească după școlile ce au; și această zicere nu numai că nu o cunosc că nu trebuie a se zice după firea limbii grecești, καληρος, făcînd un barbarism, ci fac și dispută că trebuie să se zică așa (n.a.).

ităm că verburile formare, recomandare sînt de I-a conjugare și că trebuie a se zice așa: infinitivul a forma, formare, participiul trecut, format; pe urmă prezentul la înmulțit^a, formăm, și la singurit^b, form, formi, formă; recomand, recomanzi, recomandă, sau formez, recomandez, după cum avem și alte verburile de la I-a conj. lucrez, înfîntez ș.c.l. Asemenea și verbul repetire este de a 2-a conj. și face a repeti și repetire; repetit, repetim, și prezentul la singurit repetesc, repetești, repetește, și așa tot după raționamentul acesta, pretend sau pretindere și descriere, fac: pretend, pretinzi, pretinde, sau mai rumânește pretinz, pretinzi, pretinde; descriu, descrii, descrie ș.c.l.

Trebuie a se cerceta și a se învăța limba rumânească și geniul său, și pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată și fără prejudiciți, și un paralelism al limbilor ce au relație cu dînsa. Ea a început a se cerceta încă din veacul trecut, și grămaticii s-au făcut de mulți simțitori bărbați cari au cunoscut-o și au știut să o prețuiască².

... ..

2. Pînă acum știute, zece gramatici s-au văzut afară⁶ asupra limbii rumânești, care sînt acestea:

1-a. Grămatica cu litere latinești a vrednicului de pomenire părintele ieromohanul Samuil Clain typărită la Viena la anul 1780. Acest bărbat a cunoscut și a scris foarte bine limba rumânească.

2-a. A marelui ban Ioan d) Văcărescul typărită în episcopia Rimnicului la anul 1787 și pe urmă la Viena. Acesta a stătut cel dintîi în Țara Rumânească ce a dăschis drumul rumânilor spre cultura limbii, și pe urmă a lăsat ca o datorie fiilor și nepoților săi cercetarea și îndreptarea limbii, scumpă trebuie să fie pomenirea lui la toți rumânii.

a. plural; b. singular; c. s-au editat; d. lenăchită.

3-a. A.D.Ioan Molnar^a Doctorul de ochi typărită rumânește cu nemțește la Viena la anul 1788. Această grămmatică pînă acum s-a dat de trei ori la typar.

4-a. A sfințisale protopopul și directorul școalelor rumânești neunite din Transilvania Radu Tempian^b typărită la Sibii la anul 1797.

5-a. A.D. revizorului C/hesaro-/C/răiești/typografii din Buda Gheorghie Șincai, typărită cu litere latinești la Buda la anul 1805.

6-a. A.D.Anton de Marchi directorul școalelor naționale din Bucovina, typărită rumânește cu nemțește în Cernoviți la anul 1810.

7-a. A.D.Mihail Boiagi profesorul de limbă grecească nouă în Viena. Această grămmatică este pentru limba macedono-rumânească, typărită cu litere latinești în Viena la anul 1813.

8-a. A.D.Constandin Diaconovici Lega profesorul școalelor preparande rumânești din Arad, typărită la Buda la anul 1822.

9-a. A.D.Andreas Climens typărită la Buda rumânește cu nemțește, la anul 1823.

10-a. A.D.Ioan Alecsi teologul absolut, typărită la Viena cu litere latinești la anul 1826.

Fericitul D.protopopul Petru Maior nimic n-a uitat din cîte se-aduc la luminarea și cinstea rumânilor, și a scris și pentru ortografia rumânească cu litere latinești unde are și un dialog pentru începutul limbii rumânești. Vezi Dicșioneul ce s-a dat în Buda la anul 1825.

Vrednice de toată lauda sînt sfaturile pentru cum să se-ndrepteze limba rumânașcă ale D./Paul/ Iorgovici typărite la Buda în veacul trecut.

Poate să fie și alți bărbați cari au lucrat asupra grămmaticii rumânești, și nu ne sînt cunoscuți din pricina lipsii unei gazete rumânești ce va fi poate vremea a se introduce între noi. XVII.

a. Piuariu-Molnar; b. Tempea.

CE ESTE GRAMMATICA ȘI ÎN CÎTE SE-MPARTE?

Grămatica este un meșteșug prin care învățăm să cunoaștem o limbă a o vorbi și a o scri întocmai după însușirile și firea ei ^{XVIII}.

Limbă numim mijlocul acela prin care noi facem cunoscut și altora aceea ce cugetăm, adică voința, părerea, trebuința, ideile și altele. ^{XIX}

Chipurile prin care ne arătăm ideile noastre sînt niște semne priimite^a ca fieștecare să arate o idee, și aceste semne se fac sau prin oareșicare mișcări ale trupului, care se numește Pantomimă, sau prin sunete pronunțiate, care se numește Vorbire, sau în sfîrșit prin oareșicare Symboluri, care este meșteșugul scrierii.

Aici vorba noastră ne va fi pentru limba a pronunțiată și pentru a scrisă.

Elementurile unei limbi pronunțiate sînt felurile de sunete și glasuri^b ce ea le are; iar ale scrierii sînt literile care sînt aflate prin învoire^c ca să arate aceste sunete și glasuri. Sunetele pronunțiate unul după altul fac Ziceri^d, și literile, Syllabe, și pe urmă Symboluri ale zicerilor care sînt ca niște icoane^e ale ideilor: ^{XX}

Zicerile, cînd dupe regulă se unesc una cu alta, fac Cuvînt^f; cum: cînd aduc zicerile Economie, mumă, îndestulare și zic Economia este muma îndestulerii, atunci fac un cuvînt sau o propoziție.

Limba dar vedem că se face din ziceri, care este lucru al grammaticii. Așa acuma să vedem în cîte feluri se pot cerceta zicerile, ca să știm și în cîte părți să împărțim grămatica.

---

a. acceptate; b. emisiuni ale vocii; c. convenție; d. complexe sonore; e. imagini; f. propoziție.

Să luăm această vorbire^a: O Dreptate Sfintă și Vecinică, Tu fiică a cerului și maică a fericirii, însoțește pretutindenea voile și faptele Rumânilor, ca fericindu-i să simțā și ei odată că fără tine nici cel a tot-puternic nu ar putea să cîrmuiască lumea, și să cercetăm zicerile dintr-însa ce însemnează, ce arată fieștecare, și cum sînt puse una lîngă alta ca să facă acest înțeles ce să coprinde într-însa: XXI

I. Zicerea Rumân ce se coprinde aci, arată o ființă au substanță; astfel sînt și zicerile maică, fiică, lume, faptă, ființe asemenea arăt și zicerile Dreptate, fericire, voe și a tot-puternic, însă niște ființi gîndite^d și nu ca acelea dintri care se pot vedea și pipăi. Pe aceste ziceri dară, și pă toate ce vor fi asemenea cu dînsule, le numim Ziceri de ființe, sau mai pe scurt Substantive, și iată un fel de ziceri.

II. Zicerea tu arată asemenea o ființă, și este pusă pentru scurtare ca să nu mai zicem și altă dată Dreptate; asemenea este și zicerea ei, care este pusă iar ca să nu mai adăugăm Rumâni. Va să zică dară că acest fel de ziceri sînt aflate ca să se puie în locul^c oarecăroră nume ca să nu le tot mai zicem, și de aceea deși sînt și ele un fel de substantive, dar spre deosebire le numim în loc de nume, sau mai pă scurt Pronume. Așa sînt și zicerile tine și îi.

III. Zicerile Sfintă, vecinică le avem aici ca să arătăm oareșicare felurimi au calității de ale Dreptății, adică să arătăm cum este dreptatea, care ca cînd s-ar adeoga oarecum asupra substantivului Dreptate, și pentru aceasta, fiindcă nici o ființă nu este care să

---

a. enunț; b. imăginate (abstracte); c. ca să substituie.

nu-și aibă calitatea sale, acumă mai avem și alt fel de ziceri cu care numim aceste calități, și le numim Ziceri de calități, sau Adjective. Astfel sînt și alte ziceri, precum: bun, alb, negru, rătundă, strîmb, și altele.

IV. Cînd zic maică, arăt după cum ziserăm o ființă, dar nu hotărîsc care maică; cînd însă zic maica înțeleg pe aceea care o știm. Așadar vedem că alta este a zice maică și alta, maica, și aci este pus ca să hotărîscă au să defineze. Astfel este și cînd zic lume și lumea, fericire și fericirei, voi și voile, fapte și faptele, Rumâni și Rumânilor, a tot-puternic și cel a tot-puternic. Pentru aceasta dară pe acest fel de ziceri deși sînt și ele un fel de adjective, căci arăt o calitate de a hotărî, dar spre deosebire le numim ziceri de definiție au de hotărîre; și iar, fiindcă ele niciodată nu pot sta singure, ci totdeauna trebuie să fie puse sau lîngă un substantiv, sau lîngă un alt adjectiv, a rămas obiceiul de a le numi Articole, căci ca cînd s-ar încheia cu dinsele.

V. Cînd zic însoteste, ca cînd aș zice cuiva să facă ceva, au să fie în oareșicare chip, adică să fie însoțind. ^{XXII} Asemenea și cînd zic simț, arăt că fac ceva, adică că sînt simțind. Așadar toate zicerile acelea care arată că fac ceva, au că pătinesc^{a)}, au că mă aflu în oareșicare stare, adică arată o întărire dinpreună cîteodată și cu o calitate, fiindcă ele întăresc, sau ca să zic așa, dau suflet la toată vorba, se numesc Verburî: astfel sînt și zicerile poate, cîrmui, și altele, precum: învăț, mă lovesc, săz, mă gîndesc ș.c.l.

---

a. sufăr, suport.

VI. Zicerea fericind arată iar o calitate, dar însă cu careșicare lucrare, așadar și ea este un fel de adjectiv; dar cu toate acestea fiindcă să împărtășaște și de la verb, dupe cum mai pe urmă vom vedea mai pă larg, de aceea spre deosebire o numim Partițiție. Astfel sint și alte ziceri, precum: scriind, vorbind, citind, mîncat, gîndit, adus ș.c.l. ^{XXIII}.

VII. Zicînd eu fără tine, va se zică eu lipsind tu. Scoțînd de aci pe fără, și în locul lui puînd cu, îndată se schimbă înțelesul, de se va zice eu cu tine; acest înțeles se arată prin relația sau legătura ce stă între aceste două ziceri eu și tine. Așadar iată și alt fel de ziceri ce le întrebuițăm ca să arătăm oarecare relații ce stau între lucruri, care se numesc Ziceri-de-relații^a; și fiindcă acest fel de ziceri totdeauna să pun înaintea celorlalte, a rămas obiceiul de a se numi Prepoziții, care va să zică puneri înainte. Astfel sint și în, la, spre, către, după, de, pe și altele care să arăt la capul al VII ^{XXIV}.

VIII. Cînd zic pretutîndenea, va să zică în tot locul, și se pune au se subzice la verbul însoțește, fiind dară că acest fel de ziceri se subzic la verburi, se numesc Adverburi. Astfel sint și zicerile acum, aci, bine, încă, care arată au timp, au loc, au calitate, au cîtățime^b.

IX. Zicînd sfîntă și vecinică, zicerea și leagă au conjugă^c aceste două ziceri sfîntă, vecinică; pentru care o numim zicere de conjugare^d, sau mai pe scurt Conjunctiv^e. Astfel sint și zicerile sau, căci, decî, și altele.

---

a. elemente de relație (în propoziție); b. cantitate; c. alătură, leagă (sens etimologic); d. joncțiune; e. conjuncție.

X. Glăsuirea oi este un cuvînt întreg^a căci va să zică ori stăi, au întoarce-te, au ascultă, și arată o mișcare a sufletului^b. Astfel sînt și zicerile ah! oh! vai! ei! ai! ce arată au bucurie, au mirare, și de aceea se numesc ziceri de glăsuire^c au Interjecții.

Așadar vedem că, ca să facem o vorbire sau un cuvînt întreg, avem de trebuință zece feluri de ziceri, care se zic părți ale cuvîntului, și care sînt: Substantivul, Pronumele, Adjectivul, Articolul, Verbul, Partițipa, Prepoziția, Adverbul, Conjugativul și Interjecția.^{XXV}

Acest fel de cercetare ca să vedem fieștecare zicere în care parte de cuvînt se aduce, ne dă o parte a Grămmăticiei care se numește Etymologie^d.

Putem încă tot aceste ziceri din vorbirea de sus să le cercetăm și în ce fel de relație sînt una către alta, și cum trebuie să fie legate una de alta ca să ne dea să înțelegem ceva; căci tot pe aceste ziceri putem să le așezăm una lîngă alta și într-un chip necuviincios^e dreptului înțeles; adică: O dreptate sfînt și vecinic, tu fiule cer și maică fericire, insoteste pretutindenea voile și faptele Rumâni, ca fericindu-le să simtă și ele odată că fără tu nici cel a-tot-puternic nu poate cîrmuește lumea.^{XXVI} Inșă această înșirare de ziceri nu ne dă nimic să înțelegem, sau deși înțelegem, dar nu tocmai aceea ce se coprinde în cuvîntul cel mai de sus; prin care vedem că, cînd cercetăm cum trebuie să unim zicerile una lîngă alta ca să ne dea înțelesul ce voim, atunci sîntem în altă parte a grămmăticiei ce să numește Syntax.

a. propoziție întreagă, enunț; b. dispoziție afectivă (eventual: impuls volitiv); c. cuvinte expresive; d. morfologie; e. inconvenabil.

Dar mai vedem că tot aceste ziceri cu însuși aceeași relație și cu același înțeles de sus, pot să se schimbe din rîndul lor, și se zicem: însotește pretutindena voile și faptele Rumânilor, o Dreptate sfîntă și vecinică, tu fiică a cerului și maică a fericirii, ca fericindu-i, odată să simță și ei că nici cel atot-puternic nu ar putea să cîrmuiască lumea fără tine. Această cercetare a locului și a rîndului zicerilor ne mai dă încă și altă parte a Grămmăticiei care se numește Construcție ^{XXVII}.

Cercetarea acestor trei părți ale grămăticiei se zice cu o numire Analys grămmăticesc^a.

Cînd însă asupra tot aceștii vorbiri de sus eu încep a mă gîndi și cercetez către cine și pentru cine este vorba; și așa văz că vorbirea se îndreptează către Dreptate, că pe dînsa o explicăm cu atîtea cualități arătînd-o că este Sfîntă, că este vecinică, că este fiică a cerului și maică a fericirii, și că zicerile cer și fericire sînt puse să hotărască au să determineze pe zicerile fiică și maică, adică să arate a cui fiică și a cui maică; și iară văz că Dreptatea cea cu atîtea cualități este rugată ca să însotească, adică [pe cine] să fie însoțind? Și aflu că pe voile și faptele Rumânilor, și că zicerea Rumânilor este pusă ca să determineze ale cui voi și ale cui fapte? Și încă mergînd mai înainte cercetez unde se însotească voile și faptele Rumânilor? și aflu pretutindena; pe urmă caut gîndul să văz pentru care pricină este chemată dreptatea? - pentru ca să facă pe Rumâni să simță. - Ce să simță? - Că cel a-tot-puternic nu poate cîrmi lumea fără dînsa; atunci printr-această cercetare aflăm însuși înțelesul ce coprinde această vorbire, și așa printr-însa vedem că mai avem și altă

a. analiză gramaticală.

parte a Grămmăticiei, însă loghicească, care se numește cercetarea propozițiilor au Analys Loghicesc^a.

Dar fiindcă lucrul al grămmăticiei este și îndreptarea scrisorii^b ca fieștece zicere să se scrie după cuviința care ese din însuși analysul grămmățicesc și Loghicesc, de ace[e]a vedem că sfirșim grămmatica aflind că mai are încă o parte care se numește Ortografie sau dreaptă scrisoare.

Dintr-acestea dară vedem că în grămmatică învățăm să cunoaștem zicerile, apoi să le întrebuințăm, pă urmă să ne gindim asupra lor, și în sfirșit să le scriu pentru care împărțim grămmatica în trei părți; adică: în Analys Grămmățicesc, Analys Loghicesc și Ortografie^{KXVIII}.

Si iară Analysul Grămmățicesc se subțimparte în trei: în Etymologie, Syntax și Construcție. Si așa ca să pășim de la cele simple și mai lesne^c, către cele compuse și mai grele, vom începe învățătura grămmăticiei de la cercetarea părților cuvintului.

---

a. analiză logică; b. scrieră; c. ușoare (adj., aici)

REPEDE ARUNCĂTURĂ DE OCHI ASUPRA LIMBEI ȘI
 ÎNCEPUTULUI RUMĂNILOR^{XXX}

... ..

[...] Cînd ar întreba cineva un rumân din cei mai simpli și fără multe cunoștințe: Cari au fost părinții tăi? Care, religia lor? Care obiceiurile lor? el negreșit că nu ar ști ce să răspundă. Cînd însă l-ar întreba: Tu ce ești? el ar răspunde om - homo -. De ce fel de neam? - Rumân. - Cum se numesc în limba ta părțile trupului tău? Cap, ochi, nas, ureche, limbă, dinte, barbă, braț, mînă, deget, unghie, inimă, piept, sînge, ș.c.l. Caput, oculus, nasus, auricula, lingua, dens, barba, brachium, manus, digitus, ungvis, anima, pectus. De unde urmează că rumânul este întreg roman și toate părțile trupului său și chiar și sîngele său îi sînt române XVIII bis.

Apoi să venim a-l întreba și pentru obiecturile ce niciodată nu i-au scăpat din vedere, și care în fugile sale i-a fost de neapărată trebuință a le avea cu sine. El și atunci va răspunde: pîine, făină, apă, foc, vin, car, bou, cîine, cer, soare, lună șcl.: panis, farina, acqua, focus, vinum, carrus, bos, canis, caelum, sol, luna.

Ce au fost dară părinții și strămoșii rumânului ce l-a învățat să numească astfel lucrurile? Dacii,

---

XXX) Fragmente reproduse după: Ion Heliade Rădulescu, Scrieri lingvistice, Ediție, studiu introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, Editura Științifică, București, 1973, p.69-70, 72-73, 78-79.

slavii? - Negreșit că nu. De la cine a învățat el să numească zilele săptămânii? De la cine să sârbeze joile din luna sămănăturilor după paști? De la cine să caute felurimi de ghicituri și jocuri în seara către anul cel nou? De la cine jocul călușarilor? ^{XXIX} De la cine să numere? De la cine să-și însemne numărul pe răboj astfel: I, II, III, IIII, ... X șcl.? Putea care niște părinți alții și nu romani să-l învețe această limbă și aceste obiceiuri? Limba lui pentru sine și pentru trebuințele lui cele mai de aproape este toată latină. Când însă vom intra în biserică și în cancelariile Divanului, unde atita vreme a domnit limba slavonească, acolo o să găsim urmele ei. Ținta noastră aci nu este să aflăm pe rumânul popă, sau pe rumânul logofăt, ori pe meșterul, sau pe rumânul loghiotatos, ci pe rumânul rumân, în starea firei, și cu acele dintii cunoștințe ce le dobîndește la pieptul maicii sale, care l-ar învăța slavonește de ar fi slavonă, dăcește de ar fi dacă. (Dumnezeu o mai ști care a fost limba dacilor). Puținele vorbe slavonești nu schimbă nici natura rumânului nici țesătura^a limbii lui, al căria mehanism^b este tot acela cu al surorilor ei italiana, franțeza șcl. Formarea cazurilor, verburile auxiliare, conjugarea verburilor, timpii compuși, infinitivele, partițițiile trecute, toate dovedesc aceeași urzeală^c cu a limbilor de sus. Când odată avem un drum, o urzeală, o sistemă, poate vremea să schimbe toate vorbele cu altele streine, și rămîind tiparul^d rumânesc, limba în veci să fie rumânească, sau de vom zice omul, ciolovecul sau antropul vorbește ^{XXX} [... ..].

---

a. structura; b. mecanism (aici: funcționare);
c. structură; d. modelul.

... ..

Limba este mijlocul prin care ne arătăm cunoștințele și cugetările noastre, și prin urmare cu cât unui om i se întind și i se înmulțesc cunoștințele cu atita i se înmulțesc și zicerile prin care își numește ideile sale. Limba plugarului se mărginește numai în zicerile de care el are trebuință să-și numească uneltele, și dobitoacele sale, precum și lucrurile de întâiași trebuință și care sînt cunoscute la tot omul, fără să cunoască și vorbele de care meșterul, neguțătorul, ostașul sau politicul le întrebuintează ca să-și numească lucrurile ce îi sînt de trebuință întru meseria sa. Se mai amestecă plugarul și în alte meserii? intră în vorbă și cu altfel de oameni? numaidecît îl auzim și pe el vorbind de alte lucruri ce pînă aci îi era necunoscute și ele și numele lor^{XXXI}.

Noi pînă astăzi atîtea ziceri sau numiri avem în limba noastră după cîte meșteșuguri sau științe ne era cunoscute, și cu cât se vor înmulți cunoștințele noastre cu atita și limba se va îmbogăți. Regulamentul Organic singur a intrudus mulțime de lucruri și prin urmare românii cunosc și numirile sau zicerile cu care se numesc ele. Miliția asemenea își are termenii sau zicerile sale. Asemenea și științele și meșteșugurile se vor introduce toate între noi dimpreună cu termenii lor.

Cînd povestește cineva o întâmplare obicinuită, cînd vorbește de lucrurile ce sînt adesea înaintea noastră sau de acelea ce au auzit vorbind, atunci cu limba obștii^a poate să-și arate aceea ce cugetă; cînd însă va voi să vorbească de oarecare știință sau meșteșug, numaidecît vorbele îi lipsesc și acelea pe care le întrebuintea-

---

a. limba comună, curentă.

ză nu sînt înțelese celorlalți, dacă ei nu vor avea cunoștință de acea materie pentru care se vorbește. Această nu se întîmplă numai la noi, ci și la toate națiile. Alta este limba copiilor și alta este a oamenilor mari, alta este limba norodului și alta a celor învățați; nu că doară se deosebește la sunet, la glăsuire, sau că învățații numesc altfel lucrurile cele cunoscute de obște, ci numai că ei pot să vorbească de mai multe lucruri ce alții nu le cunosc și limba lor este mai bogată în ziceri ^{XXXII}.

... ..

[...], toți cari au scris mai mult rumânește și mai virtos au tradus din alte limbi sînt incredințat că au făcut această băgare de seamă, că zicerile rumânești sînt foarte lungi (polisilabe) mai virtos la formarea numerelor din singurit la înmulțit^a, cum mormîntul la singurit are trei silabe, iar la înmulțit zicîndu-se mormînturile are cinci, și mai bine ar fi să se zică totdeauna mormintele, după cum se și zice cîte o dată, și prin urmare a ne păzi în toate întîmplările acestea spre a împuțina silabele; precum în loc de a zice jurămînturile, așă-zămînturile, regulamenturile, să zicem jurămintele, așă-zămintele, regulamentele. Asemenea se poate împuțina silabele la multe substantive neutre făcîndu-se bărbătești^b, cum în loc de a zice substantive, adjective, verburî să zicem substantivi, adjectivi, verbi (lucru ce singur^c nu am păzit încă). Multe adjective iar, posesive ce rău s-au obicinuit a se termina în -esc se pot schimba atît spre împuținarea silabelor, cît și spre mai bunul înțeles, spre

---

a. formarea pluralului de la singular; b. masculine;
c. eu însumi.

pildă: în loc de politicesc, diplomaticesc, organicesc, moralicesc, putem zice politic, diplomatic, organic, moral^{XXXIII}.

Avînd cineva drept temei împutîinarea silabelor prin care limba se face mai puternică mai vîrtos în poezie, va putea băga de seamă în mai multe prilejuri a scăpa limba de polisilabe. Poate cineva vedea cîtă vrednicie se dă limbei din împutîinarea silabelor numai din următorul vers al D.I./ancy/Văcărescul din Primăvara amurului: "Miei pasc, alerg, se joacă, şăd", unde într-un rînd de şapte silabe se copriind cinci ziceri^{XXXIV}.

SCRISORI CĂTRE COSTACHE NEGRUZZI

[III]^{XXX}

... ..

Dialectul nostru că este mai cultivat nu este îndoială, pentru că într-însul s-au tradus toate cărţile bisericeşti, s-au făcut atîtea acte administrative şi judecătoreşti, s-au tradus şi s-au compus atîtea cărţi şi prin urmare s-au aşternut atîtea idei printr-însul. Însă a zice că dacă rumânii din Macedonia ar fi avut şi ei ocaziile noastre acestea puţinele, şi ar fi scris şi ei dialectul lor atît cît l-am scris noi p-al nostru, nu ştiu care din aceste două dialecte s-ag fi apropiat mai mult de italiană? Fireşte că şi ei la o astfel de întîmplare ar fi început a schimba pe h în f, pe k în p, pe g în y şcl., cum am făcut şi noi, şi păstrînd pe l în locul lui i al nostru, neavînd pe i, ce pe noi ne încurcă

XXX) Fragmente după: Ion Heliade Rădulescu, op.cit., p.123, 124-127-128.

stît, păstrînd multe vorbe neobisnuite din originea lor precum fărină în loc de făină şcl., dialectul acesta ar fi fost cel mai curat şi cel mai vrednic de a se lua în băgare de seamă spre a se cultiva. Adică voi să zic, că şi de am cultivat noi dialectul nostru, nu ştiu de l-am cultivat bine pînă acum.

Dar limba cea scrisă pretutindeni a fost un dialect deosebit al literaţilor, adică o alegere şi o culegere de tot ce este mai frumos şi mai clasic în deosebi-tele dialecte ale unei naţii.

Cei care au scris în limba noastră, fiecare a scris după cum se obicinuia vorba în locul său. Cei bisericeşti însă s-au învoit între sine^a, şi scriitorii bisericeşti munteni şi moldoveni, şi ungureni^b, poci zice, că au avut şi au tot o limbă sau dialect^c XXXV. Pentru ce oare şi scriitorii profani^d să nu se învoiască între sine? Această învoire^e nu se poate face pînă cînd nu vom începe a cunoaşte ce este bun în parte să păstrăm, ce e rău să lepădăm, şi să primim^f ceea ce au alţi fraţi ai noştri mai bun.

... ..

Ca să putem ajunge la unimea^g limbii care să poată fi limbă şi a noastră şi a rumânilor din Macedonia, să facem o cercare a aduce de exemplu o fabulă scrisă în aceste două dialecte, şi pe urmă să o aducem^h cum să fie înţeleasă şi de noi şi de macedoneniiⁱ XXXVI.

---

a. au convenit, au căzut de acord; b. transilvăneni; c. stil (aici); d. laici; e. acord, consens; f. să acceptăm; g. unitatea; h. să o adaptăm (prelucrăm); i. aromâni.

Ca în Dacia

^A"Intr-un loc o văduvă avea o oaie care cînd vrea să-i ia lîna o tunde rău, că-i tăia din preună cu lîna și carnea. Oaia îi zicea cu durere: —Ce îmi înțepi pielea cu foarfecele? parc-ai vrea să mă beleşti iar nu să mă tunzi. De îți trebuie carne, doamnă, zi să vie măcelarul (hasapul) că el mă taie numai decît; și iar de îți trebuie lînă, zi să vie bărbierul că mă tunde și mă scapă".

Această mică fabulă și de nu va fi întru toate plăcută dar este înțeleasă și de munteni și de moldoveni și de ungureni.

Ca în Macedonia

"Tru unu locu una văduă avea una oaie, care cando vrea să lîi lîa lăna u tunde rău, că tălia din adunu cu lăna și carnea; și oaia lîi zițe cu doru: ți gni'nțachi chelea cu foarfeca? canda, vrei si me bilești nu si me tunzi? seste că te lipsește carne, doamnă, las'si ȳină hasaplu și elu va si me talie tra oară; e seste că te lipsește lăna las' si ȳină barberlu si me tundă și si me scapă"¹.

Acest dialect nouă ni se pare ciudat poate, însă învîndu-se^a a scrie cu literile noastre și făcîndu-ne o limbă de obște^b, lăsînd noi unele, lăsînd și ei altele și împreunînd la un loc ce este bun, iată că se face un dialect înțeles și de unii și de alții și scriitorul lui să poată trece de autor al amîndorora noroadelor, spre exemplu^{XXXVII}:

a. convenînd; b. generală, unică.

1) Vezi, pentru confruntare, gramatica lui Boiagi, p. 194 (nota I. Popescu-Sireteanu).

Într'unu locu -¹ văduvă avea -² oăie, care cîndu vrea să'i lia lăna, o tundeă rēu; cē-i tălia dinpreuna cu lăna și carnea; și oăia îi dise cu durere: ce'mi întepi pelea cu foarfec-³? parc'ei vrea să mă belești, iar nu să mă tundi, dacă -⁴ lipsește carne, Doamnă, las'să vină măcelarulu⁵ că el mă talie în dată (sau traoară) și dacă îți lipsește lăna las'se vină bărbierului să mă tundă și mă scapă⁶.

În această fabulă scrisă cu litere latine, cu adăvărat că nu se află nici un dialect curat, dar este un dialect înțeles de fiecare și mai lesne de primit^a decît acela al unui norod în parte. Spre pildă lia, noi îl citim ia, și cei din Macedonia lia, reu, noi citim rău, și eu reu; adică noi trebuie a ne îndupleca^b a scrie pe a cu e, pentru dînșii, și ei a adăuga un (^) pentru noi. Pe tălia, noi îl citim tăia și ei tălia. Întepi al nostru este mai regulat decît întachi al lor. Tra-oară al lor este mai italianesc decît îndată al nostru.

De va căuta cineva în toate dialectele limbei noastre, va vedea mai toate zicerile de înția trebuință^c de origine și de familie romană. Locul însă unde s-a făcut colonia, clima, obiectele din afară, vecinii cu care

a. de acceptat; b. a conceda, a face concesiia de...
c. primordiale.

1) Aici va rămînea după cum este obiceiul a se zice sau o văduvă sau una văduvă (nota Heliade). 2) Asemenea (n.a.). 3) Unde este obicei a se zice foarfeca zică-se, și unde a se zice foarfeca, asemenea (n.a.)
4. îți lipsește al nostru este mai preferabil decît te lipsește al lor fiind între dativ și acuzativ (n.a.). 5. Măcelar este mai bun decît hasap (n.a.)
6. Bărbierul al nostru este mai regulat decît barberlu (n.a.)

am avut a face, împrejurările în care ne-am aflat, și revoluțiile ce au trecut peste noi în parte, ne-au făcut a ne deosebi și a împrumuta vorbe de a doua trebuință^a, de lux, de obiceiuri, de meșteșuguri, de arte, de științe, de la aceia cari s-au înfățișat cu ele întâiași dată în pământurile acestea, după pribegirea^b noastră și pierderea limbii și artelor strămoșești. La aceasta este vrednic^c de luare în seamă că mai toate vorbele ce avem noi de la latina acelea le au și macedonoromânii, unele mai stricate și altele mai bine păstrate^{XXXVIII}. Puține sînt care le avem noi latine și ei nu le au; puține sînt care le au ei și noi nu le avem. [... ..] Este vrednică de luat în băgare de seamă că zicerile ce noi le avem străine sau stricate, mai tot acelea le au și ei, cu deosebire că noi le avem slavonești sau ungurești ... și ei le au grecești sau turcești [... ..].

... ..

Din acestea toate cite s-au zis pînă acum, urmează, domnul meu, că cine este rumân adevărat și dorește unirea rumânilor întru aceeași limbă sau dialect scris, curățit și curat, la unul ca acesta nu încapă egoism. El alege din deosebitele noroade rumânești ce este bun, frumos, sonor, regulat, norocit, și face o limbă corectă și perfectă adăogînd ce îi lipsește din dicționarul latinei, adică din acea limbă sau mai bine dialect al noroadelor romane prin care s-au scris atîtea vestite opere, și prin care s-au gîndit atîtea capete ilustre și atîtea geniuri rare, și prin urmare este și mai clasică și mai bogată în idei și mai îmbilșugată în ziceri

---

a. accesorii; b. bejenia (retragerea la pădure și la munte); c. demn.

și prin urmare și mai chibzuită de a se pune fiecare zi-
 cere la locul său. Așa alcătuieste o gramatică cuvințioasă^a
 să^a de a se putea da în minile tuturilor pruncilor din
 oricare provincie rumânească unde să-și învețe limba nu
 cea în parte^b ci a rumânilor de obște, și prin care să
 vadă că sint tot dintr-o familie cu italianul, franțezul,
 spaniolul și portughesul, întru aceea ce se atinge^c des-
 pre limbă; o gramatică prin care învățind cu temei limba
 sa, să poată rumânul cu înlesnire învăța și limbile su-
 rori, a se cunoaște cu frații săi și a fi cunoscut de
 dinșii^{XXVII}.

Dar aceasta nu se poate face mai înainte până când
 noi vom scrie cu slovele chiriliane și macedonoromâni
 cu cele grecești; un fel de litere le trebuiesc tuturilor
 rumânilor de obște^d, adică și celor din Dacia și celor
 din Macedonia și celor din Elveția (romandelor). Și ace-
 stea sint literile lor, literile moșilor lor. Cu acestea
 se slujesc frații noștri români^{XL}.

... ..

---

a. convenabilă, potrivită; b. particulară (graiul
 local) c. se referă; d. în general.

COMENTARIU

- I Exemple care justifică reforma de simplificare a alfabetului chirilic în scrierea românei, întreprinsă de Heliade pe linia inițiată de Ienăchiță Văcărescu; totodată, ele ne sugerează intuiția fonologică a reformatorului ("Noi nu cunoaștem ce va să zică o și i lung și scurt etc.").
- II Vocala u se nota în două feluri în chirilica românească: у și oy (ultima notație, după modelul slavon oy, care imita, la rîndul lui, modelul elin ou), fără deosebiri de pronunțare; Heliade propune păstrarea semnului simplu, mai economic din punct de vedere (tipo)grafic (cf. ironia din pasajul inițial al Prefetei, nereprodus aici: "oy cel bogat în loc nu se mai vede!").
- III Semnele chirilice Ѣ și Ѥ avînd aceeași pronunțare, Heliade propune eliminarea semnului special pentru notarea diftongului respectiv, rezultatul fiind economia paradigmatică de grafeme, în alfabet. Oscilațiile în privința celor două grafii au putut fi constatate supra, în pasajele reproduse după gramatica lui Diaconovici-Loga.
- IV Prefața gramaticii heliadești este structurată, după modele devenite clasice (Petru Maior, de ex.), bazate și ele pe modelul medieval scholastic, dacă nu chiar pe acela platonician, sub forma unui dialog. Neînțelegerea dintre interlocutorul imaginar, partizan al tradiției grafice, și autorul reformator, vine din suprapunerea a două planuri de referință distincte: în timp ce primul se declară, dacă ne-am exprima în termeni moderni, pentru economia grafică sintagmatică (mai puține slove într-un șir scris, prin notarea unor grupuri de sunete cu câte o singură slovă), autorul se declară de partea economiei grafice paradigmatică (mai puține slove în inventarul alfabetic, prin eliminarea slovelor complexe și notarea valorii lor prin combinații de slove, în acord cu principiul fonetic în ortografie).
- Pentru a demonstra netemeinicia și conservatorismul propunerii preopinentului său, autorul recurge la raționamentul cunoscut ca reductio ad absurdum, dar aplicat cu ironia și umorul caracteristice tonului general al Prefetei (exceptînd unele pasaje, între care încheierea - gravă și solemnă). Căci combinații

de mai multe semne grafice într-unul singur sînt reprezentate nu numai prin ligaturile specifice grafiei sanskrite devanagari, desigur necunoscută lui Heliade, dar și variatelor sisteme stenografice; de asemenea, sisteme grafice silabice (un semn pentru o silabă, deci pentru o combinație de sunete) au existat din antichitate (în Sumer, Akkad, Babilon, Creta minoică) pînă în zilele noastre (silabarele japoneze hiragana și katkana) - toate, de bună seamă, necunoscute de către Heliade. Argumentarea trece prin sistemul ideografic (chinez) și ajunge la hieroglifele egiptene, pe care se pare că autorul le consideră semne pictografice. E adevărat că vechea scriere egipteană combina, parțial, ideogramele cu pictografia. Probabil că la cunoștința autorului nu ajunsese încă, la 1828, știrea descifrării hieroglifelor egiptene de către tinărul orientalist din Grenoble, Jean-François Champollion (1790-1832), mai întîi pe baza valorii fonetice a ciforva dintre ele, din grafiile numelor proprii ale dinastilor Ptolemaeici, apoi grație descoperirii inscripției trilingve de la Rosetta. Pînă aproape de momentul descoperirii lui Champollion, hieroglifele egiptene fuseseră, uneori, considerate ca expresii ale unor formule magice, oculte, ca niște semne "în loc de mai multe ziceri (=cuvinte) care fac un cuvînt (=propoziție, judecată, expresie, formulă)". Fasajul se încheie cu o ironie specific heliadescă: "să aflăm mai bine în locul unei limbi întregi un semn etc."; merită să discrediteze complet propunerea preopinentalui imaginar, simbol al conservatorismului ortografic.

VI Semnele de punctuație, cu mici excepții (span. ¿, la început de propoziție interogativă; n.gr. ; cu valoarea "?"; chin. 。 pentru "punct" și alte citeva), sînt în zilele noastre universale și folosite cam la fel în toate sistemele grafice moderne, motivația fiind - după cum corect arată autorul - de ordin logic și sintactic.

VII Pedanteria la care se referă autorul privește multitudinea de semne diacritice, specifice chirilicei - după model elin -, și anume numeroase tipuri de accente și "spirite", ironizate de Heliade în primele pasaje ale Prefetei (nereproduse aici); inventarul lor s-a putut vedea în fragmentul reprodus din gramatica lui Diaconovici-Boga. În ceea ce privește modelul grafiei ita-

liene cu litere latine, acesta a stat la baza grafiilor românești ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi, introduse de Școala Ardeleană.

VIII

Demonstrație de bun-simț în favoarea avantajelor și utilității principiului fonologic în ortografie, față de acela etimologic, care își făcea din ce în ce mai mult loc în scrierile cu caractere latine ale românilor transilvăneni.

IX

Definiție heliadescă a limbii.

X

Se subliniază și se justifică aici particularitățile limbajelor de specialitate, sub aspect lexical.

XI

Cele două căi principale de îmbogățire a vocabularului: internă ("numiri" făcute "de la sine") și externă ("numiri" împrumutate din alte limbi), la care avea să se refere, în detaliu, și Aron Pumnul, în preambulul primului studiu românesc consacrat formării cuvintelor (a se vedea infra).

XII

Justificare "genetică" (deci istorică) a sursei latino-romanice pentru lexicul neologistic românesc.

XIII

Formulare a principiului necesității în îmbogățirea vocabularului.

XIV

Critică implicită a purismului (uneori, după model german și maghiar), care duce la proliferarea unor cuvinte derivate și mai ales compuse formate prin calcuri greoaie.

XV

Critică implicită a împrumuturilor lexicale fără adaptare fonetică și morfologică la limba română.

XVI

Critică implicită a absenței preocupării pentru normarea și unificarea limbii literare, a adaptării unor forme gramaticale după modele străine variate de la o provincie istorică la alta (cf. sufixul grecesc de acorist sigmatic, după care sufixul infinitival românesc -(i)si, și sufixele infinitivale germ. -ieren și magh. -álni, din care provin "uruiala" și "aluiala" la care face aluzie autorul).

- XVII** Informația dată de Heliade asupra gramaticilor românești precedente este exhaustivă; s-ar putea spune chiar că această notă de subsol reprezintă o adevărată, primă și succintă, istorie a gramaticii românești până la 1828. I-au rămas necunoscute, cum era și firesc, numai gramaticile manuscrise ale arhimandritului Macarie (circa 1770, BAR cota 102), Dimitrie Eustatievici Brașoveanu (1757, ed. N.A.Ursa, 1969) și Ion Budai-Deleanu (după 1800, BAR 2425-2426), dar autorul se referă expressis verbis numai la acelea care "s-au văzut afară". Dintre ele, au fost recent reeditate lucrările lui Micu-Sincai (ed. M.Zdrenghea, 1981), Const.Diaconovici-Loga (ed.Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, 1973) și observațiile lui Iorgovici (ed.Doina Bogdan Dascălu, Cr.Dascălu, 1979), ca de altfel, și gramatica lui Heliade însuși (ed. Valeria Gața Romalo, 1980).
- XVIII** Definiția helladescă a gramaticii, în momentul istoric 1828; aspectul prescriptiv, prezent mai târziu în concepția lingvistică a autorului, e cu desăvârșire absent aici, întrucât se impun, ca model, "însușirile și firea" limbii, iar nu diferite sisteme, mai mult sau mai puțin subiective.
- XIX** Altă definiție helladescă a limbii; a se vedea supra, nota IX.
- XX** Exprimarea conștiinței caracterului semiotic al cuvintelor, acestea fiind "Symboluri ale zicerilor care sînt ca niște icoane ale ideilor".
- XXI** Autorul recurge la un procedeu analitic și inductiv pentru explicarea diviziunilor gramaticii, pornind de la un text concret, din care va extrage elementele necesare definirii conceptelor.
- XXII** Interpretare logicizantă a formei verbale de indicativ prezent: însoteste = este (copulă) + însotînd (predicat logic).
- XXIII** Gerunziul actual este considerat de către autor drept participiu prezent activ, pe cînd participiul actual - ca participiu perfect pasiv; cf. și Cap.VI, Pentru Partitipe (p.68), nereprodus aici.
- XXIV** Se aplică, la începutul acestui pragraf, în mod intuitiv, ceea ce se numește actualmente analiza funcțională sau metoda comutării: substituind secvența fără prin secvența cu în contextul eu...ține,

sensul sintagmei se schimbă; de aici rezultă și faptul că prepozițiile sînt cuvinte "cu sens", nicidecum cuvinte "vide", cum vor fi considerate o vreme în lingvistica europeană posterioară epocii lui Heliade.

- XXV Dintre cele zece părți ale cuvîntului ("părți de vorbire"; "clase lexico-gramaticale") lipsește numeralul, considerat, după modelul gramaticii Franceze, o subdiviziune a adjectivului (cf. p. 31 a gramaticii); în schimb, se tratează separat partițipia ("participiul"), după un model impus încă de gramatica antică.
- XXVI Text absurd, în care, nerespectîndu-se relațiile dintre termeni ("corectitudinea gramaticală") în ciuda compatibilității lor semantice, se reclamă intervenția sintaxei, al cărei rost se definește astfel implicit.
- XXVII Compartiment al gramaticii referitor la studiul topicii, după cum rezultă din exemplul comentat de către autor.
- XXVIII Cele trei subdiviziuni ale gramaticii, în concepția epocii.
- XXVIIIbis O confuzie intenționată, desigur, între planul ontic (existențial) și cel lingvistic, menită să demonstreze caracterul latin a ceea ce se numește astăzi fondul principal lexical al românei.
- XXIX [†] În ceea ce privește jocul căluserilor, cercetări mai noi susțin originea lui autohtonă.
- XXX Recunoașterea caracterului latin al structurii gramaticale a românei. De reținut și îndemnul, indirect exprimat, de a se da atenție limbii vii, prin căutarea românilor nativi ("rumânul rumân, în starea firei"), nu aceleia elaborate "în biserică și în cancelariile Divanului".
- XXXI Ilustrarea relației limbii cu societatea (cu clase sociale și categorii profesionale).
- XXXII Anticipare a ideii de varietate a registrelor de comunicare și a stilurilor funcționale.
- XXXIII O recomandare foarte interesantă de cultivare a limbii, în acord cu o tendință lingvistică surprinsă corect de Heliade; înlocuirea, în unele paradigme, a desinenței n.pl. -uri cu -e, și a sufixului complex -ic/esc, de inspirație slavă (cf. rus. -iceski), cu sufixul simplu -ic după model francez; a se compara, de exemplu, înve-

chitul poeticesc cu modernul poetic. "Scurtarea" la care se referă Heliade a atins astăzi, cel puțin în unele combinații sintagmatice, chiar adjective derivate primare cu sufixul simplu -esc, reducându-le la forme omonime cu substantivele corespunzătoare; a se compara, de exemplu, expresiile învechite limba românească, poporul românesc cu sintagmele moderne corespunzătoare, limba română, poporul român (forme de care nu pare a fi străină influența franceză, cu repercusiuni și asupra altor adjective din aceeași serie: rusesc, -ă/ rus, -ă; turcesc, -ă/ turc, -ă etc.) în schimb, tranziția de la plurale neutre la plurale masculine nu s-a realizat pe deplin, fiind abia în zilele noastre în curs de realizare, în special în limbajul tehnicii (cf. robineti față de robinete, vagoneti față de vagonete etc!).

XXXIV O recomandare de cultivare a limbii din perspectiva stilului poetic: Heliade recomandă omonimia formelor de persoana a III-a pl. și I sg. la verbele de conj. I, idee îmbrățișată tacit, între alții, și de Vasile Alecsandri, care-i va da un curs larg în propria-i operă poetică, licența aceasta (cf. /ei/ alerg, se joc) fiind preluată și de către alți poeți posteriori, în frunte cu Eminescu. Ca licență poetică, omonimia recomandată de Heliade s-a păstrat pînă astăzi, fiind un mijloc de adecvare a expresiei lingvistice la variate modele metrice-prozodice, dar și de asigurare a rarității rîmelor.

XXV A se vedea supra, Scriitori eclesiastici, p. 5 și urm.

XXVI Textul acesta atestă prima și singura tentativă de unificare a idiomurilor romanice orientale (daco-româna și aromâna) printr-o acțiune conștientă, expresie a încrederii lui Heliade - în spirit raționalist - în posibilitatea intervenției subiective în limbă, în posibilitatea dirijării fenomenelor lingvistice. Din context rezultă concepția heliadescă asupra caracterului dialectal al celor două idiomuri, fără precizarea privind limba căreia ele i s-ar subordona. Textul care urmează este totodată o mostră embrionară de cercetare dialectologică, la nivel fonetic și lexical.

XXVII Heliade propunea deci elaborarea unui idiom pan-romanic-oriental, altă expresie a concepției lui raționaliste asupra limbii, în momentul istoric 1879. Acest aspect al gândirii lingvistice heliadescă a fost sumar analizat de către Theodor Capidan, Ideile lui Ion Eliade Rădulescu despre dialectul românilor din Macedonia, în "Revista Macedo-

nenană", vol. al III-lea, 1-2 (1931), p.10-22, care arată că punctul de pornire al acestei idei se află la Petru Maior, în Disertație pentru începutul limbii românești, de unde avea să se inspire și Gh.Roja, în Măiestria ghiovășirii românești cu litere latinești Buda, 1809. În epocă erau curente proiecte de unificare a limbilor slave, începînd cu anul 1788, dar lipsesc indicii pentru a conchide dacă atitudinea lui Heliade s-a instituit sau nu în reacție la adresa lor, cf. Const.Dominte, Precursori din România ai planificării lingvistice și ai limbilor construite, în "Analele Universității București. Limba și literatura română" XXXIV (1985), p.65-70. Un ultim ecou al ideii de unificare a idiomurilor romanice orientale, la George Murnu, Cîteva pagini din trecutul nostru, în "Revista Macedonia", II, nr.9, noiembrie 1889.

XXXVIII

↑ Încercare de explicare, extralingvistică, a divergențelor dintre dacoromână și aromână.

XXXIX

Heliade propune o gramatică capabilă să evidențieze caracterul romanic, neolatin al limbii române; prescripțiile lui privind unificarea idiomurilor romanice orientale sub egida purismului tindeau totodată spre realizarea unei deschideri mai mari a acestor idiomuri către limbile romanice occidentale, și invers, anticipînd astfel ceea ce E.Lovinescu avea să numească sincronizare cu Occidentul.

XL

După Heliade și retoromana ar fi un dialect al românei, alături de dacoromână și aromână, idee care nu se poate susține, dar care-i va fi fost sugerată de ceea ce am numi astăzi unele isoglose comune retoromanei și romanității balcanice. În privința acestei chestiuni se poate vedea Ov.Densusianu, Histoire de la Langue Roumaine, Tome premier: Les origines, PARIS, 1901; tiraj fotomecanic, București, 1929; reed. de V.Rusu, în: Ovid Densusianu, "Opere", II, București, 1975, p.223-226, 227-228, ca și trad.rom. îngr.de J.Byck: Ovid Densusianu, Istoria limbii române, vol.I, Originile, București, 1961, p.153-155, 156-157; v. și I. Fischer, Latina dunăreană, E.S.E., București, 1985, p.202.

TIMOTEI CIPARIU

Timotei Cipariu aparține așa numitei a doua generație a Școlii Ardelene și este primul filolog român în sensul modern al cuvintului.

S-a născut la 21 februarie 1805, în statul Pânade de pe Tîrnava-Mică, într-o familie de țărani.

Scrisul și cititul le-a deprins de la tatăl său, care era om cu știință de carte, iar la vârsta de 9 ani (1814) a fost înscris la gimanziu în Blaj, unde a urmat și seminarul teologic și unde a rămas și a lucrat pînă la sfîrșitul vieții sale (3 septembrie 1887).

În ciuda faptului că nu a putut să studieze la înalte școli din străinătate, T.Cipariu, prin talentul și hărnicia sa, a ajuns să cunoască douăsprezece limbi clasice și moderne între care și cîteva orientale (ebraica, siriana, araba, egipteana, turca și persana). Tot ca autodidact a acumulat cunoștințe temeinice în domenii variate: istorie, filozofie, filologie, arheologie etc., reușind să devină un savant de prim rang al timpului său.

Spirit activ și erudit, T.Cipariu, de-a lungul vieții sale, a fost o prezență marcantă la toate evenimentele cultural-politice legate de existența poporului român din Transilvania.

Fruntaș al Revoluției din 1848 din Transilvania T.Cipariu a fost unul din cei zece secretari ai Adunării de la Blaj de pe Cîmpia Libertății. A făcut parte din delegația română trimisă la Viena pentru a prezenta împăratului revendicările românilor și a susținut în toate împrejurările posibile dreptul românilor din Transilvania la emancipare națională.

De la vârsta de 20 de ani a devenit profesor la gimnaziul din Blaj, carieră de care va rămâne legat toată viața, renunșind să se distingă ca pedagog și ca autor de manuale: Compendiu de gramatica limbii române, Blaj, 1855, Gramatica limbii latine, Blaj, 1857-1860. Referitor la cărțile didactice ale lui T. Cipariu s-a făcut observația că erau cele mai bune în școlile românești¹.

Meritele deosebite în cariera de profesor i-au adus numirea de director al liceului din Blaj (1854), funcție pe care o deține pînă în 1857.

Este membru fondator al Asociației Transilvane pentru literatura și Cultura Poporului Român (ASTRA-5 nov.1861), care-l alege mai întîi vicepreședinte și apoi președinte al ei.

În 1866, cînd ia ființă Societatea literară, care va deveni Academia Română, T.Cipariu, pe atunci cea mai mare autoritate pe terenul filologiei românești², este ales membru și totodată președintele ei la lucrările din 1866.

De numele lui T.Cipariu se leagă și apariția primului ziar românesc - Organul luminării (1847-1848) scris cu litere latine, ca și a primei reviste de filologie: Arhivul pentru filologie și istorie (1867-1874).

Preocuparea permanentă care l-a consacrat ca întemeietor al filologiei științifice românești a fost studiul limbii române, din care T.Cipariu ca și predecesorii săi, S.Micu, Gh.Șincai și P.Maior, a făcut o armă de luptă pentru drepturile naționale ale poporului român din Transilvania.

1. I.Rațiu: Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui. Blaj, 1905, p.70.

2. idem, p.42.

Principalele opere izvorite din acest interes sînt: Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi, Blaj, 1854, Crestomatie sau Analecte literare, Blaj, 1858, Principii de limbă și de scriptură, Blaj, 1866 și Gramatica limbii române, vol.I, Analitica Buc., 1868; vol.II - Sintactica, Buc.1877.

Prin toate aceste lucrări T.Cipariu a pus bazele filologiei românești și implicit ale lingvisticii noastre istorice.

x
x   x

T.Cipariu este exponentul etimologismului moderat. Principalele obiective ale cercetării sale sînt: cristalizarea gramaticii, curățirea limbii și stabilirea ortografiei.

Chiar dacă soluțiile și explicațiile propuse de el nu au fost întotdeauna confirmate de evoluția limbii și a lingvisticii, metoda de lucru, bazată pe faptele de limbă "cite sînt și au fost vreodată în uzul ei" (Gramatica, vol.I, p.383-384) ca și dorința, cel puțin declarată, de a rămîne obiectiv în căutarea adevărului, sînt dovezi suficiente ale spiritului științific cultivat de T.Cipariu. De altfel, el este primul care aplică în lingvistica românească metoda de cercetare comparativ-istorică.

În concepția lui T.Cipariu limba e considerată un produs istoric: evoluția limbilor depinde de condițiile de viață specifice fiecărui popor. Calea de îmbogățire a unei limbi este uzul înțeles în primul rînd ca o cale internă, dar tot în numele uzului sînt acceptate și împrumaturile³. Limba se fixează prin lite-

³. Vezi: I.Coteanu, 160 de ani de la nașterea lui T.Cipariu, în Limba română nr.3/1965, p.297.

ratură, care trebuie să fie scrisă, însă scriitorii nu trebuie să facă "inoituri gramatice fără nici un fundament" (Principii de limbă și de scriptură, p.267) ci trebuie să se mențină în limitele "spiritului limbii".

În ortografie susține principiul etimologic, dar nu-l respinge total nici pe cel fonetic. Motivează opțiunea pentru principiul etimologic prin nevoia de a se realiza unitatea limbii naționale, într-un moment când nici unul dintre dialectele existente nu se ridicase la rangul de normă literară unică.

Înțelege nevoia de cultivare a limbii naționale ca singură cale pentru formarea unei literaturi și culturi naționale.

Prin adâncimea sa, gândirea lingvistică a lui T.Cipariu depășește limitele metafizice și intuește unele aspecte dialectice: contradicția dintre mișcarea limbii ca unitate în varietate⁴.

Analiza gândirii lingvistice a lui T.Cipariu permite desprinderea unor elemente care o apropie de lingvistica modernă. S-a subliniat⁵ de altfel că T. Cipariu a înțeles distincția limbă și vorbire cu mult înainte de F. de Saussure, chiar înainte de neogramatici.

De asemenea concepția sa despre obiectul "fonologiei" care trebuie nu numai să clasifice sunetele limbii pe baza asemănărilor, dar să arate și "relațiile" dintre ele "de unde se urzesc schimbările și strămutările lor" (Elemente de limbă română, Blaj, 1854, p.2), amintește de lucrările de fonologie istorică din secolul nostru.

---

4. Ibidem.

5. -"-

O altă distincție care apropie gândirea lui T.Cipariu de lingvistica modernă este și cea pe care o face între materia și forma limbii (Principii de limbă și de scriptură; p.254-255), mai ales prin sublinierea rolului pe care-l are forma în determinarea specificului unei limbi.

Prin ideile pe care le promovează și, mai ales, prin lucrările de analiză concretă a limbii române T.Cipariu rămâne la loc de cinste în istoria lingvisticii românești.

CUVÎNT LA INAUGURAREA ASOCIAȚIEI ROM.TRANSILV.
ÎN IV NOV. 1861^{*)}

"Din această ruină totală a națiunii numai Dumnezeu știe cum am scăpat, numai ca prin minune^I, numai cu pielea și cu viața, căci acele incursiuni și prădăcini nu numai ne-au răpit averea și cultura, ce am avut-o, ci ne-au răpit și mii și mii de suflete de ale fraților sau părinților noștri. Și dacă ar fi fost moartea lor numai corporală, mai puțin le-ar fi fost și amărăciunea, însă decît moartea naturală mai este moarte și mai cumplită pentru om; sclavia, despărțirea de ai săi și mai presus de toate simțul unei ruini naționale^{II}. Căci nici o durere nu poate să se asemene cu acea durere, cînd își vede omul nu numai pieirea sa, ci vede totodată și pieirea unei patrii, a unei națiuni întregi, fără nici o speranță de ridicare din acea pieire. Însă dîn toate aceste

---

*) Fragment reprodus după ediția a II-a, Blaj, 1962, p.6.

ruini providența ne-a conservat încă în aceste dureri cumplite un tezaur^{III} neprețuit, care nu li l-au putut răpi nici sabia învingătorului, nici cruzimea tiranului ce domnea pe corpurile noastre, nici puterea fizică, nici politica infernală, - un tezaur născut cu noi de la țîțele mamei noastre, dulce ca sărutările măicuțelor, cînd ne aplecăm la sinul lor, tezaur mai scump decît viața, tezaur care, de l-am fi pierdut, de l-am pierde, de vom suferi vreodată, ca cineva cu puterea, au cu nomele să ni-l răpească din mîinile noastre, - atunci mai bine, mai bine să ne înghită pămîntul de vii, să ne adunăm la părinții noștri cu acea mîngiere că nu am trădat cea mai scumpă ereditate, fără de care nu am fi demni de a ne mai număra fiii lor; limba română".

NOTE

- I Supraviețuirea națiunii române, în ciuda vitregiilor la care a fost supusă de istorie, a fost privită uneori ca un adevărat miracol. (Vezi și Gh. Brătianu: O enigmă și un miracol istoric; poporul român, Buc., 1940). În realitate ea se explică prin capacitatea de adaptare la condițiile existenței acestui popor, ceea ce constituie o trăsătură a spiritului românesc.
- II Conservarea sentimentului național stă la baza trăinicieii morale a unui popor, iar la rîndul său, sentimentul național, în ordinea de idei a lui T. Cipariu, se sprijină pe conștiința comunității de limbă.
- III Limba națională este o moștenire pe care întregul popor e dator s-o iubească și s-o apere pînă la sacrificiul suprem. Întregul fragment este elocvent pentru a demonstra că principalul mobil al lui T. Cipariu pentru studiul limbii române îl constituie patriotismul său.

PRINCIPII DE LIMBĂ ȘI DE SCRIPTURĂ*

CAP. XLIII

"Eroarea cea mai neiertată, ce au comis și comit pînă astăzi, erudiții străini^I în judecarea limbii române, e că ei, cea mai mare parte, nu iau în considerație decît materia^{II} sau masa prezentă a celeia, iar de forma^{III} ei și ales de formele gramatice^{IV} de acum și din timpurile trecute, de dincoace și de dincolo de Dunăre, cu totul își uită măcar că prea bine poate fiecare pricepe, că materia și cuvintele mai curînd se pot schimba decît forma și formele limbii^V, pentru că a schimba forma și formele vreunei limbi după forma și formele alteia, atîta însemnează^{VI}, cît a-și părăsi limba proprie și a adopta pe cea străină, iar asimilarea^{VII} materialului străin după forma și formele propriei limbi nu însemnează a-și schimba limba ci numai a o schimonosi^a, precum se întîmplă cu limbile orientale; cea persană și turcească, care sînt pline de cuvinte arabe introduse prin religia Islamului, însă de care scriitorii cei mai buni se rețin ca de foc^{VIII} - și din cele occidentale cu cea anglicană, care-și pierdu mai toate formele originare-germane, împreună cu cea mai mare parte a materialului german, și în locul acesteia se umplu de cuvinte exotice^b mai ales franceze, italienești^{IX}, etc., așa cît de ai sta să o judeci după materia iar nu după forma ce i-a mai rămas, cu drept cuvînt s-ar putea număra între limbile romane, - ceea ce însă nimenea nu o face, singur^c din cauza formei ei.

*. Fragment reprodus după ediția Blaj, 1866, p.254-261.

a. schimonosi; b. străine; c. numai.

incurre^l nici o imputațiune de la nici unul, care știe a prețui încă și ostenețile fără rezultate; și așa crezînd nu ne-am înșelat.

Aceste rezultate, însă ce aflarăm cădeava-se să rămînă numai teoretice, au după lipse^m, fiindcă limba nu e încă vie, a le pune și în aplicare, dînd oarecum un impuls spre una mai repede a singelui circular, care învie și însănătoșază, dacă nu și întinerește?^{xx}

Noi ne deciseseam pre partea cea din urmă, nu numai ci ne simțeam oareșcum îndatoriți, precum și îndreptațiți a ajuta prin acea folie (Organul luminării) publică la însăși îndreptarea, înavuțirea și cultura limbii românești;^{xxi} refnviînd din uitare cuvintele, formele, semnările românești uitate, părăsite sau mai rar uzitate, însă genuineⁿ și mai corecte decît cele uzitate, - precum și reducînd ortografia aceloră și a altora, cea mai bună și mai regulată după legile gramaticii românești analitice-comparative, și după date adevărate cum s-au pronunțat și scris la cei vechi mai bine.

În care intențiune eram de părere că vom fi îndreptați și justificați în ochii tuturor, care știu, cum că nu e cu puțință a scrie după pronunția tuturor^{xxii}, nu numai din cauza varietății în pronunțare, prin atîtea provincii române, ci și pentru că încă nu avem un dialect fixat recunoscut de toată românia, cum au italiei, francei, germanii pe lingă toată varietatea dialectelor locale ale acestor limbi^{xxiii} .....

---

l. lat. incurare reprehensionem = a risca, a-și atrage un reproș; m. nevoi; n. adevărate, autentice, veritabile.

De variațiunea limbii românești, de care amintim, mărturie ne este forma limbii, cum se află astăzi nu numai la noi, așa numiții unghureni^o, ci și chiar la frații noștri, de peste munți, cu întreaga diversitate între munteni și moldoveni, - care cu toții, deși se par a recunoaște în principiu supremația formei limbii noastre celei din cărțile bisericești, ci în faptă nu o urmează, și în parte bine fac, fiindcă nu e destul de corectă.^{XXIV} Ci, care bine fac, că fiecare din provinciile române va să urmeze dialectul particular al lor^{XXV}; moldovenii moldovenind, muntenii muntenind și unghureni unghurind, intratita încît de nici o particularitate a idiotismului lor, cum e iotacismul moldovenilor etc., ca de nescari relicve^p sacre, se par a nu se putea despărți?^{XXVI}

Noi nu am voit, spunînd cea [limba] adevărată, nici a scrie unghurește, nici moldo-munteneste, după formele și cuvintele limbii, pe cît adecă ne era cu putință, -ci chiar de aceea, adoptăm tot ce ni se părea regulat, ori în ce provincie românească să fi aflat că e uzitat, și în orice carte bună veche românească.

De aici noi nu putem folosi, nici în Organ, nici în oricare alt opus^r de ale noastre, cuvinte exotice: turcești, rusești sau neogrecești, uzitate tramontanilor^s noștri, ci nouă, unghurenilor, neînțelese, -și din aceeași cauză nici de cele unghurești, nemțești, uzitate la noi peste tot au în parte, ci neînțelese celorlalți români, nu numai pentru că nu sînt românești, ci pentru că nu sînt înțelese tuturor^{XXVII}.

Din cele slovenești unele se află numai în cărțile bisericești așa încît poporul nici nu le înțelege nici nu le-a folosit niciodată, -ci cu care numai unii dascăli ne-au împălat^s, sau logofeții și gramaticii divanelor,

---

o. transilvăneni; p. rămășițe; r. operă; s. locuitori de dincolo de munte; ș. împuiat capul.

episcopiiilor și minăstirilor, sau din lipse, neștiindu-se exprima curind^t și bine românește, sau din plăcerea și din ostentarea cunoștinței lor în acea limbă, ce pe atunci se credea sfântă^{XXVIII}.

Alți termeni trecură și în viața poporului românesc, uneori cu atîta putere, încît pre încetul scoaseră, pe cei genuini românești de tot afară.

Cu cești din urmă e mai anevoie a trata și a veni la căpătii, -cînd despre ceilalți de mai sus, cum că nu se pot lua în considerațiune, numai un cuvînt este și poate fi între toți literații români, cîți încă nu s-au confundat în mustul statu-lui quo.

Noi încă am urmat asemenea și în Organ și aiurea după puteri. Nu ne-am șerbit, în tot ce am publicat, cu nici un cuvînt slovenesc pentru care avem la îndemină cuvinte genuine românești, -și numai acolo și de acele uzitarăm, de carele încă sau nicidecum, sau în cercustările^t date, ne era cu neputință a ne depărta.

Ceea ce urmarăm și în respectul celorlalte cuvinte și forme exotice, nu numai de element cu totul eterogen, ci și în limbile de almentre romane, dacă unii termeni nu erau curați de element roman.

E de știut că și în limbile neo-romane, italica, francica și spanica încă-s foarte multe cuvinte exotice, ex. gotice, arabice, celtice etc., care însă în aceste fiind fixate, nu se mai pot extermina; de aceea, însă eu tot nu cred, că merită a fi introduse și în limba noastră, unde pînă acum nu au mai fost.

Dacă alți scriitori romani nu observă această regulă, poate ei o fac, pentru că cred, cum că tot ce se află în acele limbi romane e roman^{XXIX} și nemica exotic și în-cr-atit ar fi scuzați.

---

t. repede; ț. circumstanțele.

NOTE

- I Erudiții străini nefiind cunoscători ai limbii române, și-au bazat aprecierile pe simpla statistică aplicată materialului lexical prezent. Constatînd că $\frac{3}{5}$ sînt cuvinte latine, $\frac{1}{5}$ slavone și $\frac{1}{5}$ din alte limbi au conchis că limba română este un "amestec" din alte limbi.
- II S-ar părea că la vremea cînd a apărut această lucrare (1866) conceptul de materie (a limbii) nu-i era autorului suficient de limpede pentru că, după ce ne lasă să înțelegem că-l identifică cu totalitatea cuvintelor unei limbi, pomenește, ceva mai departe, de materie și cuvinte. Poate că de aceea T.Cipariu a revenit asupra acestui concept, și în Gramatica limbii române, partea a II-a (1877), precizează că prin materie înțelege lexicul. (Vezi și lucr.de față p. 289.- notele 2-4.
- III Vezi p. 285, nota 3,
- IV "Principiul" că analiza unei limbi trebuie să țină seamă de "toate formele cite sînt și au fost undeva în uzul ei", e susținut de T.Cipariu și în Gramatica limbii române vol.II, p.383-384. Observăm concepția modernă a lingvistului, care se simte obligat ca, în cercetarea limbii, să ia în considerație nu numai aspectul sincron, ci și pe cel diacronic, nu numai aspectul literar, ci și pe cel dialectal.
- V Observație confirmată de dezvoltarea ulterioară a lingvisticii care a demonstrat că stabilitatea relativă a limbii decurge în primul rînd din caracterul mai conservator pe care-l are forma ei în opoziție cu materia care se poate schimba mai ușor. Vorbind de forma și formele limbii presupunem că autorul avea în vedere o distincție între forma în general a limbii și manifestările ei concrete.
- VI Este subliniat rolul formei în determinarea specificului unei limbi - idee asupra căreia revire și în Gramatica sa (vezi și lucr. de față, p. 289). Ideea este foarte actuală, mai ales după ce structuralismul dănez a evidențiat că limbile nu se deosebesc prin substanță (aceeași peste tot), ci prin forma lor, care este specifică.
- VII T.Cipariu admite împrumutul de cuvinte în limitele necesarului (vezi Principii...p.296) și consideră că asimilarea lui este obligatorie, de aceea nu este indiferent din ce limbă împrumută o altă limbă. Afinitatea de formă ușurează procesul de asimilare.

- VIII Scriitorii buni au intuiția spiritului limbii, a genului ei, pe care T.Cipariu îl pune la baza împrumutului (vezi Principii...p.269).
- IX Probabil T.Cipariu are în vedere demonstrația făcută de M.Müller cu privire la caracterul germanic al limbii engleze în ciuda lexicului bogat în elemente române.
- X Bartolomeu Kopitar (1780-1844), lingvist și filolog sloven, specialist în slavistică.
- XI Friedrich Diez (1794-1876) lingvist și filolog german, creatorul lingvisticii romanice ca disciplină științifică, autor al primei gramatici și al primului dicționar etimologic al limbilor romanice. A demonstrat științific, pentru prima dată pe plan european, latinitatea limbii române.
- XII A apărut numai între 4 ianuarie 1847 și 28 aprilie 1848.
- XIII O înțelegere corectă a raportului dintre cercetarea sincronică (analitică) și cea diacronică; diacronia luminează sincronia.
- XIV Este relevantă relația dintre cele două științe: lingvistică și istorie, - cercetarea limbii este chemată să suplinească lipsa de date istorice privind trecutul îndepărtat al poporului nostru.
- XV Cu toate că în altă parte (Gramatica...p.3) întâlnim la T.Cipariu formulări care presupun o altă concepție cu privire la natura limbii, totuși din cele spuse aici rezultă că, pe urmele lui Humboldt, el consideră limba o creație a spiritului uman.
- XVI Poziție justă și foarte avansată pentru vremea aceea, demnă de a fi subliniată cu atât mai mult cu cât constatăm că și mai târziu, în ciuda progreselor înregistrate de știința limbii, s-au formulat opinii discriminatorii privind aprecierile asupra diverselor limbi.
- XVII T.Cipariu este printre primii români care au susținut importanța studierii limbilor vii. De altfel nu s-a mulțumit cu formularea teoretică a principiului, ci l-a aplicat în practica cercetării limbii române.
- XVIII Într-adevăr, prin locul ei special în cadrul limbilor romanice, studiul limbii române a suscitat interesul filologilor străini chiar de la constituirea filologiei romanice.

- XIX Autorul are în vedere pe specialistul în literatură, dar nu și pe creatorul de literatură.
- XX Este formulat crezul autorului cu privire la posibilitatea lingvistului de a influența dezvoltarea mai rapidă a unei limbi pe baza cunoașterii legilor ei.
- XXI Așadar scopul Organului era acela de cultivare a limbii române în concepția autorului - calea cea mai bună pentru formarea limbii naționale.
- XXII Acesta este argumentul principal invocat de autor împotriva adoptării ortografiei fonetice.
- XXIII Justă observația că dificultățile în stabilirea unei ortografii sînt determinate în primul rînd de absența unei limbi literare comune.
- XXIV Luînd în considerație atît deosebirile teritoriale ale limbii, cît și pe cele funcționale, T.Cipariu vorbește mai departe (p.261-267) și de un dialect bisericesc pe care-l consideră, dintre toate, forma cea mai puțin corectă a limbii române.
- XXV Dintre subdiviziunile menționate numai dialectele muntean și moldovean au fost identificate prin anchete dialectale; ceea ce T.Cipariu numește dialect "unguresc" sau "transilvănean" corespunde cu dialectul crișan, maramureșean.
- XXVI T.Cipariu intuiește că esența procesului de formare a unei limbi literare unice constă în necesitatea părăsirii particularităților dialectale.
- XXVII Criteriul de selectare a materialului pentru limba literară este, așadar, uzul general.
- XXVIII Cauzele invocate nu sînt suficiente pentru a explica influența slavă asupra limbii române. De fapt, T.Cipariu nu a înțeles pe deplin importanța acestei influențe. Crede că slavonismele au intrat numai pe cale literară.
- XXIX Observație subtilă pentru vremea lui Cipariu, care a înțeles că, recurgînd la împrumuturi lexicale din limbile neolatine, scriitorul român trebuie să distingă între ceea ce e romanic și ceea ce e "exotic" în aceste limbi, și să nu adopte decît cuvinte din prima categorie, dar nu are dreptate.

GRAMATICA LIMBII ROMANE*, I.1869, p.3-4.

Introducere §. Limba

"Limba e dată omului^I ca un mijloc^{II} prin care să ne împărtășim unul altuia cugetele, cunoștințele și voințele, arătându-le prin semne^{III}, care pentru cea mai mare parte a omenimei, încît are toate organele sănătoase, sînt: au sunete, formate din gură, articulate și inteligibile, ce se numesc vorbe sau cuvinte, - au prin alte semne, cum sînt literele și tot ce se ține de scriere.

Fiecare vorbă, dar, sau cuvînt, stă^a dintr-un sunet articulat, au din mai multe sunete împreunate într-una; iar în scriere dintr-o literă sau mai multe^{IV}.

Vorbele sau cuvintele sînt semnele cugetelor^V, precum și literele, - numai cît literele presupun și mai de aproape reprezintă chiar pe cuvinte, și așa literele, în adevăr sînt semnele semnelor^{VI}.

Notele autorului

1. Știința, care se ocupă cu pertractarea^b limbii se numește Gramatică. Ea se ocupă înadins cu delinierea^c regulilor limbii, începînd de la întielele elemente în vorbire și în scris, pînă la așezarea vorbelor sau cuvintelor în propozițiuni complete și forme corecte^{VII}.

De aceea Gramatica se ocupă mai întii cu analiza și examinarea sunetelor, care împreunate în vorbe formează complexul unei limbi, precum și cu figurarea lor în scris^{VIII}.

---

*. Fragment reprodus după Gramatica limbii române Vol.I - ediția 1869, p.3-4.

a. constă; b. studierea; c. stabilirea.

De aici trece la însăși analiza vorbelor, încît se ține de formele lor^{IX}.

Și în urmă examinează și determină regulile, după care se compun între sine vorbele, spre a da expresiune cugetelor și ideilor omenești, sau sinteza cuvintelor în vorbire și cuvîntare^X.

2. Sunetele elementare dar, din care se compun vorbele unei limbi, încît se figurează în scriere, se chiamă litere^{XI}, - iar împreună cu formele primare ale cuvintelor se numesc și elemente^{XI}.

Elementele limbii sînt deci: atît sunetele limbii și semnele lor literele, cît și formele primare ale limbii.

Și de aceea și Gramatica se împarte în două părți: una Analitică și alta Sintetică, încît se ocupă sau cu analiza vorbelor în elementele lor, sau cu compozițiunea lor în propozițiuni bine regulate, și apte pentru expresiunea cugetelor și comunicarea lor cu alții^{XII}.

3. Gramatica la cei vechi se zicea artă, după greci *τέχνη*. Noi însă o numim știință, - și încă știința prin care învățăm a ne cunoaște limba și legile ei, și prin urmare a vorbi bine și regulat, precum și a scrie corect și fără sminteli^{XIII}.

NOTE

I Este vorba de concepția biblică cu privire la originea limbii.

II Funcția de comunicare a fost semnalată ca funcție primordială a limbajului încă de filozofii din antichitatea greacă și latină. Epicur, urmat de Lucrețiu, a făcut din această funcție argumentul fundamental al originii sociale a limbajului.

În concepția anticilor limba a servit mai întîi la exprimarea afectelor și apoi, pe măsură ce se dezvoltă gîndirea și se formează noțiunile, se creează cuvinte pentru transmiterea lor.

Dacă această ordine este motivată filogenetic, pe plan ontologic, în funcția de comunicare a limbajului,

pe primul loc, se află transmiterea ideilor, în formularea lui T.Cipariu - cugetele și cunoștințele -, iar pe locul al doilea se află exprimarea sentimentelor noastre - voințele - ceea ce la T.Cipariu reiese din ordinea în care prezintă conținutul comunicării.

- III Interpretarea cuvintelor ca semne care nu au legătură directă cu obiectele denumite a fost făcută de Aristotel (385-322 î.e.n.), dar la T. Cipariu noțiunea de semn e mai cuprinzătoare intrucit se referă nu numai la vorbe sau cuvinte, ci cuprinde și "alte semne" între care autorul menționează "literele și tot ce ține de scriere". Precizarea amintește de clasificarea semnelor în signa audibilia și signa visibilia aparținând lui Augustin (354-430 e.n.), pe care T. Cipariu probabil a cunoscut-o.
- Cu toate că, pentru vremea lui T.Cipariu, datele definirii limbii nu prezintă noutăți, totuși este surprinzătoare sinteza lor, căci ea dovedește încercarea autorului de a introduce în definiția limbii elemente care țin de structura specifică a fenomenului, prefigurând cu un secol definiția dată limbii de către A.Martinet (Elemente de lingvistică generală, (trad.rom.,1970,p40)
- IV Insistând asupra aspectului structural al limbajului și intuind stratificarea lui, analiza merge de la sunete - unitățile cele mai mici - la vorbe sau cuvinte.
- V Definiție semiotică a cuvântului conceput ca semn al înțelesului, ceea ce presupune o accepție unilaterală a semnului lingvistic.
- VI Formularea are la bază ideea că litera este semnul sunetului, dar precizând că "literele reprezintă cuvinte", T.Cipariu are, probabil, în vedere îmbinările de litere și respectiv de sunete, de aceea le consideră "semne ale semnelor". Cf.Aristotel, Despre interpretare 16^a "ceea ce apare în glas este un semn al celor ce sînt în cuget și ceea ce este în scris al celor din glas". Ideea literelor ca "semne ale semnelor" e de la Augustin; De dialectica V.
- VII Definiția gramaticii ca știință cu un obiect de studiu bine precizat, incluzînd și fonetica și ortografia.
- VIII În terminologia actuală - fonetica - incluzînd și aspectul scris - ortografia.

- IX Morfologia.
- X Sintaxa.
- XI Confuzie curentă în epocă între sunete și litere. Sunetele elementare ar corespunde fonemelor în terminologia actuală.
- XII Cu excepția foneticii care, așa cum am văzut, în concepția lui T.Cipariu este inclusă în Analitica, împărțirea prezentată aici corespunde împărțirii actuale a gramaticii în morfologie (Analitica) și sintaxă (Sintetica).
- XIII O clară formulare nu numai a obiectului, ci și a scopului urmărit de știința gramaticii.

GRAMATICA LIMBII ROMÂNE, VOL.,II, SINTETICA,

Buc. 1877, p. 1 - 2

Introducere

§ Limba

.....

Notele autorului

1. Cugetele și sentimentele omenești se pot manifesta și prin alte semne, precum sînt ale surdomușilor, sau și prin sunete nearticulate, precum sînt risul și vaitetele, și chiar ale unor animale. De aceea însă, aceste moduri de expresiune, tot nu fac limba, decît într-un înțeles mai lat^a și nepropriu^I.

2. Dar limba omenească nici nu este una și aceeași nici măcar la unul și același popor totdeauna pe tot locul și în toate părțile ei; ci schimbările s-au făcut și se fac neconținut, încît limba unuia și aceluiași popor de multe ori s-a împărțit în mai multe ramuri de limbă sau

---

a. în sens larg.

dialecte după provincie. Și cu cît o limbă este mai veche, și teritoriul ei mai amplu și vast, cu atît și schimbările sînt mai multe și mai mari, în formă și în materiale. Variabilitatea însă depinde și de la natura popoarelor și organului lor de vorbire^{II}.

3. Limba românească încă este una din cele mai vechi, deși nu chiar atît de veche, cît în concluziunile noastre istorice lingvistice să cutezăm a pătrunde pînă la legiunile lui Iuliu Cezar și mai în sus. La tot cazul baza ei a fost limba întîiilor coloniști romani în Dacia. De aceea și schimbările și în decursul atîtor secole nu au putut să nu fie foarte mari, deși din defectul^b monumentelor mărimea acestor schimbări nu se poate calcula cu exactitate^{III}.

Întrucîtva însă, și cu oarecare înapropiere^c, tot se poate, după mai multe date sigure istorice, precum și alăturarea limbii românești cu limbile de origine latină, din variațiunea ce este între limba noastră și cea macedo-română, dacă cumva ele oarecînd au fost una, și mai precis din istoria limbii românești de la întîia carte tipărită românește pînă în zilele noastre^{IV}.

Cu toate astea variațiunea limbii românești, nici astăzi nu este atît de mare cît să nu înțelegem cărțile și cele mai bătrîne românești, și unii pe alții din oicare provincie dincoace de Balcani^V.

---

b. lipsa, absența; c. inexactitate, aproximația.

2. Gramatica și părțile ei. p.4-5

.....
Notele autorului

1. Fiecare limbă are forma sa proprie, care se distinge de celelalte, precum se distinge individul de individ.

Însă precum indivizii, așa și limbile, nu numai se disting una de alta, ci și seamănă una cu alta, mai mult sau mai puțin, după cum forma și materia limbilor mai mult sau mai puțin diferă. De aici și în limbi, ca și în oameni se află surori și cumnate, și arată că se trag din una și aceeași origine^{VII}.

2. Limba română încă are forma sa proprie, prin care se distinge, dar și unele caractere comune mai multor altor limbi, care-i sînt surorile și cumnatele ei, precum sînt limbile de origine și formă latină, ca cea italiană, ispană, galică^d, și alte mai multe dialecte^{VIII}.

3. Forma generală a fiecărei limbi, se determină mai ales prin natura sunetelor, din care constă, și prin modul, cum se împreună sunetele în cuvinte, și cuvintele în cuvîntare^{IX}.

Iar forma specială se determină mai ales prin terminațiunile, ce se adaugă la rădăcina cuvintelor, spre a exprima unele relațiuni, în care vin cuvintele^X.

Prin terminațiuni cuvintele îmbracă noi forme, de aceea terminațiunile se numesc și forme^{XI}.

4. Materia^{XII} sau materialele limbilor, nu se extractează în gramatică, ci într-o știință distinctă, ce-i zic lexicografia....

---

d. franceză.

Cda. 287/987 Fasc. 19

NOTE

- I Interesantă apropierea pe care o face autorul între semnele lingvistice și alte semne folosite în comunicare, ceea ce poate fi socotit drept o prefigurare a semioticii de mai târziu.
- II Variabilitatea lingvistică este explicată istoric atât prin răspîndirea teritorială, cît și prin specificul fiecărui popor și al bazei proprii de articulare. Legătura cu specificul psihic și baza de articulare - teză curentă în lingvistica europeană.
- III Viziune clară asupra originii și transformărilor suferite de limba română cu trecerea timpului.
- IV De subliniat justa înțelegere a folosirii metodei comparative istorice pentru luminarea trecutului istoric al limbii române și mai ales încrederea autorului în posibilitatea atingerii scopului propus, desigur cu rezervele de rigoare. Recomandă o triplă comparație cu celelalte limbi romanice, cu idiomele sud-dunărene și cu fazele mai vechi ale limbii române.
- V Importantă remarcă privind una dintre particularitățile limbii române. De fapt reia într-o formulare mai exactă, o observație curentă la cărturarii români.
- VI Observație foarte actuală privind rolul formei sonore în determinarea specificului unei limbi.
- VII Remarcăm importanța acordată asemănărilor lingvistice în determinarea înrudirii - criteriu al metodei comparative - istorice. De observat și terminologia ca și analogiile dintre limbă și individ, care trădează influența concepției naturalismului lingvistic asupra gândirii lui T. Cipariu.
- VIII Corectă inserare a limbii române printre limbile romanice.
- IX Forma limbii e înțeleasă în ultimă analiză ca mod de organizare (natura diferită a sunetelor - elemente ale formei - rezultă de fapt din modul de organizare al substanței expresiei, cum ne-am exprima astăzi) și ca relație între elementele limbii. Interesantă distincție între forma generală a limbii (determinată de natura sunetelor, distribuția lor și topica în frază) și forma specială (morfologia).

- X Este subliniat rolul formei morfologice în exprimarea raporturilor sintactice.
- XI Precizare care dovedește că termenul formă avea deja accepțiuni diferite. A se vedea și textul din Arca Ruană.
- XII Rezultă că prin materia limbii se înțelege numai lexicul ei, nu și sunetele, căci acestea din urmă fac parte din formă.

AUGUST TREBONIU LAURIAN

Învăţat de formaţie enciclopedică, a fost filozof, istoric, filolog, traducător.

S-a născut în anul 1810, în satul Fofeldea, comuna Nocrich (Sibiu). După studii gimnaziale la Sibiu şi Cluj, pe cele superioare (de matematică, fizică, filozofie, istorie, lingvistică) le urmează la Viena şi Hanovra. Doctor în filologie cu teza Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Daciae vigentis vulgo valachicae ("Încercare critică asupra originii, derivării şi formei limbii române din amândouă părţile Daciei, numită popular valahică"), Viena, 1840. Devine profesor de filozofie (1842), apoi de limbă latină (1845) la Bucureşti. Colaborează la revistele vremii ("Foaia literară", "Foaie pentru minte, inimă şi literatură", "Propăşirea"), editează "Magazin istoric pentru Dacia", 5 vol. (1845-1851), iniţial în colaborare cu N.Bălcescu, apoi singur, lucrare care, alături de ediţia Kogălniceanu a cronicilor moldovene, stă la baza istoriografiei româneşti moderne. A fost unul dintre conducătorii revoluţiei transilvane de la 1848, dată după care publică trei lucrări de ordin istoric: Die Romänen der österreichischen Monarchie ("Românii din monarhia austriacă"), 3 vol. (1849-1851), Die Rechte der rumänischen Nation gegen die Angriffe der Sachsen ("Drepturile naţiunii române împotriva atacurilor saşilor") (1850) şi Documente istorice despre starea politică şi religioasă a românilor din Transilvania (1850), în care se observă progresul în privinţa cultivării laturii documentare şi criticii izvoarelor istorice naţionale. Concepţia lui istorică

generală, democratică și raționalistă, îi încadrează printre istericii romantici (era adept al desființării rangurilor feudale, al improprietății țăranilor, al formării gardiei naționale și al extinderii dreptului de a alege). Chemat de Grigore Ghica la Iași, contribuie la organizarea învățămîntului în Moldova; introduce studiul obligatoriu al latinei, redactează manuale de istorie și geografie, aduce la Iași alți învățați transilvăneni. Acum editează Hronica lui Gh. Sincai (1853-1854) și publică Istoria românilor, 4 vol. (1853-1861), nelipsind dintre militanții pentru Unirea principatelor. La 1859 este profesor de limbi clasice la "Sf. Sava" și efor al școlilor. Contribuie la înființarea Universității din București (1864), fiind primul ei profesor de limba latină și primul decan (1864-1881) al Facultății de litere și filozofie. Membru fondator al Societății academice române, devine secretar (1867-1870), apoi președinte al ei (1870-1872; 1874-1876); a fost totodată primul organizator al Bibliotecii Academiei.

A murit în anul 1881, la București.

A fost o personalitate de vastă erudiție, a cărei operă dezvoltă spiritul inițiat de Școala Ardeleană în cadrele noi ale curentului latinist (1840-1880), îngroșînd uneori pînă la exagerare principiile latinismului (etimologizarea ortografiei) și purismul (eliminarea elementelor nelatine din lexicul limbii române), reflectate și în Dicționarul limbii române, 3 vol., 1871-1876, elaborat, ca proiect, din însărcinarea Societății academice, în colaborare cu I. C. Massim (1825-1877) și cu concursul lui G. Barițiu și I. Hodoș, dar considerat de către contemporani un eșec total.

Contestat în epoca sa, din cauza concepțiilor și principiilor profesate, Laurian a fost totuși apreciat de către B.P.Hasdeu, întemeietorul filologiei românești științifice, pentru anticiparea a două importante probleme de lingvistică teoretică: constatarea continuității dialectale între limbile romanice (prin gruparea dacoromânei cu dialectele sud-italiene, a sardei cu spaniola și a francezei cu dialectul italian piemontez) și precizarea reconstrucției prototipurilor lingvistice.

Prezentăm succint, în continuare, două dintre operele sale de interes lingvistic: Tentamen criticum... și Dicționarul.....

Prima reprezintă cea mai subiectivă gramatică a limbii române, contaminată de etimologism. Lucrarea cuprinde o introducere consacrată locului limbii române între limbile romanice și se compune din două părți: analitica și sintactica. Analitica, la rîndul ei, este divizată în analitica vocală sau fonetica (descrierea vocalelor, consoanelor, diftongilor și grupurilor consonantice, într-o ortografie exagerat latinizantă, de ex.: pane'la "pînea", stelle'llaru "stelelor") și analitica verbală sau morfologică, tratînd părțile de vorbire și formarea cuvintelor (se disting aici, între altele, unsprezece tipuri de declinare; în conjugarea verbelor românești, sînt luate în considerație toate modurile și timpurile din latina clasică etc.). Partea sintactică cuprinde sintaxa părților de vorbire și aceea a propoziției, în același spirit cu prima parte (un exemplu de propoziție din această secțiune: Una rondinella nu face primavera "O rîndunică nu face primăvara"). Rezultatul este o încercare de reconstrucție ideală a limbii române, în forma considerată pură de către autor, și

anume cît mai apropiată de latina din epoca lui Traian sau, în cel mai bun caz, apropiată de forma românei în secolul al XII-lea, despre care el credea că poate fi prezentată străinilor ca limbă română contemporană, iar românilor - ca normă literară supradialectală, motiv pentru care a fost apreciat ca o "absurdă fantezie de limbă" (N.Iorga), autorul însuși fiind considerat "cel mai exagerat etimologist dintre toți gramaticii români" (R.Ionașcu). Avînd, așadar, un scop normativ în direcție latinizantă, Tentamen-ul n-a exercitat aproape nici un fel de influență asupra gramaticilor ulterioare.

Proiectul de Dictionariu al limbii romane este o lucrare caracterizată prin contradicții și inegalități. Enormul material lexical, un total de 50.000 de cuvinte (depășit numai de DEX, 1975), este repartizat în trei volume, de fapt în două, care cuprind numai elemente de origine latină - și o anexă, expresie a purismului autorilor, în care sînt încadrate și toate elementele lexicale slave din română, intitulată Glosariu care coprinde vorbele d'in limb'a romana straine prin originea sau form'a lor, cumu si celle de origine indouiosa. Apărut într-un moment istoric-cultural în care noua literatură română manifesta o vădită propensiune spre literatura populară și limba vie, iar majoritatea intelectualității post-pășoptiste opta pentru ortografia fonetică, dicționarului i s-a reproșat vehement neglijarea acestor tendințe. Criteriul discriminatoriu în selectarea termenilor literari (separarea, în vederea eliminării, a slavismelor din lexicul românesc) fusese totuși anticipată în Dictionarul românesc, latinesc și unguresc (1822-1823), redactat sub patronajul episcopului Ioan Bobb, și în Vocabular de vorbe streine... (1847) al lui Heliade. Alte grave neajunsuri ale acestei lucrări lexicografice au constat în unele

reconstrucției bizare, introducerea artificială a unor termeni noi, și ortografia considerată ca strict etimologizantă (deși etimologismul se prezintă aici moderat în raport cu acela cultivat în Tentamen...). Cu toate acestea, istoriografia lingvistică românească recentă a constatat, ca merite ale proiectului lexicografic: bogăția materialului lexical, punerea în circulație a unui număr apreciabil de neologisme (astăzi asimilate deplin la sistemul și structurile limbii române), concizia și claritatea definițiilor semantice, exemplificarea corectă a sensurilor și însușirea lor după criteriul diacronic. În ceea ce privește aspectul etimologic, autorii au anticipat principiul etimologiei multiple și au introdus în lexicografia românească două categorii utile: originea onomatopeică și originea necunoscută a unor cuvinte inserate (în privința ultimei fiind precedați numai de către Heliade), categorii absente din dicționarul lui Cihac, de exemplu. În contrast cu Tentamen criticum..., lexicografia românească de mai târziu a valorificat cu folos partea explicativă a lucrării comentate aici. Dictionariul... lui Laurian și Massim a ilustrat, în fond, ideea că nu cantitatea lexicului de o origine sau alta, ci calitatea (geneza) lui reliefează structura lexicală a unei limbi, în consens cu demonstrațiile ulterioare ale lui Hasdeu. Practic, în Dictionariu..., latinismul autorilor e mai puțin extremist decât a părut cîndva.

Ideile pentru care au militat latinistii, în frunte cu Laurian, - fără ca prin ceea ce scriem aici să uităm marile lor exagerări - au devenit realitate, de fapt, după stingerea curentului, încît astăzi se poate vorbi cu deplină încredere despre reromanizarea limbii române literare.

TENTAMEN CRITICUM...²²

... Cu oarecare probabilitate, cel care cunoaște natura limbii poate să-și imagineze că trecerea din limba latină clasică, pură, în idiomul roman, vulgar^I, s-a petrecut în felul următor după cum se observă în rugăciunea domnească următoare, deși a afirma când s-a petrecut ar fi un lucru temerar.

I

Pater noster, qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua sicut in coelo et in terra; panem nostrum quotidianum da nobis hodie; et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris; et ne nos inducas in tentationem; sed libera nos a malo.

II

Patre nostru, qui esci in celi, sanctifice se nome teu; advenia regnu teu; fia voluntate tea, assico in coelo et in terra; pane nostra quotidiana da nobe adie; et remitte nobe debite nostre, assico et noi remittimu a debitori nostri; et nu ne induce in tentatione; vero ne libera de malu.

III

Patre elle nostru, qui esci in celori, sanctifice se nome elle teu; venia regnu ellu teu; fia voluntate ella tea, quomu in celu et in terra; pane ella nostra quotidiana da nobe estadi; et ni remitte debitorie elle nostre, quomu et noi remittimu debitori elloru nostri; et nu ne ducere in tentatione; vero ne libera de ellu reu.

22) Fragmente din Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia regentis vulgo valachicae, Auctore A. Trebonio Lauriano, Viennae, 1840, p. LVII-LVIII, LXX, 45, 46, 68, 212, 219. Traducerea din limba latină a fragmentelor aparține Katalinei Dumitrașcu.

IV

Parente'le nostru, quale esci in celori sanctesca-se nome'le teu; venia imperiu'lu teu; fia volia'la tea quomu in celu et pre pauimentu; pane'la nostra ella de tote die'le da-ni estadi; et ni liberta nobe debitorie'le nostre, quomu et noi libertamu debitori'loru nostri; et nu ne ducere in tentatione; qui ne scapa de ellu reu.

V

Tata'lu nostru, quale esci in celori sanctesca-se nome'le teu; venia imperatia'la tea; fia volia'la tea, prequomu in celu et pre pauimentu; pane'la nostra quella de tote dille'le da-ni nobe estadi; et ni liberta nobe peccate'le nostre, prequomu et noi libertamu peccatosi'loru nostri; et nu ne ducere in tentatione; qui ne mantuesce de quellu reu.

Dintre toate dialectele Italiei cel mai mult seamănă cu dialectul dacic^a cel sicilian, după cum sarda formează trecerea către hispanică^b și piemonteza către franceză... II

... ..

Oricui care examinează cu atenție fi va apărea ușor una și aceeași limbă înveșmântată cu diferite haine din cauza diversității atitor locuri. De aceea, dacă autorii care au determinat forma stabilă, cea de azi, a acestor limbi, ar fi avut în vedere această unitate măcar în privința felului scrierii, toate națiunile, de la Bosforul Tracic pînă la Strîmtoarea Gaditană^c (excep-tînd neamurile care nu se încadrează aici), s-ar înțelege între ele cu un foarte mic efort. Această operă n-ar fi fost nicidecum atît de grea dacă ne gîndim la des citatele dialecte principale care și-au modificat adînc subdialectele lor în interesul literaturii și astfel acestea și-au ridicat capul deasupra celorlalte.

---

a. (daco)româna actuală; b. spaniolă; c. Gibraltar.

În Italia este numai o singură limbă cultă la fel în Franța; în Hispania atât de puternică a fost castiliana^a, încît aproape că a acoperit chiar lusitana^b, care politicește este independentă de ea.

Cît de mare cîștig a adus această stare a lucrurilor la propagarea culturii universale poate măsura ușor cel care observă cu atenție epoca noastră care tinde sensibil către cosmopolitism^c. Căci bărbații buni trebuie să speră că pe cei pe care timpuri fatale i-au despărțit, timpuri favorabile îi vor uni, nu pentru a oprina neamuri, precum au făcut fără voia lor foarte des invincibili noștri strămoși, ci pentru a atinge mai ușor pe această cale scopul propus - cultura și fericirea întregului neam umanⁱⁱⁱ.

... ..

Cuvintele care constituie vorbirea sînt apte ori să redea prin sine sensul întreg al propozițiilor ori să lege alte cuvinte mai strîns sau servesc la determinarea mai îndeaproape a sensului primelor, astfel se pot numi cele amintite mai înainte primare, iar cele din urmă - secundare^{iv}.

... Cuvintele primare, sau părțile cardinale^d ale discursului, exprimă ori obiectele insele cu notele^e lor, ori starea obiectelor; le vom numi denominative, respectiv predicative^v.

Denominativele notează absolut, unele - obiectele insele ori notele obiectelor, iar altele - le exprimă numai după legăturile prin care vorbitorul își reprezintă astfel de obiecte după părerea lui. Primele se numesc nume, ultimele - pronume.

---

a. spaniola; b. portugheza; c. internaționalizare (aici); d. principale; e. trăsăturile, caracteristicile.

Numele indică ori obiectele care există prin sine sau prin notele care se întilnesc^a cu anumite obiecte, primele se numesc substantive, iar celelalte - adjective.

Numele substantive ori sînt denumirile lucrurilor sau ale indivizilor existenți într-adevăr în natură, ori denumirile anumitor reprezentări ce numai gîndite pot fi asemănătoare obiectelor existente într-adevăr; primele se numesc concrete, iar celelalte abstracte.

Numele substantive concrete notează ori un obiect unic sau un individ oarecum unic existent fără vreo extensiune ulterioară, ori desemnează întreaga clasă a indivizilor care au în comun mai multe trăsături; primele se numesc proprii, ultimele - nume comune sau apelative.

... Se numesc adjective cuvintele care indică nu obiectele însele, ci numai notele care se regăsesc în anumite obiecte și ca atare ori determină mai îndeaproape natura substantivelor cărora li se adaugă sau exprimă cantitatea acestora; primele se numesc adjective propriuzise, cele din urmă - numerale^{VI}.

... ..

Fărțile principale ale judecătii sînt: subiectul, adică conceptul care există prin sine sau ca atare gîndul despre care se poate spune ceva, și predicatul sau verbul, adică aserția sau ceea ce se spune despre subiect.

...

Atît în conceptele compuse supoziția și apozitia, cît și subiectul și predicatul în judecățile simple, atît între ele cît și cu celelalte gînduri, trebuie să se potrivească, ceea ce constă în potrivirea sau congruența părților vorbirii și provoacă sintaxa acordului.

---

a. se asociază.

... ..

Determinarea specială de mare importanță a numelor o face demonstrativul ellu postpus, care corespunde articolului grecesc ο, η, ω, italian il, la, spaniol el, la, francez le, la, lusitan^a o, a, german der, die, das, englez the, unguresc az, a; din această cauză se cheamă articol, deși nu este nimic altceva decât pronume demonstrativ, astfel: omu ellu, sau omu'lu, de fapt este același lucru cu ellu omu, ille homo sau homo ille. Articolul se folosește în toate acele cazuri unde se cere o determinare mai clară și nu se pot admite celelalte pronume^{VII}.

DISCURS LA DESCHIDERA CURSULUI DE FILOZOFIE^{III}

Se bagă de vină^b matematicii, dar cu mult mai virtos filosofiei, căci nu vor să se pogoare de pe tronul cel înalt la publicul de rînd, căci nu vorbesc limba oamenilor comuni^c. S-a băgat de seamă că și matematicul și filosoful în starea^d de acum își pot vedea toată știința lor înaintea a toată lumea ne-matematică și ne-filosofică fără a fi înțeleși de cineva; pentru esemplu poate striga matematicul cu glas dît mai mare că sinul^e unghiului e de o potrivă cu jumătate de coardă a unghiului îndoit (s.a.), fără a se teme că-l va înțelege vre un profan^{VIII}. De asemenea^f frasuri are și

III) Fragment din Discurs la deschiderea cursului de filosofie (în Colegiul național de la Sf.Sava din București, septembrie 1842), păstrat la Biblioteca Academiei R.S.România, nr.677, f.1-16, reproducus după textul integral, publicat de Ilie Popescu Teiușan și Vasile Netea în anexa monografiei August Treboniu Laurian, Ed.Didactică și Pedagogică, București, 1970, p.280-281.

a. portughez; b. se reproșează; c. de rînd; d. stadiul; e. sinus-ul (mat.); f. Astfel de.

filosoful o mulțime foarte frumoasă. Dintre strădanile de a vulgariza^a matematica și filosofia, cite s-au făcut pînă acuma, nu și-au ajuns scopul nici una. De la matematică în zilele noastre nu se mai face această celeritate nedreaptă, însă filosofia doresc cu toții să o vadă familiarizată^b. În Franța de pe timpul lui Montaigne s-au făcut mai multe probe pînă acum și s-au văzut foarte multe idei frumoase în limba populară. Însă cei mai de pe urmă cînd au vrut să caute filosofia într-insele băgară de seamă că ceea ce află ei în limba populară și ceea ce fu ținutul^c filosofiei pînă acum nu e filosofie, ci în adevăr nimica mai mult nici mai puțin decît cugetare și judecare populară.

Au fatalitatea^d aceasta științele abstracte, științele care nu se află în viața comună^{IX}. Ele nu se pot sluji cu vorbele din viața comună. Ideile lor sînt străine profanilor, deci și vorbele trebuie să le fie străine^x. Despre obiecte matematice nu putem vorbi decît în limba matematicii. Despre obiecte filosofice nu putem vorbi decît în limba filosofică. Cine vrea să le înțeleagă, trebuie să se inițieze într-insele după toate formele inițiației, pentru cei neinițiați rămîne în toată puterea ca: Procul estote profani^g. Deci, pe lângă învățătura ideilor filosofice, trebuie să învățăm și limba filosofică. Învățătorul construind ideile, trebuie să construe și expresiile. Ascultătorii urmînd învățătorului în construirea ideilor trebuie să-i urmeze și în formarea expresiilor care sînt icoanele^f ideilor.

---

a. de a populariza; b. popularizată; c. conținutul; d. necesitatea stringentă (aici); e. "Stați la o parte, neinițiaților!" (lat.); f. semnele, simbolurile.

De amindouă părțile avem trebuință de pațiență^a, mai virtuos noi românii, că pentru noi este mai mare această greutate decît pentru celelalte nații, care au limba științifică formată^{XI}. Limba noastră în genere și limba științifică în speție nu e încă făcută, ci numai se află pe drumul de a se face^{XII}. Pentru norocirea^b noastră ea are o mamă învățată și trei surori cultivate și cunoștința aceloră ne va duce la cunoștința limbei noastre^{XIII}. O critică imparțială (la care vom ajunge prin filosofie) ne va dezvăli^c natura ei și ne va arăta relația în care se află cu mama și surorile ei, și cultura acestora va sluji spre cultivarea ei.

În psihologie dezvălind facultățile și lucrările minții noastre, vom intra și în espicarea fenomenelor limbii în cît^d acestea sînt efectele lucrărilor psihice și în cît ea ne poate sluji spre descoperirea cauzelor aceloră, și vom face ale noastră bătări de seamă în limba românească și mai pe larg. În logică esplicînd legile cugetării, vom esplica asemenea și legile vorbirei vom propune Diancetica^e din pas în pas împreună cu Dialectica. În speție vom băga de seamă la dînsa^f în tot cursul filosofiei, însă numai cu critica, căci arbitriul va avea loc fiindcă nu vrem nici să înșelăm pe alții, nici să ne înșelăm pe noi. Și așa socotim că prin cultura științei vom ajunge și la cultura limbei^{XIV}.

---

a. răbdare; b. Spre norocul, din fericire (pentru noi); c. dezvălui; d. întru cît, în măsura în care; e. gîndirea discursivă, rațională sau rezultatele ei; f. îi vom acorda atenție.

ORTOGRAFIA CUVINTELOR ~~ROMANE~~

... ..

15. A scris un cuvînt, în înțelesul ce se dă vorbei scriere în limbile care nu reproduc la ochi, ca limba chineză, fiecare cuvînt cu un semn particulariu, a scrie un cuvînt va să zică a traduce prin semne vizibile sunetele elementarii din cari se compune cuvîntul^{XV}. Sunetele elementarii din cari se face nemăsurata mulțime de cuvinte a limbilor celor mai avute, se reduc la un număr foarte mic: limbile clasice, de exemplu, au format infinita lor avuție de cuvinte din 20-21 de sunete. Limba română [...] nu are mai mult de 30-32 de sunete elementarii^{XVI}.

A descoperi dară prin o analiză ușoară de făcut acest mic număr de sunete elementarii ale limbii, a defig^a pentru fiecare sunet un semn anumit, a face cunoscute aceste semne celui ce învață a scrie limba, a da acestuia, ca să scrie bine, singura regulă de a însemna fiecare sunet ce aude în cuvînt cu semnul defipt^b pentru acest sunet: iacă suprema perfecțiune, paradisul ortografic, după care au oftat și oftează și astăzi unii din învățații români^{XVII}. Nu vom fi noi cari să negăm că principiul formulat așa în toată generalitatea sa este adevărat și întru totul conform rațiunii. Dară acest paradis l-au posedat românii în scrierea cu litere chirilice^{XVIII}. [...] Fapta e că, de un secol aproape,

~~scrie~~) Fragmente din Prefațiune (p.XXI-XXIV) la Dictionariul limbii române după însărcinarea dată de Societatea academică română, elaborat ca proiect de A.T.Laurian și I.C.Massin. Prefața este semnată de ambii coautori. Fragmentele reproduse aici sînt actualizate din punct de vedere ortografic, cu excepția exemplurilor prin care se ilustrează tocmai aplicarea principiului etimologic; în cîteva cazuri am introdus, totuși și pe lîngă astfel de exemple, transcrierea în ortografie actuală, dar între paranteze pătrate.

a. a fixa; b. fixat.

românii se luptă a ieși din acest pretins paradis; și astăzi toți cîți știu scrie, scriu cu litere romane după un principiu opus celui care președea^a la scrierea cu litere chirilice, după principiul etimologic; deși unii esecută principiul cu mai multă, alții cu mai puțină conștiință și rigoare, și de aci păruta^b confuziune ortografică [...] . Cînd Societatea academică supuse la probele unor nouă și serioase dezbateri uestiunea ortografiei, ea ajunse a se convinge că, sub pedeapsa de a întunereca cu totul gramatica limbii, de a o lipsi de verice lumină a filosofiei, de a rupe cele mai prețioase relațiuni cu limbile surori, de a scinde limba română, și prin aceasta națiunea, în atîtea limbi cîte pronunții variate se aud, nu se putea depărta în scrierea română de principiul etimologic; că principiul contrariu, bun poate și rațional pentru o limbă primitivă, nu poate aduce decît confuziune și întunec într-o limbă derivată, cum este a noastră; că etimologia, cu un cuvînt, precum pentru înțelesul cuvintelor așa și pentru sunetele ce compun cuvintele și traducerea acestora prin semne, poate singură produce cuvenita lumină și ordine în limbă^{XIX}. Principiul etimologic o dată pe deplin stabilit ca singur dreptariu bun pentru limba noastră, ca să ajungem la dorita unitate de scriere, nu se cerea decît a formula acest principiu cu claritate și precizie. În adevăr urmînd acest principiu în toată rigoarea sa, s-ar cere ca vorbele române care-și au originea lor în alte limbi, să se reproducă pe cît se poate, cu ortografia acelor limbi: s-ar cere, de exemplu, ca vorba téca [teacă], ca venită din grecescul τήκα, să se scrie theca, ca vorbele cinci, cocere [coacere], torcere [toarcere], cerere etc., ca provenite din latineștile quinque, torquere, quaerere

a. prezida (aici: reglementa); b. aparenta.

etc. să se scrie și în limba noastră: quinqui [cinci], coquere [coacere], torquere [toarcere], querere [cerere]. A împinge principiul pînă la aceste limite, cari dealtmîntrelea cu greu s-ar putea fipsa, ar fi fost a stabili pentru limbă, care este proprietatea cea mai legitimă a poporului întreg, o scriere pe care să nu o poată esecuta decît un mic număr de privilegiați; spiritul timpului în genere, cum și interesele cele mai vitale ale națiunii în parte, se opunea cu putere la adoptarea acestei extremități^{XX}. Ca să ne bucurăm de foloasele unei scrieri după principiul etimologic, și pentru ca totdeodată fiecare român ce și-a făcut măcar școala sa primarie să poată scrie cu deplină corecțiune în ortografia fundată pe această normă, Societatea academică formulă și adoptă cu unanimitatea membrilor săi mai puțin unul, principiul ortografic următoriu: Pentru scrierea limbii române se va urma principiul etimologic, întru cît regulile pentru esecutarea lui se pot trage din limba română însăși și completa prin analogie, înlăturîndu-se semnele de prisos cari împiedică dezvoltarea rațională și regularea limbii în gramatica ei.

16. Din principiul așa precizat mintea sănătoasă cea mai comună poate trage toate consecințele cuprinse în el. Iacă acele consecințe:

I. Se scria așa cum se aud, afară de excepțiunile ce se enumeră la No. III, următoarele 19 sunete, reprezentate fiecare prin litera inițială din cele 19 exemple de vorbe, ce aci se aștern:

1. are, 2. bate, 3. cade, 4. dare, 5. este,
6. fagu, 7. grase, 8. intri, 9. jure, 10. lacu, 11. mare,
12. nare, 13. orbu, 14. parte, 15. rade, 16. sare,
17. tare, 18. ursu, 19. vulpe.

II. Celelalte sunete, cite se mai aud in limba noastră ca derivate din cele de sus 19 originarii, se scriu fiecare cu aceeași literă ca și sunetul originariu din care se naște^{XII}. Aceasta este singura și unica regulă ortografică a limbii noastre, cum se vede din aplicarea ei in speciile^a următoare:

1. duci, duce (din ducu), și prin urmare: cerce-tare, incingu etc.
2. frigi, frige (din frigu), și prin urmare: geru, gingia etc.
3. edi, verdi (din edu, verde), și prin urmare: dicu, diua etc.
4. cosi, arsi (din cosu, arsu), și prin urmare: siuerare, sioreci etc.
5. bureti, lati (din burete, latu), și prin urmare: tinere, tinta etc.
6. calli, mollu (din callu, mollu), porcella (din porcellu), și prin urmare filiu, paliu, taliu, liertare, margella, floricella etc.
7. remaniu, puniu (din remanere, punere), și prin urmare: calcaniu, petroniu, cuniu etc.
8. arandu, jurandu (din arare, jurare); -cerendu, avendu (din cerere, avere); - însă: frigundu, tacundu, placundu, torcundu (deși din frigere, tacere, placere, torcere, dară ca să nu se șuiere^b o și g scriindu: tacendu, frigendu etc.); -omorie (din morire), și prin urmare: riu, ridu, rîma [rîmă] etc.
9. calcare, batutu, rasura (din calcu, batu, rasu); -versu, appesu (versi, appesi); - perceptoriu, batutoriu

---

a. apcimenenele, exemplele; b. să nu se citească drept africcate.

(din perceputu, batutu); - puține: locuire (din locu); rotundu, locusta, apoi co spre distincțiune^a de ca, și prin urmare compusele: coci [căci], déco [dacă], pentruco etc.; cum și: lungo [lingă], peno [pină], dupo [după].

10. domna, domne (din domnu); dorme, dorma (din dormu), și prin urmare: forte, morte, torta, costa etc.

11. cresca [crească], omenesca [omenească] (din crescu, omenescu), și prin urmare: cresta, ferestra etc. ^{XXII}.

Consonantele d, g, t au sunet șuierat^b nu numai cu i, ca în exemplele de sus, ci și cu e după dîsele, cînd după acest e vine sc, st, ll, rr sau r urmat de altă consonantă: putredescu, passesci, catellu, intellegu, terrina, ternu, serpi, desertare.

Semnele pe vocalele sau sub consonantele derivate sînt de prisos, întru cît pronunția lor este determinată prin lege fonetică. Numai la cazurile care ies din lege sînt necesarii următoarele semne ^{XXIII}:

1. gravul (`) în ară, cantă [ara, cînta], spre a distinge de ara, canta [ară, cîntă]; laudămu, arămu [lăudam, aram], spre a distinge de laudamu, aramu [lăudăm, arăm]; pați, facu [păți, făcu], spre a distinge de pați, facu [pați, fac]. -2. Acutul (^) : a. în ară, lăudă [ară, lăudă], spre a le distinge de ara, lauda și de ară, laudă; - b. în a pați, a tacé [a păți, a tăcea], spre a le distinge și de pați, tace [pați, tace], și de pați, tacea [păți, tăcea]. -3. Circumflexul pe a foarte obscur^c fără n după dînsul: cātu, atātu, măiu. - 4. Apostrof (') în capr'a [capra], lun'a

a. deosebire; b. fricativ (z, g) sau africativ (t)
c. întunecat, închis (i).

[luna], bun'a [buna], spre a le distinge de capra [capră], luna [lună], buna [bună] .

III. Sunetele derivate spurice^a, cari se amestecă pentru auz cu alte sunete originarii sau derivate, caută să urmeze aceeași lege generală, cum se vede din speciile următoare:

1. stricatione, stricatiosu [stricăciune, stricăcios] (din stricatu).

2. facia, iudecia [față, județ] (din facere, iudecare).

3. coctu [copt] (din cocu), și prin urmare: lacte, lucta, octu, derectu etc.

4. putrediu, vescedire [putrejună, vestejire] (din putredu, vescedu).

5. pasci, pasce (din pasou), și prin urmare: sciu, scientia [știu, știință].

6. inglitire, vegliare, ocliu, vecliu, pareclia, ureclia etc. [înghițire, veghere...], cum și pronunță parte din români^{XXIV}.

7. mesa, feta, pena etc. [measă, feată, peană], cum și pronunță unii români și cum se aude mai la toți în mesa, penne, fete.

8. taliandu, molliandu, vegliandu etc. [tăind...] (din taliare, molliare, vegliare) [tăiere...].

9. rogare, portare (din rogu, portu); - convenire [cuvenire], collegere [culegere], carbone, monte, natione, ratione etc. (nationale, rationare).

10. sene, tene [sine, tine] (din se-ne, te-ne), și prin urmare: dente, tendere, parente etc.; - pedeca, scutecu etc., cum se și pronunță de mare parte a românilor.

11. lucratoria, vorbitoria [lucrătoare, vorbitoare] (din lucratoriu, vorbitoriu); se scia, se fia

a. alterate.

[să știe, să fie] (din scire, fire).

17. [...] Din puținele pînă aci spuse asupra ortografiei se vede lămurit că cele 19 semne ale alfabetului român cu care se reprezintă cele 19 sunete originarii ale limbii noastre, ajung spre a se scrie toate cuvintele limbii noastre, nu numai cele de origine curat romanică, și chiar și cele de origine străină cari au intrat mai demult în uzul limbii la una sau altă parte de români. Prin urmare celelalte semne din alfabetul latin: k, g, z, y, oh etc., se vor aplica numai la acele vorbe de origine neromanică, care n-au căpătat încă pe deplin, prin vulgarizare, dreptul de cetate română^{XXV}.

... ..

COMENTARIU

- I Autorul subînțelege prin "îdiomul roman, vulgar" limba română în primele ei etape de existență.
- II Autorul încearcă, prin cele cinci forme ale rugăciunii citate (dintre care prima este în latină, iar ultima - în româna contemporană autorului, dar notată într-o ortografie extrem etimologizantă) să reconstituie fazele de tranziție ale latinei spre română (variantele II, III și IV sînt reconstrucții aparținîndu-i lui Laurian). El arată că este dificilă fixarea în timp a anumitor modificări pe care le presupune, dar greșește pornind de la latina clasică. În varianta II sînt postulate ca modificări: căderea consoanelor finale (nome < nomen; *advenia < adveniat; *regnu < regnum), schimbări fonetice prin analogie (*teu după *men < meus), deschiderea unor vocale (*hobe < nobis), schimbări morfologice (substituirea formei pasive sintetice prin cea analitică: sanctificetur vs sanctifice se, a dativului sintetic prin cel analitic: debitoribus vs a debitori, modificări ale genului: panem nostrum vs pane nostra), schimbări de topică (libera nos vs ne libera) și lexicale (sed vs vero) etc. În varianta III apare demonstrativul (*ellu, *elle, *ella) cu tendința de a deveni articol definit, realizat ca atare în varianta IV (nome'le "numele", pane'la "pînea").

- III ^A Înaintea acestui pasaj, Laurian oferă o mostră de lingvistică romanică comparată, prezentînd 23 de versiuni ale rugăciunii "Tatăl nostru" în limbile romnice occidentale și dialecte ale lor, pentru a ilustra atît unitatea (pe bază latină) cît și diversitatea lor (dialectală). "Toate națiunile, de la Bosforul Tracic pînă la Strîmtoarea Gaditană" sînt popoarele romnice apărute pe teritoriul fostului Imperiu roman (neamurile "care nu se încadrează aici" fiind popoarele stabilite ulterior în Balcani și Pannonia: slavii de sud și maghiarii). Starea de lucruri care a adus "cîștig" propagării culturii universale a fost expansiunea limbii latine, Laurian gîndindu-se, în spirit romantic, la refacerea unei unități lingvistice panromnice.
- IV Cuvintele "primare" sînt cele autonome semantic-sintactic, iar cele "secundare" sînt instrumentele gramaticale și cuvintele relaționale.
- V "Denominativele" corespund în linii mari declinabilelor, iar "predicativele" corespund conjugabilelor (verbelor).
- VI ^A Întreaga clasificare a părților de vorbire expusă aici se bazează pe criteriul "dichotomic", fiecare clasă subdivizîndu-se în altele două.
- VII Pasajul prezintă, corect, etimologia articolului definit românesc în pronumele latin demonstrativ de depărtare, în privința căruia se arată posibilitatea proclizei (ille homo, rom. pop. ăl om, în ortografie etimologizantă ellu omu) și a enclizei (homo ille, rom. omu, în ortografia etimologizantă a autorului din momentul 1840, omu'lu).
- VIII Expresia trigonometrică, sunînd în limba română contemporană astfel: "Sinusul este egal cu jumătatea de coardă corespunzătoare arcului dublu", conține termeni proprii științelor matematice (sin "sinus", unghi, coardă), înțelegibili pentru neinițiați, chiar dacă unii dintre ei (unghi, coardă) sînt achiziționați din limba curentă.
- IX Este vorba de științele exacte, depășind domeniul așa-numitului simț-comun ("viața comună").
- X Nu este vorba de un elitism științific a priori, ci de sinteza experienței generațiilor succesive de cercetători ai unui domeniu sau altuia, concretizată într-o terminologie specifică.

- XI Aluzie la limbile romanice occidentale, în variantele literare ale cărora stilul științific avea o tradiție mai îndelungată.
- XII Prin "limba noastră în genere" trebuie înțeleasă aici limba română literară.
- XIII "Muma învăță" este latina clasică (dar, desigur, după cum încă Petru Maior atrăsese atenția, nu din aspectul clasic al latinei descind limbile romanice, inclusiv româna, ci din aspectul ei popular), iar cele "trei surori cultivate" sînt italiana, franceza și spaniola.
- XIV Prin cultivarea științelor variate se va desăvîrși cultivarea limbii române literare, odată cu formarea limbajelor de specialitate, ceea ce s-a și realizat mai cu seamă începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în urma procesului cunoscut în românistică drept "reromanizarea" (ori chiar "relatinizarea") limbii române literare moderne.
- XV Definirea scrierii alfabetice sau literale; "sunetele elementarii" corespund fenomenelor din terminologia lingvistică actuală.
- XVI Sistemul fonologic al limbii române contemporane cuprinde 7 vocale și 22 de consoane (inclusiv ocluzivele palatale [k'], [g'] și africaterile [ç], [ğ], deci 29 de foneme, cifră apropiată de limita inferioară menționată de autori.
- XVII Definiția principiului fonetic în ortografie, pe care autorii îl resping în favoarea aceluia etimologic, expus în fragmentele reproduse aici.
- XVIII De fapt, vechea scriere chirilică a limbii române nu era întru totul fonetică (simplificări ale ei, pentru a o acorda în mai mare măsură la principiul fonetic, au întreprins în special Ienăchiță Văcărescu și Ion Heliade Rădulescu).
- XIX Contraargumentul autorilor la principiul fonetic ar fi potrivirea lui pentru o limbă "primitivă" (primară, originară), în timp ce limba română este una "derivată" (evoluată, dezvoltată din latină). Principiul etimologic în ortografia românei, pentru care militează autorii, n-ar fi avut, poate, nevoie de nici o justificare deosebită, dacă limba română ar fi fost notată în mod neîntrerupt de-a lungul istoriei cu caractere latine. Chiar tranziția de la grafia chirilică la aceea latină a românei a pregătit terenul principiului fonetic, problema care se punea în mod firesc fiind aceea a

transliterării românei dintr-un sistem grafic într-altul. În această situație, opțiunea pentru principiul etimologic însemna, în fond, întoarcerea la un trecut îndepărtat din istoria limbii române.

- XX Se recunoaște aici dificultatea introducerii unui principiu riguros etimologic și chiar caracterul exagerat ("estremitatea") al unei astfel de întreprinderi. Ca urmare, sistemul ortografic propus în prefața dicționarului reprezintă un progres față de ortografia utilizată în Tentamen criticum..., punând în lumină un etimologism moderat, cu suficiente concesii făcute "fonetismului", dar și cu numeroase ambiguități (cf. nota XXV).
- XXI Sunetele "derivate" sînt, în general, acelea alternante (în forme flexionare sau derivate) cu unele dintre cele 19 sunete "originarii": [č] din [k], [ğ] din [g] etc.
- XXII Sub 1, autorii se referă la [č], sub 2 - la [ğ], sub 3 - la [z], sub 4 - la [s], sub 5 - la [t] etc. Apar însă litere care nu notează nici un sunet: calli "cai" (prin analogie cu singularul), remaniu "rămii I sg." (prin analogie cu infinitivul, de exemplu), ca și litere variate pentru notarea anuia și aceluiași sunet "elementar"; astfel [i] e notat prin a în arandu "arînd", prin e în avendu "avînd" - unde se însinuează și principiul morfologic al apartenenței formelor verbale la o conjugare sau alta -, prin u în tacundu "tăcînd" - din rațiuni de ordin fonetic, explicate de autori ("ca să nu se șuiere c" dacă s-ar nota [i] din a) -, prin i, în riu "riu", dar și prin â, în cātu "cît". Dacă pentru calli, remaniu regula scrierii cu ll și n se poate "trage din limba română însăși" (evocîndu-se, eventual, rostirea bănețeană pentru al doilea exemplu și cele similare lui), nu la fel stau lucrurile în privința grafiilor paliu, liertare, care trimit aproape direct la grafiia latină.
- XXIII Nu se mai admite sedila, introdusă cu un secol în urmă de către întemeietorii Scolii Ardelene. Apar cîte două modalități de a nota pe [s] și pe [t]: s în scire "știre" și si în șuierare "șuierare"; t în tînta "tîntă" și ci în judecîu.
- XXIV Pentru astfel de grafii, din intenția limitării etimologismului extremist, prin eventuala evocare a modelului grafic latin, se recurge la evocarea pronunțării cuvintelor corespunzătoare în aromână.

XXV Alfabetul românesc cu caractere latine fiind redus la numai 19 litere, se lasă totuși loc și pentru alte litere aparținând alfabetul latin, dar numai pentru notarea "străinismelor" încă neadaptate la fonetica și morfologia românească. O astfel de reducere - cea mai drastică din câte se cunosc - a numărului de grafeme în scrierea limbii române, coroborată cu regulile ortografice de tip etimologizant, reprezenta, într-adevăr, realizarea unei mari economii de semne grafice, dar prezenta, pe de altă parte, inconvenientul a numeroase posibilități pentru omografia etimologică (limitându-ne numai la exemplele date de fragmentele din Prefațiune, reproduse aici: rîma, coci, tinere sînt grafii cu cîte două "lecțiuni" posibile: "rîmă" și "rîmă", "coci" și "căci", "tinere" (masc., sing., vocativ) și "ținere"). Acest punct al sistemului a constituit, pe drept, ținta a numeroase critici, dar și a multor ironii și calambururi, subiective, din partea adversarilor principiului etimologic în ortografia românei, între care unii scriitori de primă mărime, contemporani autorilor (Alecsandri, Odobescu, Hasdeu).

IOAN MAIORESCU

Personalitate marcantă a vieții cultural-politice din țara noastră. Ioan Maiorescu¹, pe numele său adevărat Ioan Trifu, s-a născut la Bucearda-Grinoasă de lângă Blaj, în anul 1811.

În dorința de a sublinia înrudirea, după mamă cu Petru Maior, I.Trifu în anul 1837 și-a schimbat numele în Maiorescu, nume pe care fiul său, Titu, îl va face celebru în istoria culturii românești.

A urmat școala primară în satul natal, apoi cursurile gimnaziale la Blaj, unde s-a dovedit un elev eminent. După terminarea gimnaziului a studiat teologia, mai întâi la Cluj și apoi la Budapesta.

Fiind trimis la Viena pentru a-și lua doctoratul în teologie, I.Maiorescu respinge perspectiva impusă de părinți, care-l doreau preot în satul natal și, animat de aspirații mai înalte în legătură cu slujirea neamului său, a urmat în paralel cursurile de istorie și de filologie, discipline pentru care a făcut o adevărată pasiune și de care se va ocupa tot restul vieții.

Dornic să colaboreze mai strâns cu cărturarii de dincoace de munți, în vara anului 1836, I.Maiorescu vine în Țara Românească fiind numit profesor la Cernețiu-Mehedinți. În anul următor devine inspector școlar și apoi director al Școlii Centrale din Craiova. În 1838 este suspendat din învățămînt pentru activitatea publicistică în Foaie pentru minte, inimă și literatură, dar,

---

1. Date biografice după: Stoica Marin, Ion Maiorescu, Buc., Editura Didactică și Pedagogică, 1967.

după explicații și retractări, la scurt timp de la destituire, a fost repus în vechile drepturi. În 1842, din cauza unor intrigi, este din nou concediat; pleacă la Iași unde, pentru un singur an, funcționează ca profesor de logică, retorică și "facerea cuvintelor" la Seminarul de la Socola.

În august 1843 revine la Craiova unde e repus în drepturi și unde îl vor găsi evenimentele din 1848.

Guvernul provizoriu l-a trimis ca agent diplomatic la Frankfurt, unde a susținut cu competență și devotament interesele poporului român. I. Maiorescu a făcut chiar un plan de unire a tuturor țărilor române într-un singur stat.

Înceindu-și misiunea la Frankfurt, I. Maiorescu vine la Viena ca translator la Ministerul Justiției din Austria, continuând și în această calitate să apere interesele românilor.

În 1857 face o călătorie în Istria, din care va rezulta lucrarea apărută postum Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român. Revine în țară în 1859 și pentru scurt timp funcționează ca profesor de Istorie antică și Statistică la Colegiul din București, și în același an este numit director al Eforiei Școlilor din Țara Românească, funcția în care rămâne până în iulie 1861.

În 1863 îl găsim profesor de Istoria Românilor la Facultatea de Litere din București, dar în plină forță creatoare îl surprinde sfârșitul, la 24 august 1864.

Continuând tradiția iluministă a cărturarilor ardeleni, I. Maiorescu a înțeles rolul școlii în dezvoltarea culturii și în făurirea unității limbii și de aceea, în calitate de profesor și mai ales în cadrul funcțiilor importante pe care le-a deținut în adminis-

trația învățămîntului, a fost preocupat de organizarea școlii în sistem tripartit cu învățămînt primar, secundar și superior.

A acordat o importanță deosebită ridicării calității învățămîntului și, în acest scop, a alcătuit "instrucțiunii" pentru diverse aspecte ale activității didactice, fiind printre primii care au publicat asemenea materiale de îndrumare.

În obișnuitele-i discursuri rostite în calitate de director la încheierea anilor școlari, I. Maiorescu a subliniat importanța studiului limbilor clasice în formarea armonioasă a personalității și necesitatea învățării temeinice a limbii latine pentru a se ajunge la adevărata conștiință a limbii noastre.

Foarte actuală e și poziția lui I. Maiorescu cu privire la scopul educației care, în concepția sa, trebuie să fie în conformitate cu noile cerințe ale dezvoltării sociale.

O lucrare din ultima perioadă a vieții în care își expune ideile despre școală, este intitulată Reflexiuni fugitive asupra modificărilor și reformelor ce se introduc în rîndul instrucțiunii publice prin bugetul pe anul 1863, semnată Un vechi profesor (I.M.).

Animat de dorința de a cuceri respect pentru poporul său, I. Maiorescu și-a îndreptat atenția spre studiul originii latine a limbii române și a poporului român. În acest scop, încă din perioada studiilor la Viena, începe să scrie lucrarea: Istoria Romanilor pe care a publicat-o în revista "Biblioteca Românească" a lui Zaharia Cercalechi - anul VIII - Buda - 1834 - semnînd pe atunci - Ioan Trifu.

Pe linia aceluiași interes se înscrie și lucrarea "Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român" apărută postum în două ediții: prima în Convorbiri literare,

Iași, 1874 și a doua, publicată de Titu Maiorescu, Buc., 1900.

Scopul acestei lucrări, din care am selectat și textul de mai jos, este acela de a demonstra unitatea românilor istrieni cu cei din Dacia lui Traian, iar argumentul principal îl constituie unitatea de limbă pe care autorul caută s-o determine prin compararea de fapte lingvistice, pentru strângerea căroră folosește ancheta pe teren. Din păcate, manuscrisul redactat sub formă de itinerar, a fost pregătit pentru publicare de către I. Maiorescu numai pînă la pagina 63 tipărită. Paginile următoare (63-88) au fost adăugate de către editor - T. Maiorescu - după însemnările tatălui său și partea aceasta poartă subtitlul: Datinile și uzanțele Românilor din Istria.

Volumul se termină cu Vocabularul istriano-român pe care I. Maiorescu l-a lăsat parte pe fișe așezate în ordine alfabetică, parte într-o a treia carte de notițe după care cuvintele au fost compilate.

ITINERAR ÎN ISTRIA ȘI VOCABULAR ISTRIANO-ROMÂN. *)

Itinerar în Istria

Iunie și Iulie, 1857.

Susnjeyizza. Vineri 26 iunie, 1857; Observări generale asupra limbii istriane. Sîmbătă 27 în călătorie din comună în comună. Duminică, 28, la Biserica de la Villa-nuova, convorbire cu parohul despre joc.

Vineri 26 iunie ieșii de dimineață spre poalele muntelui Maggiore, unde aflai mai jos fetițe și feciori pascînd oile. Fetițele ca și prin Ardeal și în cele mai multe părți ale țărilor române, erau cu furca de brîu și torceau lînă, materie din care se face cea mai mare parte a vestmintelor, atît de femei cît și de bărbați.

Peste tot femeile p'aici rar se duc undeva, prin comune și afară pe cîmp, fără ca să aibă furca de brîu, chiar și cînd mai poartă ceva pe cap sau pe spate. Această datină o văzui și prin toată Croația în anul 1849 și e comună slavilor despre miază-zi, -ea e un argument mai mult despre influența romanilor, vechi locuitori ai acestui pămînt, asupra celor ce i-au subjugat și stins. Feciorașii aveau în mînă cîte o carte (cniga, slav), din care se preparau pentru școala ce începea la 10 ore. Îndată ce mă văzură, se adunară pe lîngă mine, și ca unii ce mă cunoșteau și-mi cunoșteau și scopul, începură a-mi spune o mulțime de lucruri, mai ales plante, care

---

*) Fragment după ediția a II-a, publicată de T. Maiorescu, Buc., 1900, p. 28-39.

cum se cheamă, însă chiar în aceste, afară de spir^I (spin), iarbă (ioarbă) și lemnă (e feminin), am aflat prea puține numiri românești. Cu toate acestea am cules o bună cîțime de cuvinte. Studința^a de a putea face pe acești tineri, dintre care unul fusese pe la Fola și rupea și italienește, ca să-mi conjuge un verb, a rămas în deșert. De cei bătrîni, care n-au învățat carte, nu mă puteam mira că nu-i puteam face a scoate verbul din concret și a-și imagina pe cele trei persoane vorbind sub diverse împrejurări. Peste tot limba acestor români e seracă de expresiuni pentru concepte abstrase, ceea ce nu ne poate surprinde odată ce vedem că ea se vorbește numai în casă, prin urmare că cercul ideilor ce se exprimă prin înșă e foarte mărginit^{II}. De aici vine că cuvinte, substantive și adjective, formate de verb^{III}, mai nu se află, decît în oare-cari fraze și expresiuni izolate. Lucru de ex. există la toți ca substantiv și verb; dar lucrător nu se află. De la cred nu au credință, decît în singura frază a bee, (ei zic; beu și bevu, bei, bee beem, beeti, bev și beu), -a vinde, a cumpăra în credință - adevă în credet, pe credet, ceea ce se zice în Transilvania^{IV}, în partea, unde din idiotismi conservați pînă astăzi se cunoaște, că acolo se află strănepoții romanilor^V celor aduși de peste Dunăre, și în cîteva alte părți. Dar m-am mirat de tinerii de cîte 13-14, cari învățaseră în școala comunală și dintre cari unii rupeau și italienește, că nu-i puteam face a conjuga în limba lor. Drept că gramatică nu învață; însă cu toate aceste limba croatico-slavică, din care cînd intră în școala comunei nu știu nimic, văd că o învață și fără gramatică și fără explicare în limba maternă. Drept aceea fui constrîns a mă servi or de parohi, care le declinau și le conjugau în limba slavă și-i făceau apci

---

a. stăruința.

să traducă în limba lor, or de aceia dintre dînşii cari ştiau italianeşte, şi cărora le conjugam italianeşte, făcîndu-i apoi să zică tot aceea în limba lor. Pe urmă luai în mînă Gramatica limbii slavice meridionali de Ignaz Al. Berlic (se pronunţă Berlity, ty, aproape de ce italianesc) şi le conjugam după ea, însă nu pretutindenea cu succes, pentru că limba croato-slavă ce vorbesc aceşti români, e foarte schimosită^b. Cu toate acestea prin multă conversare în limba lor am recules în 3 zile toate formele mai mult din fraze casuali^c decît din traduceri. Eu adecă nu m-am lăsat pe tabelele reculesse de d. Covaci în înţelegere cu tînărul Micetici, mai virtos că examinîndu-le le-am aflat numai după analogie că-s eronee^d în mai mulţi timp^e; ci am voit a le aduna din gura poporului^{VI}. Aceasta mi-a fost de mare folos, pentru că numiţii, necunoscînd limba cum o vorbim noi în Dacia lui Traian, nu luară în consideraţiune unele vocale pronunţate numai ca semi-sunete. De exemplu: verbul luare (levare), a lua etc., ei îl puseră lau, lai, lae, lam, laţi, laut (iau, iai, ia, luăm, luaţi, iau), cînd în contra se aude în adevăr şi u pe jumătate şi l puţinţel mulat, acolo unde noi îl muiem de tot^{VII} de se face semivocală sau semiconsonantă. Se aude în adevăr: liau, liai, liea, luam, luaţi, liau. Participiul nu e lat, ci în adevăr luat, unde u abia se aude, etc. Impresiunea ce face la un român din Dacia Traiană cuvîntarea^f acestor oameni cu limba lor, e variă^g. Peste tot rămîne omul surprins, auzînd, după un răstimp cel puţin de o mie de ani, - de cînd cu subjugarea romanilor din Panonia (Schiavonia şi Croaţia) şi

b. deformată, schimosită; c. accidentale, întîmplătoare; d. greşite, eronate; e. mai multe timpuri; f. vorbirea; g. diferită, variată.

Dalmayia a încetat toată comunicaținea între noi și ei^{VIII} - auzind zic aceleași sunete, aceleași forme de limbă, încât uneori ți se pare că ești în mijlocul Daciei. De ex. în cursul conversării cu tinerii mai mici, se îndrepta unul către altul ce venise mai târziu și-l întreba: veziutu-mi-ai boili? unde în plural articolul în boi, e muțat chiar și l ca la noi, și alte asemenea. Aici rămii surprins de tenacitatea cea de fer a românului^{IX}. Alte ori ți se pare că-ți cuvîntă într-o limbă cu totul străină, cînd cu toate acestea analizînd vezi că e vorba curat română, în care se schimbă unele litere^h, și se scurtă cîte un cuvînt compus. De ex. cînd mă sculam dintre ei, să plec în altă comună or să merg acasă, la salutarea mea "Domnul cu voi" mi se răspundea afară de Domnu și cu voi încă și bura coale, care la înția auzire mi s-a părut străină, pe urmă mă dedai cu ele, convingîndu-mă, că nu numai schimbă pe n în r ci și pe a al nostru rar îl pronunță a curat, ci mai totdeauna oa^X, și așa din cale bună or bună cale iese bura coale¹. Mai greu de înțeles mi-a fost cuvîntul compus oter, care în Valdarsa nu se aude nici măcar cu forma de oteri. I-am întrebat adecă să-mi spună cum zic alaltăieri, ce nu înțelesesă, pe urmă le explicai "ziua de nainte de eri" ori "de nanta de eri" ori de "rentie de eri"² și-mi respușesă "oter". Le spussei că nu capescⁱ

1. Aceasta e cu atît mai de mirare cu cît ei pe o nu-l fac niciodată oa, ci-l pronunță totdeauna pur: more, morte, mora (conjunctiv de la moriu, și substantiv de la mola), cînd noi dincontra, de cîte ori va veni după el în silaba următoare un e, a ne intonate, îl modificăm ca cînd l-am diftongă în oa.
  2. Toate acestea sînt în uz, în loc de mai înainte, mai nainte, înainte, rentie nu e alta decît în-înțe ce se zice la locul nașterii mele și împrejur, în loc de înainte.
- h. în sens de sunet; i. înțeleg (după lb.italiană).

și-mi responderă explicînd-o prin preste eri, precum zic la poimîne "preste mîne". În ziua dintîi rămăsei în părere că oter e străin, deși slavii nu-l aud. Dar a doua zi îl analizai mai bine, după progresul ce făcui, și văzui că nu e alta decît "alaltă-eri"^{XI} pentru că ei de regulă lasă afară pe l cînd e împreunat cu altă consonantă^{XII}, și apoi modifică totdeauna atunci pe a de va fi înaintea acestor două litere: De exemplu ei zic oabu în loc de alb, coadu în loc de cald, oatu în loc de alt, oata în loc de alta (însă oa sînt diftongite, și nu se aude pură niciuna, ci confuze amîndouă) ș.c.l. Prin urmare pricepui că oter e prescurtare de oate-eri¹. Nu puțin mi-au frecat capul cu cuvîntul coromac, cu care cei de sub Monte Maggiore numesc căciula lor, singurul acoperămint de cap ce au. Știam bine că nu e slavio cu toate acestea nu-i puteam afla consîngene^J în Dacia noastră; deși el exprimă lucru de primă necesitate, al cărui nume nu se pierde ușor decît de regulă deodată cu capul. Abia după trei zile, mutînd pe n în r și eșîndu-mi la lumină conomac, comamac mi veni în minte a transpune silabele și îndată descoperii în America coromacului pe comanacul nostru². Mutarea

1. În Schitazza, în 6 iulie, am aflat tot oter, iar în 8 iulie, cînd în Castua am vorbit întîia dată cu Cici sau Jeiani, am constatat, că aceștia zic oata-eri. Aici am aflat pentru prima oară; vorbesc înțeleg, arete, berbece cu distingerea ce se află în unele părți ale României, mai ales în stînga Oltului etc.
  2. Nu mi-a mai rămas îndoială, după ce în Schitazza văzui că nu zic coromac ci comarac, apoi mai tîrziu la Cici iar comarac, și încă nu căciulei, ce nu poartă, ci pălăriei; prin urmare scrilașul lui Sajevisci, ce în adevăr se aude în Susnievizza, e o numire generală ce la slavii înseamnă coperămint peste tot; iar comanac (s.comarac) e adevăratul nume al căciulei și pălăriei.
- j. inrudite.

lui l în n nu era pentru mine nimic nou, știind marea aplicare a bravilor noștri mocani sau moți de a uza această permutare^{XIII}, care e uzată și în Moldova, deși nu așa des. Jajet (ЖАЖЕТ), în loc de deget, îmi era cunoscut și din Banat; asemenea tot din Banat îmi era cunoscut tyatya în loc de tata; însă în Valdarsa se aude și tyatya și ciacia. Aceste modifi cațiuni ale lui te în tye și chiar în ce, sunt cunoscute ardelenilor, unde se aude pe alocurea amîndouă, de ex. unii zic laptye, alții lapce, etc.; modificarea lui te în tye e uzată și în România Mică^k pe sub munți, mai ales în ținutul Jiului de sus și în Mehedinți^{XIV}. Adaug, însă, că în Istria afară de cuvîntul tyatya = tată și de rentye = înainte, n-am mai dat peste această modifi cațiune a lui t. Iar cît pentru tată și mamă, deși istrienii zic astăzi tya-tya și maja, însă pruncii sugaci pînă către doi ani ai etatei zic mama, tata și apoi părăsesc aceste vorbe. Alte singularități au în privința lui l; a) că, împreună cu românii din Rumelia, Macedonia, Tesalia, Albania și Grecia de astăzi pe l nu-l moale^{XV} în acele cuvînte, unde în rădăcina latină e cl și unde noi cu italienii nuim cu totul pe l.

---

k. Oltenia.

(chiar, chiâm = ital. chiaro, chiamare, etc.). Frații istriani ca și macedo-românii îl moaie foarte puțin, încît mai nu se simte modifiçațiunea, și poți pronunția cliar, clam, reținînd pe l întreg și adăugîndu-i numai pe i fără ca să vatăme urechia istriianului¹.

b) asemenea tot pe l între două vocale îl moaie ceva mai puțin decît italianii, însă tot mai mult decît în cl, de exemplu găllina, puliū (puil nostru și pasere) filii^{XVI} etc.

c) Pață de cele însemnate aici, e de mirare că l adpus¹ la substant. masculine ce es^m în u, dispore mai totdeauna, lucru ce nu ne surprinde cînd știm, că în unele părți ale Ardealului și în alte părți ale româniei se face asemenea^{XVII}. Știm că și la noi se zice în popor "omu bun, lucru rău", etc., în loc de "omul bun, lucrul rău", etc., și altă diferență între statulⁿ absolut și cel concret nu e decît că în acest din urmă se pronunția u (omu) în substantiv, iar în statul absolut se pronunția om. Dar ne surprinde, că în înmulțit^o rom. istriani îl moaie de tot în contra analogiei limbei române din dreapta Dunărei, încît dispore cu totul, și

1. pl și fl rămîn întregi ca la toți românii; însă de mirare, că pe verbul plac, pe care însă l-am aflat numei impersonal, l-au italianizat, și încă rău, precum îl pronunță într-o mare parte a Istriei. Românii istriani zic adecă: plaje (plaje) cu e final lung și deschis, ca în infinitivul cel scurtat al verbelor din a doua conjugățiune latină, de ex. ca în vede(re) etc. Cauza lungirei lui e final poate să fie în analogia ce o vom indica mai jos vorbind despre formațiunea verbelor prin analogia lui -escu. Asemenea țin pe l între două vocale și-l modifică în r tot acolo unde îl ținem or modificăm noi: de ex. ola, mole, fole (am semnatⁿ că o se pronunția totdeauna pur) or per, peri (perii capului), fecior, picior.

1. pus la urmă; m. sint; n. starea; o. plural.
p. am semnat.

sună ca la noi omiri buri. Iar în substantivele masculine ce es în e se află le pretutindenea-carle (care-le), cire-le, fole-le.

d) Altă singularitate e, că după ce acești români foarte rar pronunță fără de articol numele substantive masculine ce es în e, după ce dar articolul în nominativul statului determinat se află totdeauna la urma substantivului în e, în Valdarsa¹, declinațiunea cu articol în urmă e perdită în genitiv și dativ^{XVIII}; omu, di omu lu (și lui) omu, di lu omu; în înmulțit tot așa: omirili (omiri), di omiri, lu omiri, di lu omiri. Dar e mai de mirare declinațiunea celor masculine ce es în e, prin urmare la care articolul le e adpus. Acest articol rămâne în toate cazurile lipit de substantiv, însă ne schimbă, de ex. cire-le (cinele) de cirele, lu (și lui) cirele, di lu (de la) cire-le etc.; așa carle (care-le), di carle, lu carle, di lu carle. Cu toată această formă de declinațiune, e învederat că articolul și la aceștia e la urmă, și numai s-au dezvățat a declina cu el dinapoi^{XIX}. Prin urmare nici din acest punct de vedere diferență esențială nu e între noi și românii din Valdarsa.

Din cele ce însemnăm despre l nu se poate încheia^r nimic asupra întrebării; dacă acești români se țin de românii din dreapta ori de cei din stînga Dunării^{XX}; pentru că deși văzurăm că l urmează mai mult

-
1. Și în Schitazza tot așa; iar la Cici se declină cu articolul la urmă, cel bărbătesc ca al nostru al tuturor, cel feminin cu l netopit și nuiat numai puțin, întocmai ca la macedo-români; de ex. a mulieriei, mulieriei.

r. conchide.

datina românilor din dreapta Dunărei, însă cu toate acestea vedem în pierderea lui în singularul substantivelor masculine în u și în totala lui muiere în plural datina românilor din Dacia lui Traian.

Mai încolo români istriani au vorba ce se află numai la macedo-români precum mușatu (pro frumos)¹ etc., deși aspirează ca grecii cuvintele ce încep cu r și produc prin aceasta schimositura acestor cuvinte; au pronunția macedonică a lui au în ay^{XXI} cu toate că v nu sună chiar așa de plin ca la maced., însă le lipsesc două modificaliuni caracteristice, prin care limba românilor din dreapta Dunărei se distinge de a noastră în cea mai mare parte a Daciei Traiane și anume:

1. Români istriani pe b înainte de i nu-l fac niciodată g nu zic gine, orgi ș.c.l., în loc de bine, orbi, ca macedo-români și o parte de ardeleni și moldoveni^{XXII}; asemenea nici pe p înainte de i nu-l fac k nu zic kicior, kierg în loc de picior, pierd, etc.².

1. În locul nașterii mele, un loc ce se ține de acea parte a Ardealului, unde limba arată că s-au așezat romanii aduși de regele L. de peste Dunăre, se aude și mușatu; dar se zice numai pruncilor celor sugaci și pînă la 2-3 ani, de către mame or alții care îi desmiardă și e de mirare că atunci se pronunță u final și în adjectiv și în substantiv, întocmai ca la macedo-români, de exemplu: mușatu, copilu. Asemenea în locul nașterii mele se află chindiseca,³ ce-l au numai macedo-români.

2. Cu toate acestea au altă datină singulară de a interpune pe i mulat acolo, unde noi ceilalți, și italienii în unele, punem după p un i sau mai bine semi-consonanța j (cum se pronunță la italieni și germani) adică "pierd"-români istrieni zic plierd (cu i mulat). Un singur cuvînt-cît am putut observa-face excepțiune, adică piept. În Valdarsa îl pronunță cliept. În Schitazza nu zic cliept, ci pliept, va să zică nici excepțiunea aceasta nu e generală. În celelalte nu se țin de macedo-români.

3. a țese (la gherghet), a împodobi.

2. Românii istriani nu pronunță pe c înainte de e și i ca tz cum fac macedo-românii^{XXIII}, ci pronunță în cele mai multe ca č (tsch) întocmai ca noi^{XXIV}, iar în unele cu un sunet mijlociu între č și z, însă mai aproape de č. Aceasta se vede și de acolo, că celelalte seminții le-au dat sub Monte-Maggiore numele de Ciribirî, Ciciriani, Ciciliani, iar celor de pe muntele Cars numele de Cici, și pămîntului, ce în seculii mai dincoace se afla populat încă de ei, numele de pămîntul cicilor. (Tschitschen Boden, terra dei Cici), cînd de altă parte macedo-românii se dădă numele de Zinzari^{XXV}. Această pronunță a românilor istriani trebuie a se considera cu atît mai caracteristică și înrădăcinată, cu cît în dialectul italic din Istria mai nu se aude ce (tsch), ci pretutindena tz, ba încă chiar și z. De exemplu zic: ditze și dize în loc de dice, piatze în loc de piace, cînd din contra românii, care fără îndoială au luat pe piaje (ΠΙΑΖΕ) de la italieni, deși nu l-au făcut chiar ce dar cel puțin l-au muiat din z în j sau ж¹.

3. În conjugățiunile verbilor nu e nici o diferență esențială între românii cei din dreapta și cei din stînga Dunărei^{XXVI}; cu toate acestea sînt oare cari singularități la fiecare, însă atunci istriani se apropie mai mult de noi. De exemplu verbul ajutător avere

1. Să nu uit a argumenta din datina italienilor despre m.z de la Mare de a pronunția tz și z în loc de ce, ay în loc de au, apoi din faptul că venețianii au adus în secul-XV și XVI colonie din Morlacea și că românii cei de astăzi din Istria numesc pe acei morlachi italianizați tot morlachi și încă în batjocură, iar aceștia pe aceia țigani care au făcut cuiele pentru Isus... și din ura aceasta; că poate numai morlachi sînt pur cutzovlachi.

în prezent, istrianiii îl conjugă în două forme, dintre cari una e cu totul singulară. Și zic:

Singular	Plural
<u>J'âm și J'âm</u>	<u>Noi arem și noi avem</u>
<u>T'ari T'ai</u>	<u>Voi așteți și voi aveți</u>
<u>Je(Ÿe-el) are</u>	<u>Eli ar și eli au și av</u>

Se vede aici că după ce noi avem are în a treia persoană singulară, noi încă nu sîntem străini de are, așteți; însă după ce istrianiii au și ei avem, aveți diferență nu e. Cînd însă am vine ca verb ajutător, noi știm că la macedo-români, rămîne, de exemplu în timpul trecut, întreg ca în prezent, d.e. Noi avem făcut, voi aveți făcut, etc., cînd istrianiii zic ca noi: am, așteți făcut etc.

În fine istrianiii au o datină singulară în verbi formați prin -escu, fie din rădăcina romană fie din cuvînt împrumutat de la străini, adecă în a treia persoană singulară nu pun terminațiunea în -ace, ci o lasă afară și în locul ei lungesc pe e ce rămîne final. D.e. capescu, capesci, capê, capim, capiti, capescu, așa țen-descu (intendere ital. -entendere franc. = înțeleg, pricep). Se vede dar că și pe plaje adoptîndu-l de la italieni, l-au dat după forma celor ce se formează prin -escu, deși la istrieni vine ca impersonal.

Din acestea și altele se vede că acești români nu se pot trage nici numai din macedo-români, nici numai din daco-români și poate nu se trag nici din amîndouă aceste ramuri de români, ci sînt romanii aceia, care au fost totdeauna de la începutul coloniilor romane, anume romanii, care au bătut pe primii slavi (după Nestor) de la Dunăre, romanii care au ținut Pannonia, Schiavonia, Sirmiu, Croația și Dalmația, - pînă

urnare care, căutînd spre răsărit, tindeau brațul lor cel stîng fraților lor din Dacia lui Traian începînd de la Banat încolo, iar brațul cel drept fraților lor din Dacia lui Aurelian, din Tesalia, Macedonia și Albania, - romanii ce s-au format aici începînd de la 200 înainte de Chr., acei romani, care în timpurile cele grele, cînd începură barbarii a izbi în Dacia Traiană și Aureliană, vor fi recept^r la sine pe mulți din acei frați, care vor fi cercat scăparea lor alergînd sub aripile vechei nume^{XXVII}. Însă despre limbă dinadins mai pe urmă, precum și despre concluziunile istorice^{XXVIII}....

VOCABULAR ISTRIANO-ROMÂN.

Acesta, acest pronume demonstrativ fem., de la acest, v. acest. Se zice și simplu aceasta. (diese).

acel, plur. acești^s; femin. acea, acele, ca și la noi. (jener)^{XXVIII}.

acest, plur. acești; pron. demonstr. masculin, acest, acești. Se zice și aist, cest și ist. N.B. În toate acestea, prin o excepțiune singulară, c se pronunță cu un sunet ce e un mijloc între ce și ț (dieser).

acia, aci, aici, însă ceva mai la o parte. Acia se aude și în Ardeal și în alte părți. În Berdo, în Istria se zice și cia tot în această însemnare. (nebenbei).

acmoce și acmocea, acmu, amu v. acmu (jetzt).

acmu, acum, amu. Acmu se află și în cărțile noastre cele vechi. Se zice și acmocea (jetzt).

ac, plur. ace, de cusut, ca la noi. (Nähnadel).

adap, a apăda, adăpat, adăp. (trünke, Ztw)^t.

aduc, a aduce, adus, aduc. Soarele nu aduce ploaie mi zice o fată în Susnevizza (bringe).

adur, a adura, adurat, a aduna. Nu e uzitat pretutindenea. (semle).

r. primit; ș. greșit în loc de acei.
t. zeitwort "verb" (germ.).

NOTE

- I Spir = spin, cu rotacismul maramureșean.
- II Corect înțeles raportul dintre dezvoltarea limbii și folosirea ei în diferite domenii ale vieții sociale.
- III Deși în principiu, prin natura sa, substantivul e mai concret decât verbul, totuși I. Maiorescu are dreptate când afirmă că, în raport cu verbul de bază, substantivul și adjectivul derivate au sens mai abstract - observație care ne relevă un fin simț lingvistic.
- IV Aici, și de altfel în mai multe rânduri pe parcursul lucrării, observăm convingerea autorului cu privire la unitatea de origine a românilor din Transilvania cu cei din sudul Dunării - convingere bazată pe fapte de limbă.
- V Rezultă și ideea continuității românilor în țara noastră.
- VI Fapt ce dovedește că I. Maiorescu a înțeles importanța cunoașterii limbii vii prin ancheta pe teren.
- VII Vezi și nota XV privind evoluția diferită a sunetului l în istrieană și dacoromână.
- VIII Rezultă că I. Maiorescu consideră că istrieanii sînt autohtoni. Vezi și nota XXVI.
- IX Explicarea conservării limbii printr-o trăsătură de caracter a poporului nostru nu este tocmai convingătoare. Trebuie să presupunem că în grupurile compacte de istrieni, graiul strămoșesc a fost folosit fără întrerupere, ceea ce explică păstrarea asemănarilor cu dacoromâna, arie laterală și izolată, cu arhaisme.
- X I. Coteanu în Elemente de dialectologie a limbii române, Buc. 1961, p. 156, vorbește de două variante ale lui a în istroromână; un a neaccentuat care corespunde lui a din dacoromână și un ä, vocală totdeauna accentuată, cu valoare de a posterior, asemănător cu cel din dialectul bănățean, cu care nu are însă legătură. I. Coteanu observă că acest a a fost interpretat diferit de către dialectologi: G. Weigand îl consideră "un diftong cu accent plutitor", Bartoli - tot diftong, S. Pușcariu - un "menoftong".

Se vede că înaintea lor I. Maiorescu a înregistrat această particularitate fonetică a istoromânei și a interpretat-o ca "diftongarea lui a".

- XI Explicație corectă.
- XII Dispariția lui l urmat de consoană este un fenomen caracteristic istoromânei și este explicată prin influența croatei. (Vezi Tratat de dialectologie românească, Scrișul românesc, Craiova, 1984, p.586).
- XIII De fapt coromac a fost explicat prin calomacus cu rotacizarea lui l. Deci l-r ci nu n-r (rotacism maramureșan); în dacoromână r--m--n--n prin asimilare (cămănac).
- XIV De observat grija cu care I. Maiorescu subliniază răspîndirea unei asemănări lingvistice între istoromână și limba din nordul Dunării cu scopul vădit de a dovedi unitatea inițială a acestor idiomuri, țintind prin astfel de argumente concluzii cu privire la istoria poporului român.
- XV Caracteristică menționată și de cercetările ulterioare.
- XVI Idem.
- XVII Cercetările dialectale mai recente vorbesc în general de dispariția lui l în finală absolută.
- XVIII Trăsătură morfologică pe care o întîlnim și în caracterizările recente ale istoromânei.
- XIX Interesantă concluzie pentru sublinierea asemănării dintre istoromână și dacoromână și subtilă observație privind procesul de adoptare a unui model străin în flexiunea substantivului.
- XX Vezi nota XXVII.
- XXI Consonantizarea semi-vocalei y a fost explicată prin influență croată.
- XXII I. Maiorescu menționează absența palatalizării labialelor, dar nu pomeneste de dentale, care, potrivit cercetărilor ulterioare, urmează aceeași linie a palatalizării.

- XXIII. Cercetările ulterioare consemnează că, dimpotrivă, ç latin urmat de e și i (și i) a devenit ț; ter "cer", tere "cere", (vezi; I.Coteanu op.cit., p.159).
- XXIV Fonetismul acesta a fost explicat ca împrumut din sîrbo-croată (I.Coteanu, op.cit., p.159).
- XXV Poreclă dată aromânilor după felul cum pronunță numeralul cinci-ținți.
- XXVI Afirmatie cam exagerată, dacă ne gîndim că deși nu sînt diferențe în ceea ce privește formele verbale, totuși există deosebiri în ceea ce privește categoriile gramaticale (aspectul și timpul).
- XXVII În ciuda unor afirmații atît de certe privind autohtonía istrienilor, ulterior dialectologiei noștri au formulat alte ipoteze referitor la această problemă. Mai recent, în Tratat de dialectologie românească, 1984, p.553, se afirmă că:
 „Teza autohtoniei românilor în Istria nu se sprijină pe nici un argument serios de ordine istorică sau lingvistică. Astăzi este general acceptat că istroromânii sînt urmașii vlahilor balcanici despre care vorbesc (sub numele Vlahi, mai tîrziu Morlaci) numeroase documente din Bosnia și Croația (.....) în evul mediu”. Potrivit autorilor Tratatului menționat, rezolvarea problemei ar fi condiționată de răspunsul la întrebarea: „unde, cînd și cum s-au format limba și poporul român” (p.553).
- XXVIII Promisiune pe care autorul nu a mai avut timp s-o împlinească.

ARON PUMNUL

Născut la 27 noiembrie 1818 la Cuciulat, lângă Făgăraș, Aron Pumnul a fost istoric și istoric literar, filozof, publicist, militant politic, profesor și animator al vieții spirituale românești din Bucovina. Un loc aparte ocupă în istoria culturii românești ca precursor al lingvisticii naționale.

A studiat la Odorheiul Secuiesc, la Blaj și la Cluj. Devine profesor de filozofie la Blaj, în 1843, an în care este trimis ca bursier la Colegiul teologic "Sf. Barbara" din Viena (specializare în filozofie și teologie). Acolo audiază cursuri de istorie, drept și romanistică; citește și traduce din operele filozofilor antichității și ai secolului al XVIII-lea. Revenit ca profesor la Blaj (1846), unde ține prelegeri de filozofie raționalistă, colaborează totodată cu Timotei Cipariu la redactarea periodicelor "Organul luminării" (1847-1848) și "Învățătorul poporului". A fost unul dintre cei mai activi mobilizatori ai Adunării populare de la Blaj (aprilie 1848), premergătoare aceleia de pe Cîmpia Libertății (mai 1848), devenind "concepist" al Comitetului revoluționar permanent de la Sibiu. Arestat de soldați ai regimentelor secuiești, evadează și ajunge la București, unde guvernul revoluționar provizoriu îl numește "comisar de propagandă". Obligat să părăsească și Țara Românească, străbate Moldova și se stabilește în cele din urmă la Cernăuți, cu sprijinul familiei Hurmuzachi. Momentul sosirii lui în Bucovina (noiembrie 1848) este evocat de Iraclie Porumbescu. La Cernăuți devine redactor al revistei bilingve (româno-germane) "Bucovina", obținând prin concurs (1849) postul de profesor de limba și literatura

română la liceul german, unde îl va avea ca elev, mai târziu, pe Mihai Eminovici. În 1861 a fost ales membru de onoare al Societății pentru literatura și cultura română din Bucovina. A murit la Cernăuți, la 24 ianuarie 1866, înainte de a fi împlinit 48 de ani, tristul eveniment inspirându-i tânărului Eminovici versurile de debut: elegia "La mormântul lui Aron Pumnul".

x

În domeniul istoriei literare, într-un moment în care prin literatură se înțelegea - în sens foarte larg - orice fel de manifestare spirituală în formă grafică, Aron Pumnul are meritul alcătuirii primei antologii de literatură română: Lepturariul românesc, 4 vol., Viena, 1862-1865 (cuprinzând peste o sută de autori) - prin care se afirmă și ca pionier al literaturii didactice românești - și pe acela de a fi dat prima periodizare a istoriei literare naționale, în care consideră momente de răscruce anii 1780 (data apariției gramaticii lui Micu și Sincai) și 1828 (data apariției gramaticii lui Heliade), delimitări preluate și de istoriografia mai nouă a lingvisticii noastre¹⁾.

Ca teoretician literar, a lăsat un mic manual de poetică românească (Foarma din afară a poeziei române), inițiat de asemenea din necesități didactice, dar rămas neterminat, care suferă și de neajunsul unei terminologii artificiale, proprii autorului.

Din perspectiva istoriei lingvisticii naționale are meritul de a se fi ocupat primul, mai pe larg, de

---

1) cf. Istoria lingvisticii românești, coord.: acad. Iorgu Iordan, București, 1978.

formarea cuvintelor, într-un studiu rămas și el neterminat (Formăciunea cuvintelor românești), păstrat în manuscris pînă la 1889, cînd l-a publicat I.G.Sbiera. Din acel studiu reproducem mai jos cîteva fragmente, reprezentative pentru concepția raționalistă a autorului în problemele de normare a limbii.

Pumnul s-a mai ocupat de scrierea limbii române, fiind unul dintre promotorii ortografiei fonetice și propunînd chiar o variantă proprie de adaptare a alfabetului latin la scrierea românei, variantă folosită de el în Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen, Viena, 1864, și în Lepturariu... (cu œ pentru [ă] și cu diacritice suprascrise în literele či, ģi, ŝi, ți, pentru [č],[ģ],[ș] și [ț]). Sistemul lui nu s-a extins, dar a avut meritul de a fi exprimat, practic, prima opoziție față de sistemul ortografic etimologizant al latinistilor. Scrierile în care Pumnul tratează probleme de ortografie sînt: Literele corespunzătoare firei limbii românești (1845), Neatîrnarea limbii românești în dezvoltarea sa și în modul de a o scrie, Binescriința limbii românești cu litere romane și Convorbire între un tată și între fiul lui asupra limbii și literelor românești (toate trei, din 1850)².

În privința istoriei limbii a afirmat, pe linia inițiată de Petru Maior, descendența românei din latina populară (dar și bizareria ascendenței românei asupra latinei clasice), punînd în evidență și unitatea limbii române din punct de vedere geografic.

Portretul pozitiv al lui Pumnul trebuie completat prin menționarea contribuției lui deosebite la dezvolta-

2) Ele sînt adunate în culegerea Voci asupra vieții și însemnătății lui Aron Pumnul, precum și scrierile lui mărunte și fragmentare (394 pagini), întocmită de I.G.Sbiera și publicată la Cernăuți în 1889.

rea învățămîntului național în Bucovina.

Dar aceste merite au fost umbrite, pînă aproape de alunecarea în uitare, de extravaganțele la care l-a dus poziția proprie în problemele îmbogățirii vocabularului românesc. Fonetismul promovat de el, cunoscut și sub denumirea peiorativă "ciunism" (fără a se referi de data aceasta la ortografie), reprezintă o atitudine puristă în privința adaptării neologismelor de origine latină: se încerca modificarea complexelor sonore în acord cu "legile" fonetice ale tranziției de la latină la română, a săror acțiune încetase, în mod obiectiv, demult. În felul acesta, lat. observationem, compositionem, de exemplu, erau "adaptate" de Pumnul în formele obsărbăciune, cumpusăciune, ca și cînd aceste complexe sonore ar fi fost transmise în mod nemijlocit românei (cf. subst. moștenite plecăciune, rugăciune etc.).

Raționalist nu numai în filozofie, ci și în concepția sa lingvistică, Pumnul privea, așadar, fenomenul lingvistic ca pe un obiect "a cărui modelare se poate face din exterior", ca și latinistii radicali. Esența concepției sale era însă purismul lexico-gramatical românzant³.

Fonetismul pumnist, înțeles ca o "reactualizare" a legilor fonetice revoluate, era completat de recursul masiv la calcări (semantice sau de structură) după termeni tehnici în curs de internaționalizare în lexicul literar al multor limbi europene de îndelungată tradiție culturală. Astfel, întreaga terminologie lingvistică propusă și folosită de acest învățat, în contrast cu tendința dominantă în epocă (de împrumutare a lexemelor latino-romanice), era formată din românzări și "neoșizări" ca: substățiv (eventual nune) "substantiv", in-susățiv "adjectiv", citățiv (eventual număral) "numeral" zicămînt "verb", lucrățiv "activ", pătimitiv "pasiv",

3. cf. Istoria lingvisticii românești, cit., p.39.

zăcut "supin", singular "singular", multaria "plural"
foarmă "afix", sămănîță "sens" etc., etc. O atitudine si-
 milară, în același moment istoric, aveau latinistul ro-
 mânizant moldovean Gh.Săulescu și transilvăneanul N.
 Bălășescu.

Deși recunoscuse, în ceea ce privește îmbogățirea
 vocabularului, numai două căi fundamentale: externă (prin
 împrumuturi, pe care, practic, nu le acceptă totuși) și
 internă (prin formații derivate, proprii românei), Pum-
 nul recurge în bună măsură la o a treia cale, aceea com-
 binată, a calcurilor, printr-un "etimologism" sui-generis.
 El se dovedește însă inconsecvent uneori, atât în privin-
 ța "fonetismului" (cf. oscilațiile singular - singular;
cumpunere - compusăciune ș.a.), cât și în privința cal-
 curilor (cf. oscilația neapărat - neapăravăr, cu suf.
 neologic -(a)bil, adaptat prin "fonetism", probabil după
indispensabil).

Cu toate că s-ar putea vorbi de o "școală bucovi-
 neană de gramatică" (Aron Pumnul, Vasile Iancovici, Theoctist
 Blajevici-Solmul), cu oarecare influențe asupra gramatici-
 lor elaborate de I.Cetățanu (1876), I.Circa (1878), V.
 Ionescu (1879) și M.Străjan (1881, cu ediții ulterioare),
 totuși fonetismul pumnist a avut un ecou slab și efemer,
 reminiscențe ale lui apărînd, sporadic, în scrieri ale ele-
 vilor lui Pumnul, un Ion al lui G.Sbiera, un Iraclie Po-
 rumbescu, sau scriitorul sas de limbă română J.Karl Hintz
 (I.C.Hințescu) din Brașov, autor al unei culegeri de pro-
 verbe românești⁴⁾. De notat că și B.P.Hasdeu fusese, în

4) cf. I.C.Hințescu, Proverbele românilor (1877),
 Ediție îngrijită de Constantin Negreanu și Ion
 Bratu, Cuvînt înainte de I.C.Chițimia, Ed.Facla,
 Timișoara, 1985.

tinerețe, adept al "fonetismului", poziție pe care avea s-o părăsească însă foarte repede.

Criticat vehement de către D.Petrino, V.Alecsandri și mai ales T.Maioreescu, fonetismul avea să dispară în scurt timp de pe scena disputelor culturale din a doua jumătate a secolului trecut. Eminescu, recunoscând că opiniile lui Pumnul nu erau "bune" în multe privințe, le găsește scuzabile în altele - în primul rând ca reacție la adresa "etimologismului absolut" latinizant.

Nu se poate încheia această prezentare fără a se arăta că, în pofida exagerărilor caracteristice curentelor extremiste opuse, subiective și erudite, care au fost etimologismul latinist al lui Laurian, Massim ș.a. și purismul fonetist al lui Pumnul, ele au avut totuși și consecințe, îndepărtate și indirecte poate, dar pozitive, printr-o oarecum paradoxală complementaritate: impunerea ortografiei fonetice (respinsă de latinisti, dar susținută în felul său de Pumnul) și îmbogățirea lexicului românesc modern prin împrumutarea ca atare a numeroase cuvinte de origine latină (respinsă de Pumnul, dar apărută de către latinisti).

FORMĂCIUNEA CUVINTELOR ROMÂNESTI³⁸Insemnătatea și împărțiciunea formăciunii cuvintelor

Cuvintele infățișează închipuințele sau cugetințele^a noastre, iar foaramele cuvintelor infățișează referințele^b închipuințelor și cugetințelor noastre. Drept aceea^c se cere neapărat ca să avem în limbă atâtea cuvinte, cite închipuințe și cugetințe putem ave, și atâtea foarame de cuvinte, cite referințe pot ave cugetințele sau închipuințele noastre; deci de n-am ave cuvint pentru oarecare închipuință sau cugetință, neci foarame pentru oarecare referință de cugetință, atunci pentru acea cugetință trebuie sau să producem^d un cuvint sau să-l împrumutăm; asemenea și pentru referință sau trebuie să producem o foarame sau să o împrumutăm; pentru că, de

---

38) După: Aron Pumnul, Voci asupra vieții și însemnătății lui, împreună cu documentele relative la înființarea catedrei de limba și literatura românească la gimnaziul superior din Cernăuț, precum și scrierile lui mărunte și fragmentare, publicate de d-rul Ion al lui G.Sbiera (Editura Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina), Cernăuț, 1889; fragmente din secțiunea a IV-a, Scrieri mărunte și fragmentare, scrierea nr.5 Formăciunea cuvintelor românești, p.254-270. Fragmentele reproduse aici se află la paginile 254-257, 261-262, 263, 264-267; am păstrat punctuația originalului, cu foarte puține intervenții, notate între paranteze pătrate.

a. noțiunile; b. raporturile, relațiile; c. Așa stînd lucrurile; din acest motiv; d. să creăm.

n-am produce, nice n-am împrumuta cuvîntul și forma cerută, n-am avè cu ce răspica^a cugetînta, neci referința aceea de cugetîntă. Mai departe, fiindcă în limba românească încă s-au vîrit în decursul timpurilor ca și într-alte limbe, cuvinte străine den limbile popoarelor cu carile au trăit naștiunea noastră în decursul timpurilor de la 106 după Crestos și pînă astăzi, din cari cuvinte străine unele se învoiesc cu firea limbei noastre^b iar altele îi cuntrăzic^c și o strică sau o defoarmă: de aceea unii din cercetătorii limbei cred că am trebui să scoatem den limbă-ni toate cuvintele cele străine, și în locul lor să producem altele, sau cel puțin să împrumutăm de la limbile romanice (lătina, ităliana, ispana, portugala, frînceasca), și aceștia se numesc purești rădăcinaj^d iar alții cred că cuvintele cîte le avem astăzi în limbă-ni să le păstrăm neatînse, fie ele românești sau străine, și aceștia se cheamă ruginiți, cari se țin de cele apucate^e, fie bune, fie rele, ca orbul de gard^f. Noi vrem să urmăm drumul de mijloc și ne ținem de îndreptariul^f următoriu: den cuvintele străine să scoatem den limbă-ni numai acelea carile cuntrăzic firii limbii noastre și acelea care nu răspică cugetînta ce s-ar cuveni să o răspice; pentru că cele întîie strică firea limbei noastre, precum sînt: blagoslovenie, slugă, slujbă, isnoavă ș.a., iar celelalte sînt minciunoase^g, precum sînt mai toți țărmerii științiali^h, d.e.grămatică, etimologie, filologie, filosofie, logică, metafisică ș.a., carile înseamnă: știința literelor, a rădăcinelor, iubirea vorbirii, iubirea înțelepciunii, știința minții sau

---

a. exprima; b. s-au adaptat la specificul limbii;
 c. contravin, intră în contradicție cu; d. puriști radicali;
 e. preluate, moștenite; f. principiul;
 g. inadecvate la noțiunea exprimată; h. termenii științifici.

a vorbirii, știința pestefirească, - cînd ar trebui să însemne: știința limbei, a firii cuvintelor, cercetăciunea limbei, ființa științei, a cugetării, a cunoștinței, carile românește s-ar zice: limbămînt, vorbămînt, știința limbistică, știemînt, cugetămînt, cunoscămînt^{II}. Din acestea urmează neapărat că noi avem trebuință de a mai produce cuvinte și foarme, atît pentru cugetințele noastre și referințele lor, pentru carile n-avem cuvinte și foarme, cît și în locul cuvintelor și foarmelor carile trebuie să le scoatem din limbă-ni pentru că-i strică ființa. Ca să nu rătăcim în astă producere și împrumutare, se cere neapăraver să cunoaștem firea^a cuvintelor românești, pren carea ea^b se difereste^c de toate limbele celelalte, chiar și de surorile sale; să știm foarmele cuvintelor deduse^d și modul cum se deduc^e cuvintele cu alte foarme. Numai așa ne putem feri ca să nu rătăcim pren limbele străine, cum e [sic!] lătina, ităliana, ispana, portugala, frînceasca; ci să turnăm în foarmele limbei noastre toate cuvintele și foarmele ce trebuie să le mai producem sau să le împrumutăm dentr-altele^{III}. Limba se înmulțește pren deducere și pren cumpunere. Atît deducăciunea cît și cumpusăciunea cuvintelor se face pren închegăciunea^f altor doauă cuvinte^g, dintre carile unul înseamnă cugetința iar celălalt referința cugetinței. În deducăciune^h premerge cuvîntul care seamnă cugetința, iar cel ce seamnă referința cugetinței se adaugă aceluia ca foarmăⁱ, de esimplu: păros, săpunariu, bunătate dintre carile păr, săpun, bun înseamnă cugetințe, iar [-]os, [-]ariu, [-]ătate înseamnă referința cugetinței,

a. natura, caracterul; b. limba română; c. se diferențiază; d. derivate; e. (se) derivă; f. alipirea; g. (aici, și mai jos) morfem,-e; h. derivare; i. afix.

adecă plin, are, este, va să zică de păm plin (cum e plin corpul de oase), săpun are (cel ce are săpun de vîndut, sau de păzit, sau de făcut), bun este (ce este bun, ce are în sine ființa bunului). În compusăciune premerge cuvîntul^a care înseamnă referința, iar cuvîntul ce înseamnă cugetința se adaugă acestuia și se încheagă cu el, precum: desfac, premerg, produc, desțîrez^b, săptămîină, demîneață ș.a. în care cuvintele^a: des[-], a[-], pre[-], pro[-], des[-], săpătă[-] (șapte), de[-] înseamnă referințe, adică des (năpoi, de-a îndărătele), a (cătră subieptul vorbitoriu), pro (de la subiept încolo, înainte), des (despărțiciune de), săpătă (șapte = cuvînt numeral sau citătiv), de (năinte de ceva); iar cuvintele duc, fac, merg, duc, țarez, mine înseamnă cugetințe, precum: fac (dau unui lucru ființă), duc (mișc, sau port, sau trag un lucru de la mine la alt loc), merg (mă mișc cu picioarele cu o mișcare cumpătată^c ordinarie^d de la un loc la altul), duc (ca mai sus), țarez (dau cuiva dreptul de a se așeza într-o țară), mine (ziua ce urmează după cea de astăzi); în cuvîntul demîneață (dimineață) sînt încheigate trei cuvinte^a, adică de[-], mine, [-]eață: cel dintîi și cel den urmă înseamnă referințe, adică de[-] (năinte), [-]eață (estere, ființă), iar cel den mijloc, adică mine, înseamnă cugetința; pînă urmare acest cuvînt^e este deodată^f și cumpus și dedus^{IV}. Împreunînd acum cugetințele înfățișate aici cu referințele de mai sus, căpătăm următoarele cugetințe și referințe încheigate: desfac (stric ființa unui lucru), aduc (mișc un lucru de la un loc la mine, sau de la mine la tine, cu care vorbesc), premerg (mă mișc cu picioarele de la un loc la altul, dar năintea altuia, sau mai năinte decît alții), produc (duc un lucru de unde este mai departe; fac ca un lucru să fie într-un loc unde nu era pînă acum), desțîrez (iau cuiva dreptul de a locui

a. morfem, -e; b. exilez; c. moderată; d. obișnuită;
e. dimineață; f. simultan.

intr-o țară și-l depărtez dentr-însa), săptămîină (șapte mine, șapte zile), demîneață (năinte de ființa zilei de mine)^v. Den acestea se vede totodată cită economie sau prescurtăciune au făcut mintea omenească în vorbire sau în arătăciunea^a cugetîntelor, pren deducăciunea și cum-pusăciunea cuvintelor; căci, de esimplu, cugetîntele și referințele « fac ca un lucru să fie acolo unde nu era mai năinte, ori^b a fost el undeva mai năinte de aceea, ori^d nu a fost nicidecum », care se răspică cu 91 de su-nete simple, le răspică numai cu 6 sunete simple, adecă prin « produc ». Căștigul^c ce răsare de aici pentru ușu-rătatea în căștigăciunea^d și iutea omunicăciune a știin-țelor, și a desvoltăciunii spiretuale este necalculavăr^e și necumpătavăr^f VI. Formăciunea cuvintelor se imparte în deducăciune și cum-pusăciune.

---

a. indicarea; (aici) exprimarea; b. fie că..., fie că...; c. Avantajul; d. dobîndirea; achiziționarea; e. incalculabil; f. inestimabil.

A. Deducăciunea cuvintelor române
I. Deducăciunea substăţivelor

a) Foarmele prin care se deduc substăţive de la substăţive

1. oi, oie. Prinastă foarmă se deduc toate substăţivele concretescute^a a căror sămniţă se poate cugeta într-o cîtă-tate^b cu mult mai mare decît se cugetă ordenariu^c, de esîmplu: om, omoi (om de tot mare); bărbat, bărbătoi (bărbat de tot mare) [...]; muliere, mulieroaie (muliere de tot mare); fată, fătoaie (fată de tot mare) [...] etc.

Obsărbăciune. În limba poporului se mai întrebuintează astă foarmă şi spre înfăţişăciunea genului bărbătesc sau femeiesc la acele vieţuitoare care nu au foar-me destinsed^d pentru imbe genurile, precum: vulpe, vulpoi (bărbătuşul^e de vulpe) [...]; lup, lupoaie (femeiuş-ca^f lupului) [...].

Însă aceasta nu se poate aproba, pentru că foarma aceasta inseamnă măriciunea sămniţei^g cuvîntului, iar nu foarma genului^{vii}; căci foarma genului se inseamnă în lim-ba românească în cuvintele neţărmarite^h în e prin sunetul ă, atît la substăţive cît şi la însuşitve, de esîmplu: vecin, vecină [...]; bun, bună [...] etc.; prin urmare, tot aşa trebuie însămnat genul şi în asemeni nume, precum: lup, lupă; urs, ursă; cerb, cearbă; căprior, căprioară; leu, leie sau leină [... ..]. Iar cele ţărmarite în e pot însămna prin e imbe genurile, ca şi însuşitvele, pre-cum: pomul verde, frunză verde; deci va fi: iepure, iepu-rele (bărbătuşul); iepure, iepurea (femeiuşca); peşte, peştele (bărbătuşul); peşte, peştea (femeiuşca) [...]etc.;

a. concrete; b. cantitate; c. de obicei; d. distincte;
e. masculul f. femela; g. augmentarea sensului; h. ne-
terminate.

iar forma oi, oai se va întrebuița pentru măriciunea sămăninței cuvintelor, după firea ei.

... ..

5. ior, ioară. Asta încă-i foarmă micșurativă^a pentru substătive și însușitive, precum: frate, frățior; soră, sorioară [...]; cuminte, cumincior, cumincioară [...]; boz, bozior = bojor = bujor^{VIII}.

... ..

c) Foarmele pren carile se deduc substătive de la substătive și zicăminte

l, mînt. Astă formă este cuvîntul minte, și înseamnă ființa lucrului însemnat pren rădăcina cuvîntului, sau unealta pren carea lucrînța^b sau pătîmînța^c sămnată pren rădăcina cuvîntului de la care se deduce. Cu astă foarmă se pot deduce cuvinte de la nefinițivul scurtat^d al tuturor zicămintelor limbei românești și de la unele substătive; d.e. a jura, jurămînt (ființa jurării, sau scrisoarea pren care se arată jurarea) [...]; a așeza, așezămînt (așezămînt limbămîntal = syntaxis; soțial, cetățenesc, bisericesc, constitutio, institutio; științial = systema etc.); [...]; a îmbrăca, îmbrăcămînt (îmbrăcămînte = multariu) [...]; a crede, crezămînt; [...]; a simți, simțămînt [...]; a frînge, frîngămînt (nu fragment) [...]; a despărți, despărțămînt (departament e zis frîncește) [...]; a învăța, învățămînt; a eveni^e, evenimînt (nu eveniment, că-i lătimește); a se tîmpla, tîmplămînt^f [...]; a adeveri, adevărămînt (Syllogismus, Dosotei zice «cugetățitură») [...]; limbă, limbămînt (ființa mintea, spiretul, sufletul limbei); os, osămînt (moaște e cuvînt slăvenesc).

---

a. afix diminutival; b. acțiunea; c. răsfrîngerea acțiunii; d. infinitivul scurt; e. a se întîmpla, a avea loc (latinism, cf. lat. evenio); f. istorie (pumnism).

Obsărbăciunea 1. Cuvintele rugăminte, îmbrăcăminte întrebuițate de unii în singular, sînt smintite^a, pentru că astă foarmă e a multariului, iar în singular sună, ca și celelalte, în mînt, d.e. rugămint^{IX}.

Obsărbăciunea 2. Pren astă foarmă se pot face în limba românească toți țărmerii științiali (termini tehnici) cu mult mai bine și mai răspicativ^b decît în toate celelalte limbe. Deci noi înșămnăm unii, după cari apoi se pot forma și ceilalți fără nici o greutate: literămînt (abecedariu, bucoavnă) [...]; limbămînt (gramatică); vorbămînt (etimologie); așezămînt limbariu (sintacșă); scriemînt (ortografie); rostemînt (prosoodie); numerămînt, cumputămînt (aritmetică, algebră, matematică, hambac^c); măsurămînt (geometrie); tîmplămînt (istorie); descriemînt pămîntal (geografie); firemînt (fistică); știemînt (filosofie); cugetămînt (logică); cunoscămînt (metafistică); simțămînt (estetică); pre-tinzămînt (iuridică); cuvenemînt (etică, moral); crezămînt (dogmatică); propunămînt (metodică); spirămînt (psicologie); cîntămînt (poetică); cuvîntămînt (retorică); predicămînt (omiletică); stelămînt (astronomie) etc.^X

... ..

3) Foarmele pren carile se deduc substățive de la însușitive

1. ătate (ate). Astă foarmă este însuși zică-mîntul formal "este"^{XI} și înseamnă ființa cea formală sau mintală (ideală) a însușietății de la carea se deduce, precum: bun, bunătate (ființa mintală a bunului,

a. greșite; b. expresiv; clar; c. abac (?).

bunul cel nemăterial însuși); strîmb, strîmbătate; rău, răutate (răutate ar suna rău); greu, greutate; viu, via-tate; om, omenătate; scump, scumpătate; propriu, proprie-tate [...]; ușor, ușurătate; plin, plinătate; gol, golă-tate [...]; surd, surdătate; generos, generosătate, sprinten, sprintenătate.

... ..

e) Foarmele pren carile se deduc substățive de la zicăminte

... ..

5 iune. Astă foarmă se deduce de la nefinițivul scurtat și de la zăcutul^a zicămintelor, și cînd se deduce de la nefinițiv înseamnă spațiul sau persoanele peste care se întinde pătimirea sămnată pren rădăcina cuvîntului, sau starea pătimițivă a acelora; iar cînd se deduce de la zăcut înseamnă starea pătimițivă sămnată pren rădăcina cuvîntului. Deci astă foarmă se poate apleca^b nu-mai despre^c subieptul sau despre obieptul pătimițiv, iar nu despre cel lucrățiv; pren urmare astă foarmă e opusă de-a dreptul celei în [-]are, [-]ere, [-]ere, [-]ire, luate de la nefinițivul întreg^d; d.e. stricat, stricăciune (ce se strică); a boteza, boteziune, botejune (starea pătimițivă a celui ce se botează, nu cea lucrățivă a celui ce botează); [...] ; a purta, porciune (lucrurile cîte se poartă odată în mînă sau în vas); a rege^e, regiune (spațiu peste care se tînde regerea sau guvernarea cuiva, precum: regiune pămînteană: o țară sau mai multe țări peste cari se tînde guvernarea unui domnitoriu; re-

a. supinul; b. aplica; c. la, în privința; d. infi-nitivul lung; e. a conduce, a cîrmui (latinism, cf. lat. regō), part. res "condus, cîrmuit".

giunile aeriene sau cerești; spațiul peste care se tinde guvernarea sau regerea soarelui sau a zeeții; ș.a.; va să zică spațiul, sau persoanele guvernate sau rese, cuprinse într-o unitate mai naltă înțelesuală^a); [...] ; înțelept, înțelepciune; uscat, uscăciune; amarit, amărăciune; răspicat, răspicăciune (espresiune a zis lătimește); ferit, fericiune; referit, refericiune (relăciune [sic!] e zis lătimește); poșăzut^b, poșăzuciune (poseiune e lătimește); etc. - Cu astă foarmă se pot deduce cuvinte cu sâmintă pătimitivă^c de la toate zicămintele.^{XII}

Obsărbăciune. Despre foarma aceasta a urmat multă dispută între români. Unii adecă, ne'nvățîndu-și limba după limbămintul^d ei, ci numai de la părinți, sau poate numai de la șerbitori, nu înțeleg însemnătatea foarmelor, și de aceea întrebuintează o foarmă lucrătivă^e în loc de una pătimitivă, sau și întors^f; ei dară, neștiindu-și limba, vreu să întrebuinteze foarma "re" în loc de "iune", și în loc de re iar tot re, adecă să răspice și pătimitivitatea^g și lucrătivitatea^h tot cu o foarmă. Unii vor să întrebuinteze ie în loc de iune, și să zică "aflare" în loc de "aflăciune"; stricare în loc de stricăciune; - sau formație în loc de formăciune; ocupație în loc de ocupăciune; nație în loc de năciune; [...] etc., etc. - La acestea obsărbăm următoarele: De cînd s-au tipărit cărți în limba românească, cam pe la anul 1580 și mai înainte [,] și pînă astăzi, se află în limba românească foarma "iune", cu însămnința arătată mai sus, care pren altă foarmă nu se poate răspica; așadar, astă foarmă, în privința tîmplămintalăⁱ a limbei, este o proprietate a ei, născută înainte de timpurile tîmplăturale conștiute^j; cărțile cele vechi românești, scrise chiar în limba poporului,

a. într-un concept general; b. posedat (aici: fonetism pumnist); c. pasivă; d. structura gramaticală; e. activă; f. invers; g. caracterul pasiv; h. caracterul activ; i. istorică; j. istorice. conștiute (epoca atestărilor).

sînt pline de astă foarmă. Iar forma « ie » ca în ocu-
pație, este foarte tinerică, ea se trage cam de pe la
 anul 1824 încoace, pe cînd începură românii a scrie ro-
 mânește mai cu de-adinsul și, neștiind foarmele limbei
 sale, căci le șterseră fătălitățile timpurilor den capul
 lor, au început a lua forma ie în loc de iune. Deci,
 fiindcă asta e foarma nouă în limbă-ni, am avè dreptul
 să-i întrebăm: pe ce temei o întroduc? Pîn-acum însă n-au
 adus nime verun temei sănătos, fără^a au zis unii că ie
 ar fi mai frumos sau mai plăcut decît iune, sau că ocu-
pație ar fi mai scurt decît ocupăciune. Însă aste temeie
 sînt cu totul de nemic, pentru că ocupație stă^b din cinci
 incheieture^c, și chiar din atîtea stă și ocupăciune; apoi
ocupația nu sună nici mai plăcut, nici mai frumos decît
ocupăciune; ca să ne convingă cineva despre asta, ar tre-
 bui să între adînc în simțămînt (estetică) și să ni spună
 ce-i frumosul și plăcutul în sine, ca așa, aplecînd^d ace-
 le legi eterne, neschimbavere, la foarmele ie și iune, să
 ni arate oă una răspunde^e acelor legi, iar cealaltă nu.
 Însă dumialor nu au prea umblat pren ținutul simțămîntu-
 lui^f; căci atunci ar zice ca noi, că foarma ie este mai
 neplăcută pentru urechea românului, decît iune, pentru
 că forma ie, dedusă de la zăcutul zicămintelor, cuntră-
 zice atît firii limbei române și urechei românului dedate
 cu limba română, cît și sămninței ce ar trebui să o aibă;
 pentru că în limba română se află, ce e drept, foarma ie,
 însă se deduce de la substătive și însușiive (și poate
 și de la nefinițivul zicămintelor); își are sunetul nalt^g

---

a. ci numai; b. constă; c. silabe; d. aplicînd;
 e. coresponde; f. domeniul esteticii; g. accentul.

pe i, pe a doua închieietură de pe urmă^a, precum pre-
uție, și înseamnă sau deregătorie, sau starea etății,
 moraletății, sau locul unde se lucră ceva anumit; însă
 foarma ie, dedusă de la zăcutul zicămintelor [,] în-
 seamnă pătimirea subieptului sau a obieptului, precum:
formație (ceea ce se formează, nu cel ce se ocupă cu
 formăciunea) și are sunetul nalt pe a, adică pe a treia
 închieietură de pe urmă^b, ce nu se află în toată limba
 românească în cuvintele deduse cu ie. Deci forma ie,
 dedusă de la zăcutul zicămintelor, cuntrăzice firii
 limbii românești și în privința sunetului înalt și în a
 sămniței, pren urmare trebuie să cuntrăzică și urechii
 nestricate a românului, chiar de aceea în limba românească
 este și neplăcută și urită, deși, în sine cugetată,
 sau doară în alte limbe, poate să fie și frumoasă. Însă
 și mai mult; cei ce iau foarma ie în loc de iune, și zic,
 bunăoară «nație» în loc de năciune, aceia vin în cun-
 trăzicăciune^c îndată ce vreu să deducă de la nație în-
 susșițive în [-]a și de la acelea substățive în [-]ătate,
 căci ei zic: național și naționalitate, ce însă nu se poa-
 te de la foarma nație, căci de la aceea s-ar deduce națial,
națialitate, și de ce nu rămîn urmățivi (cusecînți = con-
 sequentes)? De ce viră pe n la mejloc și după ce legi ale
 limbii române? Aici amuțesc de nou. Chiar și național
 și naționalitate sînt de tot neromânești. Românește bine
 este numai năciune, năciunal, năciunălătate, unde despre
 fiecare sunet se poate da cuvînt deplin^d den legile cele
 universale ale limbii, sub carile stau toate cuvintele ei,
 și ni infățizează o regulărătate miravără^e, carea în

a. pe penultima silabă; b. pe antepenultima silabă;
 c. contradicție (cu sine); d. justificare; e. admira-
 bilă.

deșert o cauți în alte limbi.

Deci, foarma ie în loc de iune este tinerică în limba română, este cunțrăzicățivă^a firii limbei, urechei române, chiar sămninței sale, și în urmă chiar și însăși ea este o rană a limbei, infiptă de fiii cei nepreceptați; de aceea nici limba însăși, nici românii cari-și știu limba nu o sufăr, ci se îngrețosează de ea ca de o rană a limbei sale, ca de o pată a sufletului năciunii sale, infiptă într-insul pren neștiință.

Foarma iune nu se poate suplini pren re, bunăoară « stricăciune » pren « stricare », pentry că stricăciune e starea celui ce se strică, e dară pătimire, iar stricare e mișcarea celui ce strică, așadară e lucrare și nu pătimire. Deci, pentry nu se poate zice: eu mă tristez cind mă bucur, și eu pătimesc cind lucrez, sau întors, chiar așa nu se poate zice nice stricare în loc de stricăciune etc.^{XIII}

... .. XIV

---

a. în contradicție cu...

COMENTARII

- I Abstracție făcînd de terminologia personală și de maniera prescriptivă caracteristică unor pasaaje, textul acesta are meritul de a fi primul studiu consacrat formării cuvintelor în limba română, iar paragraful introductiv constituie un bun preambul teoretic, cu problemele expuse sistematic și clar, relativ la căile de îmbogățire a vocabularului. Animată de căutarea specificului limbii române, expunerea prezintă și virtuți didactice. Maniera de a trata probleme serioase pe un ton glumeț, prin ironizarea atitudinilor opuse aceleia proprii, o va fi deprins Pumnul de la Heliada, a cărui operă filologică o cunoștea și o prețuia.
- II Serile de cuvinte respinse de Pumnul sint, după cum rezultă din exemple, pe de-o parte slavonismele (în special acelea caracteristice limbii liturgice românești de pînă în vremea lui) și, pe de alta, neologismele (în special acelea de origine greacă veche). Pe acestea din urmă Pumnul le considera ca inadecvate în raport cu noțiunile exprimate (pentru că, de exemplu, termenul gramatică, derivat în antichitatea greacă de la v.gr. gramma "literă", desemna în secolul al XIX-lea altceva în raport cu ceea ce desemnase la origine) și le respingea, propunînd înlocuirea cu termeni neoași, a căror expresie să fie "transparentă" la semnificație, care să fie ușor analizabili în interiorul limbii române. În realitate, ceea ce pentru Pumnul era "inadecvare la noțiune" nu era altceva decît evoluție semantică, schimbare a sensului odată cu perfecționarea cunoștințelor umane despre limbă, cu dezvoltarea cunoașterii în general. De aceea, neologismele "respinse" de Pumnul s-au păstrat totuși în limba română modernă.
- III "... să turnăm în fcoarmele limbii noastre toate cuvintele etc." este o frază al cărei ecou s-ar putea găsi în versul eminescian "A turna în formă nouă limba veche și-nțeleaptă" (Scrisoarea II, 8). Prin felul în care formula ideea respectivă, Pumnul înțelegea fie adaptarea fonetică a cuvintelor noi, în acord cu "legile" fonetice ale tranziției de la latină la română, a căror acțiune încetase în mod obiectiv de mult (cf. cumpusăciune, "adaptare" fonetică a lat. compositionem), fie "adaptarea semantică" prin calcuri (cf. limbămînt pentru gramatică), ceea

ce ar fi avut ca efect, fără doar și poate, îngrădirea limbii române într-un gen de provincialism sui generis, într-o izolare față de limbile de cultură ale Europei. Se poate presupune că modelul "adaptărilor semantice" i-l vor fi oferit lui Pumnul limbile germană și maghiară, pe care, ca transilvănean, le cunoaștea bine: două limbi impenetrabile sau greu penetrabile la împrumuturi, în epoca autorului, recurgând pe scară largă la calcuri semantice după greacă sau latină. Purismul pumnist nu a avut succes față de relatinizarea limbii române literare, împrumuturile latine savante impunându-se în cele din urmă.

IV

Pentru Pumnul, formarea cuvintelor românești se reduce la derivarea cu sufixe ("deducere") și la aceea cu prefixe ("cumpunere"), nefiind trecută cu vederea nici posibilitatea derivării parasintetice (cf. demineată, "cuvînt... deodată și cumpus și dedus"). Compunerea însă, în accepția actuală a termenului, nu pare să fi fost luată în considerație, ea fiind - ce e drept - mai slab reprezentată în formarea cuvintelor românești (săptămînă, exemplu care s-ar putea încadra aici, nu este un compus românesc, ci panroman, cf. it. settimana, sp. semana, fr. semaine, deci de dată latină; acest exemplu, neanalizabil în română, ca de altfel și dîmîneată, arată clar că Pumnul, ca și Heliade și alți filologi români contemporani, nu distingea între aspectele sincronice și acelea diacronice ale problemelor tratate). În ceea ce privește interpretarea structurii derivatelor păros, săpunariu, bunătate, corectă sub aspect formal (al segmentării în morfeme), păcătuiește în schimb, întrucîtva, sub aspect semantic, căci sufixele -ariu, -ătate nu au nimic comun cu verbele are, este (Pumnul glosînd săpunariu prin săpun are, și bunătate prin bun este), dar apropierii sufixelor de formele verbale menționate i se pot concede oarecari virtuți mnemotehnice, în acord cu scopul didactic al manuscrisului despre formarea cuvintelor, ca și apropierii, pur formale, dintre sufixul adjectival -os (lat. -osus) de substantivul os (<lat. os, ossis), cf. "păros... va să zică de păr plin (cum e plin corpul de oase)" - Relativ la interpretarea sufixului -ătate se pot găsi detalii mai jos (cf. fragmentul din d) și nota XII.

- V Dacă se face abstracție de suprapunerea perspectiveilor sincronică și diacronică și de faptul, implicit, că unele formații cu care se exemplifică aici nu sînt create "pe teren românesc", această parte a preambulului teoretic rămîne valabilă și astăzi printr-o bună analiză morfematică și o corectă interpretare semantică a exemplurilor citate.
- VI Concluzia din penultima frază a preambulului, clar exprimată, este acceptabilă și astăzi: formarea cuvintelor prin derivare cu prefixe și sufixe (ca de altfel și prin compunere, în accepția ei actuală, absentă la Pumnul) este un factor de economie lingvistică.
- VII "Obsărbăciunea" arată că autorul era conștient de polisemia afixelor, dar dezaprobarea acestui dat lingvistic obiectiv ("aceasta nu se poate aproba") și ideea de a "impune" afixelor un uzaj monosemantic, reorganizînd totodată unele paradigme lexicogramaticale, prin crearea de forme noi (cf. infra, formele "feminine" propuse: *lepurea, *pestea), reprezintă o tentativă de intervenție subiectivă în sistemul lingvistic. În șirul perechilor de substantive mobile menționate de Pumnul, printre substantivele feminine propuse de el apar și unele existente deja în limbă (cf. ursă, în sintagma Ursa mare, denumire savantă a constelației care cuprinde în configurația ei și elementele alcătuitoare ale constelației denumite popular "Carul mare").
- VIII "Deducerea" din urmă implică și etimologia, după Pumnul bujor fiind o formație internă, românească, din boz. După DEX, rom. boz este comparabil cu ucr. boz și magh. bodza, iar rom. bujor este împrumutat din bulg. božur. Etimologia propusă de Pumnul, prin interrelaționarea fitonimelor românești ale plantelor Paeonia și Sambucus ebulus, este tentantă cel puțin sub aspect fonetic, chiar morfonetic, din moment ce alternanța z/j este obișnuită în derivarea diminutivelor (cf. oglină / oglinzi / oglinjoară și obraz / obrăjor). Varianta bujor nu este o intervenție a autorului, ci o formă atestată. Etimologia internă bujor < boz + suf. -lor a fost susținută recent de către Al. Ionașcu (Comunicare prezentată la Sesiunea științifică de etimologie a Institutului de lingvistică din București, noiembrie 1985).

- IX Substantivele în -minte, într-adevăr plurale formale în faze mai vechi de limbă, deveniseră, încă înainte de epoca în care scria Pumnul, substantive colective, cel puțin unele dintre ele, de tipul singularia-tantum (cf. îmbrăcămintea, nu *îmbrăcămintele); altele căpătaseră și o formă distinctă de plural (cf. rugămintile, nu *rugămintele). În limba română actuală se poate admite existența a două sufixe distincte: -(ă)mint și -(ă)minte, chiar dacă - din punct de vedere istoric - al doilea este alomorf al primului. Ideea lui Pumnul este ca, eludând situația din limba contemporană, să le reducă la unul singur: suf. -mint, cu varianta de plural -minte, ceea ce nu mai corespundea de multă vreme stadiului de limbă respectiv. Se poate admite astăzi, cel mult, omonimia dintre suf. -minte (din îmbrăcăminte, de exemplu) și forma de plural a suf. -mint (din jurămintele, de exemplu). Este evidentă aici, din nou, suprapunerea perspectivelor sincronică și diacronică).
- X Exemplele înscrise sînt creații personale ale lui Pumnul, artificiale, "născute" aproape "moarte", cu o circulație efemeră, formate prin calo (semantic sau de structură) în general după modele eline (de notat că propunămînt "metodică" < a propune "a preda o disciplină"). Crezămînt "crezare, încredere" (inv.) și sîntămînt "sentiment" (cf. fr. sentiment) nu sînt formații pumniste.
- XI Etimologie fantezistă, în subtextul căreia pare să subziste o interpretare a derivatelor cu suf. -(ă)tate în spiritul gramaticilor "raționale" (dacă se admite, de exemplu, că sintagma bunătatea omului este o expresie nepropozițională a judecății "omul este bun").
- XII Distincția propusă aici: -are, -ere etc. [activ] vs -(ă)căiune [pasiv], este încălcată chiar de către autor, din moment ce folosește, inconsecvent, cînd deducere, cînd deducăciune cu același sens: "derivare". (Rezultatul procesului, "derivat" este desemnat de Pumnul prin expresia dedus).
- XIII Ampla observație reprodușă aici prezintă interes prin cercetarea exhaustivă a aspectelor (fonetic, chiar eufonic, morfologic și semantic) ale sufixelor -ie (din fondul vechi) și -ie (neologic), sufixe paronime din punct de vedere accentual, și ale variantei -iune a celui din urmă. Autorul nu pare să-și dea seama de existența unui dublet etimologic

în perechea -iune (sufix romanic de proveniență occidentală) și -ie (sufix romanic achiziționat prin filieră rusă), dar exprimă cîteva idei corecte în cadrul discuției: "lungimea" unui complex sonor nu este măsurabilă în sunetele, ci în silabele lui componente; lipsa de omogenitate a paradigmei derivative nație (subst.), național (adj.), naționalitate (subst., derivat secundar) față de paradigma națiune (năciune, conform fonetismului pumnist), național, naționalitate (fiind de remarcat, totuși, că absența omogenității paradigmatică nu se poate reproșa limbii române, cum insinuează Pumnul, ci variații modelelor străine, adaptate în română). Neajunsul amplei observații, dincolo de purismul fonetist dominant, este că autorul s-a pronunțat împotriva unei tendințe lingvistice care avea să învingă în cele din urmă: impunerea formei -ie în defavoarea formei -iune, ceea ce un Vasile Alecsandri anticipase (cu unele concesii, totuși pentru varianta -iune, în noțiune, motiune), și păstrarea ambelor forme, cu specializare semantică, într-un număr restrins de cazuri (tipul porție / porțiune).

XIV

Studiul se oprește aici, fără a fi fost terminat. În continuarea textului publicat, editorul, I.G.Sbiera, adaugă o "urzitură" (schiță, ciornă), rămasă printre manuscrisele lui Pumnul, care cuprinde o listă de 68 de afixe, clasificate după criteriul părții de vorbire în care se încadrează formațiile cu ele, însoțite pe alocuri de exemple.

S U M A R

Cuvînt înainte (Lucia Wald)	3
1. Scriitorii ecleziaști: Coresi, Simion Ștefan, Ioan Zoba, Radu Greceanu, Antim Ivireanul (Const.Dominte).....	5
Coresi: - <u>Întrebare creștinească</u> (1559).....	11
Simion Ștefan: <u>Noul Testament</u> (1648).....	12
Ioan Zoba: <u>Sicriul de aur</u> (1683).....	13
Radu Greceanu: <u>Mineiul</u> (1698).....	14
Antim Ivireanul: Prefața " <u>Gramaticii sla-</u> <u>vonesti</u> "(1697).....	15
<u>Didahii</u> (circa 1709-1716).....	16
2. Cronicarii:Grigore Ureche, Miron Costin (Ioana Prioteasa) Constantin Cantacuzino, Nicolae Costin (Const.Dominte).....	21
Grigore Ureche: <u>Letopisețul Țării Moldovei</u> (circa 1642-1647).....	31
Miron Costin: <u>De neamul Moldovenilor. din ce țară au ieșit strămoșii lor</u> (1686-1691).....	33
Constantin Cantacuzino: <u>Istoria Țării Românești</u> (1700).....	36
Nicolae Costin: <u>Pentru numele nianului acestor țări și pentru portul lor și pentru graiul sau limba lor</u>	46
3. Dimitrie Cantemir (Ion Coja):.....	50
<u>Descrierea Moldovei</u> (1716).....	52
<u>Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei</u> (1714?).....	57
<u>Istoria moldo-vlahică</u> (1717).....	59

4.	Dimitrie Eustatievici Braşoveanul (Ion Coja) .	63
	<u>Gramatica rumânească (1755)</u>	67
5.	Samuil Micu - Gh. Sincai (Ecaterina Goga)	93
	<u>Elementele limbii daco-romane sau</u>	
	<u>româneşti (1780)</u>	99
6.	Petru Maior (Ecaterina Goga)	107
	<u>Disertaţie pentru începutul linbei</u>	
	<u>româneşti (1812)</u>	113
	<u>Dissertaţie (pentru literatura cea veche</u>	
	<u>a românilor)</u>	125
	<u>Ortografia română sau latino-valahică</u>	131
	<u>Dialogu pentru începutul linbei române (1825).</u>	136
7.	Ioan Budai Deleanu (Ion Coja)	141
	<u>Scurte observaţii asupra Bucovinei (1805)</u>	144
	<u>Fundamenta grammatices linguae romaenicae</u>	
	<u>seu ita dictae valachicae (1812)</u>	146
	<u>Temeiurile gramaticii româneşti ..</u>	
	(circa 1815-1820)	153
	<u>Lexiconul românesc-nemţesc. Prefaţie (1818)</u> ..	157
	<u>Introducere istoricească</u>	160
8.	Paul Iorgovici (Lucia Wald)	177
	<u>Observaţii de limba rumânească (1799)</u>	180
9.	Iordache Golescu (Ecaterina Goga)	196
	<u>Băgări de seamă asupra canoanelor grama-</u>	
	<u>triceşti (1840)</u>	198
10.	Constantin Diaconovici-Loga (Const. Dominte)...	207
	<u>Gramatica Românească pentru îndreptarea</u>	
	<u>tinerilor (1822)</u>	210
11.	Ion Heliade Rădulescu (Const. Dominte)	225
	<u>Gramatică românească (1828)</u>	235
	<u>Repede aruncătură de ochi asupra limbii</u>	
	<u>şi începutului românilor (1832)</u>	252
	<u>Scrisori către Costache Negruzzi (III, 1839)..</u>	256

12. Timotei Cipariu (Ioana Prioteasa).....269
Cuvînt la inaugurarea Asociației Transilvane
pentru Literatura și Cultura Poporului
Român (1861).....273
Principii de limbă și de scriptură (1866).....275
Gramatica limbii române I (1869); II (1877)....284
13. August Treboniu Laurian (Const.Dominte).....292
Tentamen criticum (1840) (trad.Katalin Dumitru)
Discurs la deschiderea cursului de
filosofie (1842).....301
Dicționarul limbii române. Prefațiune (1871)...304
14. Ioan Maiorescu (Ioana Prioteasa).....315
Itinerar în Istria și Vocabular
istriano-român (1857).....319
15. Aron Pumnul (Const.Dominte).....334
Formăciunea cuvintelor românești (1889).....340

De unde și despre limba noastră am zis în dizertațiunea citată (De latinitate linguae Valachicae); cum că cel ce se ține de forma limbii românești, numai acela poate să o nege a fi romană, carele nu o cunoaște; iar cîți au luat în dreaptă considerațiune forma limbii românești, deși prea puțin sînt pînă acuma, nu s-au îndoit de o numără în clasa limbilor romane, ex. Kopitar^X, Diez^{XI}.

CAP. XLIV

Scopul Organului

Și în urmă, ca să revenim și la Organul de publicitate, ce ne-am fost ales, să ne fie depozitarul cercetărilor noastre literare, - scopul lui nu a rămas necunoscut înaintea lumii romane^{II} literare, deși viața lui fu mai scurtă^{XII} după tristele evenimente, ce l-au precumtat, decît să-l poată și ajunge, precum ne propusesem și sperasem. Noi ne încercăm, cu făclia aprinsă a cercetărilor filologice istorico-analitice^{XIII}, a revărsa o mai mare lumină asupra unor părți ale limbii românești, ce ni se păreau nu destul de luminate, unele de cu totul părăsite. Și cu toate că cuprinsul lui nu a fost restrîns numai la cercetări filologice, scopul însă tot i-a fost curat literar.

Obiectul dar mai de aproape, la care ne concentrăm toate puterile, a fost această dulce limbă, căreia se închină părinții noștri ca unui idol viu și însuflețitoriu, singurul tezaur, ce ne-a rămas de la ei ereditate neînstrăinată și necomună cu alții și care ca un fir roșu singur e în stare de a ne conduce prin toate labirintele întunecate ale istoriei acestui popor antic^{XIV}.

Noi, care crescăm și am îmbătrînit în brațele filologiei limbilor, de care nu ne-a fost rușine și din care supsem cele mai dulci bucurii ale inimii, nu putem fără păcat neglija singura această ereditate părintească

ce o avem de la cei ce după Dumnezeu ne deteră și viață. Lingă acestea o predilecțiune către limba noastră și către studiul ei, ce o simțirăm în noi, încă nu ni s-ar putea pe dreptate imputa de păcat politic.

Toate limbile sînt răsufletul minții omenestii^{XV} de aceea noi pe toate le stimăm, și pe nici una nu urim.^{XVI} Toate vii au moarte au dreptul de a fi cercetate, studiate și de judecate^{XVII}. Cu cît mai virtos dar cele ce fac viața unor popoare mari, - mari nu în înțeles politic, ci mari pentru întinderea geografică, precumu e a națiunii românești prin atîtea provincii de la 31° pînă la 55° al lungimei,^e și de la 38° pînă la 49° al lățimei^f septemtrională^g, și în care stă toată istoria unor popoare, ce după fortunele^h vieții lor și-au pierdut memoria anilor întii, cum își pierde omul, venind la anii preceperii, toată aducerea aminte de anii înfășurării lui.

O limbă, numărată între limbile mai noi, pentru că e mijlocul comunicării unui popor extins, - ci care căutată mai de aproape arată toate semnele de cărunte bătrîneți, a o studia, nu numai analitic și comparativ, ci și pe urmele încă neastupate ale istoriei, e de un interes ce promite cele mai desfătătoare rezultate pentru tot filologul^{XVIII} - cînd filolog e, și caută să fie, tot omul literat^{XIX} dacă nu în respectulⁱ altor limbi, dar cel puțin în respectul limbii sale, precum logic caută să fie tot omul carele vrea să fie drept cugetător.

Îndulciți de rezultatele aflate pînă atunci, toate nevoliența^j ne-am pus, și de atunci încoace, spre a adurmea^k vinînd prin toate unghiurile și cotiturile, pînă unde nu vom mai afla urme. Asta făcînd credem că nu vom

---

e. longitudine; f. latitudine; g. septentrional (nordic); h. soartă; i. în privința; j. stăruința; k. adurmea (cerceta).